

**BİLGİ TOPLUMU SÜRECİNDE İŞLETME
YÖNETİCİLERİNİN ÜNİVERSİTE-SANAYİ İŞBİRLİĞİNE
BAKİŞ AÇILARININ ANALİZİ: BURDUR ÖRNEĞİ**

Prof. Dr. Durmuş ACAR*

Öğr. Gör. Dr. Osman TUĞAY

ÖZET

Bilgi işletmeler için en önemli rekabet avantajlarından birisidir. Ancak işletmelerin pek çoğunun, dinamik bir bilgiyi nasıl elde edecekleri ve yönetecekleri konusunda yeterince başarılı oldukları söylenemez. Oysa bilgi birikimini üretime dönüştürmenin en uygun yolu üniversite sanayi işbirliğidir. Üniversitelerde üretilen temel ve teorik bilgilerin uygulamaya aktarılmasında üniversite sanayi işbirliği çeşitli ülkelerde etkin olarak kullanılmaktadır. Bu işbirliği yoluyla sanayicinin ihtiyacı olan teknolojik bilgi üniversitelerden işletmelere aktarılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; bilgi toplumunda üniversite sanayi işbirliğinin stratejik önemini açıklayarak, Burdur ilindeki sanayicilerin üniversitelerle olan mevcut işbirliği düzeylerini tespit etmektir.

Anahtar kelimeler: Bilgi Toplumu, Üniversite Sanayi İşbirliği

**ANALYSIS OF THE POINT OF VIEW OF BUSSINESS
MANAGERS ON UNIVERSITY-INDUSTRY COLLABORATION
UNDER PROCESS ON INFORMATION SOCIETY: THE EXAMPLE
OF BURDUR**

ABSTRACT

Knowledge is the most important competition advantage fort he business establishment in industries, but it is a fact that these establishments aren't successful to get and use the knowledge. The solution is the collaboration of university-industry. Many countries have been using the basic and teoric knowledges, porduced in the universities, in practice. Their need to technologic knowledge is satisfied by the university.

The aim of this study is to explain the strategic importance of university an industry collaboration and to fix the level of colaboration of establishments in Burdur.

Key Words: Information Society, University-Industrial Collaboration

* SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

** MAEÜ Burdur Meslek Yüksekokulu

1. Giriş

Günümüzde sanayi toplumu yerini bilgi toplumuna bırakmıştır. Bilgi kavramının anlamı ve içeriği değişmiştir. Yeni gelişen teknolojiler değişen istek ve ihtiyaçlar, artan nüfus, bilgi kullanımını ve bilgiye olan gereksinimi artırarak, dikkatleri bilgi yönetimi konusu üzerine çekmiştir. Bu eğilim bütün dünya da bilgi toplumuna geçiş olarak değerlendirilmektedir.

Bilgi toplumuna geçiş süreci işletmelerin rekabet üstünlüklerinde de önemli değişim göstermiştir. Bir dönem rekabet üstünlüğü, düşük maliyet, esnek üretim, toplam kalite iken, günümüzün rekabet üstünlüğü ise, bilgi, pazara ve müşteri isteklerine uygun ürünü en kısa zamanda sunma, sürekli yenilik ve yaratıcılık olarak ifade edilmektedir.

Diğer bir ifade ile bilgiye sahip olan ve onu zamanında ve etkili bir şekilde kullanarak strateji geliştirebilen işletmeler, amaçlarına daha kolay ulaşabilmektedirler. Küreselleşen bir ekonomide, sürekli rekabet üstünlüğünü sağlamanın en güvenilir kaynağı bilgidir. Dolayısıyla ulusal sanayinin rekabet gücünün artırılmasında, araştırma faaliyetlerinin ve üretilen bilgilerin önemli bir yeri vardır. Araştırma faaliyetlerinin en yoğun yapıldığı yerler ise üniversiteler ve araştırma merkezleridir. Bilgi çağında buralarda üretilen bilgilerin uygulamaya aktarılması temel amaçtır.

Kısacası hızla değişen piyasa koşullarında başarılı olan işletmeler, istikrarlı bir biçimde yeni bilgi üreten, bu bilgiyi yeni teknolojilerde ve ürünlerde geniş ölçüde kullanabilen işletmelerdir. Bilgiyi üretmek, yaymak ve sürekli üretilebileceği bir ortam oluşturmak çağımız işletmeleri için bir zorunluluk haline gelmiştir.

2. Bilgi Toplumu

İlk çağlardan günümüze kadar her dönemde bilgiye ihtiyaç duyulmuş ve her geçen dönemde de, bir önceki döneme göre bilgi artışı devam etmiştir. Bu bilgi artışı insanların belli teknolojileri kullanarak ilkel toplumdan tarım toplumuna geçmesini sağlamıştır. Tarım toplumunda insan üretimin temel girdisi tarım arazilerini ekip biçerek daha çok üretmeyi başarmıştır. Tarım toplumundaki toprağın yerini bir sonraki aşama olan sanayi toplumunda sermaye malları (makineler) almıştır. Teknolojinin gelişmenin ürünü olan makineler, sanayi toplumunun temel göstergesidir.

Sanayi toplumunda yaşanan köklü değişim ve dönüşümün bir benzeri de günümüzde yaşanmaktadır. Ancak insanlık, sanayileşme

Bilgi Toplumu Sürecinde İşletme Yöneticilerinin Üniversite – Sanayi İşbirliğine Bakış Açılarının Analizi: Burdur Örneği

sürecine kıyasla teknolojik yenilikler konusunda daha bilinçli ve daha geniş olanaklara sahiptir. Bu durum, bilgi toplumunun insanlık üzerinde sanayi toplumuna göre, getireceği değişim ve dönüşümün çok daha derin ve köklü olacağını göstermektedir (Kutlu, 2000: 9-11).

Bilgi toplumunun başlangıcı, genel olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yıllara dayandırılmaktadır. Bu konuda kesin bir tarih vermek mümkün olmamakla birlikte, 1957 yılında ABD’de ilk defa beyaz yakalı işçilerin sayısının mavi yakalıları geçmiş olması bazı yazarlarca bu tarihin bilgi çağı başlangıcı olarak kabul etmelerine neden olmuştur.

Masuda bilgi toplumunu “bilgisayar ve iletişim teknolojilerine yatırım yapan ve birçok özelliği ile sanayi toplumundan farklı bir toplum” olarak tanımlamaktadır (Kutlu, 2000: 15). Bilgi toplumu; her türlü bilgiyi üreten, bilgi ağlarına bağlanan, hazır bilgilere erişen, erişilmiş bilgileri kolaylıkla yayabilen ve bu bilgileri her sektörde kullanabilen bir toplum olarak da tanımlanabilir. Diğer bir ifadeyle, bilgi toplumu; her türlü bilgiyi üreten, bilgi ağlarına bağlanan, hazır bilgilere ulaşan, ulaşılmış bilgileri de kolayca yayabilen bir toplumdur (Kesici, 1993: 62).

Bilgi, ekonomilerin en temel özelliği olarak sürükleyici ve köklü değişimlere neden olabilecek bir güçtür. Çünkü bilgi her şeyi ikame etmektedir. Geleceğin toplumunun özünde, bilginin sonuçları, bilginin uzantıları değil en saf biçimiyle bilginin kendisi yer alacaktır (Uçkun, vd. 2005:250).

Günümüzde, özellikle bilgisayar teknolojisinin sağladığı hızlı iletişim olanakları bilginin çok kısa sürede ulaştırılabilmesini sağlamıştır. Hemen her alanda hızla artan bilginin üretimi, pazarlanması, ulaştırılması, en uygun bilginin uygulamada kullanılması başlı başına bir iş alanı, bir sektör olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla günümüz insanının ilgisi sanayiden bilgiye yönelmiştir. Bilgi, temel sermaye ve ana güç haline gelmiştir. Bilgi çağı olarak nitelendirilen bu çağ; globalleşme, küreselleşme, post-modernizm gibi yeni anlayışlar ve kavramları da öne çıkarmıştır (Fındıkçı, 2000: 232).

Bilgi toplumunun oluşturulmasında:

- Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi,
- Mal ve hizmet üretimi ile ilgili tüm kontrollerde bilgisayarların kullanılması,
- Bilgisayar teknolojisinin boyut, fiyat ve fonksiyonlar itibariyle çok hızlı geliştirilmesi ve teknolojik yenilik sürecinin hız ve süreklilik kazanması,

ACAR - TUĞAY

• Teknolojisinin küreselleşmesi sonucu ülke sınırlarının ortadan kalkması ve işletmeler açısından rekabet gücünün önem kazanması,

gibi son yirmi yılda yaşanan önemli gelişmeler etkili olmuştur (Uçkun, vd:249). Sanayi toplumu ile bilgi toplumunun özelliklerinin karşılaştırılması Çizelge 1’deki gibidir.

Çizelge 1: Sosyal, Ekonomik, Siyasal ve Teknolojik Sistem Açısından Sanayi Toplumu ve Bilgi Toplumu Karşılaştırılması

	Sanayi Toplumu	Bilgi Toplumu
Ekonomik Sistem	• Ulusal Ekonomi • Fiziksel Sermayeye Dayalı Ekonomi • Endüstriyel Organizasyonlar • Sembolik Kağıt Para Hakimiyeti	• Küresel Ekonomi • İnsan Kaynaklarına Ve Bilgi Sermayesine Dayalı Ekonomi • Bilgi Tabanlı Organizasyonlar • Dijital Para Hakimiyeti
Sosyal Sistem	• Çekirdek Aile • Güvenlik Sağlayıcı Kurumlaşmalar • Uyumluluk, Seçkinlik, Sosyal Sınıf, vb değerler • Kitleleşmiş Dönemsel Eğitim	• Birey Merkezli Farklı Aile Biçimleri • Bireysel Yetenekleri Geliştiren Kurumlaşmalar • Bireysellik, Çeşitlilik, Katılımcılık vb değerler • Bireyselleştirilmiş Yaşam boyu Öğrenim
Siyasal Sistem	• Uluslararası Çatışma ve Polarizasyon • Merkeziyetçilik • Ulus-Devlet • Güvenlik Amaçlı Yönetim	• Uluslararası Uyum ve Küresel Bağlamda Siyasal Entegrasyonlar • Adem-i Merkeziyetçilik • Küresel ve Bölgesel Organizasyonlar • Yurttaş Odaklı Yönetim
Teknolojik Sistem	• Mekanik Teknoloji Devrimi • İşgücünü İkame Eden Makineler • Montaj Hattına Dayalı Üretim Teknikleri • Görsel ve Yazılı Basın-Yayın Araçlarına Dayalı İletişim Sistemleri	• Bilgi Teknolojileri Devrimi • Beyin gücünü Geliştiren Bilgisayarlar • Bilgi Ve Yönetim Teknolojilerine Dayalı Üretim Teknikleri • İnternet ve Dijital Teknolojilerine Dayalı İletişim Sistemleri

Kaynak: ÖĞÜT, Adem. Bilgi Çağında Yönetim, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2003, s. 23.

Bilgi Toplumu Sürecinde İşletme Yöneticilerinin Üniversite – Sanayi İşbirliğine Bakış Açılarının Analizi: Burdur Örneği

2.1 Bilgi Toplununun Temel Özellikleri

Günümüzde bilgi, fiber optik kablolar aracılığı ile ışık hızı ile taşınabilmektedir. Bilgi aynı zamanda paylaşılabılır, bölünebilir özellikler taşımaktadır (Erkan, 1993: 3). Bilgi toplumunu belirleyen temel karakteristikler şu şekilde özetlenebilir (Akın, 1999: 60).

Ekonomik Yapıdaki Dönüşüm: Bilgi toplumundaki en büyük özellik mal üretiminden hizmet üretimine doğru bir yönelişin görülmesidir. Hizmet sektörü zaten tüm ekonomilerde her zaman mevcuttur, ancak sanayi toplumunda hizmetlerin niteliği daha yerel ve mal üretimine yardımcı konumdadır. Sanayi sonrası toplumda ise eğitim, sağlık, sosyal hizmetler gibi insani hizmetler ve bilgisayar, sistem analizi, bilimsel Ar-Ge, gibi mesleki hizmetler daha da bir yoğunluk kazanmaktadır.

Yükselen Yeni Sınıflar: Yeni toplumda insanların çalıştıkları yer değil aynı zamanda yaptıkları işlerin türü de değişmektedir. Sanayi toplumunda vasıflı işçiler çalışan sınıf içinde en kalabalık grubu oluşturmaktaydılar. Bilgi toplumunda ise, teknik ve profesyonel sınıf, yani P.Drucker tarafından “bilgi işçisi” olarak nitelenen bilim adamları, teknisyenler, mühendisler, öğretmenler sayıca artmış ve toplumun kalbi konumuna yerleşmişlerdir. Buna bağlı olarak toplumda gücün yapısı da değişmiştir. Oluşan yeni toplumda bilgi sınıfı en önemli güç haline gelmiştir (Bozkurt, 1996: 31-32).

Bilginin Önem Kazanması: Sanayi toplumu, malların üretimi için makine ve insanların koordinasyonuna dayanmaktaydı. Yeni toplum ise bilgi etrafında örgütlenmektedir. Çünkü, yeni toplumda teorik bilgiyi piyasada yeni ürün ve hizmetlere başarılı şekilde dönüştürenler ile eğitim ve Ar-Ge harcamalarına en çok yatırım yapan işletmeler ve toplumlar başarılı olacaktır.

Bilişim Teknolojisi: Sanayi toplumunun ortaya çıkmasında en önemli etken; buhar makinesi, elektrik, içten yanmalı motor gibi enerji teknolojilerinin bulunmasıdır. Bilişim teknolojilerinin ortaya çıkıp hızla gelişmesi de benzer bir etkiyi yeni oluşan toplumda oluşturmuştur. İletişim ve bilgisayar teknolojileri daha yetenekli işgücüne gereksinim duymaktadır. Çünkü bu işgücü ulusal verimliliği artırma ve rekabetçi üstünlük elde etme yolunda daha yüksek değerlere sahip ürünler ortaya koyma yeteneğine sahiptirler.

Günümüzde tüketici tercihleri sürekli değişmekte ve farklı mal ya da hizmet talep etmektedirler. Ayrıca gelişen teknoloji ve yoğun rekabet ortamında, yenilik yapmak, yeni ürünler üretmek işletmeler açısından oldukça önemlidir. Çünkü işletmelerin sürekliliği bu değişimlere uyum sağlayabilmesine bağlı olmaktadır. Diğer bir

ACAR - TUĞAY

ifadeyle, işletmelerin yaşamlarını devam ettirip belirledikleri hedeflerine (kar miktarlarına) ulaşabilmeleri ancak pazara değişen tüketici ihtiyaçlarına uygun yeni ürünler sunarak ya da ürünlerde değişiklik yapmakla mümkündür. Ancak işletmeler için bu oldukça riskli ve maliyetli bir iştir (Kılınç, 2004: 15).

İşletmelerin bu risk ve maliyeti piyasada sürdürülebilir rekabet üstünlüğüne dönüştürebilmesi Ar-Ge çalışmalarının başarısına bağlıdır. Çünkü Ar-Ge çalışmaları tüketici beklentilerine uygun yeni ürün geliştirme sürecini doğrudan etkileyecektir. Piyasada başarılı olan pek çok işletmenin Ar-Ge yatırımları için büyük kaynak ayırdıkları görülmektedir. Ancak Türkiye'deki işletmelerin Ar-Ge harcamalarının beklenenin çok altında olduğu da bir gerçektir.

Ülkemizdeki işletmelerin büyük çoğunluğu küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ) olup bunlarda Ar-Ge çalışmaları için yeterli mali kaynağa sahip değildirler. Söz konusu işletmeler söz konusu yetersizliklerini üniversitelerle işbirliğine giderek ihtiyaç duydukları teknolojileri ve bilgileri bu kuruluşlardan daha kolay ve daha az maliyetle sağlayabilirler (Durukan, 2003). Böylece büyük işletmelerle aralarındaki teknolojik anlamdaki farkları gidererek eşit şartlarda rekabet etme şansına sahip olabilirler.

Çünkü gerek işletmelerin gerekse ülkelerin bilgiye sahip olma, bilgiyi elde etme ve kullanma seviyesi, uluslararası pazar payları ile paralellik arz etmektedir. Diğer bir ifade ile ülkelerin ve işletmelerin sahip oldukları pazar payları sahip oldukları bilgi düzeyi kadar olmaktadır.

Uluslararası rekabette pazar payının sürdürülebilirliği ya da arttırılabilirliği ise geleneksel yöntemler olan ucuz işçilik ve doğal kaynaklara dayalı üretimi azaltıp veya terk ederek bilgiye dayalı endüstriler, standart, kaliteli ve ihtiyaçlara göre esneklik gösterebilen esnek otomasyon ve robot teknolojileri kullanılan üretime geçmek gerekmektedir.

Unutulmaması gerekir ki, teknoloji transfer eden işletmeler, teknoloji üreten işletmeler karşısında daha baştan rekabet yarışını kaybetmektedirler. Böyle bir durumda, teknoloji üretilip, ihraç eden işletmeler dünya pazarlarında mutlaka bir rekabet üstünlüğüne sahip olmaktadır. Çünkü günümüzdeki iletişim araçlarının sağladıkları büyük olanaklar küçülen dünya ekonomisinde rekabet gücü, yeni teknolojiler üretmek ve bu yeni teknolojileri hızla üretime dönüştürebilme yeteneğine dayanmaktadır (Yücel, 1997: 4).

Bilgi Toplumu Sürecinde İşletme Yöneticilerinin Üniversite – Sanayi İşbirliğine Bakış Açılarının Analizi: Burdur Örneği

3. Üniversite Sanayi İşbirliği

Toplumların kültürel, bilimsel ve teknolojik anlamlarda gelişiminin içinde üniversitelerin önemli bir yeri vardır. Üniversiteler; bilim, kültür ve teknolojinin temellerini oluşturan teknik bilgiyi üretmekle sorumlu kurumlardır. Sanayi gelişmesinde üniversitelerin bilgi birikiminden istifade edilebileceği gibi, üniversiteler de sanayinin uygulamaya koyduğu bilgilerinin katkısıyla bilgilerini daha fonksiyonel hale getirebilirler (Çağlar, 1999:32).

Günümüzde küreselleşmenin doğal sonucu olarak ortaya çıkan kalite ve fonksiyonellik anlayışı ve bunun ivme kazandırdığı rekabet olgusu, hem işletmeler açısından üniversitelerle hem de üniversitelerin sanayi ile işbirliğinin önemini daha da artırmıştır.

Çünkü değişimin toplumsal hayatın tüm alanlarında yoğun şekilde hissedildiği dünyamızda, organizasyonlarda değişimi yorumlayabilmek ve yakalayabilmek için kendilerini sürekli olarak yeniden düzenlemek ve kendilerini yenilemek zorundadırlar. Organizasyonel yenilenme aynı zamanda çevresel gelişmeleri takip etmenin yanında karşılıklı işbirliğini de zorunlu kılmaktadır.

Sürekli değişim gösteren bir iş ve sanayi dünyası ortamında kurumların bu değişime adaptasyonu ve büyümesi kurumsal öğrenmeyle söz konusu olabilir. Burada kurumsal öğrenme; yönetici ekiplerinin paylaşmak zorunda kaldıkları şirket, pazar ve rakipler hakkındaki zihni modellerin değişmesi ve gelişmesi anlamına gelmektedir (Senge, 1998; 17).

Bu şekilde gerek çalışanlar ve gerekse organizasyonun kendisi, öğrenme sayesinde daha önce hiç yapamadığı şeyleri yapmaya başlamakta, öğrenme yoluyla, dünyayı ve onunla olan ilişkilerini yeniden algılamakta ve öğrenme sayesinde yaşamın yaratıcı sürecinin bir parçası olan kapasitesini genişletmektedir.

Karşılıklı bağımlılık, gelişmenin ilerlemenin temel dinamikleri konumunda olan bu farklı alanların temsilcilerini (üniversitelerle ve sanayicileri) işbirliğine mecbur etmektedir.

Böylesi bir işbirliği; tarafları yeni şeyler öğrenme, bilimsel ya da teknolojik becerilerin geliştirmelerini ve kurumların üretme kapasitelerini artırmalarına olanak sağlayacaktır.

3.1. Üniversite-Sanayi İşbirliğini Önemli Kılan Unsurlar

Üniversite sanayi işbirliğinin daha iyi anlaşılabilmesi için işbirliği kavramını kısaca açıklayalım.

İşbirliği kelimesi, farklı kuruluşların belli konularda belli amaçları gerçekleştirmek için giriştikleri ortak çabaları ifade eder. Üniversite-sanayi işbirliği ise, araştırma geliştirme olanaklarını artırmak, üniversitenin insan gücü ile araç – gereç olanaklarından sanayinin ileri teknoloji alanlarında ortak araştırmalara girişmek ve sanayinin finansmanı, birikimi ve deneyiminden üniversitenin yararlanmasını sağlamak amacıyla gerçekleştirilen bir işbirliği faaliyeti şeklinde tanımlanabilir (Çağlar, 1999: 34).

Günümüzde yaşanan hızlı gelişim ve değişimlerle birlikte artan rekabet, kurumların bireysel çabalarının tek başına yetersiz kalmasına ve her alanda işbirliği yapmasının zorunluluk haline gelmesine neden olmuştur. Bu nedenle, işbirliği çabalarına paralel olarak yönetim anlayışlarında da grup çalışması anlayışı ağırlık kazanmıştır. İşbirliği anlayışı ile birlikte toplumun yeniden yapılanması sürecinde değişim olayının başında bilginin ortaya çıkarılması ve paylaşılmasına dayalı toplumsal geçiş süreci yaşanmaya başlanmıştır (Naisbitt and Aburdane, 1990; xxii).

Bu sürecin doğal sonucu olarak sanayileşmede bilgi ve eğitim kurumlarına verilen önem de artmıştır. Çünkü, bilgiyi ve teknolojiyi üretecek olan kaliteli, eğitilmiş insan gücüdür. Bu güç de ancak nitelikli eğitim kurumlarının ileri teknolojiye dayalı eğitim anlayışıyla yetiştirilebilir. Dolayısıyla yaşanan tüm bu değişim ve gelişmeler üniversite- sanayi işbirliğinin gerekliliğini ve önemini daha da artırmıştır.

Ülkemizde üniversite sanayi işbirliği, sıkça dile getirilen ve her fırsatta ifade edilen bir olgudur. Ancak; tarafların hazır olmaması, kurumların üst yönetim kademesinin konuya gerçekten inanmamaları, bazı yöneticilerin bu tür işbirliğini ekstra bir külfet olarak kabul etmeleri, teknolojik ve bilimsel alt yapının (Laboratuvar, atölye, makine-teçhizat vb.) yetersizliği belki de her şeyden önce iş dünyasının alışılmış kalıplarla sürekli aynı işi aynı performansla yapabileceğini düşünmesi veya bu konuda bağlayıcı bir hükmün olmaması ve yeterli bir eğitim mekanizmasının bulunmaması gibi faktörler nedeniyle bu ilişki sağlıklı bir şekilde kurulamamıştır. İşte bu ve benzer etkenler nedeniyle bu işbirliği talebi çoğu zaman istisnalar olmakla birlikte bir türlü kavramsal niyet olmaktan öteye gidememiştir.

Üniversitelerin teknolojik gelişmelere paralel olarak devamlı

Bilgi Toplumu Sürecinde İşletme Yöneticilerinin Üniversite – Sanayi İşbirliğine Bakış Açılarının Analizi: Burdur Örneği

kendilerini yenilemeleri gerekmektedir. Eğitimi sadece iş öncesi eğitim olarak değerlendirmemek gerekir. Eğitimi, yaşam boyu eğitim olarak düşünmek ve buna uygun yapılanmak gerekmektedir. Dünyadaki bilgi birikimi 1850’li yıllara kadar her yüzyılda ikiye katlanırken, 1970’lerde bu süre beş yıla kadar düşmüş, 1980’li yıllardan sonra bilginin kendini yenileme süresi bir yıldan daha kısa bir süreye düşmüştür. Üretilen her yeni bilgi sonraki bilginin üretilmesinin hazırlayıcısı olmaktadır.

Bilgi toplumu, üretim süreçlerinin ve ürünlerin çok kısa sürede değiştiği dinamik bir yapı üzerine kurulmuştur. Bu nedenle, eğitim ve öğretim, hedefleri devamlı değişen bir faaliyete dönüşmektedir. Geçerli iş alanlarına girebilmek için bilgi ve beceri düzeyini bu hedeflere uyumlu hale getirmek gerekmektedir.

Ancak gözden uzak tutulmaması gereken bir husus ise, bilgi toplumu diye isimlendirilen günümüz çağı, temel eğitime verdiği önem kadar yetişkinlerin de okul sonrası eğitimine de büyük önem vermektedir. Çünkü, bilgi çok kısa sürede değişmekte, dolayısıyla kişinin kendisini sürekli yenilemesi gerekmektedir (Kutlu, 2000: 114–115).

Günümüzde pek çok ülke bu çok hızlı değişimi üniversite sanayi işbirliği stratejisi uygulamaları ile, hem sanayinin gereksinimi olan teknolojiyi temin etme hem de üniversiteler için uygulama olanağı sağlanma şeklinde gerçekleştirmektedir. Bu karşılıklı işbirliği sinerji yaratarak, işletmelerin, üniversitelerin ve dolayısıyla ülkelerin ekonomik gelişmesini hızlandırmaktadır (Yücel, 1997: 69).

Ülkemizde ise, sanayi üniversite işbirliği beklenen düzeyin çok altında kalmıştır. Bununla beraber, yaşanan hızlı değişim ve dönüşümler sanayicileri bir arayış içine itmiştir. Türkiye’de 1980’li yıllar üniversite sanayi işbirliğinin başlangıç yılları olarak görülmektedir ve ilk olarak üniversite sanayi işbirliği çerçevesinde İstanbul Teknik Üniversitesi ile İstanbul Sanayi Odasının 1985 yıllarında teknopark uygulaması başlamıştır.

Ülkemizde üniversite sanayi işbirliğinin istenilen düzeyde gelememiş olmasında, üniversitelerin kendilerini iyi tanıtamamalarının etkisi olduğu gibi, sanayinin teknolojik yatırımlara yönelik bir yapısının olmayışı da önemli bir etkidir. Teknoloji transferi yoluyla üretim yapan Türk sanayinin son yıllara kadar bu yapısında fazlaca bir değişiklik olmamıştır. Ancak, Türk sanayi 1980’li yıllarda başlanan dışa açık ekonomi politikası çerçevesinde dışardan alınan lisanslarla üretim yapan yapısını, Türkiye’de değişen ekonomi politikaları doğrultusunda dış ortaklarla yenilemeye çalışmış,

ACAR - TUĞAY

ancak yurtiçi ve yurt dışı pazarlarda sürekli rekabet edecek bir teknoloji üretim yapısına gelişmiş ülkelerdeki kadar ulaşamamıştır (Yücel, 1997: 69).

Yukarıda belirtilen nedenlerin dışında üniversite sanayi işbirliğini önemli hale getiren diğer unsurları şöyle sıralayabiliriz (Çağlar, 1999: 34).

- Küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ) yeniliklere ilgi duyar ve izler duruma gelmiş olmaları,
- Beyaz yakalıların sayısının artması ile orantılı mavi yakalıların sayısının ise azalmış olması,
- Özellikle büyük işletmelerin uluslararası pazarlara yönelmesi,
- Hükümetlerin KOBİ'lerin niteliklerini artırıcı eğitim programlarına önem vermesi,
- Büyük işletmelerin eğitimin önemini kavraması ve eğitime daha çok kaynak ayırarak eğitim birimleri kurmaları,
- İşletmeler tarafından emek ve sermaye gücünün yerini bilginin aldığı fark edilmesi,
- Eğitim kurumlarının işletmelere kitle eğitim programlarını sunmaya başlaması.

İş dünyasında meydana gelen bu gelişmeler nitelikli işgücüne olan ihtiyacı artırmıştır. Diğer taraftan nitelikli işgücünün yetiştirilmesinde sadece okul ortamının yeterli olmadığı gerçeği anlaşıldığından, mesleki ve teknik alanda eğitim veren üniversiteler, eğitim programlarının oluşturulmasında, iş ve sanayi kesiminin ihtiyaçlarını, beklentilerini göz önünde bulundurmaya başlamışlardır.

3.2. Üniversite-Sanayi işbirliğinin Amacı

Hangi modelde sağlanmaya çalışılırsa çalışılsın iki farklı alanın (Üniversite-Sanayi) işbirliği yapmalarının yöneldiği bir takım hedefler vardır, Bu işbirliği programları; ortak sorumluluk, hali hazır kaynaklardan optimum düzeyde yararlanma, gençliğe ve topluma hizmet, eğitim olanaklarını zenginleştirme gibi temel kavramlara dayalı olarak şu amaçları gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar (Gürol, 1997: 34).

- Öğrenmeyi daha anlamlı kılmak için kuram ve uygulama arasındaki boşluğu doldurmak,
- Genel ve özel nitelikte iş becerileri, alışkanlıkları, bilgi kazanma ve istendik davranışlar geliştirme olanağı sağlamak,

Bilgi Toplumu Sürecinde İşletme Yöneticilerinin Üniversite – Sanayi İşbirliğine Bakış Açılarının Analizi: Burdur Örneği

- Okul ve işyeri arasında gerekli koordinasyonu gerçekleştirmek,
- Özel iş kollarında meslek eğitim olanakları yaratarak örgün meslek eğitimi (teknik üniversite) hizmetlerini takviye etmek,
- Ekonomik olanaksızlıklar nedeniyle eğitime devam edemeyen öğrencilere ekonomik olanaklar sağlamak,
- Okuldan iş yaşamına geçişi kolaylaştırmak,
- Belirli iş kollarında arz-talep dengesinin sağlanmasına yardım etmek,
- Öğrencileri iş yerlerinin mevcut ve teknolojik sosyal olanaklarından yararlandırmak.

Bu amaçların gerçekleştirilmesi, ekonomik, teknik kapasitesi ile bilgi birikimine bağlı olduğu kadar, yönetim kademesinin konuya bakış açısına da bağlıdır. Bu yüzden iş birliği olanakları araştırılır ve uygulamaya konulurken tarafların (Üniversitelerin ve sanayicilerin) zihnen bu konuya hazır olmaları gerekir.

3.3. Üniversite-Sanayi İşbirliğinin Yararları

Üniversite-sanayi işbirliğinin kurumsal olarak yararları; öğrenci, eğitim kurumları işgücü ve toplum açısından ele alınabilir (Çağlar, 2000: 33).

Üniversite sanayi işbirliğinin öğrenciler açısından önemi; Öğrenciler teorik bilgilerini pratikle bütünleştirme ve iş bulma olanağı sağlar. Ayrıca; bu işbirliği öğrencilerin özgüvenini artırmakta, sorumluluk duygusunu geliştirmekte, olumlu çalışma alışkanlığı kazandırmakta ve mesleki ve teknik becerilerinin gerçek iş ortamında gerçekleşmesine imkân tanır. İşbirliği içinde takım ruhu ve ekip anlayışı ile hareket edebilme yeteneğinin gelişmesine olumlu katkı sağlar.

Üniversite sanayi işbirliğinin eğitim kurumları açısından yararları; Eğitim kurumları ihtiyaç duyacakları finansmanın belirli bir kısmını sanayicilerden sağlayabilirler ya da eğitim giderlerinde tasarruf sağlarlar. Bu işbirliği ayrıca eğitim kurumlarının sanayideki teknolojik yenilikleri ve gelişmeleri yakından izleyebilme imkanı ortaya çıkaracaktır. Bu imkan eğitim programlarının sanayinin ihtiyaçları doğrultusunda yenilenmesini teşvik ederek üniversitelerin teknik donanımının güçlenmesini sağlar. Ayrıca Sanayi kurumları okulun laboratuvarları haline gelir, üniversitelerle çevredeki iş dünyası pozitif ilişkiler gerçekleştirirler.

Sanayi sektörünün istihdam edeceği işgücü açısından önemi; sanayinin tam zamanlı olarak işe almayı düşündüğü elemanı yakından

tanınmasına ve denemesine yardımcı olur ve intibak eğitim süresi kısalmır, dolayısıyla eğitim masrafları azalır. Bir diğer önemli yararı da işletmelerin işgücü devir hızları azalır. Üniversite ile sanayi arasındaki diyalog artar ve bu sayede öğretim kadrosunun bilgi ve tecrübesinden sanayinin yararlanma olanağı doğar.

Toplum açısından üniversite sanayi işbirliğinin önemi, topluma ekonomik ve bilgi yönünden kendi kendine yeterli ve özgüvenli elemanlar kazandırarak beceri ve deneyimli insan gücü potansiyelinin artması sağlanır. Gençlere meslek ve teknik bilgi kazandırarak onların iş bulmasını kolaylaştırır ve onların korunmasını sağlar. Gençlerin işe ve yaşama hazırlanmaları hususunda toplumdaki diğer kurumların ilgi ve işbirliğini geliştirir. Gençleri becerili, verimli ve etken kılarak toplumun üretim isteğini ve gücünü artırır. Girişimcilik ruhlarını geliştirir.

Belirtilen söz konusu yararlar; üniversite sanayi işbirliğinin alt yapısının yeterince oluşturulmasına, devletin konuyla ilgili destekleyici politikalarına ve tarafların konu ile ilgili iyi niyet ve çabalarına bağlıdır. Her şeyden önce yerel anlamda çevre desteğini kazanan üniversiteler, ancak bu tür çevresel işbirliği eylemleri ile işlevsel hale gelebilirler.

3.4. Üniversite Sanayi İşbirliğinin Gerçekleştirilmesinde Yönetimin Rolü

Yukarıda amaçları ve farklı kesimler için yararları ortaya konulan üniversite-sanayi işbirliği eylemine yönetim yaklaşımları açısından bakmanın tarafların yönetim politikalarına olumlu şekilde yansıtacağı ifade edilebilir. Çünkü işbirliği eyleminin uygulanabilirliği tarafların yönetim anlayışı ile paraleldir. Yönetim anlayışının işbirliği lehine gelişmesi de işbirliği eyleminin yönetim politikalarında yankı bulmasına bağlıdır. Eğer tarafların yönetim politikalarında işbirliği eyleminin güncelleşmesine ve konu ile ilgili her türlü desteğin sağlanmasına ciddi bir şekilde yer verilmiş ise, o zaman işbirliği eyleminde umulan hedefler daha kolay gerçekleştirilebilir (Çağlar, 1999: 36).

Kurumlarda yönetim anlayışı ve bunun somut sonuçlarından birisi de yönetim politikalarıdır. İşbirliği eylemi sistem bütünlüğü içerisinde ve kurumla çevre ilişkileri kapsamında incelenebilir. Bu yaklaşımla üniversite sanayi işbirliği ele alındığında karşımıza, “sistem yaklaşımı” ve “durumsallık yaklaşımı” çıkar. Dolayısıyla söz konusu işbirliği faaliyeti bu iki yaklaşımın mantık ve felsefesinin ruhuna uygun bir şekilde incelendiğinde, kurumlar açısından işbirliği

Bilgi Toplumu Sürecinde İşletme Yöneticilerinin Üniversite – Sanayi İşbirliğine Bakış Açılarının Analizi: Burdur Örneği

zorunluluğunun nedeni daha kolay anlaşılabilir.

Diğer taraftan üniversite sanayi işbirliğinin toplum ve kurumlar açısından neden bir zorunluluk olduğu da açık bir şekilde ortaya konulabilir.

4. İşletme Yöneticilerinin Üniversite Sanayi İşbirliğine İlişkin Görüşlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma

4.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı; üniversite sanayi işbirliğinin kavramsal boyutlarını ortaya koymaktan ziyade; Burdur ilindeki sanayicilerin;

- Üniversitelerle var olan mevcut işbirliği düzeylerini ve bu düzeyin yeterli olup olmadığını,
- Üniversiteden beklentilerini,
- Üniversite sanayi işbirliğini engelleyen unsurların neler olduğunu,
- Üniversite sanayi işbirliğini artırma yollarını
- tespit etmektir.

4.2. Araştırmanın Kapsamı

Bu çalışmanın kapsamını Burdur Sanayi ve Ticaret Odasına kayıtlı olan işletmeler oluşturmaktadır. Burdur Sanayi ve Ticaret Odasına kayıtlı olan 81 işletmeden 44 işletme yöneticisi ile görüşülmüştür. Ancak yöneticilerin bir kısmı anketi cevaplamak için zamanlarının olmadığını bildirmiş, bir anket de değerlendirme dışı bırakılmış olup toplam 40 anket değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

4.3. Araştırmada Kullanılan Yöntem

Araştırmada anket yöntemi kullanılmıştır. Anketler işletme yöneticileri ile yüz yüze görüşülerek uygulanmıştır.

4.4. Araştırma Sonuçlarının Analizi ve Değerlendirilmesi

Anket sonuçlarının değerlendirilmesinde SPSS bilgisayar paket programı kullanılmıştır. Anket sonuçlarının analizinde yüzde analizi ve diğer analiz yöntemleri kullanılarak çizelgeler oluşturulmuştur. Değerlendirmeler söz konusu analiz sonuçları kapsamında yapılmıştır.

ACAR - TUĞAY

Çizelge 2: Anket Uygulanan İşletmelerle İlgili Genel Bilgiler

İşletmelerinizin hukuki yapısı	Dağılım	Yüzde
Limited şirket	23	57,5
Anonim şirket	17	42,5
İşletmelerin faaliyet alanları		
Gıda, içki ve tütün	8	20,0
Orman ürünleri sanayii ve mobilya	1	2,5
Madencilik taş ve toprağa dayalı sanayi	21	52,5
Makine ve metal ana sanayi	5	12,5
Hayvansal yem üretimi	2	5,0
Silah sanayii	1	2,5
Müzik aletleri üretimi	1	2,5
Diğer	1	2,5
İşletmenin faaliyete başlama tarihi		
1950–1960	2	5,0
1961–1970	1	2,5
1971–1980	8	20,0
1981–1990	3	7,5
1991–2000	18	45,0
2001 ve sonrası	8	20,0
İşletmenizin 31.12.2004 tarihi itibariyle ödenmiş sermaye		
1 milyon YTL'den az	31	77,5
1milyon YTL'den fazla–4 Mil. YTL'den az	8	20,0
4 milyon YTL'den fazla	1	2,5
İşletmelerin halka açık olma durumu		
Halka açık	-	-
Halka açık değil	40	100,0
İşletmede çalışan personel sayısı		
1–9 kişi	4	10,0
10–49 kişi	26	65,0
50–99 kişi	6	15,0
100- 199 kişi	2	5,0

**Bilgi Toplumu Sürecinde İşletme Yöneticilerinin
Üniversite – Sanayi İşbirliğine Bakış Açılarının Analizi: Burdur Örneği**

200 ve daha fazla kişi	1	2,5
İşletmenin kapasite kullanımı oranı		
% 40 dan az	8	20,0
% 40- %60	10	25,0
%60- % 80	9	22,5
% 80 den fazla	12	30,0
Cevapsız	1	2,5

Ankete katılan işletme yöneticileri “işletmeniz Ar-Ge çalışmalarına ihtiyaç duyuyor musunuz ?” şeklindeki soruya %77,5’i evet şeklinde cevap verirken, yöneticilerin % 22,5’i ise işletmelerinde ar-ge çalışmalarına gereksinim duymadıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca ankete katılan işletmelerin sadece % 25’i Ar-Ge birimine sahip olduğu, % 72,5’inin ise ar-ge biriminin bulunmadığı tespit edilmiştir.

İşletmelerinde Ar-Ge birimi bulunmayan yöneticilere bunun nedenleri sorulduğunda alınan yanıtlar aşağıda çizelge 3’de verilmiştir.

Çizelge 3: İşletmelerde Ar-Ge Biriminin Bulunmama Nedenleri

Ar-Ge’nin bulunmama nedenleri	Dağılım	Yüzde
İşletmenin mali yapının müsait olmaması	4	10,0
Yeterli bilgiye sahip olmama	4	10,0
Aile işletmesi olması	2	5,0
Ana fabrikanın yurt dışında bulunması	1	2,5
Kalifiye eleman eksikliği	3	7,5
Fiziki alan darlığı	1	2,5
İleride yapmayı düşünüyoruz	1	2,5
Üniversite ile işbirliği içindeyiz	2	5,0
İhtiyaç duymama	3	7,5
Cevapsız	19	47,5

İşletmelerinde Ar-Ge birimi bulunan işletme yöneticilerine araştırma geliştirme faaliyetleri için yeterli kaynak ayırıp ayırmadıklarına yönelik soruya yöneticilerin % 36’sı yeterli kaynak ayırdıklarını, %48’i ise yeterli kaynak ayıramadıklarını belirtmişlerdir. Yöneticilerin dört tanesi (%16) bu soruyu yanıtlamamıştır.

Anket uygulanan yöneticilere her hangi bir teknoloji merkezinden Ar-Ge desteği alıp almadıkları ve alıyorsa da hangi

ACAR - TUĞAY

birimden aldıkları ile ilgili de sorular yöneltildi. Yöneticilerin sadece %17,5'i Ar-Ge desteği aldığını, %82,5'i ise her hangi bir Ar-Ge desteği almadıklarını belirtmişlerdir. Ar-Ge desteği alanların bu desteği hangi birimden aldıklarına yönelik soruya verdikleri yanıtlar ise şöyledir. İşletmelerin % 43'ü bu desteği Üniversitelerden alırken, yine % 43'ü KOSGEB'den, % 14'ü de TÜBİTAK'tan destek aldıklarını ifade etmişlerdir.

İşletmelere sağlanan Ar-Ge teşvikleri hakkında işletme yöneticilerin yeterli bilgi düzeyine sahip olup olmadıklarını belirlemeye yönelik de bir soru sorulmuş, yöneticilerin bu soruya verdikleri yanıtlar şöyledir. Konu ile ilgili yeterli bilgiye sahip olanların oranı %20, kısmen sahibim diyenlerin oranı %40 ve yeterli bilgiye sahip değilim diyenlerin oranı ise %40'dır. Bu da gösteriyor ki, ankete katılan işletme yöneticilerinin sadece %20'si kendilerine sağlanan Ar-Ge destekleri ile ilgili yeterli bilgiye sahip. İşletme yöneticilerinin büyük bir kısmının ise, kendilerine teknolojik anlamda sağlanan destekle ilgili yeterli bilgiye sahip olmadıkları görülmektedir. Oysa teknolojik yenilik işletmelere rekabet üstünlüğü sağlayan en önemli etkenlerden birisidir. Bu konuda bir diğer bulgu da, Ar-Ge teşvikinden yararlanan işletmelerin oranının %10 olduğudur.

Yukarıdaki sonuçları birlikte değerlendirdiğimizde işletme yöneticilerinin büyük bir kısmının kendilerine sağlanan Ar-Ge destekleri konusunda bilgi sahibi olmadıkları ve bu nedenle de Ar-Ge teşviklerinden yeterince yararlanamadıkları görülmektedir.

Ankete katılan işletme yöneticilerine işletmelerin Ar-Ge çalışmaları için ayıracakları kaynakların kanuni zorunluluk haline getirilmesi fikrine katılıp katılmadıkları sorulduğunda yöneticilerin % 55'i bu fikre katılmadıklarını, % 7,5'i de kesinlikle katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Söz konusu fikre katılanların oranı sadece %22,5 ve kesinlikle katılıyorum diyenlerin oranı ise %5'tir. Bu sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, işletme yöneticilerinin % 62,5'i söz konusu fikri olumlu karşılamamakta olumlu karşılayanların oranı ise %27,5 gibi oldukça düşük bir orandır. Bu konuda görüş beyan etmeyenlerin oranı ise %10'dur.

Sanayicilerin Ar-Ge çalışmalarında üniversitelerle işbirliği yapmaya ne derece istekli olduklarını belirlemeye yönelik olarak yöneltilen soruya, sanayicilerin verdikleri cevaplar aşağıda çizelge 4'de verilmiştir.

**Bilgi Toplumu Sürecinde İşletme Yöneticilerinin
Üniversite – Sanayi İşbirliğine Bakış Açılarının Analizi: Burdur Örneği**

Çizelge 4: Sanayicilerin AR-GE Çalışmalarında Üniversiteler İle İşbirliği Yapma Görüşüne Katılma Düzeyleri

Ar-Ge çalışmalarında üniversite ile işbirliği yapma düşüncesine katılıyor musunuz?	Dağılım	Yüzde
Kesinlikle Katılıyorum	-	-
Katılıyorum	2	5,0
Fikrim yok	1	2,5
Katılmıyorum	22	55,0
Kesinlikle katılmıyorum	15	37,5
Toplam	40	100,0

Sanayicilerin yaklaşık tamamına yakını (%92,5'i) Ar-Ge çalışmalarında üniversite ile işbirliği yapma görüşüne katılmamaktadırlar.

Üniversite sanayi işbirliği düzeyini tespit etmek amacıyla ankette “işletmenizle üniversiteler arasında her hangi bir işbirliği var mı? Şeklindeki soruya ankete katılan işletme yöneticilerinin % 75'i üniversitelerle her hangi bir işbirliklerinin olmadığını belirtirken, %25'i işbirliğinin olduğu yönünde cevap vermişlerdir. Bu sorunun devamında üniversitelerle işbirliği olan işletmelere işbirliklerinin hangi konularda olduğu sorulmuştur. Bu soruya verilen cevaplara ilişkin aşağıda çizelge 5'te verilmiştir.

Çizelge 5: İşletmelerle Üniversiteler Arasındaki İşbirliği Konuları

İşbirliği Konuları	Dağılım	Yüzde
Teknoloji geliştirme	4	10,0
Kalite kontrol	2	5,0
Danışmanlık	3	7,5
Fizibilite çalışmaları	1	2,5
Toplam	10	25,0

Üniversitelerle işbirliği olan işletmelerin işbirliği konularına baktığımızda %10'unun teknoloji geliştirme, % 7,5'inin danışmanlık, % 5'inin kalite kontrol ve %2,5'inin de fizibilite çalışması konularında olduğu görülmektedir.

Ankete katılan yöneticilere, işletmelerle üniversitelerin ortak çalışmalar yapmasının işletmelere önemli katkılar sağlayacağı, verimliliği artıracığı, işletmelerdeki yönetici ve diğer çalışanların kendilerini geliştirmelerine önemli katkılar sağlayacağı, işletmelerin teknoloji üretme maliyetlerini düşüreceği görüşlerine katılıp

ACAR - TUĞAY

katılmadıklarını belirlemeye yönelik sorular yöneltilmiştir. Yöneticilerin söz konusu sorulara verdikleri cevaplar toplu olarak aşağıda çizelge 5’te verilmiştir.

Çizelge 6: İşletme Yöneticilerinin Üniversite Sanayi İşbirliğinin Yararları İle İlgili Düşünceleri

	Kesinlik le Katılıyo rum	Katılıyo rum	Fikrim Yok	Katılı yorum	Kesinlik le Katılı yorum
İşletmelerle üniversitelerin ortak çalışmalar yapması işletmelere önemli katkılar sağlar					
Dağılım	-	-	1	26	13
Yüzde	-	-	2,5	65	32,5
Üniversite sanayi işbirliği verimliliği artırır					
Dağılım	-	2	1	22	15
Yüzde	-	5	2,5	55	37,5
Üniversite sanayi işbirliğinin geliştirilmesi işletmelerdeki yönetici ve diğer çalışan kendilerini geliştirmelerine önemli katkı sağlar					
Dağılım	-	-	1	26	13
Yüzde	-	-	2,5	65	32,5
Üniversite sanayi işbirliğinin geliştirilmesi işletmelerin teknoloji üretme maliyetlerini önemli ölçüde düşürür					
Dağılım	1	5	1	24	9
Yüzde	2,5	12,5	2,5	60	22,5

Yukarıdaki sonuçlar gösteriyor ki, işletme yöneticileri işletmelerle üniversiteler arasında geliştirilecek işbirliğinin kendilerine önemli katkılar sağlayacağını düşünmemektedirler. Bu sonuç yukarıda verilen (üniversite ile işbirliği olan işletmelerin oranı sadece %25) sonuçla örtüşmektedir. İşletme yöneticileri üniversite sanayi işbirliğinin kendilerine önemli katkılar sağlayacağını düşünmediklerinden üniversiteler ile iş birliği yapmadıkları görülmektedir.

**Bilgi Toplumu Sürecinde İşletme Yöneticilerinin
Üniversite – Sanayi İşbirliğine Bakış Açılarının Analizi: Burdur Örneği**

**Çizelge 7: Üniversite Sanayi İşbirliğinin Yeterli Düzeyde
Gerçekleştirilememesinin Nedenlerinin Önem Derecesine Göre
Dağılımı (1 En Önemli Olmak Üzere)**

Üniversite sanayi işbirliğinin yeterli düzeyde gelişmemiş olmasının nedenleri	Önem Derecesi						Ağırlıklı Ortalama*	
	1. Derece		2. Derece		3. Derece			
Üniversitelerin alt yapısının yetersiz olması	0	5,6		0,5		3,1	5	3,5
Üniversitelerin (içe dönük) dışa kapalı bir yapıya sahip olması	2	1,0	3	3,3		3	7	8,6
Öğretim elemanlarının sanayi deneyimlerinin olmaması		0,5		3	7	3,7	1	1,8
Sanayicilerin Ar-Ge çalışmalarına ihtiyaç hissetmemesi		,7		,0			3	,6
İşletmelerin mali kaynaklarının yetersiz olması ve Ar-ge ye yeterli kaynak ayıramaması		0,2		0,2		0,2	4	0,3
Sanayicilerin üniversite sanayi işbirliğine ilgisiz kalması		,0		3		,0	8	,7
Bürokratik işlemlerin fazla olması				,0		,0		,5
Toplam	9	00	9	00	9	00	34	00

(*Ağırlıklı ortalama=[(1. derece frekansı; 1x 3) + (2. derece frekansı; 2x 2)+(3. derece frekansı; 3x 1)]/3 şeklinde hesaplanmıştır.)

Çizelge 7’deki sonuçlar incelendiğinde üniversite sanayi işbirliğinin yeterli düzeyde gerçekleştirilememesinin nedenleri içinde “Üniversitelerin (içe dönük) dışa kapalı bir yapıya sahip olması” (%28,6 oranı ile) birinci sırada yer almaktadır. İkinci sırada ise (%23,5 oranı ile) “Üniversitelerin alt yapısının yetersiz olması”, üçüncü sırada ise, (%21,8 oranı ile) “Öğretim elemanlarının sanayi deneyimlerinin olmaması” yer almaktadır. Üniversite sanayi işbirliğinin yeterince gelişmemesinde “Bürokratik işlemlerin fazla olması” en son sırada (% 2,5) yer almaktadır. Sanayicilerimiz söz konusu işbirliğinin istenilen düzeye ulaşamamasında bürokratik işlemleri önemli bir engel olarak görmemektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Üniversite sanayi işbirliği, üretilen bilgilerin tüm toplum yararına kullanılmasında en önemli araçtır. Gelişmiş ülkelerde ileri düzeyde gerçekleştirilen üniversite sanayi işbirliği Türkiye’de henüz arzu edilen düzeyin çok gerisinde bulunmaktadır. Yaptığımız araştırma sonuçları da bu tezimizi doğrulamaktadır.

İşletme yöneticilerinin üniversite sanayi işbirliğine bakışını belirlemeye yönelik olarak Burdur ilinde gerçekleştirilen çalışmanın sonuçları genel olarak şu şekilde sıralanabilir:

- Üretim işletmelerin ancak %25’inde Ar-Ge birimi bulunmaktadır,
- Ar-Ge birimi bulunan işletmelerinde %36’sı Ar-Ge için yeterli kaynak ayırmaktadır,
- İşletmelerin %77,5 Ar-Ge çalışmalarına ihtiyaç duymaktadır,
- İşletmelerin %82,5’i her hangi bir kuruluştan Ar-Ge desteği almamaktadır,
- Ar-Ge desteği alan işletmelerin ise % 43’ü bu desteği üniversitelerden, % 43’ü KOSGEB’den, % 14’ü de TÜBİTAK’tan almaktadır,
- Ar-Ge teşvikleri hakkında yeterli bilgiye sahip olan yöneticilerin oranı %20’dir,
- Ar-Ge teşvikinden yararlanan işletmelerin oranın ise %10’dur,
- İşletme yöneticilerin % 62,5’i, işletmelerin Ar-Ge çalışmaları için ayıracakları kaynakların kanuni zorunluluk haline getirilmesi görüşüne katılmamaktadır,
- Sanayicilerin büyük bir kısmı (%92,5’i) Ar-Ge çalışmalarında üniversite ile işbirliği yapmaya sıcak bakmamaktadır,
- Üniversiteler ile iş birliği olan işletmelerin oranı % 25’dir,
- Üniversitelerle iş birliğinin sanayide verimliliği artıracığı görüşüne katılanların oranı sadece % 5’dir,
- Sanayicilerin neredeyse tamamı (%97,5’i) üniversitelerle ortak çalışmalar yapmanın işletmelere önemli katkılar sağlayacağını düşünmemektedir,
- İşletme yöneticileri % 97,5’i üniversite sanayi işbirliğinin işletme yöneticilerine ve diğer çalışanlara katkı sağlayacağı görüşüne katılmamaktadır,
- Sanayiciler üniversite sanayi işbirliğinin geliştirilmesinin teknoloji üretme maliyetlerinde önemli tasarruflar sağlayacağını düşünmemektedirler,
- Üniversite sanayi işbirliğinin yeterli düzeyde gerçekleştirilememesinin nedenleri arasında “Üniversitelerin

Bilgi Toplumu Sürecinde İşletme Yöneticilerinin Üniversite – Sanayi İşbirliğine Bakış Açılarının Analizi: Burdur Örneği

(içe dönük) dışa kapalı bir yapıya sahip olması” (%28,6 oranı ile) birinci sırada yer almaktadır,

- Sanayicilerimiz üniversite sanayi istenilen düzeye ulaşamamasında bürokratik işlemleri önemli bir engel olarak görmemektedir.

Yukarıda temel başlıklar şeklinde özetlenen araştırma sonuçlarına bağlı olarak Burdur’daki sanayiciler için bazı öneriler şu şekilde sıralanabilir:

İşletme yöneticilerinin üniversitenin araştırma geliştirme çalışmaları ve bu çalışmalarla ilgili sahip olduğu alt yapı, konusunda ve üniversite sanayi işbirliğinin işletmelere sağlayacağı katkılar konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları görülmektedir. Bu nedenle üniversite ile sanayi arasında iletişimi sağlayacak birimler ve komisyonlar oluşturulmalıdır. Bu komisyonlar tarafları bir araya getirerek sorunları karşılıklı tartışarak ortak çözümler üretilmesine zemin hazırlamalıdır. Bu kapsamda belli aralıklarla taraflar arasında karşılıklı geziler düzenlenebilir, ziyaretler organize edilebilir..

Üniversiteye bağlı teknoloji merkezlerinde yapılacak araştırma geliştirme çalışmalarına yönelik getirilen teşvikler ve sağlanan avantajlar konusunda da düzenlenecek seminer, konferans vb etkinliklerle bilgilendirme çalışmaları yapılmalıdır.

Ayrıca üniversite okutulan derslerin içeriği sanayicinin sorunlarına çözüm getirecek şekilde güncellenmelidir.

Üniversitede görev yapan öğretim elemanlarının sanayide belli dönemlerde uygulama yapmasına (çalışmasına) olanak sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

AKIN, Bahadır, “ 2000 Yılına Doğru Bilgi Toplumu Üzerine Genel Bir Değerlendirme Ve Bilgi Ekonomisinin Özellikleri” **Verimlilik Dergisi**, 1999/1, Ankara.

BOZKURT, Veysel, Enformasyon Toplumu ve Türkiye, Sistem Yayıncılık, 1996.

ÇAĞLAR, İrfan, “Üniversite- Sanayi İşbirliğinin Sistem ve Durumsallık Yaklaşımları Açısından İncelenmesi”, **Standart Dergisi**, Sayı 450, Yıl 38, (Haziran) 1999.

DURUKAN, Tülin, “ Pazar Ekonomisi Uygulayan Ülkelerin Yeni Ürün Geliştirme ve AR-GE Harcamaları (Gelişmiş Batı Ülkeleri ve Türkiye Karşılaştırması)” Dokuz Eylül Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Dergisi** Cilt 5, Sayı 2, 2003.

ERKAN, Hüsnü, “ Türkiye’nin Bilgi Toplumuna Geçiş Stratejisi”, [http:// WWW. ceterisparibus.net/kongre/kocaeli-1.htm](http://WWW.ceterisparibus.net/kongre/kocaeli-1.htm). (15.02.2005).

FINDIKÇI, İlhami, **İnsan Kaynakları Yönetimi**, Alfa Yayınları, İstanbul 2000.

KESİCİ, İlhan, “Bilgi Toplumunun Özellikleri”, **Bilişim**, Mayıs, 1993.

KILIÇ, Can. Kılınç, Sürdürülebilir Rekabet Üstünlüğünün Sağlanmasında Bilgiye Bakış Açısının Rolü: Kapalı Bilginin Yeni Ürünler Dönüşümü” Çukurova Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Dergisi** Cilt 13, Sayı 1, 2004.

KUTLU, Erol, Bilgi Toplumunda Kalkınma Stratejileri, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1209, **İİBF Yayınları**; No. 167. Eskişehir, 2000.

NAISBITT, John – ABURDENE Patricia : Megatrends, 2000, **Büyük Yönelimler**, (Çev: Erdal Güven), İstanbul, Form , 1990.

ÖĞÜT, Adem., **Bilgi Çağında Yönetim**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2003.

SENGE, Peter., **Beşinci Disiplin**, (Çev: Ayşegül İlideniz ve Ahmet Doğukan), Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul, 1998.

UÇKUN, Seher., UÇKUN, Gazi., LATİF, Hasan., “Bilgi Toplumu ve Türkiye”, [http:// WWW. ceterisparibus.net/kongre/kocaeli-1.htm](http://WWW.ceterisparibus.net/kongre/kocaeli-1.htm). (15.02.2005).

YÜCEL, İsmail Hakkı , “Bilim ve Teknoloji Politikaları ve 21. Yüzyılın Toplumu”, Sosyal Sektörler Ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesi Başkanlığı, Ağustos, 1997.

**İHRACATA DAYALI BÜYÜME HİPOTEZİNİN TESTİ:
TÜRKİYE VE YENİ GELİŞEN EKONOMİLER ÜZERİNE
KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME**

**TEST OF EXPORT LED GROWTH HYPOTHESIS:
A COMPARATIVE ANALYSIS ON TURKEY AND
NEWLY DEVELOPING COUNTRIES**

Levent KÖSEKAHYAOĞLU*
Canan ŞENTÜRK**

Abstract

The relation between exports and national income of a country has long been a frequently debated issue in both trade and growth theory. This issue is particularly important in providing arguments for 'free trade' (export-led growth) or 'protectionism' (import substitution) as presence of any causality between exports and income would imply supremacy of outward looking policies over inward looking policies. In order to test the export-led growth hypothesis, this work examines the relation between trade (exports and imports) and income for Turkey and seven newly developing countries using Granger causality analysis. Our results suggest that the export-led growth hypothesis is not supported only in cases of Argentina, and Brazil while there is a strong causality running from exports to growth for Turkey, the Czech Republic, Hungary, Poland, India and China.

Keywords: Export-led growth, import substitution, Granger Causality Analysis.

Özet

Bir ülkenin ihracatı ve milli gelir düzeyi arasındaki ilişki, gerek ticaret gerekse büyüme teorilerinin uzun süredir tartışılan bir konusudur. İhracat ve milli gelir arasındaki bir nedensellik ilişkisi dışa açık politikaları içe dönük politikalara kıyasla daha üstün bir konuma getireceğinden, 'serbest ticaret' (ihracata dayalı büyüme) ya da 'korumacılık' (ithal ikamesi) tezlerini savunmada bu tartışma büyük önem taşır. İhracata dayalı büyüme hipotezini test etmek amacıyla, bu çalışmada Türkiye ve yedi yeni gelişen ülke için dış ticaretle (ihracat ve ithalat) milli gelir arasındaki nedensellik ilişkisi Granger nedensellik analizi kullanılarak incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, incelenen sekiz ülkeden Arjantin, Brezilya ve Hindistan için test edilen hipotez desteklenmezken, Türkiye, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Çin örneklerinde ihracatla milli gelir arasında güçlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İhracata dayalı büyüme, ithal ikamesi, Granger nedensellik analizi.

* Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, levent@iibf.sdu.edu.tr

** Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD, canansenturk@iibf.sdu.edu.tr

1. GİRİŞ

Planlı kalkınma döneminde 1960'lı yılların başlarından itibaren '*ithal ikameci*' olarak adlandırılan ve temelde korumacılığa dayanan politikalar izleyen Türkiye, radikal bir değişimle 1980'de 24 Ocak Kararları olarak bilinen politikaları uygulamaya başlamış ve '*ihracata dayalı büyüme*' modeline geçmiştir.

Temel kalkınma politikasında böylesine kökten bir değişimin altında yatan temel etken, ihracatla milli gelir arasında öngörülen güçlü bağlantı nedeniyle, hızlı ihracat artışlarına paralel olarak milli gelirin de benzer şekilde artacağı beklentisi idi. Singapur, Tayvan ve Güney Kore gibi ülkelerin bu dönemde izledikleri serbest ticaret politikaları sayesinde oldukça yüksek büyüme hızlarına ulaşması, bu beklentinin başlıca dayanak noktasını oluşturmuştu. Sonuç olarak, bu dönemde ihracata dayalı büyüme modeli Türkiye ve pek çok gelişmekte olan ülke için bir alternatif politika önerisi durumuna gelmiştir.

Çalışmanın temel amacı, ihracata dayalı büyüme modelinin geçerliliğini Türkiye ve yedi yeni gelişen ülke için ampirik olarak test etmektir. Bu amaçla, Türkiye'nin yanı sıra, öncelikle 1990'lı yılların başında köklü bir rejim değişikliği yaparak piyasa ekonomisine geçen Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya incelenmiştir. Ayrıca, uzun süredir dışa açık politikalar izleyen iki Latin Amerika ülkesi olarak Arjantin ve Brezilya ile son dönemde ihracatını hızla artıran ve en hızlı büyüyen ekonomiler arasında olan Hindistan ve Çin çalışmaya dâhil edilmiştir. İhracatla milli gelir arasındaki ilişkinin incelenmesinde bu amaçla en sık kullanılan yöntemlerden biri olan Granger nedensellik analizi kullanılmıştır.

İlk olarak dış ticaretle milli gelir arasındaki ilişki üzerine teorik tartışmalar özetlenmiş, daha sonra ihracata dayalı büyüme tezini test etmeye yönelik çalışmalardan elde edilen sonuçlar incelenmiştir. Türkiye ve ele alınan diğer yedi ülkede ihracat ve milli gelirin gelişim trendinin analiz edildiği dördüncü bölümün ardından, çalışmada izlenen yöntem ve ampirik bulgular beşinci bölümde verilmiştir. Son olarak, çalışmadan elde edilen bulgular sonuç bölümünde değerlendirilmiştir.

2. DIŞ TİCARET-MİLLİ GELİR İLİŞKİSİ

2.1. Teorik Değerlendirme

Ekonomik büyüme ve ticaret arasındaki ilişki, büyüme ve kalkınma literatüründe oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi Türkiye ve Gelişen Ekonomiler Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme

Büyümenin gerçekleşebilmesi için birçok faktör arasında dış ticaretin önemli rolü olduğu genel kabul görmektedir. İktisadi analiz içinde ticaretin önemini vurgulayan ilk düşünürler Smith ve Ricardo'dur. Ricardo, her ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malın üretiminde uzmanlaşarak o malı ihraç edeceğini ve her iki malı da üretmek zorunda olduğu dış ticaret öncesi duruma göre daha yüksek bir refah düzeyine ulaşacağını belirtmiştir (Chang ve Grabel 2005:80-81).

A. Smith'le başlayan “dış ticaretin büyümenin lokomotifi olduğu” iddiası, 20.yüzyılda uzun bir dönem boyunca popüleritesini yitirmiş; gelişmekte olan ülkeler korumacı teorilerin baskısı altında kalmış ve sınırlı ölçüde dışa açık sanayileşme politikaları uygulayabilmişlerdir.¹ 1950, 60 ve 70'lerde çok sayıda kalkınma iktisatçısı korumacı görüşe kucak açmış ve akademik alanda bu yönde ciddi çalışmalara yer verilmiştir. 1980'li yıllar ise uzun dönemli büyüme veya kalkınma stratejileri hususunda politika görüşlerinin yenilenmesinde önemli roller üstlenmiştir.

Bu yıllarda ortaya çıkan borç krizi, gelişmekte olan ülkelerin önemli bir bölümünde dış ticaret rejiminin köklü biçimde serbestleştirilmesine neden olmuş ve II. Dünya Savaşından bu yana, gelişmekte olan ülkelerin çoğu tarafından izlenen içe dönük politikaların daha fazla sürdürülemeyeceği anlaşılmıştır. Hatta korumacı politikaların en iddialı destekçisi olan Latin Amerika Ekonomik Konsorsiyumu ECLA başta olmak üzere; Dünya Bankası (WB), Uluslar arası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası kuruluşlar tarafından gelişmekte olan ülkelerin finansal yardım alabilmeleri için dış ticaret liberalizasyonu bir ön koşul olarak öne sürülmüştür (Edwards, 1993).

Teorik olarak bir ülkenin büyümesinde uluslararası ticaretin önemi uzun süre önce tanımlanmış olmasına rağmen; bu ilişkinin ampirik olarak test edilmesi ve doğrulaması çok daha yenilere dayanmaktadır. Büyüme ve ticaret arasındaki ilişkinin test edildiği sistemli ampirik çalışmalara özellikle son otuz yılda yer verilmiştir (Love ve Chandra, 2005:1156). Yirminci yüzyılın büyük bir bölümünde, ithal ikameci sanayileşme stratejilerinin çok sayıda gelişmekte olan ülkenin kalkınma stratejisinde baskın bir rol oynadığı gerçeğinin yanı sıra; ithal ikameci sanayileşme stratejisini izleyen gelişmekte olan Latin Amerika ülkeleri nispeten daha düşük büyüme oranları ile karşı karşıya iken; ihracata dayalı büyüme politikaları

¹ ‘İthal ikameci sanayileşme stratejileri’ olarak adlandırılan bu politikaların temelleri Prebisch (1950) ve Singer'in (1950) tezlerine dayanmaktadır.

uygulayan Asya ülkelerinin büyüme performanslarının oldukça yüksek seyretmesi, ampirik ve teorik çalışmaların giderek artan bir kısmının niçin 70'lerin sonlarından beri ticaret liberalizasyonu ve ülkelerin ekonomik performansları arasındaki ilişkiyi incelemeye yöneldiklerini açıklar niteliktedir (Yanikkaya, 2003). Çoğu araştırmacı Asya ülkelerinin bu imrenilecek büyüme performansları için ilk açıklama olarak ihracata yönelik politikaları öngörmüşlerdir.

“İhracata dayalı büyüme hipotezi” olarak adlandırılan; ihracattaki büyümenin bir ekonominin üretim ve istihdamındaki büyümenin temel belirleyicisi olduğu görüşü üç temel iddia ile desteklenmektedir. Bunlardan ilki Keynesyen bir iddiadır ve ihracattaki artışın dış ticaret çarpanı vasıtasıyla üretim hacminde genişleme yaratacağını öne sürer (Ramos, 2001:613).² İkinci görüşe göre, ihracattan elde edilen dövizin sermaye malları ithalatında kullanıldığı ve dolayısıyla ekonomik büyümeye neden olduğu savunulmaktadır (Moosa ve Choe, 1998:237; Ramos, 2001:614). Üçüncü teze göre de, ihracat pazarındaki hacim ve rekabet, ölçek ekonomilerine ve üretimde teknolojik ilerlemeye ve yayılmalara (spillover) sebep olur (Helpman ve Krugman, 1985; Bhagwati ve Srinivasan 1979; Krueger , 1980).

2.2. Sayısal Değerlendirme

Dış ticaret ile milli gelir arasındaki ilişkinin matematiksel olarak ifade edilmesinde, bir ülkenin ihracatı üretim faktörüne benzer bir şekilde tahlil edilir ve basit bir üretim fonksiyonu modeli çerçevesinde ekonomik büyümede ihracatın rolü test edilmeye çalışılır. Toplam üretim fonksiyonu kullanılarak milli gelir aşağıdaki şekilde ifade edilir (Ram 1985: 417);

$$Y = f(L, K, X) \quad (1)$$

Burada Y, toplam reel çıktıyı (üretim); L, işgücünü; K, sermayeyi; X ise ihracatı temsil etmektedir. Fonksiyon büyüme oranları terimleriyle yeniden yazıldığında;

$$\dot{Y} = \beta_0 + \beta_1 \dot{L} + \beta_2 \dot{K} + \beta_3 \dot{X} \quad (2)$$

² Levine ve Renelt (1992) yatırım payı ile gelirdeki büyüme arasında ve ticaret payları ile yatırım arasında pozitif yönlü ve sağlam bir korelasyon olduğunu ve ticaretin yatırımlar vasıtasıyla büyümeyi etkilediğini ileri sürmektedir.

İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi **Türkiye ve Gelişen Ekonomiler Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme**

Toplam türevleri alınarak yazıldığında benzer bir ifade oluşur. Değişkenlerin üstünde bulunan noktalar büyüme oranlarına işaret eder ve β_1, β_2 ve β_3 ise L, K, ve X'e göre çıktı esnekliklerini verir. $\dot{K}$ (sermaye büyüme oranı) çoğu ülke için bilinmediğinden denklemde yerine $\frac{\Delta K}{Y}$ ³ kullanılarak yeniden ifade edilirse;

$$\dot{Y} = \beta_0 + \beta_1 \dot{L} + \frac{\partial Y}{\partial K} \cdot \frac{K}{Y} \cdot \frac{dK}{K} + \beta_3 \dot{X} \quad (3)$$

dK yerine I yazarsak;

$$\dot{Y} = \beta_0 + \beta_1 \dot{L} + \alpha_2 \frac{I}{Y} + \beta_3 \dot{X} \quad (4)$$

Burada α_2 sermayenin marjinal fiziksel ürününü ifade etmektedir. Sonuç olarak eğer model uygun özelliklere sahipse; $\dot{X}$ 'in tahmin edilen katsayısı (β_3); ihracat artışının ekonomik performans üzerindeki etkisinin büyüklüğü ve yönünü gösterecektir (Ram, 1985: 418).

3. İHRACATA DAYALI BÜYÜME TEZİNİ TEST ETMEYE YÖNELİK AMPİRİK ÇALIŞMALAR

1970 ve 1980'lerde çok sayıda ekonometrik çalışmada ihracat ve büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Bunlardan Michaely (1977), Balassa (1978), Krueger (1978), Heller ve Porter (1978), Feder (1983), Ram (1985 ve 1987), Thornton (1996) ve Frankel ve Romer (1996) tarafından yapılan çalışmalarda ihracattaki büyüme kapsamlı bir ekonomik büyüme yaratır görüşü desteklenmiştir.

Michaely (1977), 41 azgelişmiş ülkeyi içeren çalışmasında, kişi başına GSMH'daki yıllık büyüme ile GSMH içinde ihracat payındaki yıllık artış arasındaki ilişkiyi incelemiş ve ihracattaki artışın ekonomik büyümeye ivme kazandırdığını ileri sürmüştür. 1950-73 yılları

³ $\frac{\Delta K}{Y}$ yaklaşık olarak yatırım-gelir oranını verir.

arasında yapılan bu çalışmadan elde edilen sonuç; ihracat performansı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki pozitif olmakla birlikte; kişi başına düşen milli geliri 300 doların üzerinde olan ülkelerde bu ilişkinin daha güçlü olduğudur.

Ekonomik kalkınma üzerine dış ticaret rejimlerinin etkisini inceleyen çalışmalardan bir diğeri de Krueger'ın (1978) 1954-71 dönemini kapsayan çalışmasıdır. Krueger, seçilmiş 10 ülke GSMH'sı üzerinde ihracatın etkisini araştırmış ve "ihracatın büyüme oranındaki %1'lik artışın milli gelir büyüme oranında yaratacağı etki yaklaşık %1'dir" sonucunu elde etmiştir.

Balassa (1978), 11 ülke için ekonomik performans üzerinde ihracat artışının etkisini araştıran çalışmasında 1960-73 dönemini iki alt döneme ayırmış (1960-66 ve 1966-73); ve ihracat artışı ile ekonomik performans arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit etmiştir.

Ram (1985), 1960-70 ve 1970-77 dönemlerini kapsayan ve 73 az gelişmiş ülkeden oluşan oldukça büyük bir örneklem kullanarak yaptığı çalışmada; ihracat performansının ekonomik büyüme üzerinde önemli etkisi olduğunun altını çizmekle birlikte; düşük gelirli az gelişmiş ülkeler için bu etkinin 1960-70 döneminde düşük olduğunu, 1970-77 döneminde ise her iki ülke grubu için pozitif ve neredeyse eşit etki yarattığını vurgulamaktadır.

1980 ve 90'larda ise ihracat ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini inceleyen çalışmalara yer verilmiştir. Bahmani-Oskooee vd. (1991 ve 1993), Young (1991), Chow (1987), Jung ve Marshall (1985), Love (1994 ve 1995) tarafından Granger (1969) ve Sims (1972) yöntemleri kullanılarak yapılan bu çalışmalarda karma sonuçlar ortaya konulmuştur. Bahmani-Oskooee ve Alse (1993) ve Chow (1987)'un çalışmaları hipotezi güçlü bir şekilde desteklerken; Jung ve Marshall (1985), Afxentiou ve Serletis (1991) ve Bahmani-Oskooee vd. (1991) gibi çalışmalar hipotezi desteklemeyen nedensellik testi çalışmaları olarak gösterilebilir.

4. İNCELENEN ÜLKELERDE İHRACAT VE MİLLİ GELİRİN GELİŞİMİ

4.1. Türkiye'de İhracat (1980–2005)

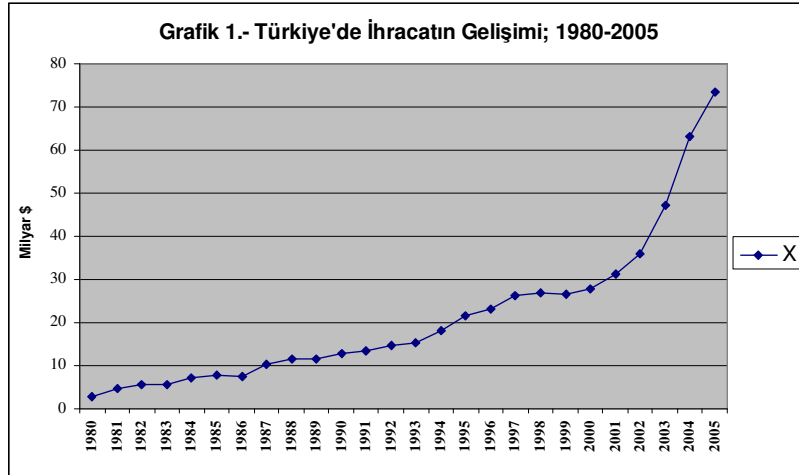
1980'li yıllara dek Türkiye'de ithal ikameci bir büyüme stratejisi izlenmişti. 1980'li yıllardan sonra ise dış ticaret serbestleşti, süreklilik kazanan bir devalüasyon stratejisi ve yoğun teşvikler vasıtasıyla ihracatı artırmak ve dış dengeyi iyileştirmek izlenen ekonomi politikalarının birinci önceliği durumuna geldi. 1980 sonrası

İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi **Türkiye ve Gelişen Ekonomiler Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme**

dönemde kısa bir süre ihracat artışı sağlansa da, daha sonra ihracatın gelişiminde inişli çıkışlı bir trend hâkim oldu. 1980-2005 döneminde Türkiye’de ihracatın gelişimi Grafik 1’de verilmiştir ve bu süreçte ihracatta yaşanan gelişmeleri 6 döneme ayırarak incelemek mümkündür.

a) 1980–1987; Yüksek performans yılları:

1980 yılında sadece 2,9 milyar dolar seviyesinde olan toplam ihracat, yıllık ortalama yüzde 43,8 artışla 1987’de 10 milyar doların üzerine çıkmıştır. İhracattaki bu ciddi artışta 24 Ocak 1980’de 47 TL’den 70 TL’ye çıkan dolar kurunun dönem sonunda 1.018 TL⁴ seviyesine çıkmasının yanı sıra, düşük ücret politikasının etkisiyle iç talebin daralması ve firmaların dış talebe yönelmesi etkili olmuştur.

Kaynak: DİE (2004) ve TÜİK.

b) 1988–1993; Tökezleme: Mali serbestleşmenin ön plana çıktığı bu dönemde, ihracat 1988’deki 11,6 milyar dolarlık seviyesinden 15,3 milyar dolara çıkmış ve yıllık ortalama artış sadece yüzde 5,3 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde dolar kuru 1988’de 1.813 TL’ den 14.458 TL’ye kadar yükselmiştir.

c) 1994–1997; Yeniden hızlanma: 1994 yılına gelindiğinde cari açık ve kamu açığı makroekonomik dengeleri tehdit edecek bir boyut kazanmış ve bu sürecin ortaya çıkardığı kriz nedeniyle Ocak 1994’te ortalama 19.000 TL düzeyindeki dolar 5 Nisan Kararları ile

⁴ Döviz kuruna yönelik değerlendirmelerde Çelebi (2001:64) ve T.C. Merkez Bankası verileri dikkate alınmıştır.

KÖSEKAHYAOĞLU - ŞENTÜRK

38.000 TL seviyesine kadar yükselmiştir. Kurdaki bu hızlı yükselişin sonucu olarak, 1994'te 18,1 milyar dolar olan toplam ihracat yıllık ortalama yüzde 11,2'lik artışla 26,2 milyar dolara yükselmiştir.

d) 1998–2000; Yeniden durgunluk: Asya ve Rusya krizleri ile 1999 depreminin etkisi altında kalınan bu dönemde ihracat tekrar azalma eğilimine girmiş, yıllık ortalama yüzde 1.45 artışla 1998'de 26,9 milyar dolarlık seviyesinden 27,7 milyar dolara yükselmiştir.

e) 2001–2004; Yeniden hızlanma: 2001 Şubat krizinin damgasını vurduğu bu dönemde ihracat ilk kez 30 milyar doların üzerine çıkarak, son dönemde TL'nin aşırı değerlenmesine rağmen, 2004'te 63 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Bu dönemde ihracatın yıllık ortalama artış hızı yüzde 25,2 olmuştur.

f) 2005 yılı ve sonrası; Yavaşlama başlangıcı: 2005'te ihracatın yaklaşık yüzde 16 artışla 73 milyar doları aşmasına rağmen, 2006'de ihracatın sadece yüzde 7'lik bir artışla 79 milyar dolar seviyesine ulaşması hedeflenmektedir.

4.2. Türkiye'de Milli Gelir (1980–2005)

İhracatın gelişiminde dikkate alınan dönemlerde Türkiye'nin milli gelir ve büyüme performansına ek olarak; her bir dönem için ortalama milli gelir seviyesi, ortalama büyüme hızı, kriz dönemleri hariç ortalama büyüme ve dönem içerisinde toplam büyüme oranları Tablo 1'de verilmiştir.

1980–1987 yıllarını ele alan ilk dönemde, ortalama milli gelir yaklaşık 77 milyar dolar seviyesinde iken ortalama büyüme hızı yüzde 4,6 olarak gerçekleşmiş, 12 Eylül askeri müdahalesinin olduğu 1980 yılı dikkate alınmadığında ise ortalama büyüme 5,7'ye yükselmiştir. Dolayısıyla, dönem boyunca milli gelirde toplam yüzde 25'in üzerinde bir büyümenin yaşandığı bu dönemde, ihracattaki yüksek artışlara paralel olarak milli gelirin de oldukça hızlı oranlarda büyüdüğü görülmektedir.

1988–1993 yılları arasının incelendiği ve herhangi bir iktisadi krizin yaşanmadığı ikinci dönemde ise, ortalama milli gelir 136 milyar doların üzerine çıkarken ortalama büyüme hızı yüzde 4,5 olarak gerçekleşmiştir. İhracattaki yavaşlamaya rağmen, bu dönemde milli gelir iki katlık bir artışla 1988'deki 90 milyar dolar seviyesinden 1993'de 181 milyar doların üzerine çıkmıştır.

İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi
Türkiye ve Gelişen Ekonomiler Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme

Tablo 1: Türkiye’de Milli Gelir Ve Büyüme (1980–2005)

	Milli Gelir (Milyar\$)	Yıllık Büyüme (%)	Ortalama Milli Gelir (Milyar\$)	Ortalama Büyüme (%)	Kriz Dönemi Hariç Ortalama Büyüme (%)	Dönem İçinde Toplam Büyüme (%)
980	68,4	-2,8				
981	56,4	4,8				
982	64,2	3,1				
983	60,5	4,2				
984	59,1	7,1				
985	66,9	4,3				
986	75,1	6,8				
987	85,9	9,8				
1980–1987 Dönemi			77,1	4,6	5,7	25,7
988	90,4	1,5				
989	107,5	1,6				
990	152,0	9,4				
991	151,7	0,4				
992	160,2	6,4				
993	181,8	7,9				
1988–1993 Dönemi			136,1	4,5	Kriz yok	101,0
994	130,9	-6,1				
995	171,9	8				
996	184,6	7,1				
997	191,1	8,3				
1994–1997 Dönemi			161,0	4,3	7,8	46,0
998	204,7	3,8				
999	187,0	-6,1				
000	200,4	6,3				

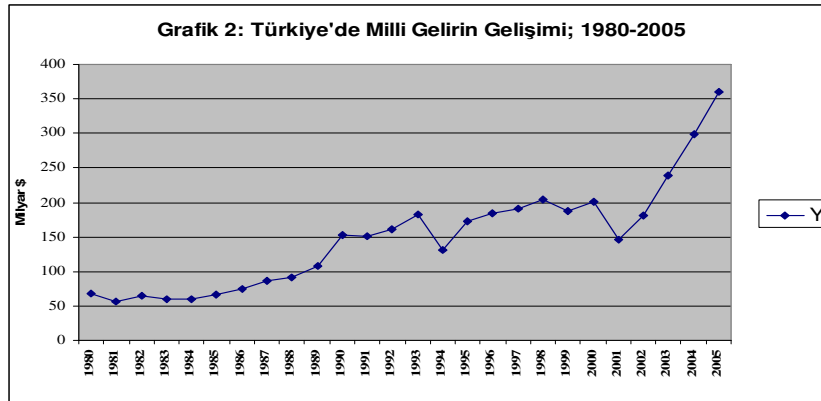
KÖSEKAHYAOĞLU - ŞENTÜRK

	1998–2000 Dönemi	202,6	1,3	5,05	-2,1
001	145,7	-9,5			
002	180,9	7,9			
003	239,2	5,9			
004	299,4	9,9			
	2001–2004 Dönemi	222,5	3,5	7,9	105,6
005	360,9	7,6			
	1980–2005 Dönemi	149,1	4,1	6,0	528,4

Kaynak: DİE (2004) ve TÜİK’den yararlanarak hesaplanmıştır.

5 Nisan Kararları olarak adlandırılan tedbirlerin alındığı 1994 krizinin damgasını vurduğu 1994–1997 döneminde ise, ortalama milli gelir 1993’deki 181 milyar dolar seviyesinin oldukça altındaki 161 milyar dolar seviyesine kadar düşerken ortalama büyüme hızı yüzde 4,3 olarak gerçekleşmiştir. Kriz sonrası yaşanan yüksek devalüasyon ve ihracat artışının etkisiyle kriz sonrası 1995–1997 döneminde milli gelirden yüzde 7,8 gibi oldukça yüksek bir ortalama büyüme hızına ulaşılmış ve toplam yüzde 46’lık bir artış yaşanmıştır.

1998–2000 döneminde yaşanan 1999 Marmara depremi milli gelirin 1998’deki 205 milyar dolar seviyesinden 187 milyar dolara düşmesine yol açmış ve ortalama büyüme hızı yüzde 1,3’e kadar gerilemiştir. Kriz dönemi dikkate alınmadığında ortalama büyümenin yüzde 5,5 olduğu bu dönemde, 1999 Marmara depremi ve ihracatta yaşanan durgunluğa paralel olarak milli gelir dönem boyunca toplam yüzde 2,1 oranında azalmıştır.

Kaynak: DİE (2004) ve TÜİK.

İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi

Türkiye ve Gelişen Ekonomiler Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme

2001–2004 dönemine ise milli gelirde yüzde 9,5 oranında bir düşüşün yaşandığı Şubat 2001 krizi damgasını vurmuş ve 2002 sonrasında elde edilen yüksek büyüme oranları ile ortalama milli gelir 222 milyar dolar seviyesinde olmuştur. Dönem boyunca elde edilen ortalama büyüme oranı yüzde 3,5 iken, kriz dönemi hariç büyüme incelenen dönemlerin en yüksek seviyesi olan yüzde 7,9’dur.

2005 sonrası dönemde belirsizliklerin küresel ölçekte artması ve petrol fiyatlarında hızlı yükseliş nedeniyle büyümenin yavaşlayacağı tahmin edilse de, 2005’de oldukça yüksek sayılabilecek yüzde 7,6’lık büyüme hızı elde edilmiştir. 2006’da ise yüzde 5’lik bir büyüme hedeflenmesine rağmen, TÜİK 2006 verilerine göre ilk altı aylık Ocak-Haziran 2006 döneminde büyüme yüzde 7,5 seviyesinde gerçekleşmiştir.

4.3. Diğer Ülkelerde İhracat ve Milli Gelir (2000–2005)

Tablo 2 ve Grafik 3-9’da Türkiye dışında incelenen yedi ülkede ihracat ve milli gelirin gelişimi 2000–2005 dönemi baz alınarak verilmiştir. Bu verilerden yararlanarak incelenen dönemde Arjantin, Brezilya, Çek Cumhuriyeti, Çin, Hindistan, Macaristan ve Polonya’da dış ticaretle milli gelir arasındaki ilişkiye yönelik olarak aşağıdaki değerlendirmeleri yapmak mümkündür;

a) Arjantin ve Brezilya’da 2000 sonrası dönemde milli gelirde ciddi dalgalanmalar yaşansa da ihracat artmaya devam etmiştir.

b) Çek Cumhuriyeti, Çin ve Macaristan’ın milli geliri incelenen altı yıllık dönemde iki kata yakın bir artış göstermiş ve özellikle 2003 sonrasında bu ülkeler iyi bir büyüme trendi yakalamıştır.

c) İhracatın artış hızı milli gelire kıyasla daha da fazla olmuş, Polonya ve Çin’in ihracatında üç kata yakın artışlar yaşanmıştır.

d) Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya’nın milli gelir ve ihracat performansı 2004’deki Avrupa Birliği tam üyeliği sonrasında hız kazanmıştır.

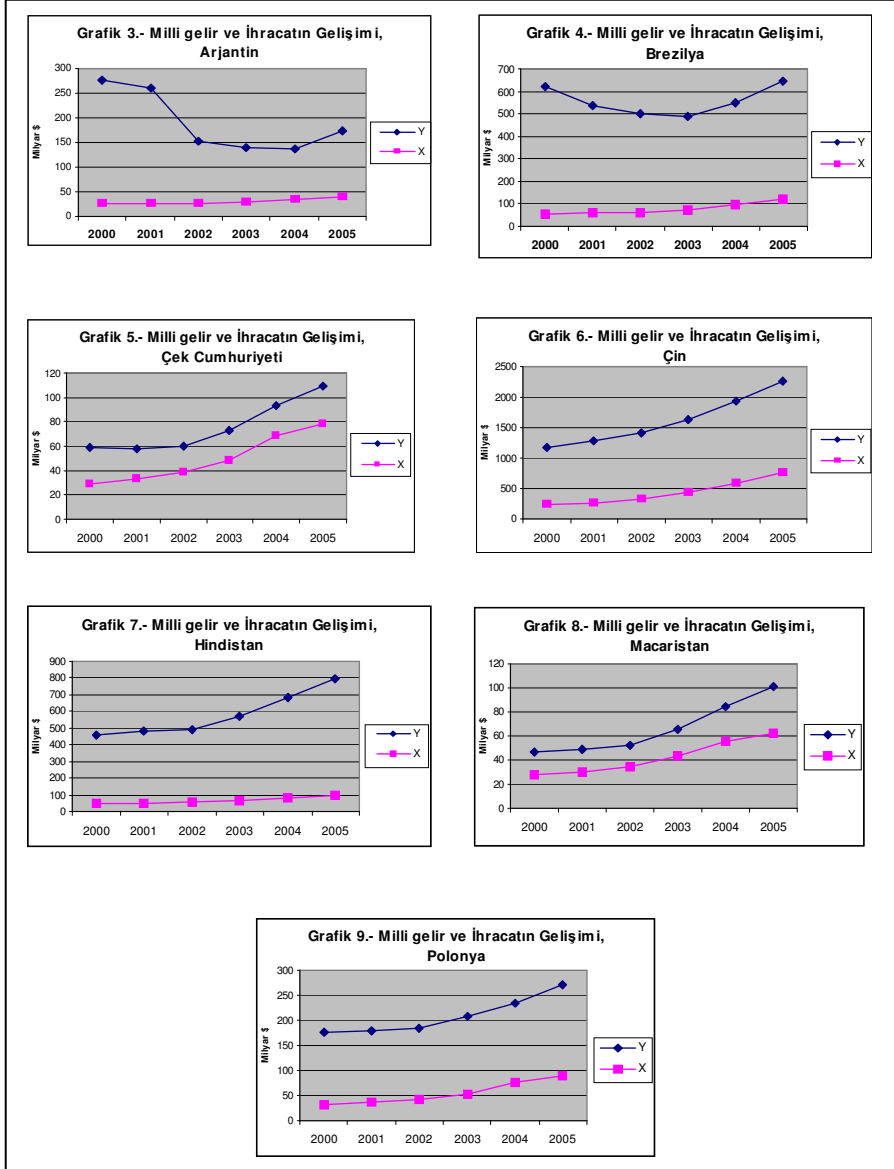
KÖSEKAHYAOĞLU - ŞENTÜRK

**Tablo 2: Diğer Ülkelerde Mili Gelir ve İhracatın Gelişimi;
2000–2005¹.**

	2000		2001		2002		2003		2004		2005	
	Y	X	Y	X	Y	X	Y	X	Y	X	Y	X
Arjanti n	275 ,5	26, 3	261 ,3	26, 5	152 ,2	25, 5	139 ,5	29, 4	137 ,2	34, 1	173	40
Brezily a	623 ,8	54, 9	535 ,3	57, 8	499 ,8	60	486 ,9	72, 7	551 ,6	94, 5	644 ,1	118 ,3
Çek Cum.	58, 4	29, 1	57, 8	33, 3	60	38, 5	73, 1	48, 7	93, 6	69, 0	109 ,1	78, 5
Çin	116 8,8	249 ,2	127 3,2	266	140 6,8	325 ,5	163 1,4	438 ,2	193 7,9	593 ,3	226 3,8	761 ,9
Hindist an	457 ,6	45, 2	479 ,7	44, 3	492 ,4	52, 4	567 ,1	63	680 ,3	79, 8	793	97, 3
Macari stan	47	28, 2	48, 4	30, 4	52, 5	34, 5	65, 1	43, 1	84, 5	55, 6	101 ,1	62, 2
Polony a	175 ,5	31, 7	177 ,7	36, 0	184 ,3	41, 1	207 ,6	53, 8	234 ,4	75, 0	271 ,4	88, 9

Kaynak: Dünya Bankası, World Development Indicators.¹ Milyar \$.

İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi Türkiye ve Gelişen Ekonomiler Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme

Kaynak: Dünya Bankası, World Development Indicators.

5. YÖNTEM VE AMPİRİK SONUÇLAR

5.1. Değişkenlerin Durağanlığı

İhracata dayalı büyüme hipotezini test etmek amacıyla, ihracat ve milli gelir arasındaki ilişki Granger Nedensellik Testi kullanılarak Türkiye, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Arjantin, Brezilya, Hindistan ve Çin'den oluşan 8 ülke için analiz edilmiştir. Çalışmada ayrıca ithalat ile ihracat ve milli gelir arasında ilişki incelenerek dış ticaret ile büyüme arasındaki bağ farklı açılardan sorgulanmıştır. Veri elde edilen kaynaklardaki farklılık nedeniyle, çalışmada ele alınan dönem Türkiye için (1980-2005); Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya için (1992-2005); Arjantin, Brezilya ve Hindistan için (1980-2004); Çin için ise (1984-2005) dönemleridir.

Tablo 3: Durağanlık Analizi, Birim kök (Unit Root) Testi Sonuçları

Ülke (Dönem)	Değişken	ADF Testi Sonucu	ADF Kritik Değeri	Durağanlık Testi Sonucu ¹
Türkiye (1980-2005)	İhracat (TX)	-4,2959	% 5 → - 2,9969 %10 → - 2,6381	Durağan I(2), % 5
	Milli Gelir (TY)	-3,9018		Durağan I(2), % 5
	İthalat (TM)	-2,6567		Durağan I(2), % 10
Çek Cumhuriyeti (1992-2005)	İhracat (ÇKX)	-3,7537	% 5 → - 3,1801 %10 → - 2,7349	Durağan I(2), % 5
	Milli Gelir (ÇKY)	-4,9757		Durağan I(2), % 5
	İthalat (ÇKM)	-3,5288		Durağan I(2), % 5
Macaristan (1992-2005)	İhracat (MX)	-2,8728	% 5 → - 3,1801 %10 → - 2,7349	Durağan I(2), % 10
	Milli Gelir (MY)	-3,2284		Durağan I(2), % 5
	İthalat (MM)	-2,7505		Durağan I(2), % 10
Polonya (1992-2005)	İhracat (PX)	-4,1099	% 5 → - 3,1801 %10 → - 2,7349	Durağan I(2), % 5
	Milli Gelir (PY)	-3,1936		Durağan I(2), % 5
	İthalat (PM)	-2,9077		Durağan I(2),

İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi
Türkiye ve Gelişen Ekonomiler Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme

				% 10
Arjantin (1980-2004)	İhracat (AX)	-3,1865	% 5 → - 3,0038 %10 → 2,6417	Durağan I(2), % 5
	Milli Gelir (AY)	-3,4690		Durağan I(2), % 5
	İthalat (AM)	-3,4883		Durağan I(2), % 5
Brezilya (1980-2004)	İhracat (BX)	-6,5577	% 5 → - 3,0038 %10 → 2,6417	Durağan I(2), % 5
	Milli Gelir (BY)	-2,7538		Durağan I(2), % 10
	İthalat (BRM)	-4,2706		Durağan I(2), % 5
Hindistan (1980-2004)	İhracat (HX)	-3,3267	% 5 → - 3,0038 %10 → 2,6417	Durağan I(2), % 5
	Milli Gelir (HY)	-3,1841		Durağan I(2), % 5
	İthalat (HM)	-4,5100		Durağan I(2), % 5
Çin (1984-2005)	İhracat (ÇX)	-2,6970	% 5 → - 3,0400 %10 → - 2,6608	Durağan I(2), % 10
	Milli Gelir (ÇY)	-5,2206		Durağan I(2), % 5
	İthalat (ÇM)	-3,2654		Durağan I(2), % 5

Not¹: İkinci dereceden farkları alınan değişkenler için hesaplanan ADF testi sonucu tablo değerinden büyük ise, incelenen serinin durağan [I(2)] olduğuna ilişkin hipotez kabul edilmiştir. Dış ticaret verileri Birleşmiş Milletler Comtrade İstatistikleri; Milli gelir verileri IMF World Economic Outlook.

İlk olarak nedensellik analizinde kullanılan ihracat, ithalat ve milli gelir değişkenlerine ilişkin durağanlık (stationarity) analizi yapmak için, birim kök (unit root) testleri ADF (Augmented Dickey-Fuller) yöntemi kullanılarak yapılmış ve sonuçlar Tablo 3’de verilmiştir. Tablodaki veriler ikinci farkları alınan değişkenlerin yüzde 5 veya 10 anlam seviyelerinde ikinci dereceden durağan [I(2)] olduklarını göstermektedir.

5.2. Nedensellik Testi Sonuçları

Durağan hale getirdiğimiz değişkenler arasındaki nedensellik (causality) ilişkisini ve nedenselliğin yönünü analiz etmek amacıyla, incelenen her bir ülke için ihracat, ithalat ve milli gelir değişkenlerine

ilişkin test edilen hipotez, Granger nedensellik testi sonucu, P değeri ve nedenselliğin yönüne ilişkin veriler Tablo 4’de sunulmuştur⁵.

İncelenen her bir ülke için dış ticaret ve milli gelir arasında bir nedensellik ilişkisi mevcut olup olmadığı ve varsa nedensellik ilişkinin yönü dikkate alındığında aşağıdaki değerlendirmeleri yapmak mümkündür⁶;

a) Arjantin ve Brezilya dışındaki diğer bütün ülkeler için ihracattan milli gelire doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmekte, dolayısıyla incelenen ülkelerin önemli bir bölümü için ihracata dayalı büyüme hipotezi desteklenmektedir.

b) Polonya, Hindistan ve Çin dışındaki ülkeler için ithalat ve milli gelir arasında hiçbir nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.

c) Türkiye örneğinde, ithalat ve milli arasında bir nedensellik olmadığı, fakat ihracattan ithalata doğru güçlü bir bağ olduğu, dolayısıyla ihracattaki artışların ithalatı önemli ölçüde körüklediği anlaşılmaktadır.

⁵ Standart Granger nedensellik testi, iki değişken arasındaki nedensel bir ilişkinin varlığını ve yönünü test etmek için kullanılır ve uygulanabilirliğindeki kolaylık sebebiyle en çok tercih edilen yöntemdir. Granger (1986) ve Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen eşbütünleşme (cointegration) tekniği, nedensellik testi ile ilgili teorik çalışmaların yeniden gözden geçirilmesine katkıda bulunmuştur. Bu yeni yaklaşıma göre, iki değişken (örneğin, X ve Y) arasında eşbütünleşme olduğu gösterilebilirse, kısa dönemde dengesizlikleri gideren bir hata düzeltme mekanizması (ECM) vardır. ECM’nin bir sonucu olarak, ΔY_t veya ΔX_t veya her ikisine, Y_{t-1} ve X_{t-1} ’in de bir fonksiyonu olan gecikmeli hata düzeltme terimi neden olmalıdır. Granger (1988) eşbütünleşik değişkenler arasında tek yönlü de olsa bir nedensellik ilişkisinin bulunacağını ifade etmiştir.

⁶ Türkiye ekonomisi için ihracata dayalı büyüme hipotezini test eden diğer çalışmalar için bak. Bahmani-Oskooee ve Domac (1995), Yiğidim ve Köse (1997), Özmen ve Furtun (1998) ve Şimşek (2003). Farklı dönemleri kapsayan ve oldukça farklı yöntemlerin kullanıldığı bu testlerden sadece Bahmani-Oskooee ve Domac’ın 1923-1990 dönemi için yaptığı çalışmada Türkiye’nin ihracat ile milli geliri arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi
Türkiye ve Gelişen Ekonomiler Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme

Tablo 4: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Ülke (İncelenen Dönem)	Hipotez	Granger F Testi Sonucu	P Değeri ¹	Nedenselliğin Yönü
Türkiye (1980–2005)	İhracat gelire neden olmaz.	3,9154	0,0376*	X → Y
	Gelir ihracata neden olmaz.	0,3122	0,7354	
	İthalat gelire neden olmaz.	1,4198	0,2662	İlişki yok
	Gelir ithalata neden olmaz.	0,2512	0,8703	
	İthalat ihracata neden olmaz.	0,1183	0,8890	X → M
	İhracat ithalata neden olmaz.	6,7883	0,0059**	
Çek Cumhuriyeti (1992–2005)	İhracat gelire neden olmaz.	4,8446	0,0467	X → Y
	Gelir ihracata neden olmaz.	0,0641	0,9384	
	İthalat gelire neden olmaz.	0,7247	0,5175	İlişki yok
	Gelir ithalata neden olmaz.	0,7996	0,4866	
	İthalat ihracata neden olmaz.	2,3029	0,1704	X → M
	İhracat ithalata neden olmaz.	5,7783	0,0329*	
Macaristan (1992–2005)	İhracat gelire neden olmaz.	12,2956	0,0051**	X → Y
	Gelir ihracata neden olmaz.	3,7203	0,0793	
	İthalat gelire neden olmaz.	1,9542	0,2116	İlişki yok
	Gelir ithalata neden olmaz.	0,8699	0,4598	
	İthalat ihracata neden olmaz.	0,1278	0,8819	X → M
	İhracat ithalata neden olmaz.	0,4251	0,4694*	
Polonya (1992–2005)	İhracat gelire neden olmaz.	13,3070	0,0041**	X → Y
	Gelir ihracata neden olmaz.	1,7925	0,2351	
	İthalat gelire	5,7359	0,0335*	M → Y

KÖSEKAHYAOĞLU - ŞENTÜRK

	neden olmaz.			
	Gelir ithalata neden olmaz.	1,7041	0,2494	
	İthalat ihracata neden olmaz.	4,9956	0,0495*	X → M
	İhracat ithalata neden olmaz.	3,1990	0,1030	
Arjantin (1980–2004)	İhracat gelire neden olmaz.	0,0259	0,9744	İlişki yok
	Gelir ihracata neden olmaz.	1,6226	0,2249	
	İthalat gelire neden olmaz.	0,9239	0,4149	İlişki yok
	Gelir ithalata neden olmaz.	0,7167	0,5017	
	İthalat ihracata neden olmaz.	0,1456	0,8654	X → M
	İhracat ithalata neden olmaz.	3,9987	0,0365*	
Brezilya (1980–2004)	İhracat gelire neden olmaz.	3,0759	0,0709	İlişki yok
	Gelir ihracata neden olmaz.	1,0070	0,3849	
	İthalat gelire neden olmaz.	1,1579	0,3364	İlişki yok
	Gelir ithalata neden olmaz.	0,6672	0,5253	
	İthalat ihracata neden olmaz.	0,4603	0,6382	X → M
	İhracat ithalata neden olmaz.	5,9762	0,0102*	
Hindistan (1980–2004)	İhracat gelire neden olmaz.	1,6345	0,4416*	X → Y
	Gelir ihracata neden olmaz.	0,5665	0,5772	
	İthalat gelire neden olmaz.	11,9632	0,0005**	M → Y
	Gelir ithalata neden olmaz.	1,9108	0,1768	
	İthalat ihracata neden olmaz.	4,2498	0,0457*	M → X
	İhracat ithalata neden olmaz.	0,7218	0,4993	
Çin (1984–2005)	İhracat gelire neden olmaz.	8,7719	0,0033**	X → Y

İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi
Türkiye ve Gelişen Ekonomiler Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme

	Gelir ihracata neden olmaz.	0,7277	0,5004	
	İthalat gelire neden olmaz.	4,3811	0,0433*	M → Y
	Gelir ithalata neden olmaz.	0,7092	0,5088	
	İthalat ihracata neden olmaz.	4,4005	0,0329*	M → X
	İhracat ithalat neden olmaz.	0,6708	0,5269	

Not ¹: Olasılık (Probability-P) değeri 0.05'ten küçük ise yüzde 5; 0,01'den küçük ise yüzde 1 seviyesinde ilgili hipotez reddedilmiştir.

d) 1990'lı yıllardan sonra dışa açık ve piyasa ekonomisine dayalı bir büyüme stratejisi benimseyen ülkelerden Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan'a kıyasla farklı bir yapı sergilemektedir. Diğer iki ülkede ithalat ve milli gelir arasında bir nedensellik ilişkisi yokken, Polonya örneğinde dış ticaretin hem ihracat hem de ithalat kanalıyla milli geliri etkilediği anlaşılmaktadır.

e) Son yıllarda hızlı bir büyüme performansı yakalayan Hindistan ve Çin'de dış ticaret ve milli gelir arasındaki ilişki benzer bir yapı sergilemektedir. Dış ticarete ithalattan ihracata doğru bir nedensellik ilişkisinin olması bu ülkelerde ithalattaki artışların ihracatı körüklediğini göstermektedir. Dolayısıyla, büyük bir nüfusa sahip olan, doğal kaynaklar yönünden ise fakir ve dışa oldukça bağımlı olan bu ülkelerde iç talep baskısı, yatırım ve ara malı yetersizliği gibi nedenlerin ithalatı artırdığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, giderek artan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ithal girdi kullanımını zorlaması gibi faktörler bu ülkelerde ithalatın dış talep ve dolayısıyla ihracattan bağımsız olarak da yükselebileceğini ortaya koymaktadır.

6. SONUÇ

Çalışmanın başlıca amacı, büyüme ve uluslararası iktisat literatüründe sıkça tartışılan 'ihracata dayalı büyüme hipotezi'nin geçerliğini Granger nedensellik analizini kullanarak test etmektir. Türkiye'nin yanı sıra çalışmada Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Arjantin, Brezilya, Hindistan ve Çin gibi yeni gelişen ekonomiler incelenmiş ve ihracata dayalı büyüme stratejilerinin hızla yaygınlaştığı 1980 sonrası dönem dikkate alınmıştır.

Öncelikle 1980 sonrasında Türkiye’de ihracat ve milli gelirin gelişim trendi belirli alt dönemlere ayrılarak incelenmiştir. Bu analiz sonunda, serbest dış ticaret rejimine geçiş sonrasında, belirli dönemlerde durgunluklar yaşansa da, Türkiye’de ihracatın 1980–2005 yılları arasındaki 25 yılda yaklaşık yirmi beş katlık bir artışla 2,9 milyar dolardan 73 milyar dolara kadar arttığı görülmüştür.

Milli gelire yönelik analiz de, kriz dönemleri dışında, Türkiye’nin oldukça yüksek sayılabilecek bir büyüme performansı sergilediğini göstermiştir. 1980’de yaklaşık 68 milyar dolar seviyesinde olan milli gelir, 2005’e gelindiğinde beş katın üzerinde bir artışla 360 milyar doları geçmiş, tüm dönem içinde ortalama milli gelir 149,1 milyar dolar ve ortalama büyüme hızı yüzde 4,1 olarak gerçekleşmiştir. Kriz dönemleri dikkate alınmadığında ise Türkiye’nin yıllık ortalama büyüme hızı yüzde 6’ya kadar çıkmaktadır. Dolayısıyla, ekonomik istikrarsızlıkların, milli gelir üzerinde çok ciddi etkiler bırakırken, uzun dönemli ve sürdürülebilir büyümenin önünde önemli bir engel teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Son olarak, çalışmanın ampirik bölümünde incelenen 8 ülkeye ait dış ticaret ve milli gelir değişkenlerinin durağanlık analizi yapıldıktan sonra, ihracat ve milli gelir arasındaki nedensellik ilişkisi irdelenmiştir. Bu bölümde elde edilen bulgulara göre, Arjantin ve Brezilya dışındaki diğer bütün ülkeler için ihracattan milli gelire doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmekte, dolayısıyla ihracata dayalı büyüme hipotezi genel olarak desteklenmektedir.

Polonya, Hindistan ve Çin dışındaki ülkeler için ithalat ve milli gelir arasında hiçbir nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Türkiye için yapılan analiz, ihracattan ithalata doğru güçlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla ihracattaki artışların ithalatı önemli ölçüde tetiklediği anlaşılmaktadır. Bu sonuç, Türkiye’de son dönemde ihracattaki ciddi artışlara rağmen, özellikle ara malı ithalatındaki paralel artışlar nedeniyle, dış ticaret açığı sorunun neden giderilemediğine ışık tutması açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

Afxentiou, P.C. ve Serletis, A. (1991), "Exports And Gnp Causality İn The İndustrial Countries: 1950-1985", *Kyklos*, 44:2, ss.113-167.

Bhagwati, J. ve Srinivasan, T. (1979), "Trade Policy And Development", içinde *International Economic Policy: Theory and Evidence*, (Eds) R. Dornbusch ve J. Frenkel, Johns Hopkins University Press, Baltimore, ss. 1-35.

Bahmani-Oskooee, M. ve Domac, I. (1995). "Export growth and economic growth in Turkey: Evidence from cointegration analysis", *METU Studies in Development*, 22, ss.67-77.

Bahmani-Oskooee, M.; Mohtadi, H. ve Shabsigh, G. (1991), "Exports, Growth and Causalty in LCDs: A Re-examination", *Journal of Development Economics*, 36, ss.405-415.

Balassa, B. (1978), "Exports and Economic Growth : Further Evidence", *Journal of Development Economics*, 5:2, ss.181-189.

Birleşmiş Milletler, Comtrade Ticaret İstatistikleri. (Erişim: 2.08.2006) <http://unstats.un.org/unsd/comtrade/ce/ceSearch.aspx>

Chang, H. ve Grabel, I. (2005), "Kalkınma Yeniden", İmge Kitabevi Yayınları.

Chow, P.C.Y. (1987), "Causality Between Export Growth And İndustrial Development : Empirical Evidence From The Nics", *Journal of Development Economics*, 26:1, ss.55-63.

Çelebi, E. (2001), "Türkiye'de Devalüasyon Uygulamaları (1923-2000)", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 2:3, ss.55-66.

DİE (2004), *Türkiye İstatistik Yıllığı*, CD-Rom.

Dünya Bankası, *World Development Indicators*. (Erişim: 02.08.2006). <http://devdata.worldbank.org/data-query/>

Edwards, S. (1993), "Openness, Trade Liberalization, and Growth in Developing Countries, *Journal of Economic Literature*, 31, ss.1358-1393.

Engle, R.F. ve Granger, C.W.J. (1987), "Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing", *Econometrica*, 55, ss. 251-276.

Feder, G. (1983), "On Exports and Economic Growth", *Journal of Development Economics* 12:1, ss. 59-73.

Frankel, J.A. ve Romer D. (1996), "Trade and Growth: An Amprical Investigation", *National Bureau of Economic Research, Working Paper*, No:5476.

Granger, C.W.J. (1986) "Developments in the Study of Cointegrated Economic Variables", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 48, ss.213-228.

Granger, C.W.J. (1988) "Some Recent Developments in a Concept of Causality", *Journal of Econometrics*, 39, ss.199-211.

Heller, P.S. ve Porter, R.C. (1978), "Exports and growth: An empirical re-investigation", *Journal of Development Economics*, 5:2, ss.191-193.

Helpman, E. ve Krugman, P. (1985), "Market Structure and Foreign Trade: Increasing Returns, Imperfect Competition, and the International Economy", Cambridge, MIT Press.

IMF, World Economic Outlook Database. (Erişim:15.08.2006).

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2006/01/data/index.htm>

Jung, W. S. ve Marshall, P. J. (1985), "Exports, Growth and Causalty in Developing Country", *Journal of Development Economics*, 18, ss.1-12.

Krueger, A. O. (1978), "Foreign Trade Regimes and Economic Development: Liberalization Attempts and Consequences", *National Bureau of Economic Research*, ss.273-74.

Krueger, A.O. (1980), "Trade Policy As An Input To Development", *American Economic Review*, 70, ss.188-292.

Levine, R. ve Renelt, D. (1992), "A Sensitivity Analysis of Cross-Country Growth Regressions", *American Economic Review*, 82:4, ss.942-963.

Love, J. ve Chandra, R. (2005), "Testing Export-Led Growth in Bangladesh in a Multivariate Var Framework" , *Journal of Asian Economics*, 15:6, ss.1155-1168.

Love, J.(1994), "Engines of Growth: the Exports and Government Sectors", *The World Economy*, 317, ss.203-218.

Marin, D. (1992), "Is The Export-led Growth Hypothesis Valid for Industrialized Countries?", *Review of Economics and Statistics*, 74:4, ss.678-688.

Michaely, M. (1977), "Exports And Growth : An Empirical Investigation", *Journal of Development Economics*, 4:1, ss.49-53.

Moosa, I. A. ve Choe, C. (1998), "Is The Korean Economy Export-Driven?", *Economic Modelling*, 15:2, ss.237-255.

Özmen, E. ve Furtun, G. (1998). "Export-Led Growth Hypothesis And The Turkish Data: An Empirical Investigation", *METU Studies in Development*, 25:3, ss.491-503.

Prebisch, R. (1950), *The Economic Development of Latin America and Its Principle Problems*, United Nations Publications, New York.

Ram, R. (1985), "Exports and Economic Growth: Some Additional Evidence", *Economic Development and Cultural Change*, 33:2, ss.415-25.

İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi
Türkiye ve Gelişen Ekonomiler Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme

Ram, R. (1987), “Exports and Economic Growth in Developing Countries: Evidence from Time-Series and Cross-Section Data”, *Economic Development and Cultural Change*, 36:1, ss. 51-73.

Ramos, F.F.R. (2001), “Exports, Imports, and Economic Growth in Portugal: Evidence From Causality and Cointegration Analysis”, *Economic Modelling*, 18:4, ss.613-623.

Sims, C.A. (1972), “Money, Income and Causality”, *American Economic Review*, 62, 540-552.

Singer, H.(1950), “The Distributions of Gains Between Investing and Borrowing Countries”, *American Economic Review, Papers and Proceedings*, 40, ss.473-485.

Şimşek, M. (2003), İhracata Dayalı-Büyüme Hipotezinin Türkiye Ekonomisi Verileri İle Analizi, 1960–2002, Dokuz Eylül Üni. İ.İ.B.F.Dergisi, 18:2, ss.43- 63.

Thornton, J. (1996), “Cointegration, Causality and Export-led Growth in Mexico, 1895-1992”, *Economic Letters*, 50, ss.413-416.

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, Ulusal Hesaplar ve Dış Ticaret İstatistikleri. (Erişim: 12.08.2006). <http://www.tuik.gov.tr>

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Döviz Kurları. (Erişim: 10.09.2006)<http://www.tcmb.gov.tr>

Yanikkaya, H. (2003), “Openness and Economic Growth: A Cross-Country Empirical Investigation”, *Journal of Development Economics*, 72:1, ss.57-89.

Yiğidim, A. ve Köse, N. (1997). “İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, İthalatın Rolü: Türkiye Örneği (1980-1996)”, *Ekonomik Yaklaşım*, 8:26, ss.71-85.

Young, A. (1991), “Learning by doing and the Dynamic Effects of International Trade”, *Quarterly Journal of Economics*, 106, ss. 369-40.

2001 KRİZİNİN EKONOMİK VE SİYASİ YÖNLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME ÇABASI

Arş.Gör.Hidayet KESKİN♦
Arş.Gör.Hakan M. KIRIŞ♦♦
Arş.Gör.Canan ŞENTÜRK♦♦♦

ÖZET

Bilindiği üzere Türkiye, 2001 yılında ağır bir ekonomik kriz yaşamıştır. Bu krizin doğuşunda ekonomik yetersizlik ve darboğazların yanında siyasi belirsizliğin de çok büyük etkisi olmuştur. Ortaya çıkması, kötü yönetimi, ekonomide yol açtığı büyük hasar ve kriz sonrası süreçte siyasi tabloyu tamamen değiştiren yapısı ile 2001 krizi derin incelemeleri gerekli kılan bir durum yaratmıştır. Bu makale söz konusu süreci genel bir bakış açısı ile ortaya koyma çabasıdır.

ANAHTAR KELİMELEER: 2001 Krizi, 57.Hükümet, ekonomik kriz, siyasi istikrarsızlık.

THE EFFORT TO ANALYZE ON ECONOMIC AND POLITICAL DIMENSIONS OF 2001 CRISIS

ABSTRACT

As it is known, Turkey experienced a severe economic crisis in the year 2001. Not only economic insufficiencies and bottlenecks but also political indefiniteness had sizeable effects in the formation of economic crisis. The 2001 Crisis with its existence, mal-administration, wide damage in the Turkish economy and with the structure that transformed political climate in the post-crisis period is worth to analyze. With this article it is attempted to state the aforementioned process generally.

KEYWORDS: 2001 Crisis, 57.Government of Turkey, economic crisis, political instability.

GİRİŞ

Ekonomi politik üst anlatıların favori konularındandır. Siyasal iktidarın ekonomiye müdahalesi yahut ekonomik yapının siyaseti etkilemesi diğer bir deyişle siyaset ile ekonominin iç içe geçmişliği bilindik bir konudur. Üretim biçimleri ve siyasi yönetimler arasında tarihten bugüne kadar uzanan süreçte farklı ideolojiler¹ tarafından kurulan etkileşimlerin şekillenmesi günümüzün düzleşen dünyasında

Değerli arkadaşımız Arş. Gör. Onur Demirel'e katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

♦ SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat ABD. hunlu@iibf.sdu.edu.tr

♦♦ SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD. hakkan@iibf.sdu.edu.tr

♦♦♦ SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat ABD. canansenturk@iibf.sdu.edu.tr

¹ Tarih boyunca kurgulanan ideolojilerin ana uğraş alanı da ekonomik yaşam ile siyasi iktidarın ilişkilerini düzenlemek olmuştur. Örneğin liberaller genel olarak ekonomik serbestiyeti sağlamak üzere “laissez – faire” devletini kurgularken, Marks, üretim mekanizmasının geçirdiği evrim dahilinde üretim araçlarının ve sosyal yapının da değiştiğini söylemektedir. Bkz. Ayferi GÖZE, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**,Beta Yayınları,10.basım.

KESKİN – KİRİŞ - ŞENTÜRK

iç faktörler kadar giderek artan ölçüde dış faktörleri de hesaba katmaya başlamıştır. Bugün herhangi bir ülkenin coğrafi olarak çok uzağında ortaya çıkan derin ekonomik bir kriz ilgili ülkeyi birbirine eklemellenmiş finansal piyasalar aracılığı ile ekonomik ve siyasi krizlere sürükleyebilmektedir.² Bu bağlamda ekonomik krizler,³ günümüzde küresel krizler olarak da isimlendirilmektedir. Bunun sebebi, küreselleşmenin bir etkisi olarak, her hangi bir ekonomide meydana gelen krizin, birbirine bağlı mali piyasalar yoluyla diğer ekonomilere hızla yayılabilmektedir.⁴

Siyasi istikrar – ekonomik büyüme ya da siyasi istikrarsızlık – ekonomik istikrarsızlık ilişkisi anlamlı sonuçlara sahiptir. Siyasi istikrarsızlıkların ekonomi üzerinde enflasyonun ve işsizliğin artması, büyümenin azalması, iç ve dış borçların vadesinin azalması, borçların maliyetinin artması, yatırımların azalması, sermaye kaçışının artması, borçları ödeyememe olasılığının artması, beşeri sermayenin kaçışı, verginin yerini senyoraajın alması gibi sonuçları vardır.⁵ Türkiye’de de siyasi istikrarsızlık ve makro ekonomik istikrarsızlık arasında yakın bir ilişki vardır. 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerinde Türkiye, şiddetli bir bankacılık ve döviz kuru sorunu ile karşılaşmış ve bu süreçte politik gerginlikler ön plana çıkmıştır.⁶

Ulusal ekonomilerin yaşadıkları iktisadi krizlerde uluslararası kısa süreli sermaye hareketlerinin ve spekülasyon saldırılarının önemli bir rolü bulunmaktadır. Dünyada ve Türkiye’de yaşanan iktisadi krizlerde de bu etkiler görülmektedir.⁷ Ekonomik krizlerin siyasi istikrarsızlık ve belirsizliklerle karşılaşması krizin kronikleşmesine yol açan en önde gelen faktör olmaktadır.

² Örneğin NY Times’ın ünlü dış politika yazarı T. Friedman, Asya’da ortaya çıkan finansal krizin nasıl bütün dünya ekonomileri üzerinde etkili olabildiğini, siyasi iktidarları zor duruma düşürebildiğini detaylı olarak anlatmaktadır. Bkz. Thomas L. FRIEDMAN, **Lexus ve Zeytin Ağacı**, Boyner Yayınları, (Çev.Elif ÖZSAYAR), İstanbul 2000.

³ Ekonomik krizler ekonomik büyüme ve gelişme üzerinde negatif etkiler yaratırlar. Ekonomik krizler ülkelere hem ekonomik hem de sosyal maliyetler yüklerler ve uluslararası parasal sistemin istikrarını tehdit ederler. Bkn: Colin KIRKPATRICK ve David TENNANT, “Responding To Financial Crisis: The Case Of Jamaica”, **World Development**, Volume 30, Issue 11, November 2002, s. 1933, 1936.

⁴ EROĞLU ve ALBENİ, s. 94.

⁵ Ercan EREN ve Melike BİLDİRİCİ, “Türkiye’de 1990 Sonrası İktisadi Krizlerin Siyasal ve İktisadi Nedenleri” **Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı 1**, Yıl 7, Sayı 41, Eylül Ekim 2001, ss.166-167.

⁶ Aykut Kibritçioglu, “Türkiye’deki Ekonomik Krizler ve Hükümetler” **Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı 1**, Yıl 7, Sayı 41, Eylül Ekim 2001, s.182.

⁷ M. AKDİŞ, “Küreselleşmenin Finansal Piyasalar Üzerine Etkileri ve Türkiye: Finansal Krizler – Beklentiler”

<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/Ekim2002/akdis.htm>, 14.10.2006.

2001 Krizinin Ekonomik ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir Değerlendirme

Tablo 1. Türkiye’de Yaşanan Ekonomik Krizlerin Anatomisi

	1980 Öncesi	1980 Sonrası
Krizlerin Nedeni ve Niteliği	Yapısal sorunlardan kaynaklanan daha çok ödemeler dengesi krizleri niteliğinde	Dışsal etkilerden kaynaklanan finansal içerikli para krizleri (döviz krizi, likidite krizi)
Krizlerin Reel Ekonomiye Yansımaları	Sınırlı	Geniş ölçekli ve yaygın
Ekonomi Politikası	İthal ikameye dayalı sanayileşme	İhracata dayalı sanayileşme
Krizler Karşısında Alınan İstikrar Tedbirleri	Daraltıcı bütçe ve maliye politikaları uygulamaları	Daraltıcı para politikası uygulamaları
Sermaye Akımları	Kısıtlamalara tabi ve krizlerin oluşumunda belirleyici rolü bulunmamakta	Tamamen serbest ve krizleri oluşturan temel etkenlerden biri konumunda
Bankacılık Sektörü	Devlet kontrolünde ve kriz yaratıcı etkisi bulunmamakta	Liberal ve denetimden göreceli uzak bir sistem ve krizlerin oluşumunda ana aktörlerden biri konumunda
Kamu Kesimi Borçlanma Gereksinimi (KKBG)	Kalkınma Planları çerçevesinde ve sürdürülebilir seviyede	Sürdürülemez boyutlarda
Dış Ticaret Açığı	Yapısal nedenler sebebiyle oluşmakta	Dışsal etkiler nedeniyle oluşmakta
Devlet Bütçesi Finansmanı	Vergiler ve uzun vadeli dış krediler	Kısa vadeli dış krediler ve yoğun iç borçlanma

Kaynak: Ercan UYGUR, “Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri”, adlı makaleden uyarlanmıştır.

Krizlerin günümüzde oldukça sık tekrar etmesi ve çok hızlı bir süreçte meydana gelmesinin en önemli sebebi; bu krizlerin bankacılık sisteminde veya finansal piyasalarda ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Krizin boyutları özellikle gelişmekte olan ülkelerde daha da yıpratıcı olabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin etkin işleyen, derin ve sağlıklı finansal piyasaları olmaması sebebiyle bu ülkelerdeki piyasalar spekülasyon hareketlere açık hale gelmektedir. Denetim dışı fonlar gelişmekte olan piyasalara ani giriş yaptıkları zaman piyasalar olması gerekenin üzerinde olumlu tepki vermektedirler. Fonların ani çıkışı halinde ise, piyasalar üzerinde şok etkisi meydana gelmekte ve bu etki ekonomik krize dönüşmektedir.

KESKİN – KİRİŞ - ŞENTÜRK

Kriz ortaya çıktığı zaman bu ülkelerde hükümetlere olan güven azalmaktadır. Kriz ülkedeki istikrarı yok etmekte ve derin bir güvensizliğe sebep olmaktadır. Güvensizlik ortamı spekülasyon hareketlerin şoklara dönüşmesine neden olurken bu şoklar da krizlere dönüşmektedir. Bunun sonucunda gelişmekte olan bir ülke şok/kriz sarmalını birlikte yaşamaya başlamaktadır.⁸

Son yıllarda bankacılık ve döviz krizleri şeklinde kendini gösteren finansal krizler yaşayan ülkelerin sayısı artmıştır. IMF'nin açıklamalarına göre üyesi olan yüz seksen ülkeden yüz otuzu 1980 ve 1995 yılları arasında özellikle bankacılık problemlerine dayalı finansal krizler yaşamıştır.⁹ Göze çarpan özelliklerden birisi güçlü finansal piyasalara sahip olan gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere göre finansal krizlerle başa çıkmakta daha başarılı olduklarıdır.¹⁰

Türkiye finansal krizlerle küreselleşme sürecine uyum sağlamak amacıyla dışa dönük ekonomi modelini uygulamaya başladıktan sonra tanışmıştır. Ülkemizde ortaya çıkan krizler anatomik olarak 1980 öncesi ve 1980 sonrası iki döneme ayırarak incelemek doğru bir yaklaşım olacaktır.

1980'li yıllardan önce Türkiye'de yaşanan krizler daha çok yapısal özellikler sebebiyle ortaya çıkmıştır. Oysa 1980'den sonra özellikle 1990'lı yıllarda meydana gelen krizler dışsal krizler niteliğindedir. Örneğin, Türkiye Kasım 2000 ve Şubat 2001'de iki önemli ekonomik kriz yaşamıştır. 2001 Şubat ayında yaşanan kriz Kasım 2000'de ortaya çıkan krizin ikinci dalgası ve devamı niteliğindedir.

1. 2001 KRİZİNE GELİRKEN SİYASİ VE EKONOMİK GELİŞMELER

1.1.1999 Seçimleri ve 57. Hükümet

Türkiye'de 18 Nisan 1999, genel ve yerel seçimlerin birlikte yapıldığı ender seçim dönemlerinden biri olmuştur. 1999 seçimlerinin Güneydoğu endeksli olduğunu bu sebeple sol milliyetçi parti DSP'nin

⁸ EROĞLU ve ALBENİ, s. 94, 95.

⁹ George G. KAUFMAN, "Banking and Currency Crises and Systemic Risk: A Taxonomy and Review", **Financial Markets, Institutions & Instruments**, Volume 9, NO. 2, May 2000, s. 69.

¹⁰ Piti DISYATAT, "Currency Crisis And The Real Economy: The Role Of Banks" Washington DC: International Monetary Fund, Working Paper No. 01/49, 2001, s. 9, * **Asimetrik Bilgi**; Satıcıların ve alıcıların bir malın veya hizmetin niteliği hakkında birbirinden farklı bilgiye sahip olmalarıdır. Bkz: Erdal M. ÜNSAL, **Mikro İktisat**, Kutsan Ofset Matbaacılık, 2. Baskı, Ankara, 1998, s. 542.

2001 Krizinin Ekonomik ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir Değerlendirme

bu seçimlerde birinci parti, sağ milliyetçi parti MHP'nin de ikinci parti haline geldiğini belirten Turan, seçimden hemen önce Kenya'da yakalanarak Türkiye'ye getirilen Öcalan'ın dönemin başbakanı Ecevit'e prim kazandırdığını söylemektedir.¹¹ Gerçekten de o dönemin gazetelerinde manşetlerden uzun süre düşmeyen bu olay 1999 seçimlerinin gidişatına büyük etki yapmıştır.

Buna karşın yapılan araştırmalar konjonktürel etkenlerin yanı sıra ekonomik sorunların seçmen tercihlerinde belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Türkiye'de 1990'lı yıllarda yapılan her seçimden başka bir partinin birinci olarak çıkması seçmenin oy kullanırken göz önüne aldığı öncelikli unsurun ideolojiden ziyade ekonomik sorunlar olduğunu göstermektedir.¹² 1999 Seçimleri sonucunda oluşan siyasi tablo aşağıda yer almaktadır.

Tablo 2. 1999 Seçimi Sonuçları

Parti Adı	Alınan Oy	Oranı	Milletvekili
DSP	6.919.670	22,19	136
MHP	5.606.583	17,98	129
FP	4.805.381	15,41	111
ANAP	4.122.929	13,22	86
DYP	3.745.417	12,01	85
CHP	2.716.094	8,71	-
HADEP	1.482.196	4,75	-
BBP	456.353	1,46	-
BAĞIMSIZ	270.265	0,87	3
DİĞER	1.059.608	3,4	-

Kaynak: http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partilerverilerinden uyarlanmıştır.

Türkiye'deki 1999 yılı seçimlerinde iktidardaki ve muhalefetteki partilerin oy oranları büyük ölçüde değişikliğe uğramıştır. Demokratik Sol Parti (DSP) 1999 seçimlerinde birinci parti olmuştur. Bir önceki seçimde parlamentoya girememiş olan

¹¹ Ali Eşref TURAN, **Türkiye'de Seçmen Davranışı – Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi**, Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2004, s.166.

¹² Örneğin Çaha'nın araştırmasında Türkiye'nin önde gelen sorunları arasında tüm partilerin seçmenleri ilk iki sırada "enflasyon" ve "işsizliği" göstermişler ve iktidardan çözmesini istedikleri öncelikli sorunu "ekonomik sorunlar" olarak cevaplamışlardır. Bkz. Ömer ÇAHA, **Seçmen Davranışı ve Siyasal Partiler**, Fatih Üniversitesi Yayını, İstanbul 2004, s.99-100.

KESKİN – KİRİŞ - ŞENTÜRK

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) seçimden ikinci parti olarak çıkmıştır. Hükümetin küçük ortağı Anavatan Partisi (ANAP) meclise dördüncü parti olarak girmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ise tarihinde ilk defa meclise girememiştir. Seçimden birinci olarak çıkan partinin aldığı oy oranı toplam oyların %25'i dahi değildir. Böyle parçalanmış bir siyasi yapı, siyasi istikrarsızlığın öncelikli nedenlerinden birisini oluşturmuştur.¹³

Seçim sonuçlarına göre parlamentoda beş siyasi parti temsil hakkını elde etmiştir. Öte yandan seçimlerin koalisyonu zorunlu kılan bir dağılımı ortaya çıkarması sonucunda 28 Mayıs 1999'da kurulan 57. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin (sonraları Milliyetçi Anasol adını alacak olan hükümet) başbakanı Bülent Ecevit, hükümet programında üç siyasi partinin koalisyon gerekçesini ve ana hedefini şu şekilde açıklamaktaydı:

“Milletimiz, bu tercihi ile siyasî hayatımızda, istikrarsızlık, çatışma ve kutuplaşma yerine, hoşgörü, uzlaşma ve işbirliği ortamının hâkim olmasını, ülke sorunlarına istikrar içinde çözüm üretilmesini arzuladığını göstermiştir.

Bu anlayıştan yola çıkan Demokratik Sol Parti, Milliyetçi Hareket Partisi ve Anavatan Partisi, 57. cumhuriyet hükümetini oluşturmak suretiyle ülke sorunlarına çözüm üretme görev ve sorumluluğunu birlikte üstlenerek, bir uzlaşma ve atılım hükümeti olarak çalışmaya karar vermişlerdir.”

57. Hükümet programında da açıklandığı üzere eski siyasi kutupları bir araya getiren, uzlaşa temelli bir hükümet görüntüsü vermekteydi. Ekonomi alanında ise hükümetin gayesi *rekabetçi bir pazar ekonomisi anlayışına dayanan ekonomi ve maliye politikalarını özenle uygulamakta* olarak açıklanıyordu. Yine hükümet programında *ekonomik istikrarın sağlanacağı, bütçe açıklarının azaltılacağı, faiz dışı bütçe fazlası yaratılacağı, kayıt dışı ekonomiye karşı etkili önlemler alınacağı, sosyal güvenlik kurumlarının ve birliklerinin açıkları giderileceği, bütçe disiplini güçlendirileceği bu şekilde de ekonomide güven ortamı yaratılacağı* belirtilmişti.

Üç partili bu koalisyon hükümetinde ekonomi yönetimi de yine üç parti arasında paylaşılmıştı. Otuzun üzerinde bakanlığın bulunduğu bu hükümette Maliye, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlıkları Anavatan Partisi'ne, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Milliyetçi Hareket Partisi'ne verilmiştir. Ayrıca devlet bakanlıklarına bağlı ve ilgili kuruluşlardan hazine müsteşarlığı, BDDK, merkez bankası, Ziraat

¹³ EREN ve BİLDİRİCİ, s. 167, 169.

2001 Krizinin Ekonomik ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir Değerlendirme

Bankası, SPK, Halk Bankası, Kalkınma Bankası ve Emlak Bankası Demokratik Sol Parti'ye, dış ticaret müsteşarlığı, EXIMBANK, Akreditasyon Kurumu Milliyetçi Hareket Partisi'ne, Gümrük müsteşarlığı, özelleştirme idaresi ve kamu toplu iş sözleşmelerinde eşgüdüm görevi Anavatan Partisi'ne verilmiştir. Dolayısı ile ekonomi yönetiminin bölünmüşlüğü söz konusudur.

AB ile ilişkiler de dönem başında olumlu bir ivme kazanmıştır. 1999 Helsinki zirvesinde Türkiye'nin *"diğer aday devletlere uygulananlar ile aynı kriterler temelinde Birliğe katılmaya yönelmiş bir aday devlet"* olduğu vurgulanarak adaylık süreci tasdik edilmiştir.¹⁴

Farklı dünya görüşlerine sahip üç partinin oluşturduğu koalisyon hükümetinin uyumlu bir şekilde görevini yerine getirememesi, piyasalarda güvensizlik ortamı yaratmıştır. Ayrıca bu durum yapısal reformların gerçekleştirilmesinde büyük gecikmeler ortaya çıkmasına neden olmuştur. IMF, yapısal reformlardaki gecikmeleri öne sürerek programın üçüncü kredi dilimini ertelemiştir. Bu gelişme piyasalarda likidite sıkıntısına yol açmış ve krizlerin oluşumuna katkıda bulunmuştur. IMF'ye özellikle Asya krizi sonrasında getirilen eleştirilerden biri de, IMF'nin öncülüğünde uygulanan istikrar programlarının başarılı olması için yeterli finansal desteği sağlamadığı görüşüdür. 21 Şubat 2001 tarihinde toplanan Milli Güvenlik Kurulu'nda (MGK) Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Başbakan Bülent Ecevit arasında yaşanan gerginlik Şubat 2001 ekonomik krizini tetiklemiştir.¹⁵

1.2. 1999 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı

Ekonomik yönden IMF ile 1999 yılında imzalanan Stand-By anlaşması krizin değerlendirilmesi açısından önemli bir çerçevedir. Aralık 1999'da Türkiye, enflasyon oranını 2002 yılının sonunda tek haneli rakamlara indirmeye yönelik bir dezenflasyon programını uygulamaya koymuştur. Bu program, IMF'nin görüşü doğrultusunda hazırlanmış ve teknik yardımı ile desteklenmiştir.¹⁶ Programın temel özelliklerinden birisi para tabanındaki değişimleri Merkez Bankası'nın net dış varlıklarındaki değişmeye bağlamasıdır. Bu arada

¹⁴ <http://www.deltur.cec.eu.int/helsinki-sonuc.html>

¹⁵ <http://www.belgenet.com/eko/21subat01.html>, 09.10.2006.

¹⁶ Erinç YELDAN, "On The IMF-Directed Dısınflation Program In Turkey: A Program For Stabilization and Austerity Or A Recipe For Impoverishment and Financial Chaos ?", http://www.bilkent.edu.tr/%7Eyeldanbs/Yazilar_Uye/yeldanekim01.pdf, 11.11.2006

KESKİN – KİRİŞ - ŞENTÜRK

Merkez Bankası'nın net iç varlıklarına da belirli bir limit konulmuştur. Sabit döviz kuru uygulamasının özellikle gelişmekte olan ülkelerde bankacılık krizleri ile sonuçlandığı gözlenmiştir. Bu krizlerin reel maliyetinin de oldukça yüksek olduğu kanıtlanmıştır.¹⁷

Ayrıca programın hedefleri 3 yıl içinde enflasyonu tek haneli rakamlara düşürmek, reel faizleri azaltmak ve bu sayede kamu kesiminin finansman dengesini sağlıklı ve sürdürülebilir bir hale getirmektir.¹⁸

Bu amaçları gerçekleştirebilmek için program üç temel üzerine oturtulmuştur. Bunlar; kamu kesimi reformu yapılması, döviz çıpasına bağlı para programı uygulanması ve sosyal güvenlik, özelleştirme ve tarım kesimine yönelik yapısal nitelikli reformların gerçekleştirilmesidir. 2000 yılı sonunda TEFE'nin %20, TÜFE'nin %25, 2001 yılı sonunda sırasıyla %10 ve %12, 2002 yılı sonunda ise %5 ve %7 olarak gerçekleşmesi hedeflenmiştir.

Enflasyonu düşürme programı çerçevesinde Türkiye'nin 1999 yılı sonunda GSMH'nin %2'si kadar açık veren kamu kesimi faiz dışı dengesinin, 2000 yılında GSMH'nin %2.2'si kadar fazla vermesi hedeflenmiştir. Bu rakamın 2001 ve 2002 yıllarında GSMH'nin %3.7'sine yükseltilmesi amaçlanmıştır. Kamu kesiminde bu iyileşmenin gerçekleştirilmesi ise yapısal reformların yapılmasına bağlanmıştır. Gerçekleştirilmesi öngörülen yapısal reformlar kapsamlı bir uygulamayı içermektedir. Örneğin, kamu yönetiminde şeffaflık, vergi reformu uygulaması, sosyal güvenlik ve tarımsal desteklemede değişiklikler, özelleştirme uygulamalarının gerçekleştirilmesi, sermaye piyasası ve bankacılık sisteminin etkin denetim ve gözetiminin sağlanması bu yapısal reformların konularındandır.¹⁹ Bu iyileştirmelerle Türkiye'nin büyüme hızının artırılması amaçlanmaktadır. 2000 yılı büyüme hızının %5.6 olması öngörülmüş aynı şekilde gelecek yıllar için de bu eğilimin devam etmesi hedeflenmiştir.²⁰

¹⁷ İlker DOMAÇ ve Maria Soledad Martinez PERIA, "Banking Crises And Exchange Rate Regimes: Is There A Link ?", **Journal Of International Economics**, Volume 61, Issue 1, October 2003, s. 41.

¹⁸ ŞAMİLOĞLU, s. 56.

¹⁹ KADIOĞLU ve Diğerleri, "Kura Dayalı İstikrar Programı Uygulaması ve Ödemeler Dengesi Gelişmeleri: Türkiye 2000", <http://www.tcmb.gov.tr/%7Eresearch/discus/dpapers51.pdf>, 21.10.2006.

²⁰ Ferya KADIOĞLU, Zelal KOTAN, Gülbin ŞAHİNBEYOĞLU, "Kura Dayalı İstikrar Programı Uygulaması ve Ödemeler Dengesi Gelişmeleri: Türkiye 2000", <http://www.tcmb.gov.tr/%7Eresearch/discus/dpapers51.pdf>, 21.10.2006.

2001 Krizinin Ekonomik ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir Değerlendirme

Bu programın aksayan yönleri Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Örneğin döviz kurunu çıpa olarak belirlemenin ulusal paranın aşırı değerlenmesine neden olabileceği ve dolayısıyla cari işlemler dengesinin negatif yönde etkilenebileceği öngörülmemiştir. Nitekim reel kur, program uygulanmaya devam ettiği süre içinde değerlenmeye devam etmiştir. Faizler hızlı bir şekilde düşürülmüştür. Faizlerde yaşanan azalma ertelenmiş tüketim isteklerini gündeme getirmiş ve özellikle tüketime yönelik talepte büyük bir artış yaşanmıştır. Bu durum ithalatın çok fazla artması sonucunu doğurmuştur. İthalat büyük miktarlarda arttığı için de Türkiye'nin cari işlem dengesi olumsuz yönde etkilenmiştir.

Programın uygulamayı öngördüğü gelirler politikası üzerinde toplumsal uzlaşma sağlanamamış ve kamuoyu bu politikayı benimsememiştir. Bu da enflasyonun öngörülen düzeye düşmemesine neden olmuştur. Uygulanan gelirler politikası ile toplu iş sözleşmesi hakkı olanlar gelirlerini reel anlamda yükseltebilirken, diğer kesimler gelir kaybına uğramışlardır. Kira artışlarının hedeflenen enflasyon oranı ile uyumlu bir şekilde artırılması tam olarak istenen boyutta gerçekleşmemiştir.²¹

Tüm bunlara ek olarak Türkiye'nin IMF ile geçmişte yaptığı stand-by anlaşmalarının tamamı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu nedenle IMF ile yapılan anlaşmaların başarılı olacağı konusunda kamuoyunda yoğun kuşklar bulunmaktadır. Ayrıca enflasyonu düşürmek için en önemli araç olarak kullanılan döviz çıpası uygulaması daha önce Meksika'da, Brezilya'da, Rusya'da ve Tayland'da uygulanmış ve finansal krizlerle sonuçlanmıştır.²²

Program uygulamaya konulduktan sonra temel hedeflerden biri olan kamu borçlanmasının maliyetinin azaltılması, faiz oranlarındaki düşüş sayesinde gerçekleştirilmiştir. Ancak 2000 yılı için hedeflenen enflasyon oranı tam olarak amaçlanan seviyeye düşürülebilmiştir. 2000 yılı sonunda enflasyon oranı %40 olarak gerçekleşmiştir. Döviz kurundaki yükselme ise dolarda %25, markta ise %12 olmuştur. Enflasyon oranı ile döviz kuru arasındaki uyumsuzluk TL'nin döviz karşısında aşırı değerlenmesi sonucuna yol açmıştır. Bu durum ise ihracatın göreceli azalmasına ve ithalat ile ihracat arasındaki açığın daha da büyümesine neden olmuştur.²³ Bu durum enerji ve petrol fiyatlarındaki artışla birleşince cari işlemler açığı artmış ve ödemeler dengesinde ciddi problemler ortaya çıkmıştır. Ayrıca kira artışları

²¹ EREN ve SÜSLÜ, "Finansal Kriz Teorileri Işığında Türkiye'de Yaşanan Krizlerin Genel Bir Değerlendirmesi", s. 671.

²² EROĞLU ve ALBENİ, s. 201,202.

²³ ŞAMİLOĞLU, s. 58.

KESKİN – KİRİŞ - ŞENTÜRK

%25 olarak öngörülmesine karşın %49.1 olarak gerçekleşmiştir. Kamu ve özel sektörde ücret artış oranları önceden yapılmış olan toplu iş sözleşmeleri ve geçmiş enflasyonu temel alan ücret artışları nedeni ile %60-70 oranında gerçekleşmiştir.²⁴

Bu gelişmelere ek olarak AB ile olan ilişkilerdeki gerginlik ve özelleştirme uygulamaları gibi yapısal reformların gerçekleştirilmemesi programa duyulan güveni sarsmış ve programın devamlılığı konusunda soru işaretlerine sebep olmuştur.²⁵

Yapısal reformlarda gecikmelerin ortaya çıkması ve ek finansal önlemlerin alınmasındaki isteksizlik sonucunda IMF, Ekim 2000’de serbest bırakacağı 3. ek kredi dilimini ertelemiştir. Uluslararası piyasalardaki beklentilerde olumsuzluklar ön plana çıkmış ve faiz oranları yükselmiştir. Faiz oranlarının artması, portföylerinin büyük kısmı devlet iç borçlanma senetlerinden oluşan ve bunları kısa süreli kaynaklarla fonlayan bazı bankaların mali durumlarını kötüleştirmiştir. Özellikle Kasım ayının ikinci yarısında finansal piyasalardaki güvensizlik çok yükselmiştir. Yabancı yatırımcılar Türkiye’deki portföylerini azaltmış ve yurtdışına sermaye çıkışı yaşanmıştır.²⁶

2. KRİZİ ORTAYA ÇIKARAN EKONOMİK VE SİYASİ ETKENLER

• **Kamunun Borç Yükünün Artması:** Kamu Kesimi Borçlanma Gereksinimi(KKBG)’nin artması eski borçların yeni borçlarla kapatılmaya başlanması sürecini oluşturmuştur. Bu durum üretimin yavaşlamasına ve ekonominin yüksek faiz - yüksek enflasyon - yüksek kur döngüsünün içine girmesine neden olmuştur. Türkiye’nin iç ve dış borçlarında hızlı bir artış yaşanmış ve borç dinamiği sürdürülemez bir duruma gelmiştir. 2001 yılının sonunda kamunun borç yükü 170 milyar dolara ulaşmıştır. Bu rakamın 60 milyar doları dış borç, 110 milyar doları ise iç borç şeklinde olmuştur.²⁷

• **Merkez Bankasının Durumu:** 2000 yılı enflasyonu düşürme programında çipaya bağlanan döviz sepeti 1 dolar + 0.77 Euro olarak belirlenmiştir. TCMB, yılın ilk çeyreğinde TL’nin sepet karşısında ayda %2.1, ikinci çeyreğinde ayda %1.7, üçüncü çeyreğinde ayda

²⁴ EROĞLU ve ALBENİ, s. 203.

²⁵ ERGİ, “Dünya’da ve Türkiye’de Krizin Anatomisi”, s. 950.

²⁶ ŞAMİLOĞLU, s. 59.

²⁷ Şevki ÖZBİLEN, “Türkiye’de İktisadi Krizin Temel Nedenleri ve Bir Mali Sistem Reformu”, *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı I*, s. 122.

2001 Krizinin Ekonomik ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir Değerlendirme

%1.3 ve dördüncü çeyreğinde ayda %1 değer kaybedeceğini açıklamıştır. 2001 yılı başında dövizdeki değişim oranının %0.9 olması ve 2001 yılının Temmuz ayında çıpa uygulamasının bırakılarak dalgalı kur uygulamasına geçilmesi planlanmıştır. Fakat yaşanan gelişmeler bu öngörülerin yerine getirilmesine olanak bırakmamıştır.²⁸

Kasım 2000'deki kriz, bankalar ve kurumsal yatırımcıların dövize olan aşırı talepleri sebebiyle ortaya çıkmıştır. 21 Kasım 2000'de TCMB mevduat munzam karşılıklarını 12 Ocak 2001'den itibaren %6'dan %4'e düşürdüğünü belirtmiştir. 22 Kasım 2000'de Açık Piyasa İşlemleri (APİ) aracılığı ile piyasaya 1.688 trilyon TL fon sağlamış ve bankaların disonibilite uygulamalarına bir takım kolaylıklar getirdiğini açıklamıştır.²⁹ Fakat yine de dövize olan talep azalmamış ve özellikle yabancı yatırımcılar döviz talep etmişlerdir. TCMB'nın brüt döviz rezervlerinde 17 Kasım ve 5 Aralık tarihleri arasında 6.1 milyar dolarlık azalma gerçekleşmiştir. TCMB'nın toplam brüt döviz rezervleri 18.3 milyar dolara, toplam net döviz rezervleri ise 13 milyar dolara düşmüştür. Dolayısıyla IMF'nin istikrar programı çerçevesinde belirlenen yılsonu hedefinin altına inilmiştir.³⁰

Uygulanan programın Kasım krizi ile güven kaybına uğraması ve yüksek faizler sebebiyle bankaların mali yapılarının kötüleşmesi, şubattaki krizin temellerini oluşturmuştur.³¹

• **Bankacılık Sektörünün Sorunları:** Türkiye'de Kasım 2000 krizinin ortaya çıkmasında özel ticari bankalar işlevsel bir rol oynamıştır. Kasım krizi daha çok özel bankaların açık pozisyonlarını kapatmak amacı ile döviz talep etmelerinden dolayı meydana gelmiştir. Diğer taraftan Şubat 2001'deki krizi oluşturan temel aktörler ise kamu bankaları olmuştur.³² Şubat krizi kamu bankalarının yeniden yapılandırılmalarında gecikme yaşanması sebebiyle, durumlarının daha da kötüleşmesi ve döviz talebinde bulunmaları sonucunda oluşmuştur.

²⁸ M. Tuba ONGUN, "Türkiye'de Cari Açıklar ve Ekonomik Krizler", Der. Ömer Faruk ÇOLAK, **Kriz ve IMF Politikaları**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 69.

²⁹ Osman KARAMUSTAFA ve Yakup KÜÇÜKKALE, "Türkiye'de Kriz Döneminde Kur-Faiz-Borsa İlişkilerinin Dinamik Analizi", Banka-Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Ekim 2002, s.1-2

³⁰ Türkiye Ekonomisi Bülteni, Sayı 12, Aralık 2000, s. 1.

³¹ ALP, "Bankacılık Krizleri ve Krizlere Karşı Politika Önerileri", s. 680.

³² C. Emre ALPER ve Ziya ONİŞ, "The Turkish Banking System, Financial Crises and the IMF in the Age of Capital Account Liberalization: A Political Economy Perspective", **New Perspectives on Turkey**, No.30, s.14, 2004.

KESKİN – KİRİŞ - ŞENTÜRK

- **Dış Ticaret:** Türkiye yaşanan son iki krizin oluşumuna yol açan aşırı döviz talebinin nedenlerinden birisi de daha önce söylendiği gibi dış ticaret açığının uygulanmakta olan sabit döviz kuru politikası sebebiyle çok büyük boyutlara ulaşmasıdır. Türkiye'nin dış ticaretinin 2000, 2001 ve 2002 yılı rakamları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo3. Dış Ticaret (Yıllık)

Milyon Dolar	2000 Yılı	2001 Yılı	2002 Yılı
İhracat	27.775	31.334	35.761
İthalat	54.503	41.399	51.203
Dış Ticaret Hacmi	82.278	72.733	86.964
Dış Ticaret Açığı	-26.728	-10.065	-15.442
İhracat/İthalat	51.0	75.7	69.8
İhracat/GSMH	13.9	21.5	19.9
İthalat/GSMH	27.3	28.4	28.5

Kaynak: <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/ticaret/trk00/dsticithalat00.htm>, 11.12.2003

Türkiye'nin cari işlemler açığı 1999 yılında yaklaşık 1.4 milyar dolar iken, dış ticaret açığındaki genişleme ile artmış ve 2000 yılı sonunda 9.8 milyar dolara ulaşmıştır. Dış ticaret açığının büyük miktarlara ulaşması ithalatın artıp ihracatın yavaşlaması sonucunda gerçekleşmiştir. 2000 yılında ihracat bir önceki yıla göre %4.5 artmış, ithalat ise %37 kadar artış göstermiştir. Bunun sonucunda dış ticaret açığı 1999 yılına göre %114.3 oranında fazlalaşmıştır. 2000 yılı sonunda dış ticaret açığı 22.4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca cari işlemler açığı da 2000 yılında %622 oranında artmıştır.³³

Dış ticaret açığının GSMH'ya oranı 1999 yılı sonunda %6.9 olmuştur. 2000 yılı sonunda ise bu rakam %12.6'ya yükselerek kritik bir seviyeye ulaşmıştır. Bunlara ek olarak 2000 yılında cari işlem açığının GSMH'ya oranı %4.9 olmuştur.³⁴ Oysa programda cari işlem açığının GSMH'ya oranı %1-2 civarında öngörülmüştür.³⁵

Türkiye'de 2000 yılında ithalatta çok büyük artış gerçekleştiği görülmektedir. Dış ticaret açığını negatif yönde etkileyen bu gelişmenin nedeni, uygulanan istikrar programı ile birlikte faiz oranlarında yaşanan büyük düşüş sonucunda, ertelenmiş tüketim

³³ <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/ticaret/trk00/dsticTRekoweb00.htm>, 12.11.2006.

³⁴ EREN ve SÜSLÜ, "Finansal Kriz Teorileri Işığında Türkiye'de Yaşanan Krizlerin Genel Bir Değerlendirmesi", **Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**, Yıl 7, Sayı 41, Ankara, Eylül-Ekim 2001, 668, 669.

³⁵ ALP, "Bankacılık Krizleri ve Krizlere karşı Politika Önerileri", s. 680.

2001 Krizinin Ekonomik ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir Değerlendirme

harcamalarının gerçekleştirilmesidir. Ayrıca TL'nin aşırı değerlenmesi sonucunda yurtdışı malları göreceli olarak ucuzlamıştır.

Türkiye'nin ihracatı 1999 yılında 26.6 milyar dolar iken 2000 yılında %4.5 oranında yükselmiş ve 27.8 milyar dolara ulaşmıştır. İthalattaki aşırı artışla karşılaştırıldığında ihracattaki artışın sınırlı olduğu görülmektedir.³⁶ İhracattaki sınırlı artışın sebebi, TL'nin aşırı değerlenmesi sonucunda Türkiye'nin ihraç ürünlerinin göreceli olarak pahalı hale gelmesi nedeniyle rekabetçi üstünlüğünü kaybetmesi olarak açıklanabilir.

• **Sermaye Hareketleri:** Ülkeye gelen yabancı sermaye, kısa vadeli yabancı sermaye özelliğinde ise bu ülkenin büyümesini değil tersine bir krize sürüklenmesine neden olmaktadır. Çünkü kısa vadeli sermaye akımları kendi yapılarında barındırdıkları doğal özellikleri olarak yüksek volatiliteye sahiptir ve ekonomik istikrarı bu özellikleri ile tehdit ederler. Özellikle Türkiye gibi yükselen piyasalarda, ülkeden ani bir sermaye çıkışı likidite problemi yaratarak bir krizin başlama nedeni olabilmektedir.³⁷

Türkiye'de dış ticaret açığının artması özellikle yabancı yatırımcıların programın sürdürülemeyeceğini düşünmeye başlamaları ile ülkeden büyük miktarda sermaye çıkışı gerçekleştirmelerine yol açmıştır. Bu durum dövize olan talebi kısa sürede aşırı boyutlara ulaştırmış ve kriz başlamıştır.

Sermaye, faiz oranlarındaki artışlara rağmen yurtdışına çıkmıştır. Sermayenin yurtdışına çıkması döviz rezervleri üzerinde negatif etki yaratmış ve döviz rezervleri azalmıştır. Tüm bu gelişmelerin sonucunda döviz kuru üzerindeki baskı yükselmiştir.³⁸

Tablo 4. Türkiye'ye Yönelik Net Sermaye Hareketleri

Yıl	Toplam Sermaye Hareketleri (Milyon dolar)	Doğrudan Yatırımlar (Milyon dolar)	Portföy Yatırımları (Milyon dolar)	Uzun Vadeli Sermaye Hareketleri (Milyon dolar)	Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri (Milyon dolar)
1999	4935	138	3429	344	1024
2000	9610	112	1022	4276	4200
2001	-13882	2769	-4515	-1130	-11006

Kaynak: <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/temmuz2003/sermaye%20hareketleri.htm>, 20.11.2006

³⁶ <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/ticaret/trk00/dsticihracat00.htm>, 12.11.2006

³⁷ C. Emre ALPER ve İsmail SAĞLAM, "The Transmission Of A Sudden Capital Outflow: Evidence From Turkey", Forthcoming in Eastern European Economics, March-April 2001, Vol. 39, No. 2, p. 29-48 s. 29.

³⁸ ERGİ, "Dünya'da ve Türkiye'de Krizin Anatomisi", s. 950.

KESKİN – KİRİŞ - ŞENTÜRK

2000 yılında Türkiye’ye gelen uzun vadeli sermaye hareketleri %114,3 oranında artış göstermiş, kısa vadeli sermaye hareketleri ise %431,6 oranında yükselmiştir.³⁹

Türkiye’de 2000 yılının ilk on ayında net yabancı sermaye girişi büyük bir hızla artmıştır. Bu rakam 2000 yılının ilk on ayında 12.5 milyar doları bulmuştur.⁴⁰ Yabancı sermayenin ülkeye girmesinin sebepleri IMF ile yapılan stand-by anlaşmasına verilen desteğin inandırıcılığı, nominal döviz kuru uygulamasına duyulan güven ve daha da önemlisi faiz oranlarındaki azalmaya rağmen sıcak para için pozitif arbitraj getirisinin devam etmesidir.

Bununla birlikte Türkiye’de 2000 yılının altıncı ayından itibaren istikrar programına duyulan güven azalmaya başlamıştır. Sermaye hareketlerinin ilk tehlike sinyalleri 2000 yılının Eylül ayında net sermaye hesabının negatife dönmesi ile kendini göstermiştir. Sermayenin ülkeyi terk etmeye başlaması ortaya çıkacak büyük çaplı bir ekonomik krizin de habercisi olarak yorumlanmıştır.

• **Siyasi İstikrarsızlık ve Belirsizlik:** Gerek üç partinin kendi içindeki uyumsuzlukları gerekse meclisin beş partiden oluşan sonraları yedi partiye yükselen parçalı yapısı güncel gelişmeleri düzenleyecek topluma ivme kazandıracak yasa koyma işlemlerinin yeterince ve hızla yapılamamasına yol açmıştır.

Siyasi ortama göre tepki veren ekonomi, bu dönemde kırılgan bir yapı sergilemiştir. 1999 Depremi, 2000 ve 2001 Krizleri, Irak Harekâtına karşı Türkiye’nin duruşu gibi gelişmelere başbakanın hastalığı, iktidarın büyük ortağı partinin ikiye bölünmesi ve diğer partilerin iç çalkantıları gibi etkenler eklenince ekonomi zor bir dönemden geçmiştir.

Türkiye’de çarpık ekonomik ve siyasi yapı krizlerin başlıca nedenidir. Türkiye’deki ekonomi yönetiminin

Türkiye’de çarpık ekonomik ve siyasi yapı krizlerin başlıca nedenidir. Türkiye’deki ekonomi yönetiminin “*borç yığının kamçısidir*” anlayışı ile yürütüldüğü ve buna ek olarak siyasi nedenlerle ekonominin kara deliklerinin kapatılamadığı, borçlanmanın sürekli hale geldiği, kamunun israf, yolsuzluk ve usulsüzlüklerinin, üretime geçemeyen verimsiz yatırımların büyüklüğünün, sosyal

³⁹ <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/ticaret/trk00/dsticTRekoweb00.htm>, 12.11.2006.

⁴⁰ Yılmaz AKYÜZ ve Korkut BORATAV, “The Making of the Turkish Financial Crisis”, World Development, Volume 31, Issue 9, September 2003, pages 1549-1566, s. 1554.

2001 Krizinin Ekonomik ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir Değerlendirme

güvenlik açıklarının, tarım ve sanayideki politikasızlıkların krizleri arttırıcı rolü vurgulanmaktadır.⁴¹

• **1999 Depreminin Yarattığı Olumsuz Atmosfer:** 17 Ağustos 1999'da Marmara'da meydana gelen büyük çaplı deprem ülke sanayi ve ekonomisine doğrudan ve dolaylı yoldan pek çok maliyet yüklemiştir.

Örneğin 1999 yılındaki deprem felaketi nedeniyle GSMH'nin %1.5'i deprem harcamalarına ayrılmıştır. Bu sebeple kamu kesimi temel fazlasını arttırmak için kamunun faiz yükünün azaltılması gerekmektedir. Bunu gerçekleştirmek için Eylül 1999'da vergi paketi ve deprem sebebiyle ek vergiler onaylanmıştır. Ayrıca bu amacı gerçekleştirmek için personel ve diğer cari harcamalarda kısıtlama yapılması kararlaştırılmıştır. Tüm bunlara ek olarak kapsamlı bir özelleştirme gerçekleştirilmesi ve dış borcu iç borç yerine ikame etme kararı alınmıştır.⁴²

3. KRİZ SÜRECİ

Enflasyonu düşürme programının ilk krizi 22 Kasım 2000 tarihinde yaşanmıştır. Bu krizin sebebi şiddetli bir spekülasyon ataktır. Bu atak nedeniyle İnterbank gecelik faiz oranları %873'e kadar yükselmiştir. Likidite sıkışıklığının oluşmasındaki temel etken yılsonu açık pozisyonlarını kapatmaya çalışan bankaların ek likidite talebidir. Likidite talebinin dövize yönelik olması döviz talebini çok yüksek boyutlara ulaştırmıştır.⁴³

Dış ticaret açığının artmasıyla özellikle yabancı yatırımcılar kur politikasının uygulanabilirliğine dair güven kaybına uğramışlardır. Kasım 2000'de yabancı yatırımcıların net 5.2 milyar dolarlık menkul değer satarak bu sermayeyi yurtdışına çıkarmaları ile ekonomide bir şok meydana gelmiştir. Bu durum Merkez Bankası'nın rezervlerinde erimeye yol açmıştır. Aralık 2000 ve Ocak 2001 arasındaki dönemde IMF'den gelen 2.9 milyar dolarlık ek yardımla sermaye hareketlerinin geçici de olsa istikrarı sağlanmıştır. Şubat 2001'e gelindiğinde ise toplam olarak 6.3 milyar dolarlık sermaye çıkışı yaşanmıştır. Kasım 2000 ve Şubat 2001 tarihlerinde yaşanan krizler sonucunda toplam 11.5 milyar dolarlık sermaye çıkışı yaşanmıştır. Bu sermaye çıkışının 10.3 milyar doları yabancı sermaye çıkışıdır. Bu rakam Türkiye

⁴¹ Gaffar YAKIN, "Krizlerin Siyasi Sebepleri ve Güven Faktörü", **Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı 1**, ss.143-146.

⁴² YAY ve Diğerleri, s. 43.

⁴³ Zafer TUNCA ve Gökhan KARABULUT, "Küreselleşme Kriz ve Türkiye", **Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı II**, s. 934, 935.

KESKİN – KİRİŞ - ŞENTÜRK

ekonomisinin sermaye akımları nedeniyle yaşadığı negatif şokun büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Bu rakamlar finansal krizin oluşmasında sermaye hareketlerinin etkisini açık bir şekilde ifade etmektedir. Sermaye hareketlerinde GSMH'nın yaklaşık %12'si kadar bir yön değiştirme yaşanmıştır.

Kasım 2000 krizi, Merkez Bankasının piyasaya ek likidite sürmesi, yüksek faiz oranları, döviz piyasasında büyük satışlar gerçekleşmesi ve IMF'nin taahhüt ettiği 7.5 milyar dolarlık ek rezerv kolaylığı ile çözümlenebilmiştir. Fakat ekonomideki sorunlar devam etmiş ve Hazine daha yüksek faizle borçlanmaya başlamıştır. Bu durum programa ek yükler getirmiştir.⁴⁴ Kasım 2000'deki krizden sonra ekonominin kırılganlığı fazlalaşmış ve mali kesimin riskleri artmıştır.⁴⁵

Banka mevduatlarının tamamının devlet güvencesi altında olması bazı bankaların bunu kötüye kullanmalarına yol açmıştır. Mali piyasalarda yaşanan dalgalanmalar bu bankaların taahhütlerini yerine getirememesine neden olmuş ve bazı bankalar TMSF'ne devredilmiştir.⁴⁶ Kasım 2000 krizi sonrasında Demirbank TMSF'ne devredilmiş, Park Yatırım Bankası'nın ise faaliyet izni kaldırılmıştır. Kamu bankalarının yeniden yapılandırılmasını amaçlayan 4603 sayılı yasa çıkartılmıştır. Fakat kamu bankalarının yeniden yapılandırılmalarında yavaş davranılmıştır. Kamu bankaları bu zaman içinde yüksek maliyetle mevduat toplamayı, para piyasasından borçlanmayı, kısa vadeli repo aracılığıyla finansman sağlamayı sürdürmüşlerdir. Bu da yeni krizin sebeplerinden birini oluşturmuştur.⁴⁷

3.1. Şubat 2001 Krizi

Türkiye ekonomisi Kasım ayında yaşanan spekülasyon ataktan sonra 19 Şubat 2001'de siyasi bir kriz yaşamış ve bu olayın hemen ardından ikinci bir spekülasyon atakla karşılaşmıştır.⁴⁸ Hazine 20 Şubat 2001 günü yaptığı iç borç ihalesinde vadeyi azaltmasına rağmen yeterli talep alamamıştır. Merkez Bankası ise net iç varlıklar hedefinden vazgeçmemiş ve bu durum krizin daha da artmasına yol

⁴⁴ TUNCA ve KARABULUT, "Küreselleşme Kriz ve Türkiye", s. 936.

⁴⁵ ERGİ, "Dünya'da ve Türkiye'de Krizin Anatomisi", s. 950.

⁴⁶ Cihan PAÇACI, "Krizler ve Türk Bankacılık Sektörü", **Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**, Yıl 7, Sayı 41, Ankara, Eylül-Ekim 2001, s. 637.

⁴⁷ Niyazi ERDOĞAN, "Türkiye'de Ekonomik Kriz ve Bankacılık Sistemi", **Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**, Yıl 7, Sayı 41, Ankara, Eylül-Ekim 2001, s. 643.

⁴⁸ TUNCA ve KARABULUT, "Küreselleşme Kriz ve Türkiye", s. 936.

2001 Krizinin Ekonomik ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir Değerlendirme

açmıştır. Krizin ortaya çıkmasında IMF ve hükümet yoğun şekilde eleştirilmiştir.⁴⁹ Şubat 2001'deki ikinci spekülasyon atak sonucunda bankalar arası faiz oranları %6200'e kadar yükselmiştir. Merkez Bankası piyasaya 5.36 milyar dolarlık müdahalede bulunmuş fakat spekülasyon saldırısını durduramamıştır.⁵⁰ TCMB'nden bir gün içinde 7 milyar dolarlık döviz talep edilmiştir.⁵¹ Kasım 2000'de yaşanan krizde döviz talebi olan spekülasyon saldırısı daha çok yabancı yatırımcılardan gelip yabancı yatırımcılarla sınırlı kalırken Şubat 2001'de yerli yatırımcılar ve özellikle bankalar döviz talebi aşırı talepte bulunmuşlardır. Döviz talebi aşırı talep karşılanamayacak boyuta ulaştığı için TCMB 22 Şubat'ta döviz kurunu dalgalanmaya bırakmıştır.⁵²

Şubat 2001 krizinde finansal piyasalar kilitlenmiş, ödemeler sistemi çökmüş ve döviz talebi yükselmeye devam etmiştir. Faiz oranları hızla yükselmiştir.⁵³ Bir ABD doları 1.680 bin liraya kadar yükselmiştir.⁵⁴ Döviz fiyatlarındaki bu durum iç talebin daralmasına neden olmuştur. Uluslararası derecelendirme kuruluşları Türkiye'nin kredi notunu düşürmüştür. Ekonomide daralma yaşanması krizin etkilerinin daha da derinleşmesine sebep olmuştur. Yaşanan kriz sebebiyle bir çok firma işçi çıkarmıştır. Ayrıca hükümet kısa sürede peş peşe yaşanan iki krizle itibar kaybetmiştir.⁵⁵ Türkiye'nin IMF ile daha önce 16 defa imzaladığı ve büyük çoğunluğunun yarıda kaldığı IMF programlarından birisi daha başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁵⁶ Dolayısıyla IMF destekli Enflasyonu Düşürme Programı uygulamasına son verilmiştir. IMF'nin önerdiği dalgalı kur sistemini uygulayan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulanmaya başlamıştır.⁵⁷

3.2. 2001 Krizinin Nedenleri Üzerine İktisatçıların Görüşleri

Kasım 2000'de ortaya çıkan kriz hakkında iktisatçıların görüşleri farklılık göstermektedir. Ercan Kumcu, Asaf Savaş Akat,

⁴⁹ ŞAMİLOĞLU, s. 62-63.

⁵⁰ TUNCA ve KARABULUT, "Küreselleşme Kriz ve Türkiye", s. 936.

⁵¹ ALP, "Bankacılık Krizleri ve Krizlere Karşı Politika Önerileri", s. 680.

⁵² Ercan UYGUR, "Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri", Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, No: 2001/1, <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/krizdenkrize.pdf>, 09.10.2006

⁵³ ŞAMİLOĞLU, s. 62.

⁵⁴ ÖZGÜVEN, "İktisadi Krizler", s. 60.

⁵⁵ ŞAMİLOĞLU, s. 62.

⁵⁶ ALP, "Bankacılık Krizleri ve Krizlere Karşı Politika Önerileri", s. 680.

⁵⁷ Yılmaz AKYÜZ ve Korkut BORATAV, "The Making of the Turkish Financial Crisis", World Development, Volume 31, Issue 9, September 2003, s.21.

KESKİN – KİRİŞ - ŞENTÜRK

Fatih Özatay, Taner Berksoy ve Mahfi Eğilmez Kasım 2000 krizinin bir likidite krizi olduğu görüşündedirler. Bu çerçevede Mahfi Eğilmez, Ercan Kumcu ve Asaf Savaş Akat likidite krizini oluşturan ana sebebin bankaların yeni düzenlemelere çok hızlı bir biçimde uymaya zorlanması olduğunu düşünmektedirler. Ercan Kumcu ve Asaf Savaş Akat TCMB'sinin krize yanlış teşhis koyduğunu ve dolayısıyla yanlış tedavi uyguladığını belirtmektedirler. Mahfi Eğilmez krizin çıkmasında IMF'nin uygulattığı yanlış ekonomi politikalarının bulunduğunu, TCMB'sinin geç uygulamaya başladığı tedaviyi IMF'nin durdurarak hata yaptığını ve sorumluluğun büyük kısmının IMF'de olduğunu vurgulamaktadır. Bu iktisatçıların ortak görüşü TCMB'sinin ilk gün uyguladığı piyasaya likidite verme işlemine devam etmesi gerektiğidir. Piyasaya likidite sağlama uygulamasına devam edilmiş olsaydı, krizin büyük boyutlara ulaşmayacağını, dolayısıyla da Şubat 2001'deki krizin oluşmayacağını ileri sürmektedirler.

Diğer yandan Deniz Gökçe, krizin likidite krizine dönüşmesindeki temel nedenin hükümetin yapısal reformları gerçekleştirmekte geç kalmasını görmektedir. Bu durumun piyasa beklentilerini negatif yönde etkilediğini ve dolayısıyla bir likidite krizini meydana getirdiğini belirtmektedir. Korkut Boratav yaşanan finansal krizin IMF'nin uygulattığı döviz çıpasına dayalı istikrar programının kaçınılmaz bir sonucu olduğu görüşündedir. Türkiye'nin ödemeler dengesi probleminin olmadığı bir ortamda bu programın uygulanmasını büyük bir yanlış olarak ifade etmektedir.

IMF'nin birinci başkan yardımcısı Stanley Fischer ise krizin döviz çıpası uygulamasının meydana getirdiği cari açık genişlemesinden kaynaklandığı görüşündedir. Bu durumun ekonomide panik havası yaratarak dövize spekülasyon saldırısı başlattığını ifade etmiştir. Bu görüşe göre piyasaya ek likidite verilmesi krizi durdurmaktan çok büyütecektir. Rudiger Dornbush, krizin kötü durumda olan bankalar sebebiyle ortaya çıktığı görüşündedir. O dönemin Dünya Bankası Türkiye Temsilcisi Ajay Chhibber ise krizin gerisindeki temel neden olarak, 1990'lı yıllarda gerekli yasal düzenlemeler yapılmadan sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasını görmektedir. Ayrıca krizi oluşturan tek bir neden olmadığını, yukarıda sayılan tüm etkenlerin birleşerek krizi yarattıklarını vurgulamaktadır.

Bu değişik görüşlerin hepsinin üzerinde uzlaştığı ortak noktalar ise şunlardır: İlk olarak kriz bir likidite krizidir. Likiditeye sahip olanlar döviz talep etmemişlerdir. Yılsonunda meydana gelen döviz talebindeki yükselme bir likidite sıkışıklığı yaratmış ve sonuç olarak döviz talebi çok büyük ölçüde artmıştır. Krizin en fazla kendisini

2001 Krizinin Ekonomik ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir Değerlendirme

hissettirdiği zamanlarda bile gerçek kişilerin döviz taleplerinde bir yükselme olamamıştır. Likidite krizini yaratan temel neden bankalarla ilgili yeni düzenlemelerin çok kısa bir sürede gerçekleştirileceğine ilişkin bir beklentinin yayılmasıdır. Krizin nedenleri kamu otoriteleri tarafından yanlış tanımlanmış ve yanlış tedavi uygulanmıştır. Krizden çıkmak için uygulanan yanlış politikalar nedeniyle faiz oranları daha makul bir düzeyde dengeye gelebilecekken çok yüksek düzeylere çıkmıştır.⁵⁸

4. 2001 KRİZİ SONRASI EKONOMİK VE SİYASİ ORTAM

4.1. 2001 Sonrası Ekonomik Durum

57.Hükümetin iki yıllık icraatının değerlendirildiği raporda dönemin başbakanı Bülent Ecevit, ekonomide yaşanan sorunların iç ve dış pek çok unsurdan etkilendiğini belirtmiştir. Buna göre dünyada yaşanan krizler, özellikle de Rusya krizi, Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiş, 1999 yılına girilirken, bu nedenle ekonomide daralma eğilimi başlamış, 1999 yılında yaşanan iki büyük deprem, ülkenin ekonomik bakımından en gelişmiş bölgesini vurmuştur. Depremlerin ekonomiye ağır yükler getirdiği ayrıca 1999 ve 2000 yıllarında dünya petrol fiyatlarında olağanüstü artışlar yaşandığı vurgulanırken pek çok yapısal reformla birlikte bankacılık sektöründe de yeniden yapılandırmalar gerçekleştirildiği raporda belirtilmiştir.⁵⁹ Örneğin sektörün daha serbest hale gelmesi için özerk denetleyici kurum BDDK 2000 yılında kurulmuştur. Ancak Özerk Düzenleyici Kurumların (ÖDK) uygulamada başarılı oldukları konusunda yoğun tartışmalar bulunmaktadır. Örneğin BDDK'nın faaliyete başladığı 2000 tarihinden bu güne eylem ve işlemlerinde siyasi etkilerden tamamen uzak kalmadığı, sorunlu bankalara standart norm ve ölçülerde işlem uygulamadığı, sorunlu bankalar çöküş aşamasına ulaşmadan önce yeterince etkin denetim, gözetim ve uyarı işlevlerini yerine getirmediği ortaya çıkmıştır. Bu gün BDDK kamunun parası ile batık bankaları kurtaran bir kurum imajına sahiptir.⁶⁰

⁵⁸ http://www.mahfiogilmez.nom.tr/kose_1.htm, 13.11.2006

⁵⁹ 57.Hükümet İcraat Raporu, <http://www.dsp.org.tr/MEP/index.aspx?pageId=65>, 20.11.2006.

* Cari işlemler bir ülkenin bütün mal ve hizmet alışverişine verilen isimdir. Türkiye ekonomisinde cari işlemlere dış ticaretin yanında turizm gelir ve giderleri, faiz gelir ve giderleri ve işçi dövizleri de dahildir. Yıl sonunda belirlene cari işlem rakamı bir ülkenin dış dünya ile olan alışverişinin durumun göstergesidir. Cari işlemler açık da verebilir fazla da olabilir. Bir ülkede cari işlem açığı yüksek boyutlardaysa bu o ülkede yaşanacak bir döviz sıkıntısının ilk işaretidir ve olası bir devalüasyonun

KESKİN – KİRİŞ - ŞENTÜRK

Bunun yanında Kasım 2000 ve ardından Şubat 2001 krizleri zaten sorunlu olan Türk bankacılık sektörü olumsuz etkilemiştir. Bankalar Şubat'ta hem faiz oranlarındaki artıştan hem de Türk Lirasında yaşanan devalüasyondan negatif yönde etkilenmiş ve ciddi kayıplara uğramıştır.

Şubat 2001 krizinden reel sektör de büyük ölçüde etkilenmiştir. Faiz oranlarının çok fazla yükselmesi ile birlikte reel sektöre kaynak aktarımı durmuştur. Ekonomideki belirsizlik ortamı yatırımları engellemiştir. Bunun yanında iç talepte daralma yaşanmış, döviz üzerinden borçlanan birçok firma iflas tehlikesi ile yüz yüze gelmiştir. Şubat 2001 krizinden sonra Türkiye ile IMF'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı isimli yeni bir anlaşma yapmasının ardından, IMF İcra Direktörleri Kurulu 15 Mayıs 2001'de Türkiye'nin stand-by anlaşmasını 8 milyar dolarlık ek bir kredi ile destekleme kararı almıştır.⁶¹

Türkiye Ekonomisi, 2001 yılında yaşanan hızlı daralmanın ardından 2002 yılında yeniden büyüme sürecine girmiştir. Kriz sonrası uygulanan para ve maliye politikalarının mal ve finans piyasalarında sağladığı istikrar ve olumlu beklentiler ile yapısal düzenlemeler, başta sanayi sektörü olmak üzere ekonominin tüm sektörlerinde büyüme sürecinin başlamasına katkıda bulunmuştur.⁶²

Türkiye'nin son on beş yıllık GSYİH rakamları dalgalı bir büyüme süreci yaşandığını göstermektedir. Bu süreçte Türkiye ekonomisini karakterize eden en önemli gelişmeler yüksek reel faiz oranları, kamu dengelerinde meydana gelen bozulma ve fiyat istikrarsızlıklarıdır.⁶³ Grafikte de görüldüğü üzere 1994'teki ekonomik krizde GSYİH ani bir düşüş yaşamıştır. Yine 1999'da Asya ve Rusya finansal krizlerinin Türkiye'ye yansımaları olarak kabul edilebilecek GSYİH'daki azalış dikkat çekicidir. 2000 ve 2001 krizleri sonrası GSYİH'da keskin bir düşüş yaşanmıştır. 2001 yılında yaşanan kriz sonrasında milli gelirde % 9.5 oranında düşüş meydana gelmiş ve

habercisidir. Bakınız: Selim SOMÇAĞ, "Türkiye'nin Ekonomik Krizi:OluşumuveÇıkışYolları"

http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_Diger/somcagAgu02.doc, 21.11.2006.

⁶⁰ Oktar TÜREL, "Özelleştirme Üzerine Notlar", http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/IktisatToplum11Agu_Turel.doc, 18.11.2006.

⁶¹ Halil SEYİDOĞLU, "Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri", Doğu Üniversitesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, Temmuz 2003, ss. 141-156, s. 149, 150.

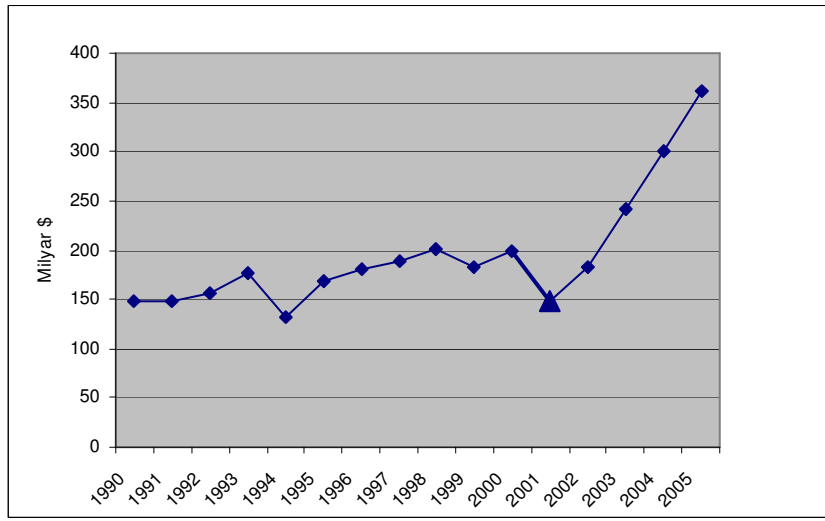
⁶² <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma/tur/2002/ODTU.htm> 21.10.2006

⁶³ <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/o-ukp.pdf> 21.11.2006

2001 Krizinin Ekonomik ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir Değerlendirme

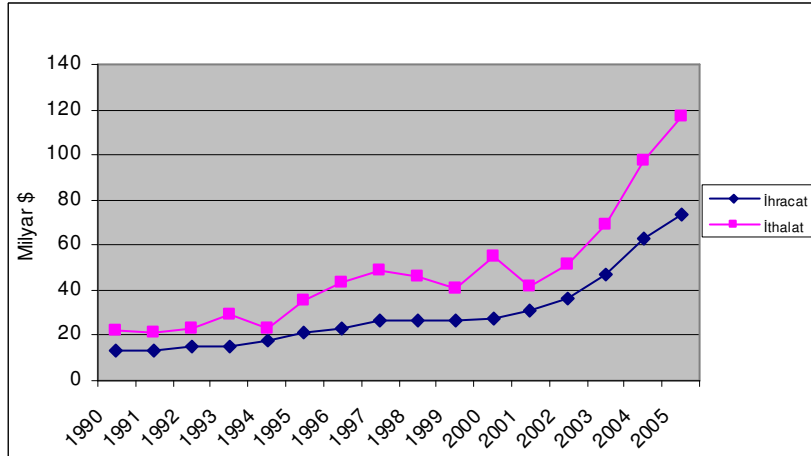
ekonomi ciddi bir daralmayla karşı karşıya kalmıştır. Kriz sonrası uygulamaya konulan makroekonomik politikalar ve yapısal reformlarla ekonomideki kırılganlık giderilmiş ve yeniden canlanma süreci başlamıştır. Bununla birlikte milli gelir ancak 2003 yılı ortalarında tekrar kriz öncesi seviyesine ulaşmıştır. 2002 yılının ilk çeyreğinde başlayan aralıksız ekonomik büyüme 2006 yılı ikinci çeyreğine kadar devam etmiş ve böylece ekonomide 18 dönemlik bir büyüme süreci yaşanmıştır.

Grafik 1. Yıllar İtibariyle GSYİH

Kaynak: TÜİK.

Grafik 2. Yıllar İtibariyle İthalat & İhracat

Kaynak: TÜİK.

KESKİN – KİRİŞ - ŞENTÜRK

Kriz sonrasında serbest dalgalanmaya bırakılan Türk Lirası'nın büyük oranlı değer kaybına uğraması ve krizin etkisiyle birlikte büyük oranda daralan iç talep sonucunda, firmalar, krizden çıkış yolu olarak ihracata yönelmişlerdir. İhracattaki artış 2002 yılında, 2001 yılına göre %14,1 oranında artmış ve 35,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Diğer taraftan 2002 yılı ithalatının bir önceki yıla göre %23.7'lik artış göstererek 51.2 milyar dolar seviyesine ulaştığı görülmektedir.⁶⁴ 2001 ve 2002 yılındaki ihracat artışının 2003 yılında hızlanarak devam etmiştir. Nitekim, 2003 yılında ihracatımız, bir önceki yıla göre % 31'lik bir artış göstermiş ve 47,3 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Bu ihracat rakamı, 2003 yılı itibariyle Türkiye'yi dünyanın en büyük 24. ihracatçı ülkesi yapmıştır. Ayrıca, % 31'lik ihracat artış oranı Türkiye'yi en büyük 30 ihracatçı ülke arasında en yüksek ihracat büyüme oranını yakalayan ikinci ülke konumuna yükseltmiştir. 2003 yılında sağlanan ihracat artışının ana nedenleri ise; iç talebin tam olarak canlanmamasına rağmen üretimdeki artışın devam etmesi, reel işgücü maliyetlerindeki düşüşün ve verimlilikteki artışın devam etmesi, faiz oranlarındaki düşüşün yarattığı finansman kolaylığı, ihrac fiyatlarındaki artış, dolar/euro paritesindeki gelişmelerin olumlu yansımaları ve enerji fiyatlarının genel fiyat artışının çok altında gerçekleşmesinin yarattığı maliyet avantajı olarak sayılabilir.

2005 yılına gelindiğinde, ihracatımızın %16,3 artışla 73,5 milyar dolar, ithalatımızın ise %19,7 artışla 116,8 milyar dolar seviyelerine ulaştığı gözlenmiştir.⁶⁵ İthalat ve ihracat oranları arasındaki açık artmasına rağmen Türkiye, 2002 sonrası bir ekonomik krizle yüz yüze gelmemiştir. Bunun en önemli nedeni olarak siyasi istikrar ve kısmen de olsa “belirlilik” ortamının ekonomiye olan olumlu etkisi gösterilebilir.

4.2. 2001 Sonrası Siyasi Ortam

Şüphesiz ki, 2000 yılının sonunda ve 2001 yılında yaşanan ekonomik krizler siyasi tablonun değişmesine doğrudan etki yapan unsurlardan olmuştur. Ekonomik kriz sonrasında üç partili 57.hükümet arasındaki sürtüşmeler çoğalmıştır. Bu sürtüşmelerin önde gelen nedeni de 2 Mart 2001'de yurtdışından acil olarak çağırılan ve ekonomi yönetimi kendisine bağlanan Kemal Derviş⁶⁶ olmuştur.

⁶⁴ <http://ekutup.dpt.gov.tr/eg/2002.pdf> 21.11.2006

⁶⁵ <http://www.foreigntrade.gov.tr/IHR/genel/genel.htm>

⁶⁶ London School of Economics'den mezun olduktan sonra ABD'nin dünyaca ünlü Princeton Üniversitesi'nde de yüksek lisans ve doktorasını yapmıştır. Derviş, Bülent Ecevit'in 1973-1976 yıllarında ekonomi ve uluslararası ilişkilerden sorumlu danışmanlığını yaptıktan sonra Dünya Bankası'na 1978 yılında katılmıştır. Derviş

2001 Krizinin Ekonomik ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir Değerlendirme

Ekonomiden sorumlu devlet bakanı Kemal Derviş'e, Hazine Müsteşarlığı, Merkez Bankası, Ziraat Bankası, Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), Türkiye Halk Bankası, Türkiye Kalkınma Bankası, Türkiye Emlak Bankası ile Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'nun (BDDK) bağlandığı açıklanmıştır.⁶⁷

Şüphesiz 2001 krizinin hemen ardından Türkiye'ye gelip ülkeyi ekonomik krizden kurtaracak kişi sıfatıyla hükümete dâhil olan Kemal Derviş, 57.hükümetin prestijini önemli ölçüde azaltan bir gelişme olarak yorumlanabilir. Ülkeyi yönetmeye talip olarak meşru seçimlerle işbaşına gelmiş üç partiden oluşan 57. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, yaşanan tabii afetler ve ekonomik krizlerin yarattığı olumsuz koşulları bertaraf edememiş ve IMF'nin bir temsilcisini göndermek yoluyla sürece doğrudan müdahil olması ile bu çıkmazdan kurtulacağını düşünmüş ya da böyle bir uygulamaya mecbur kalmıştır.

Kemal Derviş'in, bakanlığı sırasında hükümetin dördüncü ortağı olduğu belirtilmektedir. Onunla fikir ayrılığına düşen bakanlar görevlerinden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Örneğin MHP'li ulaştırma bakanı Enis Öksüz, ANAP'lı devlet bakanı Yüksel Yalova bunlar arasındadır. Hükümet kanadında bunlar yaşanırken bir sonraki dönemin iktidar partisi olacak Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti veya AKP), Ağustos 2001'de kurulmuştur.

Bahar 2002'ye gelindiğinde başbakan uzun süredir hastanede tedavi altında kalırken, devlet bakanı Derviş ise erken seçim açıklamasında bulunmuştur. Bu gelişmeler siyasi istikrarsızlığa neden olurken ekonominin kırılganlığını arttırıcı bir etki yapmıştır. Süreç dâhilinde Derviş, başbakan yardımcısı ve DSP'nin ikinci adamı olan Hüsamettin Özkan ve Dışişleri bakanı İsmail Cem ile birlikte hareket etme kararı alıp daha sonra bu kararından vazgeçmiştir.

Seçimlerin yaklaşması Temmuz 2002'de DSP'nin bölünmesi ile Yeni Türkiye Partisi'ni ortaya çıkıştır.⁶⁸ Siyasi istikrarsızlığın ve belirsizliğin hakim olduğu 2002 seçimleri öncesinde iktidar adayı olarak üç yeni parti ortaya çıkmıştır: Adalet ve Kalkınma Partisi, Genç Parti ve Yeni Türkiye Partisi.

3 Kasım 2002 Seçimlerinde, birbiri içine geçmiş ekonomik ve siyasi krizlerin üstesinden gelemeyen 57.hükümetin ortakları ülke

Türkiye'ye dönmeden önce DB'ndaki pozisyonu başkan yardımcılığıydı. Bkz. <http://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=1352>, 19.11.2006.

⁶⁷ Bkz. http://www.belgenet.com/2001/kd_020301.html, 19.11.2006.

⁶⁸ Olayların Kronolojisi için Bkz.

http://www.yasayanayasa.ankara.edu.tr/kronolojidos/Krono_92-02.htm, 18.11.2006.

KESKİN – KİRİŞ - ŞENTÜRK

seçim barajını aşacak oy oranlarına erişememişlerdir. Seçimlerin en şaşırtıcı sonucu 1999’da birinci parti olan DSP’nin %1’lik oy oranına inmiş olmasıdır. Yine ANAP, 1990’larda girdiğı özölme sürecinin son aşaması olarak %5’e gerilerken MHP de emanet oylarını dağıtıp kendi kemikleşmiş oy oranına dönmüştür.

Tablo 5. 2002 Seçimleri İle Oluşan Tablo

	Geçerli Oylar İçinde	Kayıtlı Seçmenl er İçinde	Mecliste Temsil Oranı	MV 3 Kasım 2002	<i>MV</i> <i>3 Kasım</i> <i>2006</i>
AKP	34.3	26.13	66	365	355
CHP	19.4	14.77	32	178	154
DYP	9.54	7.30	-	-	4
MHP	8.38	6.37	-	-	-
GP	7.25	5.52	-	-	-
DEHAP	6.22	4.74	-	-	-
ANAP	5.13	3.90	-	-	21

Kaynak:Mehmet Turgut,18 Nisan 1999 ve 3 Kasım 2002 Genel Seçimleri Değerlendirmesi, Boğaziçi Yayınları,2.basım,İstanbul 2003,s.174’den uyarlanmıştır.

SONUÇ

Küreselleşme ile birlikte özellikle 1990’lı yıllardan itibaren artan kontrolsüz kısa dönemli sermaye akımları Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeleri yüksek riskle yüz yüze getirmiştir. Bu akımları çekebilmek için gelişmekte olan ülkeler yüksek faiz oranları ve yüksek döviz kuru oranları uygulamışlardır. Bu da makro ekonomik istikrarsızlığı artırmıştır.⁶⁹ Hem gelişmiş ülkelerin hem de gelişmekte olan ülkelerin yaşadıkları finansal kriz deneyimleri sabit döviz kuru uygulamalarının spekülative ataklara maruz kaldığını göstermiştir.⁷⁰

Türkiye’de krizin oluşmasında temel nedenlerden biri uygulanan istikrar programının bazı zayıf yönleridir. Özellikle “siyasi irade eksikliği” ön plana çıkmaktadır. Nitekim bu eksiklikler daha sonra programın hedeflerinin tam olarak gerçekleşmemesine ve finansal krizin meydana gelmesine neden olmuşlardır.

⁶⁹ Joseph E. STIGLITZ, “Globalization and growth in emerging markets and the New Economy”, **Journal of Policy Modeling**, Volume 25, Issue 5, July 2003, s. 511.

⁷⁰ Michael D. BORDO ve Marc FLANDREAU, “Core, Periphery, Exchange Rate Regimes, and Globalization”, CEPR Discussion Papers 3077, 2001, s. 23.

2001 Krizinin Ekonomik ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir Değerlendirme

IMF küreselleşme çağında gittikçe daha sık yaşanan finansal krizlerin tek sorumlusu olmasa da, uyguladığı ve uygulattığı politikalarla özellikle finansal küreselleşme süreci içinde yaşanan krizlerin oluşumunda katkısı olan bir aktör görünümündedir.⁷¹ IMF'ye getirilen en büyük eleştirilerden biri de genelde tüm ülkelere aynı reçeteleri uygulaması sonucunda ülkelerin kendi şartlarını göz önüne almamasıdır.⁷²

2002 sonrası tek partili iktidar ve iki partili bir meclisin oluşumunda “ekonomik istikrar” beklentisi ve isteği son derece etkili olmuştur. Keza 2002 sonrası ekonomik göstergelerin iyileşmeye başlaması da bu beklentinin doğruluğunu öne çıkarır niteliktedir.

Kriz sonrasında ekonomide yaşanan istikrarlı büyüme sürecinde uygulanan ekonomi politikaları kadar siyasa yapıcı ve uygulayıcılarının gerekli iradeye sahip olması ve istikrarlı bir yapıyı sağlama çabası da önemlidir. 2002 seçimlerinde tek partinin iktidarı dolayısı ile ekonomi yönetiminin tek elde toplanması, siyasi istikrar ile birlikte ekonomik istikrarı da beraberinde getirmiş görünmektedir. Piyasalarda oluşan güven ortamına ve azalan belirsizliğe ekonomi olumlu tepki vermiş ve sürekli bir büyüme sürecine girmiştir. Bu durum ekonomik ve siyasi yönelimlerin karşılıklı etkileşimini gösteren net bir örnek oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- 57.Hükümet İcraat Raporu, <http://www.dsp.org.tr/MEP/index.aspx?pageId=65> 20.11.2006.
- AKDİŞ M., “Küreselleşmenin Finansal Piyasalar Üzerine Etkileri ve Türkiye: Finansal Krizler – Beklentiler” <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/Ekim2002/akdis.htm>, 14.10.2006.
- AKMAN M.S., “AB’ne Üyelikte Kopenhag Kriterleri Açısından Türkiye Ekonomisinin Durumu ve Ekonomik Krizin Etkileri”, **Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı 2** Yıl:7, Sayı 41, Ankara Kasım Aralık 2001.
- AKYÜZ Y. ve BORATAV K., “The Making of the Turkish Financial Crisis”, World Development, Volume 31, Issue 9, September 2003.
- AKYÜZ Y. ve BORATAV K., “The Making of the Turkish Financial Crisis”, World Development, Volume 31, Issue 9, September 2003.

⁷¹ Ziya ÖNİŞ, “Neo-Liberal Küreselleşmenin Sınırları: Türkiye Açısından Arjantin Krizi ve IMF’ye Karşılaştırmalı Bir Bakış”, Ahmet KÖSE, Fikret ŞENSES, Erinc YELDAN, eds., **İktisat Üzerine Yazılar II. İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003**, s.1.

⁷² Joseph E. STIGLITZ, **Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı** (Çev.Arzu TAŞÇIOĞLU ve Deniz VURAL), Mart Yayınları, İstanbul 2002,s.36.

KESKİN – KİRİŞ - ŞENTÜRK

- ALP A., “Bankacılık Krizleri ve Krizlere Karşı Politika Önerileri”, **Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı 1**, Yıl:7, Sayı 41, Ankara Eylül Ekim 2001.
- ALPER C.E. ve ONİŞ Z., “The Turkish Banking System, Financial Crises and the IMF in the Age of Capital Account Liberalization: A Political Economy Perspective”, **New Perspectives on Turkey**, No.30, 2004.
- ALPER C.E. ve ONİŞ Z., “The Turkish Banking System, Financial Crises and the IMF in the Age of Capital Account Liberalization: A Political Economy Perspective”, No.30 2004.
- ALPER C.E. ve SAĞLAM İ., “The Transmission Of A Sudden Capital Outflow: Evidence From Turkey”, Forthcoming in Eastern European Economics, March-April 2001, Vol. 39, No. 2.
- BORDO M.D. ve FLANDREAU M., “Core, Periphery, Exchange Rate Regimes, and Globalization”, CEPR Discussion Papers 3077, 2001.
- ÇAHA Ö, **Seçmen Davranışı ve Siyasal Partiler**, Fatih Üniversitesi Yayını, İstanbul 2004.
- DISYATAT P., “Currency Crisis And The Real Economy: The Role Of Banks” Washington DC: International Monetary Fund, Working Paper No. 01/49, 2001.
- DOMAÇ İ. ve PERIA M.S.M., “Banking Crises And Exchange Rate Regimes: Is There A Link ?”, **Journal Of International Economics**, Volume 61, Issue 1, October 2003.
- ERDOĞAN N., “Türkiye’de Ekonomik Kriz ve Bankacılık Sistemi”, **Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**, Yıl 7, Sayı 41, Ankara, Eylül-Ekim 2001.
- EREN A. ve SÜSLÜ B., “Finansal Kriz Teorileri Işığında Türkiye’de Yaşanan Krizlerin Genel Bir Değerlendirmesi”, **Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı 1**, Yıl:7, Sayı 41, Ankara Eylül Ekim 2001.
- EREN E. ve BİLDİRİCİ M., “Türkiye’de 1990 Sonrası İktisadi Krizlerin Siyasal ve İktisadi Nedenleri”, **Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**.
- ERGİ M., “Dünya’da ve Türkiye’de Krizin Anatomisi”, s. 950. **Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı 2**, Yıl:7, Sayı 42, Ankara Kasım Aralık 2001.
- FRIEDMAN T.L., **Lexus ve Zeytin Ağacı**, Boyner Yayınları, (Çev.Elif ÖZSAYAR), İstanbul 2000.
- GÖZE A., **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınları, 10.basım.
- KADIOĞLU F., KOTAN Z., ŞAHİNBEYOĞLU G., “Kura Dayalı İstikrar Programı Uygulaması ve Ödemeler Dengesi Gelişmeleri: Türkiye 2000”, <http://www.tcmb.gov.tr/%7Eresearch/discus/dpapers51.pdf>, 21.10.2006
- KARAMUSTAFA O. ve KÜÇÜKKALE Y., “Türkiye’de Kriz Döneminde Kur-Faiz-Borsa İlişkilerinin Dinamik Analizi”, Banka-Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Ekim 2002
- KAUFMAN G., “Banking and Currency Crises and Systemic Risk: A Taxonomy and Review”, **Financial Markets, Institutions & Instruments**, Volume 9, NO. 2, May 2000.

2001 Krizinin Ekonomik ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir Değerlendirme

- KİBRİTÇİOĞLU A., “Türkiye’deki Ekonomik Krizler ve Hükümetler” **Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı 1**, Yıl 7, Sayı 41, Eylül Ekim 2001, ss.174-182.
- KIRKPATRICK C. ve TENNANT D., “Responding To Financial Crisis: The Case Of Jamaica”, **World Development**, Volume 30, Issue 11, November 2002.
- ONGUN T., “Türkiye’de Cari Açıklar ve Ekonomik Krizler”, Der. ÇOLAK Ö.F., **Kriz ve IMF Politikaları**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2002.
- EROĞLU E. ve ALBENİ M., **Küreselleşme Ekonomik Krizler ve Türkiye**, Bilim Kitabevi Yayınları, Isparta 2002.
- ÖNİŞ Z., “Neo-Liberal Küreselleşmenin Sınırları: Türkiye Açısından Arjantin Krizi ve IMF’ye Karşılaştırmalı Bir Bakış”, Edt. KÖSE A., ŞENSES
- YELDAN E., **İktisat Üzerine Yazılar II. İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- ÖZBİLEN Ş., “Türkiye’de İktisadi Krizin Temel Nedenleri ve Bir Mali Sistem Reformu”, **Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**.
- ÖZGÜVEN A., “İktisadi Krizler”, **Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı 1**, Yıl:7, Sayı 41, Ankara Eylül Ekim 2001.
- PAÇACI C., “Krizler ve Türk Bankacılık Sektörü”, **Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**, Yıl 7, Sayı 41, Ankara, Eylül-Ekim 2001.
- SEYİDOĞLU H., “Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri”, Doğu Üniversitesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, Temmuz 2003.
- SOMÇAĞ S., “Türkiye’nin Ekonomik Krizi: Oluşumu ve Çıkış Yolları” http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_Diger/somcagAgu02.doc, 21.11.2006.
- STIGLITZ J.E., “Globalization and growth in emerging markets and the New Economy”, **Journal of Policy Modeling**, Volume 25, Issue 5, July 2003.
- STIGLITZ J.E., **Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı** (Çev.Arzu TAŞÇIOĞLU ve Deniz VURAL), Mart Yayınları, İstanbul 2002.
- ŞAMİLOĞLU F., **Küreselleşme Sürecinde Türkiye’nin Finansal Kaynak Sorunu**, Gazi Kitabevi, Ankara 2002.
- TUNCA Z. ve KARABULUT G., “Küreselleşme Kriz ve Türkiye”, **Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı II**, Yıl 7, Sayı 41, Ankara Kasım Aralık 2001.
- TURAN A.E., **Türkiye’de Seçmen Davranışı – Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi**, Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2004.
- TÜREL O., “Özelleştirme Üzerine Notlar”, http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/IktisatToplum11Agu_Turel.doc, 18.11.2006
- Türkiye Ekonomisi Bülteni, Sayı 12, Aralık 2000.
- UYGUR E., “Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri”, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, No: 2001/1. <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/krizdenkrize.pdf>, 09.10.2006
- UYGUR E., “Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri”, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, No: 2001/1.

KESKİN – KİRİŞ - ŞENTÜRK

- ÜNSAL E., **Mikro İktisat**, Kutsan Ofset Matbaacılık, 2. Baskı, Ankara, 1998.
- YAKIN G., “Krizlerin Siyasi Sebepleri ve Güven Faktörü”, **Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı 1**, ss.143-146.
- YAY T., YAY G., ENSAR Y., **Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler**, İTO Yayını, Yayın no:2001-47.
- YELDAN E., “On The IMF-Directed Dısınflation Program In Turkey: A Program For Stabilization and Austerity Or A Recipe For Impoverishment and Financial Chaos?”, http://www.bilkent.edu.tr/%7Eyeldanbs/Yazilar_Uye/yeldanekim01.pdf, 11.11.2006.

İNTERNET KAYNAKLARI

- <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/o-ukp.pdf> 21.11.2006.
- <http://ekutup.dpt.gov.tr/eg/2002.pdf> 21.11.2006.
- <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/ticaret/trk00/dsticTRekoweb00.htm>, 12.11.2006.
- <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/ticaret/trk00/dsticihracat00.htm>, 12.11.2006.
- http://www.mahfiegilmez.nom.tr/kose_1.htm, 13.11.2006
- <http://www.foreigntrade.gov.tr/IHR/genel/genel.htm>, 18.11.2006
- <http://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=1352>, 19.11.2006.
- http://www.belgenet.com/2001/kd_020301.html, 19.11.2006.
- <http://www.deltur.cec.eu.int/helsinki-sonuc.html> 22.11.2006.
- http://www.yasayanayasa.ankara.edu.tr/kronolojidos/Krono_92-02.htm, 18.11.2006.
- <http://www.belgenet.com/eko/21subat01.html>, 09.10.2006.
- <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma/tur/2002/ODTU.htm> 21.10.2006.
- <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/temmuz2003/sermaye%20hareketleri.htm>, 20.11.2006.
- <http://www.tuik.gov.tr>

PARLAMENTER SİSTEMDE YASAMA MECLİSİ ÜYELERİNE TANINAN AYRICALIKLAR

Gökhan KALAĞAN*

Özet

Yasama ayrıcalıkları, ‘yasama sorumsuzluğu’ ve ‘yasama dokunulmazlığı’ kavramlarından oluşmaktadır. Bu kavramlar, parlamenterleri görevlerini yerine getirirken, çeşitli asılsız itham, isnad ve adli takiplerden koruyan bir zırh olarak düşünülebilir. Yasama ayrıcalıkları kişisel imtiyazlar değil parlamenterleri her türlü olumsuz baskı, korku gibi unsurlardan koruyan düzenlemelerdir çalışmamızda yasama sorumsuzluğu ve dokunulmazlığı kavramlarının genel bir analizi yapılmış ve sıklıkla birbiri ile karıştırılan bu iki kavramın benzerlik ve farklılıklarına yer verilmiştir. Yasama ayrıcalıklarının kaldırılması halinde ortaya çıkan hukuki sonuçlar bağlamında, parlamenter sistemde bu ayrıcalıkların varlığının yeri ve bu ayrıcalıkların, sistemde olması gereken ideal şekli sorgulanmıştır. Demokratik sistemlerde, parlamentonun daha sağlıklı işleyebilmesi için yasama ayrıcalıkları müessesesinin günümüzde de gerekli olduğu genel kabul görmektedir. Fakat bu kurum, milletvekillerine sorumsuzca davranmaları için verilmiş bir hak, şahsi bir imtiyaz olmayıp, kamu yararı düşüncesiyle kabul edilmiş bir müessesedir, günümüzde bu müessesenin varlığı değil ama kapsamı tartışmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Yasama ayrıcalıkları, yasama sorumsuzluğu, yasama dokunulmazlığı.

PRIVILEGES GIVEN TO MEMBERS OF LEGISLATIVE COUNCIL IN PARLIAMENTARY SYSTEM AND EVALUATION OF TURKISH CASE

Abstract

When we talking about privileges given to members of legislative council in a parliamentary system, it should be considered that the concepts of irresponsibility and immunity complementing each other must be thought together.

These concepts – irresponsibility and immunity- which are subdivisions of legislative privileges should be considered as an “armor” that protect parliamentaries from accusation, attribution and legal proceedings of political powers and impression groups so that parliamentaries can make their works as well as possible. Legislative privileges, no doubtly, are not personel ‘concessions’ but rather they are given to public, These privileges are regulation which provide the safety of parliamentaries doing their jobs In the state of law which gives their people large freedoms, there is no necessary to give legislative privileges for parliamentaries, if the institutions of this state work well.

Key Words: Legislative Privileges, Irresponsibility, Immunity

* Arş.Gör. SDÜ, İkt. İd.Bil.Fak. Kamu Yönetimi Bölümü. Yönetim Bilimleri Anabilimdalı

GİRİŞ

Parlamentar sistemde, yasama meclisi üyelerine tanınan ayrıcalıklar söz konusu olduğunda, “*yasama sorumsuzluğu*” ve “*yasama dokunulmazlığı*” kurumları birlikte ele alınması gerekir. Zira bu iki kavram birbirlerinin bütünleyicisidir.

Yasama ayrıcalıkları, üst kavramı altında birleşen bu iki kurum, parlamenter fonksiyonun gereği gibi yerine getirilebilmesi için, parlamenterleri, siyasi iktidarların, ayrıca kişi ve kurumların, itham, isnad ve adli takiplerinden koruyan bir zırh olarak düşünülmelidir.

Yasama ayrıcalıkları, hiç şüphesiz, kişisel imtiyazlar değildir. Milli iradeyi temsil eden milletvekillerinin, temsilcilik fonksiyonlarını, her türlü baskı ve korkudan emin olarak yerine getirebilmelerini sağlamak amacıyla getirilmiş olan düzenlemelerdir. Yasama ayrıcalıkları, parlamenter demokrasilerin vazgeçilmez kurumlarından birisidir.

Bu kurumların tarihi gelişimine bakıldığında, XVII. yy.’ da Haklar Beyannamesi ile İngiltere’de ortaya çıktığı, oradan da XVIII. yy. sonlarından itibaren bütün demokratik ülkelerin anayasalarında yer almaya başladığı görülür. 1789’da Montesquieu’nun etkisiyle Fransız anayasasına da girmiş olan yasama ayrıcalığı kurumu, 1876 Kanun-u Esasi’nin 47. ve 49. maddesi ile, Türk anayasal düzeninde de yerini almıştır. Daha sonraki yıllarda yapılan 1924 tarihli Esas Teşkilat Kanunu’nun 17., 1961 Anayasası’nın 79. ve 1982 Anayasası’nın 83. maddelerinde, yasama ayrıcalıkları kurumu daha geniş kapsamlı olarak düzenlenerek, anayasal bir müessese haline getirilmiştir.

1. PARLAMENTER SİSTEMDE YASAMA ÜYELERİNE TANINAN AYRICALIKLAR

1.1 Yasama Sorumsuzluğu

Yasama sorumsuzluğu, bir parlamento üyesinin, yasama göreviyle ilgili olarak, parlamento içinde kullandığı oy, fikir, beyanatından ve yaptığı fiillerden dolayı, parlamento dışındaki herhangi bir makama karşı sorumlu olmamasıdır. Sorumsuzluk ilkesi, parlamento içinde tam bir söz hürriyeti esasına dayanmaktadır (Kıratlı, 1961:24).

Yasama sorumsuzluğu ilkesinin amacı, bir taraftan parlamentoda millet iradesinin tam bir serbestlikle ifade edilmesini, öte yandan da temsilcinin görevini yerine getirmesinde tam bir bağımsızlık ve güvencenin sağlanmasıdır.

Parlamente Sistemde Yasama Meclisi Üyelerine Tanınan Ayrıcalıklar

Temsilcinin, “*parlamente fonksiyonu*” yerine getirirken kendini hiç bir baskı altında hissetmemesi, yüklendiği temsilcilik görevinin bir sonucudur. Çünkü temsilci, parlamento da bütün bir milletin çıkarlarının savunucusudur. Öte yandan, hükümetin faaliyetlerini denetlerken, gördüğü aksaklıkları çekinmeden ortaya koyabilmelidir (Teziç, 1986:416).

Milletvekilinin, temsilcilik görevini tam bir hürriyet ve bağımsızlıkla yerine getirebilmesi için, yasama görevi kapsamına giren fiillerden dolayı üçüncü kişilere karşı nakdi sorumluluklara da maruz kalmaması gerekmektedir (Kıratlı, 1961:26).

Yasama meclisi üyelerini bu şekilde diğer vatandaşlardan farklı bir statüye tabi tutmanın amacı, şüphesiz onları imtiyazlı ve hukukun üstünde bir grup haline getirmek değildir. Bu ayrıcalıklarla, sadece kamu yararının gerçekleşmesi amaçlanmamıştır. Başka bir ifadeyle, milletvekillerine sağlanan bu ayrıcalıklar sayesinde, yasama görevini daha iyi yapabilmelerindeki kamu yararı, tanınan ayrıcalıkların eşitlik ilkesini ihlal etmesindeki kamu zararından daha büyüktür (Özbudun, 1989:250). Öte yandan, Anglo-Sakson terminolojisinde, “*söz hürriyeti*” ya da “*freedom of speech*” olarak ifade edilen bu ayrıcalığın bir imtiyaz haline gelmemesi için, yorumu da dar çerçevede yapılmalıdır. Meclis çatısı altında ve meclis dışındaki bir çalışmada olsun; oy, söz ve düşünce mutlaka yasama fonksiyonu ile ilgili olmalıdır (Kocaoğlu, 1996:22). Aksi yönde yapılacak yorum, yasama sorumsuzluğu ilkesinin suistimal edilerek, imtiyazlı sınıf yaratan, bir kurum olarak görülmesine sebep olacaktır.

1.2. Yasama Dokunulmazlığı

Milletvekillerinin görevlerini serbestçe yerine getirebilmeleri için, kendilerine tanınmış olan, yasama ayrıcalıklarından, diğeri de yasama dokunulmazlığıdır. Yasama dokunulmazlığı, yasama ayrıcalığının bir parçasıdır, yasama sorumsuzluğunu da kapsayan bir terim değildir (Gözübüyük, 1954:1187). Parlamento üyelerine sağlanmış olan ayrıcalıklara genel olarak “*dokunulmazlık*” adını veren bazı hukukçular, mutlak bir nitelik taşımayan yasama dokunulmazlığına, bütün bu niteliklerinden ötürü, “*nisbi dokunulmazlık*” ya da “*geçici dokunulmazlık*” adını vermişlerdir (Soysal, 1993:194).

Yasama dokunulmazlığının amacı, milletvekillerine cezasızlık sağlamak değil, fakat siyasi nedenlerle açılacak kovuşturmalara karşı onu korumak, daha açıkçası, iktidar çoğunluğunun, bir takım bahanelerle, muhalefetteki milletvekillerinden kurtulmak istemelerini

KALAĞAN

önlemektir. Dokunulmazlığın günümüzde de temel işlevi, muhalefeti korumaktır (Teziç, 1986:389). Ancak kabul etmek gerekir ki, bugün müessese kabul ediliş amacından daha geniş konulara hizmet etmektedir.

Yasama dokunulmazlığı da, sorumsuzluk gibi bir meclis üyesinin şahsı için tanınmış bir imtiyaz değildir. Meclis üyesinin, mili iradenin temsilcisi sıfatıyla, yasama görevini tam anlamıyla yapabilmesi için sadece meclis kürsüsündeki oy ve sözlerinden dolayı sorumlu tutulmaması yeterli değildir. Aynı zamanda kendi icraatını şiddetle eleştireceğini önceden kestiren iktidarın ya da kötü niyetli hasımlarının bir takım aslı olmayan suç isnadı ve tertipleri ile, onu meclis müzakerelerine katılmaktan ve meclis kürsüsüne çıkarak, serbestçe söz söylemekten ve oyunu kullanmaktan alıkoyacak, engelliycek olan davranışlarına meydan verilmemesi gerekli ve hatta zaruri görülmüştür. Meclis üyesinin, bu tarzdaki tertiplere karşı korunması sayesinde ki ondan, yasama görevini gereği gibi yapması beklenebilir. İşte yasama dokunulmazlığı kavramının bütün gelişmiş demokratik ülkelerin anayasalarında yer almasının sebep ve amacı budur (Çağlayan, 1997:204).

Milletvekili, yasama fonksiyonunu yerine getirirken ki faaliyetlerinden dolayı, yasama sorumsuzluğu müessesesi ile korunmaktadır, yasama dokunulmazlığı ise milletvekiline yasama fonksiyonu ile ilgili olmayan çalışmalarında da koruma sağlar. Yasama dokunulmazlığı sayesinde, milletvekili hakkında kovuşturma yapılabilmesi için, bütün milletvekilliği veya sadece meclisin çalışması müddetince, mensup olduğu meclisin müsaadesi gerekmektedir, aksi takdirde milletvekili hakkında kovuşturma yapılamaz.

1.3 Yasama Sorumsuzluğu Ve Dokunulmazlığı Kavramlarının Karşılaştırmalı Analizi

Anayasalar, genellikle yasama sorumsuzluğu ve yasama dokunulmazlığını ortak bir başlık altında toplamış olduklarından zaman zaman bu iki kavram birbirine karıştırılmaktadır. Bu kavramların karşılaştırılması, yasama ayrıcalıkları kurumunun daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Her şeyden önce yasama sorumsuzluğu ve yasama dokunulmazlığı kurumlarının amaçları farklıdır. Yasama dokunulmazlığı, milletvekillerinin, adli makamlar veya kolluk güçleri tarafından engellenmeksizin temsil görevlerini yerine getirmelerini sağlamayı amaçlar. Yasama sorumsuzluğunda ise amaç, milletvekillerinin hukuki ve cezai yaptırımlardan çekinmeksizin

Parlamentar Sistemde Yasama Meclisi Üyelerine Tanınan Ayrıcalıklar

yasama görevlerini uygulamalarını sağlamaktır (Fevzioğlu, 1991-1992:24).

Yasama sorumsuzluğunun üyeyi koruması “*daimi*” olmasına karşılık, yasama dokunulmazlığının koruması “*geçici*” nitelik taşır (Özek, 1977:82). Yasama sorumsuzluğu halinde, parlamento takip izni vermediği takdirde bu karar mutlak ve devamlıdır. Yani, failin parlamento üyeliği bittikten sonra dahi takip imkanı kalmamaktadır. Buna karşılık, bilindiği gibi yasama dokunulmazlığı halinde, dokunulmazlık kaldırılmasa dahi, devre sonunda takibat yapılabilmesi imkanı mevcuttur.

Yasama dokunulmazlığı, yasama meclisinin kararı ile kaldırılabilir, bunun için mutlak bir nitelik taşımaz, halbuki yasama sorumsuzluğu meclisin kararı ile kaldırılamaz (Arsel, 1965:259).

Yasama sorumsuzluğu, yasama fonksiyonu ile ilgili fiillere ait olduğu halde, yasama dokunulmazlığı bu fonksiyonun dışındaki görevlerle ilgilidir. Yasama dokunulmazlığı ve yasama sorumsuzluğu kurumlarının, hukuki nitelikleri de farklıdır. Yasama dokunulmazlığı sorumluluğu kaldırmaz, sadece milletvekilleri hakkında yapılacak bazı ceza muhakemesi işlemlerini ve cezaların infazını milletvekilliğinin sona ermesine veya dokunulmazlığın kalkmasına kadar engeller. Bu nedenle dokunulmazlık, ceza muhakemesi hukukuna ve ceza infaz hukukuna ait bir kurumdur. Sorumsuzluk ise, kapsamına giren hususlarda milletvekillerinin işledikleri fiillerden dolayı sorumlu olmalarını önlediğinden bir maddi ceza hukuku kurumudur (Feyzioğlu, 1991-1992:24).

Yasama dokunulmazlığı, milletvekillerine karşı yapılacak hukuki takiplere, hacizlere ve cebri icraya engel olmadığı halde, sorumsuzluk milletvekilinin söylediği sözün ve ileri sürdüğü düşüncenin meclis çalışmaları ile ilgili olması kaydıyla, hukuki (zaman zaman mutlak bir hukuki koruma sağlayıp sağlamadığı tartışmalı olmak ile beraber) ve cezai açıdan tam bir sorumsuzluk getirmektedir (Feyzioğlu, 1991-1992:24).

Yasama sorumsuzluğu ve dokunulmazlığı parlamento üyesine tanınmış bir takım imtiyazlar gibi görünmekte ise de, gerçekte bunlar birer imtiyaz değildir. Bu ayrıcalıkların hedefi meclisin bağımsızlığını ve serbestçe faaliyet göstermesini sağlamaktır, bunlar milletvekilinin şahsi menfaati için değil kamu menfaati ve düzeni için kabul edilmiş kurumlardır (Başgil, 1941:7).

Hukuki amaç bakımından birleşen bu iki ayrıcalık, bir noktada daha birleşmektedir; Bunların her ikisi de kamu düzenindendir, çünkü bunlar şahsa bağlı imtiyazlar değil, vazifeden doğan ve meclis

KALAĞAN

hesabına ve menfaatine yönelik kabul edilmiş olan ayrıcalıklardır. Bu nedenle milletvekilleri bunları ileri sürmese de hakim tarafından rei'sen dikkate alınmalıdır. Yine aynı gerekçeyle dokunulmazlık ve sorumsuzluktan feragat mümkün değildir (Başgil, 1941:26).

Yasama dokunulmazlığı ve sorumsuzluğu birbirinden farklı amaçlara ve hukuki niteliğe sahip olmalarına karşın her ikisinin de birleştiği ortak üst amaç; Yasama organının, iktidar ve muhalefetiyle sağlıklı olarak çalışması, parlamenter fonksiyonun gereği gibi yerine getirilmesinin sağlanmasıdır.

2. PARLAMENTER SİSTEMDE YASAMA DOKUNULMAZLIĞININ KALDIRILMASI İLE ORTAYA ÇIKACAK HUKUKİ SONUÇLAR

Yasama organı, kanun yapmak ve kendi görev alanına giren konularda karar alabilmek yetkisine sahiptir. Bu arada yasama dokunulmazlığının kaldırılması istenilen üyesi ile ilgili olarak, karar almak yetkisi de anayasa tarafından, meclislere verilmiştir. Genellikle, yasama organı, anayasa tarafından kendisine “*üstün norm*” olarak bir emir verilmedikçe, belirli kararları alıp almamakta, bir takdir yetkisine sahiptir.

Yasama organı, fonksiyonunu yerine getirirken takdir hakkına sahip bulunmakla beraber, bu hak sınırsız ve keyfi bir hak olarak belirmemektedir. Yasama işlemlerinin anayasa mahkemesinin denetimine bağlanması dahi, takdir yetkisinin sınırlılığını gösteren bir husus olarak kabul edilmelidir (Özek, 1977:726-727).

Yasama dokunulmazlığının kaldırılması, bir ceza kovuşturmasının açılması veya ceza verilmesi niteliğinde olmayıp, sadece yasama meclisleri üyelerini kimi özel durumlarda üyelik güvencesinden sıyrarak adalet karşısında öteki yurttaşların düzeyine getirmekten ibarettir (Önbilgin-Oytan, 1977: 77).

Yasama dokunulmazlığının kaldırılması için bir takım koşullar gerçekleşmiş olmalıdır. Milletvekili, dokunulmazlık sisteminin kabulü ile güdülen amacı ve bu sistemin fonksiyonunu aşan bir isnatla suçlandırıldığında, dokunulmazlığının kaldırılması söz konusu olabilir.

Dokunulmazlığın kaldırılabilmesi için, isnadın ciddi olması gerekir. İsnadın ciddiliği konusunda, anayasa ve içtüzükte açık bir hüküm bulunmasına gerek yoktur. Bu konunun araştırılması, doğrudan dokunulmazlık sisteminin kendi iç nitelik ve yapısından doğan bir zorunluluktur.

Parlamentar Sistemde Yasama Meclisi Üyelerine Tanınan Ayrıcalıklar

Dokunulmazlık sistemi, yasama organı üyesinin yerli yersiz suç isnadlarıyla karşılaşp görevini yapmaktan alıkonulmasının engellenmesi amacını da taşır. Bundan dolayı, isnadın konusu gerçek olsa dahi, yasama organı üyesinin görevini engellemek ve aksatmak bakımından ağırlık taşımayan fillerin isnadı halinde, dokunulmazlığın kaldırılması yerinde olmaz. Isnadın ciddiliğı, isnad edilen fiilin ağırlığı anlamını taşımaktadır. Yasama organı üyesine yapılan isnadın dokunulmazlığın kaldırılması açısından ciddi ağırlık taşıyıp taşımadığının takdiri yasama organına aittir (Özek, 1965:3).

Dokunulmazlığın kaldırılması, milletvekiline isnat edilen fiilin soyut ağırlığı, isnadın ciddi olduğunun kabulü için yeterli değildir. Ayrıca yapılan isnadın gerçeğe uygunluğu açısından da ciddiliğın aranması gerekir. Diğer bir ifadeyle, yapılan isnadın konusunu teşkil eden fiilin senatör ve milletvekili tarafından işlendiğı konusunda ciddi şüphelerin bulunması, bu şüpheleri yaratacak ve isnadın sübjektif bir maksada dayanmadığını gösterecek kanıtların olması gerekir (Özek, 1977:726-727).

Yasama dokunulmazlığı kaldırılırken, kovuşturmanın, meclis çalışmasını sekteye uğratmaması gerekir. Bu konuyu tespit etmek parlamentonun hükümranlılık haklarındandır. Meclis, toplantı veya dönem esnasında kovuşturmanın kendi çalışmasını aksatacağını düşünerek, bu talebi reddedebilir (Kıratlı, 1961:109).

Yasama meclisi üyelerinin dokunulmazlığının kaldırılması isteğı karşısında meclise hakim olması gereken düşünce konusunda iki tez vardır:

Birinci tezi savunan, özellikle J. Bartehlemy'nin görüşüne göre; İznin verilmemesi esas alınmaktadır. Yasama dokunulmazlığının çok ağır sebepler bulunmadıkça kaldırılmaması gerektiğı düşünülmektedir. Bu teze göre meclisin kovuşturmaya izin vermesi için, sadece siyasi saik, şahsi garaz vs. bulunmaması kafi gelmez, aynı zamanda kovuşturmanın geciktirilmesi için müspet ve açık sebeplerin olması gerekir (Aybar, 1937:146).

İkinci teze göre ise, iznin verilmesi esas olmalıdır. Meclis, bir kovuşturma isteğinde, siyasi saik, şahsi garaz, milletvekili üzerinde baskı gayesi olup olmadığını araştırmalı, böyle bir şey yoksa kovuşturmaya müsaade etmelidir, yani bu tezde iznin verilmesi esas olarak kabul edilmelidir (Kıratlı, 1961:109-110).

Bu iki tezdten her ikisinin de haklı tarafları olmakla beraber, ikinci tez dokunulmazlık müessesesinin ruhuna daha uygundur. Çünkü, birinci tez, yani kovuşturmaya müsaade etmemeyi esas alan görüş, bu müessesenin istisnailik karakteriyle uyuşmaz.

KALAĞAN

Yasama dokunulmazlığının kaldırılması kararının hukuki sonuçları ise şunlardır :

Yasama dokunulmazlığının kaldırılması, parlamento üyeliğinin sona ermesi sonucunu doğurmaz. Milletvekili yasama çalışmalarına devam edebilir. Ancak dokunulmazlığın kaldırılması sonucu, yargılanan milletvekili, seçilmeye engel bir suçtan kesin hüküm giyerse, parlamento, ayrıca üyeliğinin düşmesine karar vermek zorundadır.

Dokunulmazlığı kaldırılan üye, kovuşturma sonucu beraat ederse, başkaca işleme gerek kalmadan tekrar dokunulmazlığına kavuşur.

Dokunulmazlığı kaldırılan üye, hangi fiilden yargılanacaksa ancak bununla sınırlı olarak kovuşturulabilir. Dokunulmazlık belli bir fiil için kaldırılmışsa, aynı milletvekilinin, başka fiillerinden dolayı kovuşturulması mümkün değildir. Davayı açan savcı ve hükmü verirken mahkeme, yalnızca fiil ile bağlı olup, fiilin tavsif şekli ile bağlı değildir. Üyenin başka bir fiilinden dolayı kovuşturma yapılamaz, fakat fiilin tavsif şekli değişebilir.

Yasama sorumsuzluğu gibi, yasama dokunulmazlığı da, kamu düzenindendir. Milletvekili, kendi isteği ile dokunulmazlığından vazgeçemez. Bir ceza kovuşturmasında, parlamento üyesi bunu defi olarak ileri sürmese de, hakimnin bunu görevinden dolayı, yani kendiliğinden (re'sen) dikkate alması gerekir (Teziç, 1986:396).

3. GENEL DEĞERLENDİRME

Yasama dokunulmazlığı, sorumsuzluk kurumuyla birlikte milletvekilliği sıfatının tabii ve ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayı, yasama dokunulmazlığı kurumu amacı ile uygun düşecek bir şekilde işletilmeli, şahsi bir imtiyaz haline getirilmemelidir. Bir çok halde, kurumun objektif esasları unutulmuş, idare edenler tarafından subjektif bir hak, siyasi bir imtiyaz şeklinde kullanıldığı görülmektedir (Kocaoğlu, 1996:16, Arsel, 1965:261).

Özgürlükçü demokratik hukuk devletinde, milletvekillerinin bu görevlerini gönüllerince yerine getirmelerinden dolayı karşılaşılabilecekleri istenmeyen sonuçlar olamaz. Kişi ifade ettiği düşünceler nedeniyle suçlanmaz, kamu otoritesi ise düşünce ve eylemi beğenilmeyen kişilere karşı başka mazeretler ileri sürülerek harekete geçirilemez. Bunların tersi koşulların yürürlükte olduğu yani, iktidar sahiplerinin muhalefeti devlet gücünü kullanarak engelleyebilecekleri bir ortamda ise kapsamlı bir dokunulmazlık kurumu vazgeçilmez olur.

Parlamente Sistemde Yasama Meclisi Üyelerine Tanınan Ayrıcalıklar

Milletvekili bir taraftan söylediklerinden ötürü kamu otoritesinin tacizlerine maruz kalacaksa, diğer taraftan da seçim meydanlarında ifade ettiği düşünceler nedeniyle mahkum edilecekse, bu ortam da siyasal rekabetin varlığı için, yasama dokunulmazlığı kurumu gereklidir (Turan, 1997:14).

Milletvekillerinin de her vatandaş gibi, onuru korunmalı, hakkındaki iddia, sanki işlenmiş bir suçun kesinleşmiş kararı gibi kamuoyuna yansıtılmamalıdır. Doğal olarak, bu sadece milletvekilleri için değil, her vatandaş için geçerlidir. Fakat bu ilkenin ayaklar altına alındığı günümüzde bunu sağlam kurallara bağlamanın sayısız faydaları vardır (Pulur, 1997:7). Halk da, milletvekilleri de, bir milletvekilinin görevi dolayısıyla neleri yapıp, neleri yapamayacağını bilmelidir, bu demokrasi kültürünün vazgeçilmez gereklerinden birisidir (Öke, 1997:9).

Demokrasi geleneklerinin ve ilkelerinin yavaş yavaş oturduğu ülkelerde belki daha duyarlı, parlamenterleri nispeten korumaya alan, ara formüller tercih edilebilir (Civaoğlu, 1997:15). Demokratik sistemlerde, parlamento kurumunun varlığı devam ettikçe yasama ayrıcalıkları müessesesinin bugünde gerekli olduğu genel kabul görmektedir. Fakat bu kurum, günlük konuşma dilimizdeki anlamıyla, milletvekillerine istedikleri şekilde ve sorumsuzca davranmaları için tanınmış bir hak, bir imtiyaz olmayıp, kamu yararı düşüncesiyle kabul edilmiş bir müessesedir.

Demokratik toplumun temeli açıklıktır, halkın kendi hak ve sorumluluklarını bilmesi ve korumasıdır, yöneticilerin meşruiyetlerinin temeli halktan gelir. Dolayısıyla devletle, halkın kaynaşmasıdır. Halk desteğinin sağlayacağı gücü, devlete hiç bir güç veremez. Bu nedenle devlet düzenini ve hukukun üstünlüğünü sarsacak, toplumda infial uyandıracak nitelikte, yargı yolunu tıkayan hukuki düzenlemeler daraltılmalıdır.

Yasama dokunulmazlığı ve sorumsuzluğu kavramlarının koruduğu özgürlük, milletvekilinin kürsüde, fikrini, açıkça söyleme özgürlüğüdür. Ağır cezayı gerektiren suçüstü hali ile zimmet, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, resmi ihale, alım-satımlara fesat karıştırma gibi suçların işlenmesi durumunda, yasama dokunulmazlığının kaldırılmasının milletvekillerinin kürsü özgürlüğü ile ilgisi yoktur. Bu konularda dokunulmazlık tanınması, yasama ayrıcalıklarının şahsi birer imtiyaz halini alması sonucunu doğurabilir.

Zaman içerisinde özellikle, yargı denetimi dışında kalan uygulamalar ile şahsi birer imtiyaz gibi görülen, hizmet ettiği amaçtan

KALAĞAN

uzaklaşarak yozlaşan yasama ayrıcalıkları, toplumda infial uyandırmakta ve haksız bir şekilde devlet aleyhine fikirlerin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Günün şartları gereği yasama ayrıcalıkları, tekrar ele alınmalı, incelenmeli, yeni koşullara daha uygun objektif kriterler getiren düzenlemeler benimsenmelidir.

KAYNAKÇA

- ARSEL İlhan, (1965), **Türk Anayasa Hukuku Umumi Esasları: Cumhuriyetin Temel Kuruluşu**, 1. Kitap, Mars Yayınları.
- AYBAR Mehmet Ali, (1937), **Teşrii Masuniyet**, **İstanbul Üniv., Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. 3, Y.3, S. 9, İstanbul.
- BAŞGİL A. Fuat, (1941), **“Teşrii Masuniyet Meselesi”**, **İstanbul Üniv., Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. VII, S. 1, İstanbul.
- CİVAOĞLU Güneri, (18 Kasım 1997), **“Sınay”**, **Milliyet Gazetesi**.
- ÇAĞLAYAN M. Muhtar, (1997), **“Yasama Dokunulmazlığı”**, **Adalet Dergisi**, C. 68, S. 3-4 Ankara.
- FEVZİOĞLU Metin, (1991-1992), **“Yasama Dokunulmazlığı”**, **Ankara Üniv., Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 42, S.1-4, Ankara.
- GÖZÜBÜYÜK A. Pulat, (1954), **“Mebuslar ve Vekiller Hakkında Soruşturma ve Kovuşturma Usulü”**, **Adalet Dergisi**, C. 45, S. 10.
- KIRATLI Metin, (1961), **Parlamentar Muafiyetler**, Ankara Üniv., Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No. 127-109, Ankara.
- KOCAOĞLU Mehmet, (Aralık1996) **“Çeşitli Dokunulmazlıklar Yargı Yolunu Tıkamaktadır”**, **Yeni Forum**, C. 17, S. 331.
- ÖKE Mim Kemal, (21 Kasım 1997), **“Ona Dokunamazsınız”**, **Türkiye Gazetesi**.
- ÖNBİLGİN Gürbüz - OYTAN Muammer, (1977), **T.C. Anayasası İlke ve Kuralları ile Anayasa Mahkemesi Kararları Dizini**, Ankara.
- ÖZBUDUN Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, (1989), 2. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara.
- ÖZEK Çetin, (1965, **“Mutlak Yasama Dokunulmazlığı Sınırlanabilir mi?”**, **İstanbul Üniv., Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. XXXI, S. 1-4.
- ÖZEK Çetin, (1977), **“Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Kararlarının Anayasa Mahkemesince İncelenmesi Konusuyla İlgili Bazı Sorunlar”**, **Onar Armağanı**, İstanbul Üniv., Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 2354, İstanbul.
- PULUR Hasan, (22 Kasım 1997), **“Ohalamadan...”**, **Milliyet**.
- SOYSAL Mümtaz, (1993), **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, 10. Baskı, Gerçek Yayınları, İstanbul: 1993.
- TEZİÇ Erdoğan, (1986), **Anayasa Hukuku**, 1. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- TURAN İlter, (Kasım 1997), **“Dokunulmazlığın Daraltılması Demokrasi Sınavıdır”**, **Dünya Gazetesi**.

KÜRESELLEŞEN ÇEVRESEL KRİZE, HÂKİM PARADİGMA DIŞI BİR BAKIŞ OLARAK *DERİN EKOLOJİK YAKLAŞIM*

Arş. Gör. Orçun İMGA*

ÖZET

‘Küreselleşen Çevresel Krize, Hâkim Paradigma Dışı Bir Bakış Olarak Derin Ekolojik Yaklaşım’ adlı bu makale, ekolojik bir felsefe olan derin ekolojinin başlıca varsayımlarını tanıtmaktadır. Metin, dört temel başlık üzerine kurulmuştur. İlk olarak, derin ekoloji yaklaşımının biyomerkezci bakış açısı aktarılmaya çalışılmış, daha sonrasında, başlıca ilkeleri, felsefesi ve siyasal-toplumsal cihetlerini izâh etme yoluna gidilmiştir. Son olarak da, bu akıma yönelik eleştiriler getirmek suretiyle, genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Deep Ecological Approach as a view excluding Dominant Paradigm to the Global Environmental Crisis

ABSTRACT

This article named ‘Deep Ecological Approach as a View to the Globalized Environmental Crisis Without the Dominant Paradigm’ introduces basic assumptions of the deep ecology which is an ecological philosophy. This text was set on four main titles. Firstly, biocentric approach of deep ecology was explained, afterwards, its elementary principles, philosophy and sociopolitical sides were conceived. Finally, a general evaluation was made by criticizing the movement.

ANAHTAR KELİMELELER: *Derin ekoloji, sığ ekoloji, biyomerkezci yaklaşım, insan merkezci görüş, kendini gerçekleştirme, biyosferik eşitlik*

KEYWORDS: *Deep ecology, shallow ecology, biocentric approach, antropocentrism, self realization, biospheric equality*

GİRİŞ

Çevreye dair sorunların, *çevresel bir kriz* haline dönüşmesi, müteâkîp süreçte de, devletlerin gündemine yerleşmesi; diğer bir anlatımla, *çevresel sorunların küreselleşmesi* olgusu, -bu yılların sonlarından itibaren, kitlelerin, insanların ortak kaderini ilgilendiren sorunlarla ilgilenmekten uzaklaşmış olması gerçeğiyle beraber¹- 1970’li yılların ürünü olarak ortaya çıkmış bir durumdur. 1969 yılında Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri U-Thant’ın, devletleri çevresel sorunlar karşısında beraber hareket etmeye çağırması; sonrasında,

* Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi

¹ ÇABUKLU, Yaşar: “Kitlelerin Suç Ortaklığı”, *Üç Ekoloji*, Sayı: 3, Yaz-Güz 2004, s.76

İMGA

Roma Kulübü'nce yayınlanan rapor, 1972 yılında Birleşmiş Milletler'ce gerçekleştirilen Stockholm Konferansı, akabinde, Akdeniz Eylem Planı, Brundland Raporu, 1992 Rio Konferansı ve 2002 Johannesburg Zirvesi gibi kırılma noktaları, bu sürecin farklı dönemleri olmuştur. Ancak ne var ki, bütün bu gelişmeler, mevcut düzen konseptindeki kapsamlı bir değişimi ifade eder nitelikte olamamıştır. Temel referansları çevre korumacılık olan bu girişimler, mevcut çevre sorunlarının çözümü için *spesifik* nitelikli çözüm önerileri getirmiş, fakat, üretim ve tüketim kalıplarında gerçekleştirilmesi gereken bütüncül bir değişimi ifade etme cesaretini gösterememişlerdir. Oysa ki, genelde ekoloji hareketi, özelde ise derin ekoloji yaklaşımı, devletleri aşan çevre sorunlarının ötesine geçerek, mevcut paradigmanın ortaya çıkardığı tahribâtı bütüncül bir bakışla ele almak, insanın bugünkü doğa algılamasının hakimiyetine alternatif bir paradigma yaratmak iddiasında olmuştur.

Bu noktada, derin ekolojik yaklaşım, günümüzde yaşanan çevresel krizin mesûliyetini insanın doğaya karşı yaklaşımındaki bilinçsel hataya yükleyerek, bu alandaki toptan bir değişimi savunmakta; dolayısıyla, oldukça *radikal* sayılabilecek bir bakış açısını ortaya koymaktadır.

Gerçekten de derin ekoloji, çevre ile ilgili meselelerin temelinde, insanın doğayı bir araç olarak algılayan bakış açısının yattığını düşünmektedir. Bu nedenle, bu bakışın tümünden değişmesi gerektiğini savunarak, onun, doğanın bir parçası olduğu yönündeki bütünsel anlayışı benimseyip, çevresi ile uyum halinde yaşaması gerektiği noktasındaki bir yeniden inşâ sürecini çözüm olarak ortaya koymaktadır.

Belirtmek gerekir ki, derin ekolojik bakış açısı, tüm bu sürecin yapılanmasında, -“derinlemesine” gerçekleştirilen analizler zaman zaman farklı sonuçlara götürüyor olsa da- bir siyasal ya da toplumsal proje ortaya koymamaktadır. Dikkatini bireysel bilinç değişimi üzerine odaklayan yaklaşım, bu değişimin sosyal değişimi de beraberinde getireceği gibi bir beklenti taşımaktadır.

Temelde dört başlık üzerine kurulan çalışmamızda, öncelikli olarak, derin ekoloji yaklaşımının biyo-merkezci görüş ekseninde biçimlenen bakış açısı aktarılmaya çalışılmış, sonrasında, temel ilkeleri, felsefesi ve siyasal-toplumsal eğilimlerini îzâh etme yoluna gidilmiştir. Son olarak da, bu akıma yönelik olarak ortaya konulabilecek olan eleştirilere yer vermek suretiyle genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

**Küreselleşen Çevresel Krize, Hâkim Paradigma Dışı Bir Bakış Olarak
Derin Ekolojik Yaklaşım**

**I. DERİN EKOLOJİNİN TEMEL YAKLAŞIMI OLARAK
BİYO-MERKEZCİ GÖRÜŞ**

Derin Ekoloji'nin isim babası, Norveçli düşünür Arne Naess olmuştur. Naess'in, Rachel Carson'ın 1962 yılında yayınlanan *Dünya Karşısında İnsan* isimli çalışmasından mülhem olarak zihninde uyanışa geçtiğini ifade ettiği² bu yaklaşım, ortaya çıkışı itibarıyla 1972 yılında Bükreş'te gerçekleşen *Üçüncü Dünyanın Geleceği* isimli konferansta ifade edilmiş olan, ekolojiye *derin* ve *sığ* bakış temeline dayanmaktadır. Naess dışında, yaklaşıma, Gary Snyder, Bill Devall ve George Sessions gibi isimlerin katkıları söz konusu olmuştur. Ancak bu akım içerisinde, ülkemizde en fazla bilinen isimler, Fritjof Capra ve Rudolph Bahro'dur³.

Naess, sığ ekolojiyi, kirliliğe ve kaynakların tükenmesine karşı savaşı, temel amacı gelişmiş ülkelerdeki insanların sağlığı ve refahı olan korumacı-çevreci hareket olarak görmektedir. Sığ ekoloji (çevre korumacılık), gelişmiş sanayi toplumlarındaki kurumsallaşmış dünya görüşüne karşı mücadelede başarısız olmuştur. Bunun nedeni de, sığ ekolojinin, insan merkezci (antroposentrik) bir dünya görüşüne sahip olmasıdır. İnsan-merkezcilik iki temel varsayıma dayanmaktadır. Bu varsayımlar:

- İnsan ve onun değerleri tüm değerlerin kaynağıdır,
- İnsan arzularının tatmini için doğanın kullanılması ve manipüle edilmesi meşrûdur⁴.

Bu görüş, insanla doğayı birbirinden ayırarak, doğaya cansız bir yapı biçiminde bakmakta, insana doğaya hükmetme gücü vermektedir. Doğal hayata, kendinden kaynaklanan bir değer atfetmeyip, ona araçsal olarak yaklaşmaktadır. Bu yönüyle, sığ ekoloji, Aydınlanma düşüncesinin bir ürünü olurken, derin ekoloji, derinliğine sorgulayan ve derin değişikliklerin gerektiğine inanan bir yaklaşım olmaktadır⁵. Bahsi geçen veçhesiyle, Sığ ekolojinin başlıca işlevi, hava kirlenmesinin ve kaynakların tükenmesinin önlenmesi olmaktadır⁶.

² AITCHTEY, Rodney: "Deep Ecology: Not Man Part", *Deep Ecology & Anarchism*, Freedom Press, London, 1993, p.15

³ GÖRMEZ, Kemal: *Çevre Sorunları ve Türkiye*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2003, s.104

⁴ ÖNDER, Tuncay: *Ekoloji, Toplum ve Siyaset*, Odak Yayınevi, Ankara, 2003, s.148. Bu konuda, ekosentrizm ve antroposentrizm arasındaki ayrım hakkındaki detaylı bir çalışma için, bakınız: SESSIONS, George: "Ecocentrism and the Anthropocentric Detour", SESSIONS, George (Ed.), *Deep Ecology for the 21st Century*, Shambhala, Boston and New York, 1995, pp.156-183

⁵ NAESS, Arne: "The Deep Ecological Movement, Some Philosophical Aspects", SESSIONS, George (Ed.), *Deep Ecology for the 21st Century*, Shambhala, Boston and New York, 1995, p.76

⁶ KELEŞ, Ruşen ve Can HAMAMCI: *Çevrebilim*, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s.226

İMGA

Bütün olarak değerlendirmek gerekirse, sıg ve derin ekoloji ayırımını şu şekilde formüle etmek mümkün olmaktadır⁷:

<i>Sıg Ekoloji (Reformcu Çevrecilik)</i> Formülasyonu	<i>Derin Ekoloji Formülasyonu</i>
1. Doğadaki çeşitlilik bizim için değerli bir kaynaktır.	1. Doğadaki çeşitlilik kendi kendisi için bir değer taşır.
2. İnsan için olmayan değerden söz etmek saçmadır.	2. Değeri insan değeri olarak görmek ırkçı bir önyargı ifadesidir.
3. Bitki türleri insanların yararına tarım ve tıpta kullanıldığı için değerlidir.	3. Bitki türleri korunmalıdır çünkü onların değerleri özlerindedir.
4. Kirlenme eğer ekonomik büyümeyi etkiliyorsa durdurulmalıdır.	4. Kirlenmeyi durdurmak ekonomik gelişmeden daha önce gelmelidir.
5. Gelişen toplumlardaki nüfus artışı ekolojik dengeyi tehlikeye düşürmektedir.	5. Dünya nüfusundaki artış ekosistemi tehdit etmektedir, ama endüstriyel ve gelişmiş devletlerin nüfusu ve davranışları daha tehlikelidir.
6. “Kaynak” demek insan için yararlı kaynak demektir.	6. “Kaynak” tüm yaşam için kaynaktır.
7. İnsanlar yaşam standartlarında geniş çaplı bir gerilemeye razı olamazlar.	7. İnsanlar aşırı gelişmiş milletlerin yaşam standartlarının düşmesine değil, genel yaşam niteliğinin düşmesine razı olmamalıdır.
8. Doğa zalimdir ve böyle olması da gereklidir.	8. İnsan zalimdir ama böyle olması gerekmez.

Belirtildiği üzere, derin ekoloji, doğa ve insanı birbirinden ayıran insan-merkezci düalizmi kesin olarak reddederek insan ve doğayı bir bütün olarak ele almaktadır⁸. Doğa algılaması ise, birbirinden bağımsız nesnelerin bir araya toplanması biçiminde değil, karşılıklı bağımlılık ve bağlantı içindeki bir olgular ağı biçimindedir. Derin ekolojiye göre, insan olmayan doğanın kendinde bir değer bulunmaktadır. Bu çerçevede, insan, hayat ağının iplerinden sadece biri konumundadır⁹.

⁷ TAMKOÇ, Günseli: “Derin Ekolojinin Genel Çizgileri”, *Birikim*, Ocak-Şubat 1994, Sayı: 57-58, s.89

⁸ Özellikle George Sessions, bu konuda, Arne Nass ve Stuart Hampshire ile birlikte, Spinoza’nın, insan ve doğa birlikteliği metafiziğini, çağdaş Batı bilimi ile birleştiren bir figür olarak görmektedir. Bakınız: DEVALL, Bill: “The Deep Ecology Movement”, MERCHANT, Carolyn (Ed.), *Ecology*, Humanities Press, New Jersey, 1994, p.130

⁹ ÖNDER, Tuncay: *a.g.e.*, s.149

Küreselleşen Çevresel Krize, Hâkim Paradigma Dışı Bir Bakış Olarak Derin Ekolojik Yaklaşım

Derin ekoloji yaklaşımı, eko-merkezci (biyo-merkezci) bir yaklaşıma sahiptir. Bu ise, doğanın ve doğadaki çeşitliliğin, korunmasını insana getireceği yararlar değil, doğanın kendinden değerli olduğu temeline dayanmaktadır. İnsanın iyiliğinin yanında, insan olmayan dünyanın iyiliğinin gözetilmesi de zorunlu olmaktadır. İnsan-doğa ilişkisi, ekonomik olmaktan çok, etik ve estetik olmaya yönelmelidir¹⁰.

Derin ekolojinin biyo-merkezciliği, insanın doğadan ayrı ve onun üzerinde değil, içinde olduğuna dair yeni bir bakışa ihtiyaç duymaktadır. Bu işlev, yerküreyi sadece bir oturma alanı değil, canlı bir organizma, rastgele bir araya gelmemiş hayat biçimleri toplamı olarak gören *Gaia* hipotezi tarafından karşılanmakta, bu bağlamda, ona bir benlik atfedilmektedir¹¹.

Belirtmek gerekirse, derin ekoloji, taşıdığı bütünsel görüş ile, çevreci reformculuğun karşısında yer almaktadır. Kuramını, insanı değil, doğayı temel alarak ortaya koymaktadır. Naess, *çevrebilgelige* önem vererek, çevreci reformculuğa karşı derin ekolojiyi bir çözüm olarak önermiştir. Bu şekilde derin ekoloji, ikilikli olmayan, tahakküm karşıtı, saygılı ve biyosferin tümüne bağımlı ve karmaşık davranışları kapsayarak, klasik çevre reformculuğundan ayrılmaktadır. Evrenin organik bir bütün olarak görülmesi, maddî ve mânevî gerçekliğe bakış açılarının birbirlerini tamamlamaları sonucunu doğurmaktadır¹².

II. DERİN EKOLOJİK YAKLAŞIMIN GENEL İLKELERİ

Naess ve Sessions'un formüle ettiği ve bu akımın "manifestosu" olarak kabul edilebilecek olan 8 ilke bulunmaktadır ki, Naess'e göre, bu ilkelerin tamamını kabul etmeyenler derin ekoloji taraftarı olarak kabul edilemezler. Bu ilkeler şunlardır:

1. Yeryüzündeki insan ve insan olmayan hayatın gelişmesi, kendinden değerlidir ve bu değerler, insan olmayan dünyanın insanın amaçları için yararlı olmasından bağımsızdır,
2. Hayat biçimlerinin çeşitliliği, kendi içinde değerlidir ve bahsedilen değerlerin gerçekleşmesine katkı sağlar,
3. Hayatî ihtiyaçlarını karşılaması dışında, insanların bu zenginlik ve çeşitliliği azaltma hakları bulunmamaktadır.

¹⁰ ÖNDER, Tuncay: *a.g.e.*, s.150

¹¹ NAESS, Arne: "Derin Ekolojinin Temelleri", TAMKOÇ, Günseli (Ed.), *Derin Ekoloji*, Ege Yayıncılık, İzmir, 1994, s.14

¹² ÖZER, M. Akif: "Derin Ekoloji", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt: 10, Sayı: 4, Ekim 2001, s.71

İMGA

4. İnsan hayatı ve kültürlerinin gelişimi, insan nüfusunun ciddi ölçüde azaltılması ile mümkün olabilir,
5. İnsanın insan olmayan dünyaya müdahalesi aşırı düzeydedir ve bu durum hızla kötüye gitmektedir,
6. Politikalar değişmelidir. Değişen politikalar, temel ekonomik, teknolojik ve ideolojik yapıları etkileyecektir,
7. İdeolojik değişiklik, gittikçe yükselen bir yaşam standardını hedeflemekten öte, hayatın niteliğini değerli kılma yönünde olacaktır. Büyüklük ve yücelik arasındaki farka ilişkin bir bilinç ortaya çıkacaktır,
8. Bu hükümlere katılanlar, gerekli değişiklikleri gerçekleştirmeye çalışmakla doğrudan veya dolaylı olarak yükümlü olacaklardır¹³.

Çoğulcu bir yaklaşım olarak, bu temel ilkelerde anlaşılan derin ekoloji taraftarları, doğa ve kendilerine ilişkin temel ilkelerde ayrılabilirler. Yani bu sekiz ilkeyi temellendirirken, farklı felsefe, din, gelenek ve dünya görüşlerine dayanabilirler¹⁴.

III. DERİN EKOLOJİNİN FELSEFESİ VE BELİRLEYİCİ PRENSİPLERİ

Kısmen bilimsel araştırmalara dayanmakla beraber, derin ekolojiye yön veren ilkeler, bilimsel olmaktan ziyade felsefidirler. Naess, derin ekolojinin felsefi ve dinî kaynaklarını, Hristiyanlık, Budist uyum modeli¹⁵, Taoizm, Bahailik gibi felsefelere dayandırmaktadır. Bu dayanışın temel sebebi de, bahsi geçen yaklaşımların, şiddetsizlik ve yaşama saygı gösterme gibi ilkeleri olmaktadır¹⁶. Esasında bu özellik, derin ve sığ ekoloji ayrımı için de bir temel fark olmaktadır. Derin ekoloji, evrene ve hayata ilişkin inanç ve varsayımlarla uğraşmakta, çevre sorunları açısından, kapsamlı dinî ve felsefi görüşler ortaya koymaktadır. Ancak bu durum, yaklaşımı bir din konumuna koymamaktadır¹⁷. Nitekim, Naess'a göre, derin ekoloji ne akademik anlamda bir felsefe, ne bir din, ne de bir ideoloji olarak algılanmalıdır¹⁸. Yalnızca, doğal dengenin korunabilmesi için bir araya gelmiş kişilerin doğrudan eylemine yön verecek ilkelerdir¹⁹. Bu

¹³ NAESS, Arne: "The Deep Ecological Movement, Some Philosophical Aspects", p.68

¹⁴ NAESS, Arne: *a.g.m.*, pp.67-68

¹⁵ BRAMWELL, Anna: *Ecology in the 20th Century, A History*, Yale University Press, New Haven and London, 1989, p.226

¹⁶ ÖNDER, Tuncay: *a.g.e.*, s.155

¹⁷ ÖNDER, Tuncay: *a.g.e.*, s.156

¹⁸ Naess bu yaklaşımı, *Ekosofi T* olarak isimlendirmektedir.

¹⁹ KELEŞ, Ruşen ve Can HAMAMCI: *a.g.e.*, s.228

Küreselleşen Çevresel Krize, Hâkim Paradigma Dışı Bir Bakış Olarak *Derin Ekolojik Yaklaşım*

yönüyle derin ekoloji, doğayı korumaya yönelik bir hareket olmanın ötesinde, insanın yeryüzündeki varoluşunu ve hayatı sorgulayan bir akım olmaktadır.

Derin ekolojistler, son üç yüz yıldır hâkim olan *mekanistik* paradigmanın yerine, *yeni ekolojik paradigmayı* savunmaktadırlar. Bu yeni dünya görüşü, 17. yüzyılın bilimsel devrimiyle ortaya çıkan yapıda derin bir dönüşümü temsil etmektedir²⁰. Yeni paradigmanın, epistemolojik, metafizik, dinsel, psikolojik, sosyo-politik ve etik düzeylerde getirdiği yeni ilkeler, insan ve insan olmayan doğa arasındaki ilişkilere yönelik temel ve köklü bir değişimi zorlamaktadır²¹.

Buna göre, egemen dünya görüşünün temel saiki, insan arzularını doğaya hâkim kılmak, insan merkezci bir yaklaşımla doğanın insandan ayrıştırılması ve kontrol altına alınmasıdır. Derin ekoloji ve ekolojik bilinç, sanayi toplumunun bu dünya görüşüne temelden karşıdır. Bu noktada derin ekoloji, üretim süreçlerinden ziyade, bilinç ve dünya görüşü düzeyindeki bir değişime odaklanmakta ve bu manâda hâkim Batı paradigmasına meydan okumaktadır.

Derin ekolojinin yeni paradigma nitelemesi, daha ziyade, hareketin Aydınlanma ve modernizm karşısındaki tavrından kaynaklanmaktadır. Bu yönüyle derin ekoloji, kuvvetli bir maneviyatçı ve anti-hümanist boyuta sahiptir. Gerçekten de derin ekoloji, Luke'un ifadesi ile, "Aydınlanmacı şemanın sistematik reddi"dir. Yaklaşımın, sanayi öncesi ve kentli olmayan toplulukların kültürel gelenekleriyle kurduğu rabıta ve o topluluklardaki kültürel pratiklerin mevcut toplumsal yapıya aktarılabilceği fikri, Aydınlanma karşısında bir meydan okuma olarak algılanabilir. Derin ekolojinin inşa etmeye çalıştığı insan ile doğa arasındaki yeni ahlakî ilişki, metafizik bilgi, doğanın "canlı" kavramlaştırılması ve Aydınlanma karşıtı muhakeme tarzı üzerinde yükselmektedir²².

²⁰ Bu yönü ile Capra, uygarlıkların gelişimini kültürel boyuta vurgu yaparak inişli çıkışlı bir süreç olarak değerlendirmekte ve yeni toplumsal hareketler ile onların taşıyıcısı olan yeni fikirleri eski kültürel paradigmanın çözülüşü ve yeni dönüşümün başlangıcı olarak değerlendirmektedir. Bakınız: CAPRA, Fritjof: *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992, s.22 v.d.

²¹ MERCHANT, Carolyn: *Radical Ecology: The Search for a Liveable World*, Routledge, New York, London, 1992, pp.85-86'dan aktaran, ÖNDER, Tuncay: *a.g.e.*, s.165

²² LUKE, Tim: "The Dreams of Deep Ecology", *Telos*, 76, Summer 1988, pp. 68-69'dan aktaran ÖNDER, Tuncay: *a.g.e.*, s.171

İMGA

A. Kendini Gerçekleştirme Prensibi:

Derin ekolojiye temel teşkil eden başlıca ilkeler, *kendini gerçekleştirme* ve *biyosferik eşitlik* ilkeleri olmaktadır.

Kendini gerçekleştirme ilkesi, insana özgü olmayan, insan ve insan dışındaki varlıklar için geçerli olan bir hak olmaktadır. Buna göre, insanın ve insan olmayan türlerin, kendi doğal tarzına göre yaşama ve potansiyellerini geliştirme iradelerine işaret eder ki, bu ilke, doğadaki çeşitliliği en üst düzeye çıkarmayı gerektirir²³.

Bu ilke ile alâkalı diğer bir norm ise, *azamî ortak yaşam* olmaktadır. Bu bağlamda, kendini gerçekleştirmenin en üst düzeye çıkarılması, *evrensel ortak yaşam* ile mümkün olabilmektedir. Darwinist şemadaki hayat için çatışma ve en çok uyum sağlayanın hayatta kalması düşüncesi, öldürme, sömürme ve bastırma yeteneğinden ziyade, karmaşık ilişkilerde bir arada var olma ve işbirliği yapma becerisi biçiminde yorumlanmalıdır²⁴.

Bu ilke ile bağlantılı diğer bir nokta ise, *özdeşleşme* olmaktadır. Bu kavram, insanın kendini gerçekleştirmesi sürecinde, insan benliğinin, hep kendinden daha büyük bütünlerle özdeşleşmesini gerektirmektedir. Doğa ile özdeşleşme, ona karşı koruyucu bir tavır geliştirmenin en ideal yolu olmaktadır. Bunun sonucu ise *animizm* şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bununla ilgili olarak Naess, çalışmalarında, kentsel yaşama dair olmayan bazı örnekler vermektedir. Bu örneklerde, doğaya zarar vermemenin gereğesi olarak, onun insanın bir parçası olarak algılanıyor oluşuna vurgu yapılmakta, onun tahrip edilmesinin, bireyi de tahrip edeceği ifade edilmektedir.

İnsanın doğa ile özdeşleşmesinin en temel sonucu, doğanın nesne biçiminde algılanmayarak, ona bir öznellik hüviyetinin atfedilmesidir. Bu pozisyon, doğanın korunması ve onunla etik anlamda bir ilişki kurulması için başka bir zorlayıcı unsuru gereksiz kılmaktadır.

B. Biyosferik Eşitlik Prensibi:

Bütün hayat formlarının mündemiç bir değere ve kendini gerçekleştirme düzeyinde bir eşitliğe sahip olmasından yola çıkarak, biyosferik eşitlik ilkesine varılmaktadır. Biyosferik eşitlik, insanın,

²³ NAESS, Arne: "The Shallow and Deep, Long-Range Ecology Movements", SESSIONS, George (Ed.), *Deep Ecology for the 21st Century*, Shambhala, Boston and New York, 1995, p.158

²⁴ NAESS, Arne: *a.g.m*, p.152

Küreselleşen Çevresel Krize, Hâkim Paradigma Dışı Bir Bakış Olarak *Derin Ekolojik Yaklaşım*

yaşam biçimlerinden yalnızca dar bir bölümü temsil ettiği anlayışına dayanmaktadır²⁵.

Fakat, biyosferik eşitlik ilkesi, mutlak anlamdaki bir eşitliliğe değil, ilkesel bir eşitliliğe dikkat çekmektedir. Çünkü, pratik alan, kimi öldürmeleri ve bastırmaları zorunlu kılmaktadır. Bir ekosistem içerisinde herhangi bir organizma, varlığını sürdürebilmek amacıyla başkalarını besin ya da sığınak olarak kullanmak zorundadır. Bunun tersini düşünmek, hayatın tümüyle yok olmasına razı olmak anlamına gelmektedir. Bu bağlamda bahsi geçen ilke, esas olarak, insanın diğer canlı türlerinin hayatına ve yaşam alanlarına müdahalesini asgari düzeyde tutmasını, gereksiz öldürme ve kullanmalardan imtina etmesini emreder.

Naess'a göre, bu ilke, tek başına anlaşılacak istenirse, eşitlik gereği, insanın ihtiyaçlarının insan olmayan türlerin ihtiyaçlarından asla öncelikli olamayacağı gibi yanlış bir sonuca varılabilmektedir. Oysa, biyosferik eşitlik normu, özünde, insanın hayatî olmayan ihtiyaçlarıyla insan dışındaki türlerin hayatî ihtiyaçları arasında bir çatışma olması durumunda, bunların karşılaştırılması gerektiğini ifade eder²⁶.

Derin ekoloji yaklaşımının, bu yönüyle, *yumuşatılmış insan merkezilik* olduğu iddiaları söz konusu olmaktadır. Bu bakış açısına göre, derin ekoloji, biyosferik eşitliğin sağlanmasındaki belirleyici sorumluluğu insan türüne yüklemektedir. Karşılıklı öldürme ve kullanmalar, hayatın biyolojik gerçeği olarak görülmektedir; fakat insan dışındaki canlılar kendilerini gerçekleştirmek için insanı kullanamamaktadırlar. Derin ekoloji, bu durum karşısında insana kendisini sınırlamasını ve basit bir hayatı önererek eşitlik sorunsalını insanla ilgili bir sorun haline getirmektedir²⁷.

²⁵ ÖNDER, Tuncay: *a.g.e.*, s.162

²⁶ NAESS, Arne: (Ed.) ROTHENBERG, David, *Ecology, Community and Lifestyle*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989, pp.170-171

²⁷ Andrew Dobson, derin ekolojik yaklaşımın bu yönünün, temelde siyasal bir potansiyele sahip olduğunu ifade etmektedir. Dobson'a göre, özünde izafi bir değerlendirmeye konu olabilecek olan bu argümanın netlik kazanması, uygulamaya ilişkin bir konu olmaktadır. Bakınız: : DOBSON, Andrew: *Green Political Thought, An Introduction*, Routledge, London and New York, 1990, p.43

IV. DERİN EKOLOJİK YAKLAŞIMIN POLİTİK VE TOPLUMSAL PROGRAMI

A. Derin Ekolojinin Politik Tasavvuru:

Derin ekolojik yaklaşımın, detaylı biçimde tanımlanmış ve kurgulanmış kapsayıcı bir politik programı olduğunu söyleyebilmek güçtür. Bu durumun başlıca nedeni ise, yaklaşımın odaklandığı noktanın, sosyal ve siyasal değişim değil, bireysel –ya da hayat tarzındaki- değişim oluşudur. Bu yaklaşıma göre öncelikli ihtiyaç, her bireyin, doğayla barış ve uyum içerisinde yaşamak için, davranışlarını, değer yargılarını ve yaşam biçimini değiştirmesidir. Yeterli sayıda insan bu bilinç değişimini gerçekleştirdiği takdirde ise, toplum da değişecektir. Derin ekolojist düşünürlere göre, bilinçli olarak seçilen her yaşam formu zaten siyasal bir eylem olmaktadır²⁸.

Naess’a göre, derin ekoloji, her şeyden önce toplumsal bir harekettir. Eylem için motivasyonun bir parçası olarak temel inançları ve davranışları içermektedir. Bu toplumsal hareketin figürleri, başkalarının “basit” olarak algılayacağı aynı yapıdaki yaşam biçimlerini destekleyen bir arkadaş topluluğunu oluşturmaktadırlar²⁹.

Arne Naess, politikaya olan yaklaşımını, “her şey politikayla ilgilidir, fakat politika her şey değildir³⁰” yaklaşımı ile özetlemektedir. Ona göre, en özellerinden dahi tüm düşüncelerimiz ve hareketlerimiz siyasetle ilgili olmaktadır. Derin ekoloji hareketinin özel bir rolü vardır ve siyaset anlayışına, onun doğasını değiştirebilecek düzeyde yenilikler getirmektedir. Bunlardan en önemlisi ise, siyaseti toplumsal düzeyden biyosferik düzeye taşımasıdır. Yaklaşım, insan merkezli ve kısa dönemli argümanları reddetmek suretiyle, yeryüzü merkezli ve uzun dönemli argümanları ön plana çıkarmaktadır.

Naess’a göre, ekolojik çeşitlilik fikri, kültürel ve sosyal çeşitliliğin savunulmasını da kapsamaktadır. Bu yön, kültürlerin ve ekonomik faaliyetlerin çeşitliliği için de ilham verici olmaktadır.

Derin ekolojistlere göre, egemen kültürde bir tahakküm saplantısı bulunmaktadır. Bu, -Bookchin’in de bilhassa vurguladığı gibi- insanın insan olmayan dünyaya, erkeğin kadına, zenginin yoksula ve Batı’nın Batılı olmayan toplumlara tahakkümü biçiminde yansımaları bulmaktadır. Bu boyutu ile derin ekolojik bilinç, *tahakküm* formasyonuna kapsamlı bir itiraz olmaktadır. Bu bağlamda

²⁸ DEVAL, Bill: “Ekoloji Politikası”, TAMKOÇ, Günseli (Ed.), *Derin Ekoloji*, Ege Yayıncılık, İzmir, 1994, s.22

²⁹ NAESS, Arne: “The Deep Ecological Movement, Some Philosophical Aspects”, *a.g.m.*, p.71

³⁰ NAESS, Arne: *a.g.m.*, p.130

Küreselleşen Çevresel Krize, Hâkim Paradigma Dışı Bir Bakış Olarak Derin Ekolojik Yaklaşım

derin ekolojik yaklaşım, istismar ve baskının bir boyutu olduğu gerekçesi ile sınıf karşıtı bir duruşa sahiptir³¹.

Derin ekolojistlerin başlıca saiki olan bütüncü felsefe yaklaşımı, siyasal önermelere de dönüştürülebilecek, yaşamın temel amaç ve değerleriyle ilgili bir inançlar bütünüdür. Yaklaşımın taraftarları, küresel krizi ekolojik bir kriz olmanın ötesinde görmektedirler. Bu kriz aynı zamanda, siyasal süreçlerle ilgili sosyal adalet ve örgütlü şiddet krizidir. Derin ekoloji yanlıları, özellikle *şiddetsiz eylem* uygulamaları ile krizin çözümüne yönelik çabalar da ortaya koymaktadırlar³².

B. Derin Ekolojinin Toplumsal Tasavvuru ve Ekotopyası:

Derin ekoloji yaklaşımı, toplumsal örgütlenme bakımından *yerel özerklik* ve *adem-i merkezîyet* ilkelerini benimsemektedir. Bu yaklaşıma göre temel toplumsal birim *biyo-bölge* olmaktadır. Biyo-bölge, insanî, ekolojik bir topluluk, bir yuvadır. İnsanın yaşadığı yeri ve çevresinde yetişen bitkileri, yaşayan hayvanları, akarsuları, ormanları ve özelliklerini tanıdıkları alanı ifade etmektedir. Biyo-bölgecilik, insanların toprakla ve mevsimle uyum içerisinde yaşamaları düşüncesini temel almaktadır. Doğal dünyanın, yerel çevre ve topluluktaki siyasal, sosyal ve ekonomik hayatı belirlemesini anlatmaktadır. “Doğa en iyisini bilir” varsayımından hareket eden biyo-bölgeciliği radikal kılan yön, sosyal örgütlenmenin doğal sınırları ile siyasal sınırlar arasındaki çelişkiyi ortaya koyuyor oluşudur³³.

Arne Naess’e göre, yeşil bir toplum *adem-i merkezîleştirilmelidir* ve tabana dayalı bir demokrasi ile yönetilmelidir. Yeşil toplum, sosyal sorumluluğa ve karşılıklı yardımlaşma ilkelerine dayanmalı, şiddeti dışlamalıdır. Bu tarz bir toplumsal yapı içerisinde insanlar, gönüllü biçimde sade bir yaşam sürdürebilirler. Yer değiştirme ve göçün fazla olmadığı bu toplumda

³¹ NAESS, Arne: “The Shallow and Deep, Long-Range Ecology Movements”, *a.g.m.*, p.152

³² NAESS, Arne: “Politics and the Ecological Crisis: An Introductory Note”, SESSIONS, George (Ed.), *Deep Ecology for the 21st Century*, Shambhala, Boston and New York, 1995, p.453. Bu yaklaşıma taraftar aktivist gruplardan en ünlüsü, *Earth First!* grubu olmaktadır. Bu grubun öncelikli amacı, insan kültürünün henüz ulaşmadığı doğal alanların ve yaban hayatının korunması olmaktadır. Grup, eylem yöntemi olarak; gösteri, sivil itaatsizlik ve *monkeywrenching* olarak ifade edilen ve *şiddetsiz şiddet* olarak adlandırılabilen yöntemleri kullanmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki, bu grup, AIDS’in nüfus kontrol mekanizması olarak görülüp olumlu şekilde telakki edilmesi; hatta, sanayileşmeyi sonlandıracak bir unsur olarak değerlendirilmesi (Bakınız: DOBSON, Andrew: *a.g.e.*, p.64) ve yine nüfusun dengelenmesi ile ilgili olarak, Etiyopyalılar’ın açlıktan ölmeye teşvik edilmesi (Bakınız: BARI, Judi: “Devrimci Ekoloji: Biyomerkezcilik ve Derin Ekoloji”, *Teori ve Politika*, Sayı: 31, Yaz 2003, s.192) gibi önlemleri gündeme getirmiş olması ile, kanımızca, *Neo Malthusçu* kimi yaklaşımları çağrıştırmaktadır.

³³ ÖNDER, Tuncay: *a.g.e.*, s.180

İMGGA

insanların özgüvenleri de yüksek olmaktadır. Bu toplumsal düzen içerisinde birkaç kuşak bir arada yaşayıp çalışabilmeli, bir cemaat duygusu hâkim olmalı, uygun bir teknoloji benimsenmeli, sınai ve tarımsal üniteler ufak olmalıdır. Yerleşim yerleri çalışma birimlerinden uzak olmamalı, ulaşım esas olarak kamusal araçlarla sağlanmalıdır. Bunun dışında, sosyal alanda hiyerarşi kaldırılmalı, erkek egemen yapıya da son verilmelidir³⁴.

Görüldüğü üzere, derin ekolojik yaklaşım, siyasal alanda, öngördüğü toplumsal yaşam formuna kavuşma ilgili olarak bir geçiş programı ortaya koyamamakta, *yeşil toplum* tasavvuru ile ütöpik bir karakter arz ederek, kendine has bir ekotopyayı savunmaktadır.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Derin ekoloji yaklaşımı, ortaya koyduğu ilkeler bakımından birbirinden farklı pek çok eleştiriye mâruz kalan bir akım olmaktadır. Özellikle, -başta Murray Bookchin olmak üzere- sosyal ekoloji yaklaşımı taraftarlarınca yöneltilen eleştirilerden en önemlisi, yaklaşımın, oldukça koyu bir tonda eklektik oluşu ile ilgilidir. Gerçekten de, Doğu öğretilerinden Hristiyanlığa, Kızılderili kültüründen Spinozacı anlayışa kadar pek çok yaklaşım, derin ekolojik bakışı ortaya koyan bir *kolaj* görünümü arz etmektedir.

Yaklaşımın alâkalı diğer bir eleştiri noktası da, biyosferdeki varlıklarla ilgili haklar konusunun, insana ait olan sosyal ve politik kategorilerin bir yansıması biçiminde ortaya çıkmasıdır ki, bu bakış açısının zorunlu sonucu, doğadaki insan dışı varlıklar adına talepte bulunabilme imkânının ortaya doğmasıdır. Bu da, ister istemez, insan merkezli bir düşünme biçimi olmaktadır.

Yine, derin ekoloji yaklaşımına yöneltilebilecek başka bir eleştiri konusu da, görüşün, doğal evrimi yok addederek, evrim sürecindeki birikerek farklılaşmaların ortaya çıkardığı çeşitliliği bir gelişim süreci olarak kavrayamaması olmaktadır. Bu yanlış algılamamanın bir uzantısı olarak derin ekoloji taraftarları, insanın doğal evrim sonucunda kazandığı sinir sistemi sayesinde çevresini ve kendisini değiştirme ve dönüştürme kapasitesinin diğer canlılardan farklı -ki diğer canlılar da kendi aralarında farklılaşmaktadırlar- olarak geliştirdiği³⁵ gerçeğini gözden ırak tutmaktadırlar.

³⁴ NAESS, Arne: “Derin Ekolojinin Temelleri”, *a.g.m.*, s.10

³⁵ İDEM, Şadi: *Toplumsal Ekoloji Nedir? Ne Değildir?*, 25.11.2004, http://www.ekoloji.org/makale/TE_nedir.html

Küreselleşen Çevresel Krize, Hâkim Paradigma Dışı Bir Bakış Olarak Derin Ekolojik Yaklaşım

Derin ekolojik yaklaşım, doğa ölçeğinde bir eşitlik düşüncesinden yola çıkmaktadır, fakat, sosyal alandaki eşitsizlik, yoksulluk ve ırkçılık gibi meselelerle ilgili olarak bir şey söylememektedir. Nitekim, Bookchin de bu noktaya dikkat çekerek, derin ekoloji yaklaşımını eleştirmektedir. Çünkü ona göre, bu yaklaşım da, ekolojik hastalıkların kaynağı olarak kapitalizm ya da hiyerarşiye odaklanmamakta, teknolojiyi ya da belirli bazı dinleri suçlamakla yetinmektedir. Oysa ona göre, kapitalizm, kârından feragat etmedikçe, her türlü dini kucaklamaya hazır görünmektedir. Bununla birlikte, derin ekoloji, sosyal meselelere değil, insanların davranışlarına hitap eden bir yaklaşım olmaktadır. Onlara göre, yalnızca insanın davranışını değiştirerek, tüm yaşam biçimlerinin uyumlu biçimde yaşayacağı ekolojik, uyumlu bir dünya yaratılabilir ki; bu, *naifliğin vardığı en uç noktadır*³⁶.

KAYNAKÇA

- AITCHTEY, Rodney: “Deep Ecology: Not Man Part”, *Deep Ecology & Anarchism*, Freedom Press, London, 1993
- BARI, Judi: “Devrimci Ekoloji: Biyomerkezcilik ve Derin Ekoloji”, *Teori ve Politika*, Sayı: 31, Yaz, 2003
- BRAMWELL, Anna: *Ecology in the 20th Century, A History*, Yale University Press, New Haven and London, 1989
- CAPRA, Fritjof: *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992
- ÇABUKLU, Yaşar: “Kitlelerin Suç Ortaklığı”, *Üç Ekoloji*, Sayı: 3, Yaz-Güz 2004, s.76
- DANEK, David: “Interview with Murray Bookchin, Social Ecology, Cilt:2, Sayı:1, Mart 2001”, 17.11.2004, <http://uk.geocities.com/anarsistbakis/makaleler/bookchin-roportaj.html>
- DEVALL, Bill: “Ekoloji Politikası”, TAMKOÇ, Günseli (Ed.), *Derin Ekoloji*, Ege Yayıncılık, İzmir, 1994
- DEVALL, Bill: “The Deep Ecology Movement”, MERCHANT, Carolyn (Ed.), *Ecology*, Humanities Press, New Jersey, 1994

³⁶ DANEK, David: “Interview with Murray Bookchin, Social Ecology, Cilt:2, Sayı:1, Mart 2001” den çeviri, 17.11.2004, <http://uk.geocities.com/anarsistbakis/makaleler/bookchin-roportaj.html>, ayrıca, ifade etmek gerekir ki, derin ekoloji yaklaşımı savunucularının sıklıkla başvurduğu, çevresel krizden tüm insanları aynı derecede sorumlu tutma gibi bir bakış açısı da, kapitalist sistem içerisinde yer alan figürler açısından bir avantaj sağlamaktadır ki, bu yaklaşıma göre, mesela, çevresel kirlenme yaratan bir nükleer santralin sahibi ile kırsal alanda yaşayıp tarımla iştigâl eden sade bir vatandaş, sırf insanlık ortak paydasında buluştukları için bu olumsuzluktan aynı derecede sorumlu olacaklardır.

İMGİ

- DOBSON, Andrew: *Green Political Thought, An Introduction*, Routledge, London and New York, 1990
- GÖRMEZ, Kemal: *Çevre Sorunları ve Türkiye*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2003
- İDEM, Şadi: *Toplumsal Ekoloji Nedir? Ne Değildir?*, 25.11.2004, http://www.ekoloji.org/makale/TE_nedir.html
- KELEŞ, Ruşen ve Can HAMAMCI: *Çevrebilim*, İmge Kitabevi, Ankara, 2002
- NAESS, Arne: (Ed.) ROTHENBERG, David, *Ecology, Community and Lifestyle*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989
- NAESS, Arne: “Derin Ekolojinin Temelleri”, TAMKOÇ, Günseli (Ed.), *Derin Ekoloji*, Ege Yayıncılık, İzmir, 1994
- NAESS, Arne: “Politics and the Ecological Crisis: An Introductory Note”, SESSIONS, George (Ed.), *Deep Ecology for the 21st Century*, Shambhala, Boston and New York, 1995
- NAESS, Arne: “The Deep Ecological Movement, Some Philosophical Aspects”, SESSIONS, George (Ed.), *Deep Ecology for the 21st Century*, Shambhala, Boston and New York, 1995
- NAESS, Arne: “The Shallow and Deep, Long-Range Ecology Movements”, SESSIONS, George (Ed.), *Deep Ecology for the 21st Century*, Shambhala, Boston and New York, 1995
- ÖNDER, Tuncay: *Ekoloji, Toplum ve Siyaset*, Odak Yayınevi, Ankara, 2003
- ÖZER, M. Akif: “Derin Ekoloji”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt: 10, Sayı: 4, Ekim 2001
- SESSIONS, George: “Ecocentrism and the Anthropocentric Detour”, SESSIONS, George (Ed.), *Deep Ecology for the 21st Century*, Shambhala, Boston and New York, 1995
- TAMKOÇ, Günseli: “Derin Ekolojinin Genel Çizgileri”, *Birikim*, Ocak-Şubat 1994, Sayı: 57-58

SOĞUK SAVAŞ SONRASI ULUSLARARASI TERÖRİZMİN DÖNÜŞÜMÜ VE TERÖRİZMLE MÜCADELE

Serhan YALÇINER*

Özet

Bu çalışmanın amacı, Soğuk Savaş'ın son bulmasının ardından belirgin bir dönüşüm sürecine giren ve sınır-ötesi bir boyut kazanan uluslararası terörizmi genel hatlarıyla irdelemektir. "Terörizm" kavramı ve terörizmin kaynağı konusunda karşıt iki yaklaşıma yer verilecek makalede, uluslararası kuruluşlar nezdinde terörizmle mücadelede de değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Terörizm, Uluslararası Terörizm, Siyasal Şiddet, Terörizmle Mücadele

The Transformation of International Terrorism and The Struggle Against Terrorism in The Post-Cold War Era

Abstract

The purpose of this work is to investigate international terrorism which entered an evident transformation process after the end of the Cold War and got a transboundary dimension with its general lines. The struggle against terrorism by international organizations is also mentioned in the article which is included the concept of "terrorism" and two opposite approaches about the sources of terrorism.

Key Words: Terrorism, International Terrorism, Political Intensity, The Struggle Against Terrorism

GİRİŞ

20. yüzyıl kimilerine göre ideolojilerin, kimilerine göre romantik ve çılgın liderlerin, kimilerine göre ise "güçlü" ile "zayıf"ın çatışmasının neden olduğu iki büyük savaşın ve belki de bu savaşlar kadar can alan iç savaşların, etnik çatışmaların ve de sınır tanımayan silah teknolojilerinin gündem teşkil ettiği bir atmosferde yaşandı. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren "savaş" kavramını alt üst eden nükleer gelişimle birlikte büyük güçlerin mücadele yöntemi de bütünüyle değişime uğradı. Bu yeni mücadele şekli, tarafların silahlı kuvvetlerini ve askeri teçhizatlarını değil, istihbarat servislerini ve kitle iletişim araçlarıyla toplumları yönlendirebilme kabiliyetlerini ön plana çıkardı.

* Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, yalciner@iibf.sdu.edu.tr.

Devletlerarasındaki rekabetin boyutunu bu denli değiştiren teknolojik dönüşüm, kuşkusuz illegal şiddet unsurlarının da eylem yöntemlerini ve bu yöntemlerden en etkili sonucu alabilme yeteneklerini geliştirmeleri anlamına geliyordu. Terörizm, bu yeni yüzü ile artık bir çatışma stratejisi halini alıyor, özellikle de 1990 sonrası hızla yayılan demokrasi dalgasının bir hastalığı oluyordu. Küreselleşme süreci önünde durulamaz bir biçimde “devlet”i küçültüp, sınırları anlamsız kılar ve de karşılıklı bağımlılık ilişkileri yaratırken, Batı’nın ısrarlı modernizm ihracı etki-tepki psikozu içerisinde kendi düşmanını yaratıyor ve uluslararası terörizm, Soğuk Savaş sonrası toplum güvenliğine yönelik en önemli tehdit olma niteliği kazanıyordu.

Uzun bir geçmişe sahip olmakla beraber Soğuk Savaş sonrasında uğradığı değişim itibariyle yeni olan ve uluslararası barış ve güvenlik açısından önemli bir tehdit halini alan uluslararası terörizm, faaliyet alanını ulusal sınırların ötesine taşıdı ve tüm dünyayı etkileyebilme gücüne erişti.¹ Terörizmin geçirdiği dönüşüm beraberinde ortak bir tanımda anlaşılması zor ve son derece karmaşık bir “terörizm” sorunsalını getirdi. Bu noktada özellikle “*Terörizm nedir, kim tarafından uygulanır ve kime karşıdır?*” ve “*Hangisi terör, hangisi bağımsızlık mücadelesidir?*” şeklinde soru(n)lar ortaya çıktı. Aralarında uluslararası terörizm uzmanı Paul Wilkinson’un da bulunduğu bazı bilim adamları terör eylemlerinin Batı’ya karşı olduğunu ve batılı demokrasileri hedef aldığını savunurken, ünlü Amerikan muhalif Noam Chomsky gibi uzmanlar ise terörün devletler tarafından uygulandığını, yani “devlete karşı terör” değil, “devlet destekli terör”ün söz konusu olduğunu vurguladılar.²

Soğuk Savaş sonrası uluslararası terörizmin dönüşümü ve de uluslararası kuruluşlar vasıtasıyla terörizmin önlenme çabalarının inceleneceği çalışmanın konusu itibariyle “terörizm” kavramı, devlet sınırlarını aşan ve uluslararası sonuçlar doğurmaya başlayan “uluslararası terörizm” anlamında kullanılacaktır. İlk bölümde terörizmin yapısındaki değişim iki farklı görüş ışığında incelenecek, ikinci bölümde ise 1990 sonrası uluslararası terörizmle mücadeleye yer verilecektir.

¹ Ahmet Hamdı TOPAL, “Uluslararası Terörizm ve Uluslararası Ceza Mahkemesi”, **Uluslararası Hukuk&Politika**, C. 1, S. 3, 2005, ss. 77-78.

² bkz. Cemal GÜZEL, “Korkunun Korkusu: Terörizm”, **Silinen Yüzler Karşısında Terör**, Cemal GÜZEL (ed.), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002, ss. 7-19.

**Soğuk Savaş Sonrası
Uluslararası Terörizmin Dönüşümü Ve Terörizmle Mücadele**

**1. SOĞUK SAVAŞ'IN ARDINDAN ULUSLARARASI
TERÖRİZMİN DEĞİŞEN YÜZÜ VE KARŞIT YAKLAŞIMLAR**

1.1. Terörizm Kavramı ve Dönüşümü

“Terör” ve “terörizm” kavramları, zihinlerde herşeyden önce korku, dehşet, tehdit, şiddet, yasadışılık gibi olgulara çağrışım yapmaktadır.³ Gerçekten de Latince “terrere” kelimesinden gelen sözcüğün, korkutmak, dehşete düşürmek, korkutup kaçırmak, caydırmak gibi anlamları vardır. Günümüzde ise bu anlamların başına “siyasi bir amaçla” yapılıyor olmak eklenmiş, yani siyasi bir amaçla hareket etme ve dehşete düşürme, korku salma terörist eylemin temel nitelikleri haline gelmiştir.⁴ Çalışmada üzerinde durulacak olan “uluslararası terörizm” kavramı ise, terörist eylemin sınırlar-ötesi boyuta taşınmasına ve uluslararası sonuçlar doğurur hale gelmesine atıf yapmaktadır. Terörizm uzmanı Paul Wilkinson, şöyle bir tanımlama getirmektedir: “Terörizm, bir takım siyasi taleplerin karşılanmasını sağlamak amacıyla; bireyleri, grupları, toplumu ya da hükmetleri yıldırma için, cinayet ya da imha hareketlerinin sistematik olarak uygulanması ya da bu amaçla tehdit oluşturulmasıdır.”⁵

Uluslararası terörizm hiç kuşkusuz 20. yüzyıla özgü bir olgu olarak değerlendirilemez. İlk örnekleri incelendiğinde, M.S. 66-73 yılları arasında Roma yönetimine karşı faaliyet gösteren ve kurbanlarını ılımlı Yahudiler arasından seçen bağınaz bir Yahudi fraksiyonuna kadar uzanabilecek bir tarihçe söz konusudur.⁶ Ancak 20. yüzyıl, özellikle son on yılı itibariyle, uluslararası terörizm olgusunun çok yönlü bir dönüşüme uğradığı ve devletlerin hem karşısında durup, hem de dış politika aktivitelerine meşruluk katmak için bizzat başvurdukları bir kimliğe büründüğü bir dönem olması nedeniyle öne çıkmaktadır. Daha önceleri teröristler siyasal amaçlarına ulaşmak için öldürücü ama nispeten sınırlı silahlar kullanan fırsatçılarken, 21. yüzyılın teröristler tarafından tahrip gücü yüksek silahların kullanılacağı bir “süper terörizm” çağı olabileceği üzerinde durulmaktadır.⁷

³ Ertan BEŞE, *Terörizm, Avrupa Birliği ve İnsan Hakları*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 23.

⁴ GÜZEL, s. 15.

⁵ Paul WILKINSON, *Terrorism and the Liberal State*, The Macmillan Press, Londra, 1977, s. 49.

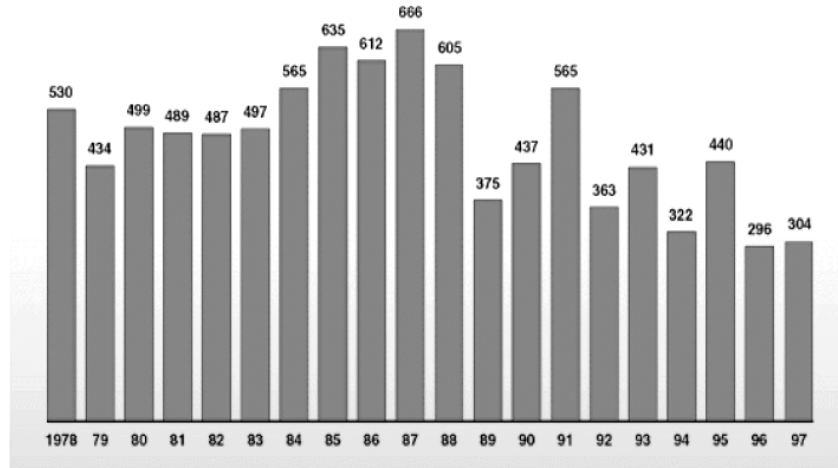
⁶ Deniz Ü. ARİBOĞAN, “Uluslararası Terörizmin Yeni Yüzü”, *Uluslararası Politikada Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar*, Faruk SÖNMEZOĞLU (ed.), Der Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 449-450; ayrıca bkz. Conway W. HENDERSON, *International Relations: Conflict and Cooperation at the Turn Of the 21st Century*, McGraw-Hill, Singapur, 1998, s. 79.

⁷ Marvin J. CETRON ve Owen DAVIES, “The Future Face of Terrorism”, *The Futurist*, C. 28, S. 6, Kasım-Aralık 1994, s. 10.

YALÇINER

1990'lı yıllarla birlikte terörist faaliyetlerin yöntem ve boyutlarındaki belirgin değişim dikkat çekmektedir. İçerisinde çok fazla insanın bulunduğu yerleri hedef alan eylemler, tahrip gücü çok yüksek bombaların kullanıldığı ve dini ya da etnik sebeplerle vahşi katliamların gerçekleştiği bir yapıya bürünmüştür. Eylemlerin biçimlerinde görülen farklılıkların yanı sıra 1990'lı yıllarla birlikte, eylemlerin sayısı ve tahribat gücünde de belirgin değişimler göze çarpmaktadır. İlginç olan nokta, eylem sayısının neredeyse yarı yarıya düşmesine rağmen, saldırıların tahribat gücü ve buna bağlı olarak can kayıplarının olağanüstü artmasıdır.⁸ 1987'de 666 olan terörist eylem sayısı 1991'de 565'e, en düşük olduğu 1996 yılında ise 296'ya düşmüştür (bkz. Tablo-1). Buna karşın, Asya'da 1992'de 13 terörist eylemde hayatını kaybedenlerin sayısı sadece 25 iken, 1995'teki 16 eylemde ölü sayısı 5639'a yükselmiş, Avrupa'da 1992'de 113 eylem 65 can alırken, 1996'daki 121 eylem 503 kişinin hayatını kaybetmesine neden olmuştur.⁹ Rakamlar arasındaki olağanüstü farklılıklar, uluslararası terörizmin daha ender ama daha acımasız boyutlarda faaliyet gösteren bir yapıya yönelik geçirdiği dönüşümü kanıtlar niteliktedir.

Tablo 1: Uluslararası Terörist Eylemler, 1978-97

Kaynak: "Patterns of Global Terrorism: 1997", US State Department, 1998.

⁸ ARİBOĞAN, ss. 453-454.

⁹ "Patterns of Global Terrorism: 1997", US State Department, Nisan 1998, ss. 99-100.

Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Terörizmin Dönüşümü Ve Terörizmle Mücadele

Söz konusu dönüşüm bir ölçüde, terörist eylemlerde kullanılan silahların dönüşümünü de ifade etmektedir. 1972’de ABD’de aşırı sağ eğilimli Yükselen Güneş Tarikatı (*Order of the Rising Sun*)’nın bazı üyelerinin, orta-batının su kaynaklarına tifo kültürü karıştırmak isterken yakalandığı olayın başlangıç teşkil ettiği biyolojik silaha dayalı terörist faaliyetin, geliştirilmiş şarbon virüsü vb. unsurlarla kimyasal silahlara oranla çok daha etkili sonuçlar alabildiği bilinmektedir.¹⁰

1990 sonrasında terörizmin niteliğindeki bir diğer değişim de, eylemlerin yöneldiği hedeflerdir. 20. yüzyılın sonlarına kadar terörist eylemlerin hedefi genellikle devlet adamlarıydı. 1914’te gerçekleşen ve 1. Dünya Savaşı’nın da kıvılcımı olan Ferdinand’ın öldürülmesi, Fransız Dışişleri Bakanı Louis Barthou ve Yugoslavya Kralı Aleksandr’ın 1934 yılında Marsilya’da öldürülmesi ve ABD Başkanı John F. Kennedy’den Hindistan Başbakanı Indira Gandhi’ye kadar daha pek çok devlet adamının hayatını kaybettiği suikastler, 20. yüzyıl terörizminin karakteristiğini yansıtıyordu.¹¹ Ancak son dönemde, özellikle 11 Eylül ve sonrasında, uluslararası terörizmin eylem aşamasında kişilerin yerini sembol hedeflerin(Dünya Ticaret Merkezi vb.) aldığını söylemek mümkündür.

SSCB’nin dağılmasının ardından, uluslararası terörizmin yapısal değişiklikleri ile ilgili, daha önce de bahsettiğimiz gibi, terörün “kime karşı kim tarafından uygulandığı” hakkında birbirine karşıt iki yaklaşım ön plana çıkmıştır. Bunlar, terörün Batı’yı ve Batı’nın değerlerini hedef aldığını savunan “devlete karşı terör” teorisi ile terörü devletlerin uyguladığını savunan “devlet terörü” yaklaşımıdır.

1.2. Devlete (Batı’ya) Karşı Terörizm

Aralarında Paul Wilkinson, Walter Laqueur ve Yonah Alexander’ın da bulunduğu uzmanların öncülüğünü ettiği yaklaşım, terörizm eylemlerinin temel olarak Batı’yı, Batılı demokrasileri hedef aldığı görüşündedir. Bu eylemler üçüncü dünya ülkelerinden, Ortadoğu’dan ve de Sovyet temelli -günümüzde Sovyetlerin yerini köktenci İslam almıştır- bir “terör ağı”ndan kaynaklanmaktadır. Bu doğrultuda Batılı devletler, kendilerine yönelik terörist saldırılara “karşılık veren” ya da “misilleme”de bulunan, bunu da bir meşruiyet zeminine oturtan taraflar olurlar.¹² Bu değerlendirme, 11 Eylül

¹⁰ Deniz Ülke ARİBOĞAN, *Nefretten Teröre*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 177.

¹¹ Yevgeniy PRIMAKOV, *11 Eylül ve Irak’a Müdahale Sonrası Dünya*, Doğan Ofset, İstanbul, 2004, ss. 6-7; Tayyar ARI, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 543.

¹² GÜZEL, s. 13.

YALÇINER

saldırıları ile saldırıların ardından oluşan yıkıcı ABD politikası arasındaki meşruiyet dayanağı ilişkisi göz önüne alındığında, “devlete karşı terör” yaklaşımının uygulama alanı bulduğunu göstermektedir. 11 Eylül saldırıları, ABD’nin Afganistan’a müdahalesi ve ardından tehdit algıladığını iddia ettiği Irak’a saldırmasının meşru bir zemine oturtulması için kullanılmış, ABD’nin Soğuk Savaş’ın “öteki”si Sovyetlerin yerine, radikal İslam terörünü koymasını sağlamıştır. Bu görüşün temsilcilerinden Walter Laqueur da buna benzer bir yaklaşımda bulunmakta; 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk bölümünde terörün, anarşist ve devrimciler başta olmak üzere genellikle sol fraksiyonlu; iki savaş arası dönemde faşist sempatizanlar nedeniyle aşırı sağ kökenli, ve 11 Eylül ile simgeleşen yeni dönemde ise köktenci radikal İslam menşeli olduğunun altını çizmektedir.¹³

Devletin kendi istihbarat birimleri aracılığıyla yön verdiği eylemler ya da bir başka terör örgütünün desteklenmesi şeklinde ortaya çıktığı savunulan devlet destekli terörizm yaklaşımına¹⁴ karşı duran Batı yanlısı görüş, devletin terörist ya da teröriste destek veren konumunda olamayacağını savunmakta ve devletin “terörist” tanımının kapsamı dışında tutulması gerektiğinin üzerinde durmaktadır.¹⁵ Bu noktada, özellikle Amerikalı uzmanlar ülkelerinin, sembolü olduğu değerler ve gelişmişlik düzeyi nedeniyle, terörizmin hedefi olduğu görüşündedirler. Radikal İslamcı köktencilerin 1993’te Dünya Ticaret Merkezi’ni bombalaması, 1995’te Oklohama’daki Alfred P. Murrah Federal Binası’nın havaya uçurulması, Atlanta’daki 1996 Yaz Olimpiyatları’nda meydana gelen patlama ve tabi ki 11 Eylül 2001 saldırıları gibi eylemler bu çerçevede analiz edilmektedir.¹⁶

Terörizmin Batı’yı hedef aldığını savunan görüş, “devlet terörü”nün söz konusu olduğu ve de “Washington’un dünyanın siyasal cinayet ve işkence merkezi olduğu” iddialarını ortaya atan uzmanların¹⁷, terörizm konusundaki bilimsel çalışmalara bir katkı sağlamadıklarını ve siyasal nitelikli savlar ileri sürdüklerini savunmaktadır. Buna göre, terörü devletin uyguladığı ve mevcut terör çerçevesinin içine devlet terörizminin de dahil edilmesi gerektiğini

¹³ Walter LAQUEUR, “The Changing Face Of Terror”, **The Use of Force**, Robert J. ART ve Kenneth N. WALTZ (ed.), Rowman&Littlefield Publishers, New York, 2004, s. 450.

¹⁴ Devletin terörizme destek şekilleri hakkında **bkz.** Bruce RUSSETT ve Harvey STARR, **World Politics: The Menu for Choice**, Freeman, New York, 1996, ss. 150-151.

¹⁵ ARI, s. 544.

¹⁶ HENDERSON, ss. 80-81.

¹⁷ Burada kastedilen Naom Chomsky ve E.S. Hermann’dır.

Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Terörizmin Dönüşümü Ve Terörizmle Mücadele

savunan görüşün siyasal güdülenmeden kaynaklandığı iddia edilmektedir.¹⁸

Samuel P. Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" tezi ile de yakından temas kuran bu yaklaşım, özellikle 11 Eylül saldırılarının ardından dünya kamuoyunun gündemine oturan uluslararası terörizmin temel karakteristiğini Batı karşıtlığı olarak görürken, 11 Eylül'deki terör eylemlerinin de bu görüşü kanıtlar nitelikte olduğunu ileri sürmektedir. Paul Wilkinson, artış gösteren siyasal şiddeti büyük ölçüde Filistinli gruplar ile neo-Marksist ve Troçkist grupların, özellikle öğrenciler arasındaki popüleritesinin tetiklediği anti-Amerikancı yaklaşıma dayandırmakta ve bu yaklaşımın aynı zamanda Batı refahını sağlayan liberalizme de düşman olduğunu ileri sürerek, tezine ideolojik bir boyut katmaktadır.¹⁹ ABD'nin özellikle 11 Eylül sonrası izlediği dış politikanın temel parametrelerinden biri de, bu tezin uzantısı olan "mağduriyete dayalı meşruluk"tur. Bu bağlamda, radikal İslamcılar Batı düşmanıdır ve Batı'nın temsil ettiği değerlerin en büyük sembolü olan ABD'ye saldırmışlardır. Dolayısıyla ABD "mağdur"dur ve teröristleri cezalandırmak ve dünyayı terör tehdidinden kurtarmak için Afganistan'a yaptığı müdahale "meşru"dur.

"Devlete karşı terörizm" yaklaşımı, medeniyetler arası bir çatışma şekline vurgu yaparken, etno-dinsel terörizme de atıfta bulunmaktadır. Sovyetlerin ardından motivasyonunu ideolojik zıtlıktan alan teröristlerin yerini günümüzde etnik ve dinsel öğelere dayalı bir motivasyonla hareket eden terörist tipleri almıştır. Artık teröristler Batı'ya komünizm düşmanı olduğu için değil, etnik ve dini kimliklere bakış açısı ve müdahalesi nedeniyle tepki duymaktadır.

Genel hatlarıyla Batı'nın ve özellikle ABD'nin resmi ideolojisine yakın duran ve "Batı'nın terör mağduriyeti" olarak da adlandırabileceğimiz yaklaşım, uluslararası hukukun ve koruyucusu kuruluşların işlevselliğinin tartışıldığı son dönemde, "uluslararası terörizm" olgusunu anlamlandırmada tek taraflı ve Batıcı bir profile sahiptir. Fransız teorisyen Jean Baudrillard, Batı'nın insan haklarını farklı olana karşı "ya bizim değerlerimizi paylaşırsınız ya da..." sözüyle silah olarak kullandığına ve bunun demokrasinin tehdit ve şantajla uygulanması demek olduğuna dikkat çekmekte, artık söz konusu olanın cephe ve sınırların olmadığı ve devletler, düzenler, ideolojiler arasında değil insan türünün kendi kendisiyle olan bir

¹⁸ Walter LAQUEUR, "Terörizmin Yorumlanması", **Silinen Yüzler Karşısında Terör**, Cemal GÜZEL (ed.), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002, ss. 100-101.

¹⁹ bkz. ARİBOĞAN, "Uluslararası...", s. 452; Paul WILKINSON, "Terör Felsefesi", **Silinen Yüzler Karşısında Terör**, Cemal GÜZEL (ed.), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002, ss. 163-175.

dördüncü dünya savaşı olduğunu belirtmektedir.²⁰ Küreselleşme sürecinin kendisini yok edecek şartları da beraberinde getirdiğine değinen Baudrillard, terörizmi anti-Amerkanizm kökenli gösterenlerin yarıldığını ve yaşananların kapitalizme ya da baskıya başkaldıran İslami tepki ile açıklanamayacağını, temelinde Batı'nın tehdide dayalı güdümlü demokrasisinin olduğu bir terörizm olgusunun söz konusu olduğunu vurgulamıştır.²¹

1.3. Devlet(Batı) Destekli Terörizm

Terörizmin Batı düşmanlığından beslendiğini savunan görüşün karşısında, Noam Chomsky, Alexander George, Michael McClintock ve Richard Falk'ın başını çektiği ve terörün asıl olarak devletler tarafından uygulandığını savunan yaklaşım yer almaktadır. Buna göre, terörizmde sorumluluk Batılı devletlerin, İsrail'in ve özellikle de ABD'nindir.²²

Devletin güvenliğini, kamu düzenini korumak için, hukuki güvenlik güçlerinin dışında askeri birliklerin kullanılması olarak tanımlanabilen “devlet terörü” veya “şiddet siyaseti”, temelinde devrimler ve ihtilaller gibi iç unsurlar çerçevesinde ortaya çıkan, günümüzde ise devlet çıkarları doğrultusunda bir çatışma stratejisi halini alan bir olgudur. Özellikle anti-demokratik ülkelerde terör, yönetim aleyhtarı hareketleri kontrol altına almak için kullanılmaktadır. Çeşitli ülkelerin, yurt dışına kaçmış ve ülke aleyhinde faaliyet gösteren rejim aleyhtarlarını ortadan kaldırmak için kullandıkları idam mangaları vardır. Ancak bir çok terörizm uzmanın belirttiği gibi, teröre karşı devlet terörü uygulama yoluna giden rejimler başarılı olamamışlardır. Bunun en iyi örneği Ortadoğu'da yaşanmış, İsrail'de devletin silahlı güçlerine karşı çocuk militanların taş ve sopalarla karşı koyması devlet terörünün başarısızlığını ortaya koymuştur. Nitekim, İsrail bir dönem terör örgütü olarak kabul edilen FKÖ ile barış anlaşması imzalamak durumunda kalmıştır.²³

Devlet terörü ile ilgili son derece ilginç olan nokta, peşinden aydınlanma dönemini, sosyal haklar ve özgürlük gibi insani değerleri getiren bir devrimin, yoğun terör unsurları barındıran bir süreçle

²⁰ “Amerika'nın Teröre Karşı Başlattığı Harekat, Küreselleşmeye Karşı Çıkışı ve Kötünün Yenilmezliği Üzerine Fransız Felsefeci Jean Baudrillard ile Söyleşi”, **Silinen Yüzler Karşısında Terör**, Cemal GÜZEL (ed.), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002, ss. 370-371.

²¹ bkz. Douglas KELLNER, “Baudrillard, Globalization and Terrorism: Some Comments on Recent Adventures of the Image and Spectacle on the Occasion of Baudrillard's 75th ”, **International Journal of Baudrillard Studies**, C. 2, S. 1, Ocak 2005, ss. 2-3.

²² GÜZEL, s. 13.

²³ Emin DEMİREL, **Terör**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2002, ss. 29-30.

Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Terörizmin Dönüşümü Ve Terörizmle Mücadele

gerçekleşmesidir. Batı dünyasının tarihinde belki de en kanlı devlet terörü Fransız İhtilali'dir. İhtilalin fanatik aydınlarından Robespierre, Danton ve Morot 17 bin kişinin başını giyotinle kesmişlerdir.²⁴ Terör ilkesi bir anlamda devrimci geleneğin özünde vardır. Robespierre, devrimi savunmak için yasal süreçlerin yetersizliğini ve şiddetin gerekliliğini şu sözlerle ifade eder: *“Yasaların yetersiz kalışının yol açtığı kriz dönemlerinde, halkın güvenliğinin gerektirdiği yararlı tedbirlerin neler olduğuna elimizdeki ceza yasasına bakarak mı karar vereceğiz? Nasıl barış döneminde halk hükümetinin niteliği “erdem” ise, tıpkı bunun gibi devrim döneminde halk hükümetinin niteliği de aynı anda hem” erdem” hem de “terör”dür. Erdemsiz terör felaket getirir, terörsüz erdem ise güçsüzdür. Terör, derhal uygulanan sert ve sarsılmaz bir adaletten başka bir şey değildir; bundan dolayı erdem bir belirtisidir”*. 1848 sonbaharında ise Marx, “karşı devrimci canavarlık”tan sonra, eski toplumun kanlar içinde can çekişmesini kısaltmak, kolaylaştırmak, sınırlamak ve yeni toplumun kanlı doğumunu sağlamak için devrimci terörden başka bir yol olmadığını söyleyecektir.²⁵

Devletin bizzat terör uygulayıcısı olduğunu savunan görüşün önde gelen ismi Noam Chomsky, terörün Batı karşıtlığından kaynaklandığını savunan görüşü “propagandacı yaklaşım” olarak nitelendirmektedir. Chomsky'ye göre bu yaklaşım, terörizm kavramının bir güç dizgesinin hizmetinde kullanılacak bir silah olduğunu kurgulamakta, terörizmin sorumlusunun resmen belirlenmiş belli bir düşman olduğu savından yola çıkarak terörist edimleri istenen kaynağa yüklenebildiği durumlarda “terörist” olarak niteleyip, aksi durumlarda ise “misilleme” ya da “özsavunu” olarak adlandırmaktadır.²⁶ ABD'nin de *status quo* nedeniyle en büyük terörist devlet olmasının ve El Salvador ve Nikaragua örneklerinde olduğu gibi terör faaliyetlerinde bulunmasının temelinde bu yaklaşım yatmaktadır. Chomsky ayrıca, Birleşik Devletlerin politikasının şekillenmesinde, sınırlı bir elitin değişmez amaçlarının Amerika'nın kurumlarını ve tarihsel pratiğini derinlemesine etkiliyor olmasına dayanan unsurların belirleyici olduğunun altını çizmektedir.²⁷

²⁴ DEMİREL, s. 30.

²⁵ E. H., CARR, **Sovyet Rusya Tarihi: Bolşevik Devrimi 1917-1923, 1. Cilt**, Metis Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 147-148.

²⁶ Noam CHOMSKY, “Uluslararası Terörizm: Görünüş ile Gerçek”, **Silinen Yüzler Karşısında Terör**, Cemal GÜZEL (ed.), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002, s. 217.

²⁷ Noam CHOMSKY, **Terörizm Kültürü**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2002, s. 258; ayrıca bkz. Dario MORENO, “Thunder On the Left: Radical Critiques of U.S. Central American Policy”, **Latin American Research Review**, C. 26, S. 3, 1991, s. 228; ABD'de elitin(şahinler) dış politikaya etkisi hakkında ayrıca bkz. Immanuel WALLERSTEIN, **Amerikan Gücünün Gerileyişi: Kaotik Bir Dünyada ABD**, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 266-270.

YALÇINER

Chomsky devlet terörünün temeline koyduğu ABD'nin, hiçbir devlete Amerika'nın saldırısına karşı savunma hakkı tanımadığına ve bunun özellikle 1980'lerden itibaren bir öğreti halini aldığına dikkat çekmektedir. Öğretinin iletisi açıktır: *ABD'nin terörist saldırılarına karşı kimsenin savunma hakkı yoktur ve ABD "hak gereği" bir terörist devlettir. Bu da sorgulanamaz bir öğretimdir.* Buna göre, boyun eğmeyen bir halkı boyun eğdirmek için terörist bir taşeron ordu örgütlemek meşru bir iştir.²⁸ Bunun örneği 1980'lerin başında Nikaragua'da yaşanmış ve Sandinist gerillalara karşı CIA, 15 bin kişilik bir kontrgerilla ordusu kurmuştur.²⁹ Bu ülkenin ikinci bir Küba olmasının önüne geçmek isteyen Reagan yönetimi, önce Nikaragua açıklarını mayınlamış, bunun La Haye Adalet Divanı tarafından suç olarak kabul görmesi üzerine mayınlama faaliyetini durdurmuş, ancak diğer eylemlerine devam etmiştir.³⁰ Daha sonra Nikaragua'da devlet terörüne başvurma ardındaki güdülenme ABD yönetiminin üst düzey görevlileri tarafından içtenlikle açıklanmış ve amacın Sandinistaları kışkırtarak savaşa zorlamak ve Nikaragua'nın doğasındaki saldırganlığın sergilenmesini sağlamak olduğu ifade edilmiştir.³¹ Chomsky bu noktada, ABD'nin uluslararası terörizminin Orta Amerika ile sınırlı kalmadığını ve 1986 yılında -Batılı kaynaklara göre yaklaşık 100 kadar insanın öldüğü- Libya'nın bombalanması³² örneğinden de anlaşılabilir gibi küresel bir nitelik taşıdığını belirtmektedir.³³

Uluslararası terörizmi Batılı devletlerin dış politikaları ile yakından ilişkilendiren bu yaklaşım, özellikle Soğuk Savaş sonrasında, tek kutuplu sistemin söz konusu güç merkezinin -özelde ABD, genelde Batı- değerlerini dünyaya ihracına dayanan yapısının terörizme oldukça elverişli bir hareket alanı sağladığına değinmektedir.³⁴ Batı'nın, az gelişmiş ve etnik vb. sorunlarla boğuşan ülkelere tamamen etki alanına dayanan çıkarı doğrultusunda yaklaşması da bu anlamda şiddetin yayılmasında önemli rol oynamaktadır.³⁵ Bu, "çağdaş dünya imparatorluğu"na bir tür tepki olarak adlandırılabilir. Michael Hardt ve Antonio Negri, Batılı

²⁸ CHOMSKY, "Uluslararası Terörizm...", ss. 224-226.

²⁹ Atilla AKAR, **Komploların Yüzyılı, Yüzyılın Komploları: Emperyal Satrancın Entrika Hamleleri**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2003, s. 263.

³⁰ ARI, s. 556.

³¹ CHOMSKY, "Uluslararası Terörizm...", s. 228.

³² 15 Nisan 1986 tarihinde ABD kuvvetleri, kendilerine karşı saldırıda bulunulmasını gerekçe göstererek, Libya'nın kıyı hedeflerini bombalamış ve bir bombardıman uçağının Libya uçaksavarlarınca düşürülmesi sonucu iki ABD askeri hayatını kaybetmiştir.

³³ CHOMSKY, **Terörizm Kültürü**, s. 90.

³⁴ Rasim Özgür DÖNMEZ, "Küreselleşme, Batı Modernliği ve Şiddet: Batı'ya Karşı Siyasal İslam", **Uluslararası İlişkiler**, C.1, S. 4, Kış 2004, s. 89.

³⁵ bkz. Kenneth BUSH ve E. Fuat KEYMAN, "Identity Based Conflict: Rethinking Security in a Post-Cold War World", **Global Governance**, S. 3, 1997, ss. 311-328.

Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Terörizmin Dönüşümü Ve Terörizmle Mücadele

devletler tarafından “büyük düşman” olarak gösterilen köktenci hareketlerin, yaşanan sürece karşı güçlü bir tepki niteliği taşıdığına dikkat çekmekte ve “... ne kadar çeşitlilik sergilemiş olurlarsa olsunlar hem içeriden hem de dışarıdan bakıldığında, köktenci hareketleri birleştiren şey... tarihsel bir ters akıntı, bir modernleşme-bozumu (de-modernization) olarak anlaşılıyor olmalarıdır. Bununla birlikte, çeşitli köktenci hareketleri modern-öncesi dünyanın yeniden canlanması olarak değil, günümüzde sürmekte olan tarihsel geçişe karşı güçlü bir tepki hareketi olarak anlamak hem daha doğru hem de daha yararlıdır.”³⁶ demektedirler. Yani bu bakış açısına göre, küreselleşme süreci insanları homojenleştirmenin aksine, insanlara farklılık bilinci kazandırmıştır. Diasporalar ve diğer etnik yapılanmaların uzlaşmaz tavırları da nefreti ve dolayısıyla siyasal şiddeti körüklemiştir.³⁷

Devlet terörü yaklaşımı, siyasal şiddet geleneğinde -özellikle ABD’de- liderlerin de rolü olduğuna dikkat çekmektedir. Buna göre, seçilmiş liderler “edilgenlik” ve “boyun eğme” durumlarına düşerler. Hiçbir başkan görevde iken şiddet kullanımının iki ana kaynağı olan nüklearizme ve karşı ayaklanma savaşına -bunun adı 1980’lerden itibaren “düşük yoğunluklu savaş (low intensity conflict)”³⁸ olmuştur- ayırım gözetmeden karşı çıkamamıştır. Görevden ayrılırken yurttaşları tehlikelere karşı uyarma gibi bir gelenek vardır, fakat genel olarak siyasal demokrasi devletin ulusal güvenlik konusundaki seçimlerini her türlü hesap verme zorunluluğundan muaf tutma durumuna gelmiştir.³⁹

Bazı uzmanlar terörizmin, devletler tarafından kullanılan diğer güç ve şiddet unsurları gibi, bir tür savaş yöntemi olarak kabul edilebileceğini belirtmektedirler. Terörizmin, diğer yöntemlerden farklı olarak, düşmana ani ve beklenmedik bir biçimde uygulanması ve şok etkisi yaratarak -çoğu zaman masum ve silahsız insanların üzerinde- rastgelelik içermesi nedeniyle kontrol altına alınabilmesinin zor olduğu değerlendirilmektedir.⁴⁰

³⁶ Michael HARDT ve Antonio NEGRI, **İmparatorluk**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 165.

³⁷ Deniz Ülke ARİBOĞAN, **Tarihin Sonundan Barışın Sonuna: Terörizmi Anlamak ve Anlamlandırmak**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2003, s. 184.

³⁸ Kavram hakkında bkz. George A. LOPEZ ve Michael S. STOHL, **International Relations: Contemporary Theory and Practice**, CQ Press, Washington, 1989, ss. 433-437; Michael I. HANDEL, “The Evolution of Israel Strategy: The Psychology of Insecurity and the Quest for Absolute Security”, **The Making of Strategy: Rulers, States and War**, Williamson MURRAY v.d. (ed.), Cambridge University Press, New York, 2005, ss. 564-565.

³⁹ Richard FALK, “Son Dönem A.B.D. Dış Politikasının Terörist Temelleri”, **Silinen Yüzler Karşısında Terör**, Cemal GÜZEL (ed.), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002, ss. 311-312.

⁴⁰ ARI, s. 555.

YALÇINER

Günümüzde uluslararası terörizmin niteliğine ilişkin öne sürülen iki yaklaşımdan “devlete(Batı’ya) karşı terör” görüşü nasıl 11 Eylül saldırılarının öne sürülen tezi destekler nitelikte olduğunu savunuyorsa, 2003’te ABD’nin Irak’ı işgali ve bu işgalin daha sonra açıkça kanıtlanan ve dönemin ABD Dışişleri Bakanı tarafından da itiraf edilen⁴¹ gayri meşruluğu da, terörü devletlerin ve özellikle de ABD gibi emperyal güçlerin uyguladığını savunan yaklaşımın fikriyatını desteklemektedir. Irak’ın işgali, şiddetin ve savaşın önüne geçmek amacıyla hazırlanan ve hukuki temelleri olan uluslararası anlaşmalara taraf bir devletin, tüm uluslararası hukuk normlarını ve kuruluşlarını yok sayarak, daha sonra asılsız olduğu anlaşılan iddialarla bağımsız bir ülkenin ve bu ülkenin insanların varlığına kastetmesi anlamına gelen bir olaydır ve siyasal şiddetin devlet eliyle kullanımının geldiği boyutları göstermesi açısından dikkat çekicidir.

2. ULUSLARARASI KURULUŞLAR VE TERÖRİZMLE MÜCADELE

2.1. Birleşmiş Milletler ve Terörizm

1945 tarihli BM Antlaşması’nın, özellikle devlet destekli uluslararası terörizm açısından değerlendirilmesi gereken bazı hükümleri vardır. Antlaşmanın 1.maddesi/1.bendine göre : BM’in amaçları; *"uluslararası barış ve güvenliği korumak ve bu amaçla, barış tehditlerini önlemek, ve kaldırmak ve saldırganlık ve öteki barış bozucu eylemleri bastırmak üzere etkin toplu önlemler almak ve barışçı yollarla ve adalet ve uluslararası hukuk ilkelerine uygun çözümünü sağlamak"* olarak belirtilmektedir. BM Antlaşması’nın 2. maddesi/4. bendi gereğince: *"Tüm üye ülkelerin, uluslararası ilişkilerde, birbirlerinin toprak bütünlüğüne ve siyasal bağımsızlığına saygı gösterecekleri "* öngörülmüştür.⁴²

Birleşmiş Milletler çerçevesinde terör eyleminin tanımı “savaş suçlarının barış zamanına karşılık gelen hali” biçiminde yapılmış ve 1999 yılındaki BM Genel Kurul kararına göre terör, “özel kişilere, grup ya da halkın tamamına siyasi, felsefi, ideolojik, ırkçı, etnik, dini ya da başka sebeplerle her türlü yasa dışı baskı vasıtasıyla dehşet

⁴¹ Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell, işgalden hemen önce Şubat 2003’te Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nde yaptığı konuşmada, Irak’ın elinde bulunduğu iddia edilen kitle imha silahlarını savaşın temel gerekçesi olarak ortaya koymuştu. Powell Ağustos 2004’te yaptığı açıklamada, kitle imha silahları konusunda yanlışlıklarını; Kasım 2005’te, istifasından yaklaşık bir yıl sonra yaptığı açıklamada ise, BM Güvenlik Konseyi’nde yaptığı konuşmanın hayatında kara bir leke teşkil ettiğini ve 11 Eylül saldırıları ile Irak’taki Saddam Hüseyin rejimi arasında bir bağlantı bulunmadığını söyledi.

⁴² Hakan HANLI, “Global Terörizm: Uluslararası ve Uluslarüstü Boyutu”, <http://www.teror.gen.tr/turkce/makaleler/terorizm_hakan_hanli.html>, (05.09.2005).

Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Terörizmin Dönüşümü Ve Terörizmle Mücadele

ortamı yaratmayı tahrik eden tüm cezai eylemler” şeklinde açıklanmıştır.⁴³ Ayrıca BM, uluslararası terörizmin ancak küresel işbirliği ile çözümlenebilecek bir sorun olduğunu vurgulamış ve Genel Kurul vasıtasıyla her türlü uluslararası terör eylemini lanetleme yoluna gitmiştir. Yasal olarak ise; BM ve bağlı kuruluşların geliştirdikleri geniş kapsamlı uluslararası anlaşmalar ağı, terörizmle mücadele için gerekli yasal zemini oluşturmaktadır. Bu anlaşmalar; uçakta işlenen suçlar (1963), uçak kaçırma (1970), sivil havacılıkta güvenliği tehdit eden eylemler (1971), diplomatlara karşı işlenen suçların önlenmesi ve cezalandırılması (1973), rehin alma (1979), nükleer malzemenin muhafazası (1979), deniz yollarında güvenliği tehdit eden eylemler (1988), uluslararası havaalanlarına saldırı (1988), plastik patlayıcıların tanımlanabilir biçimde işaretlenmesi (1991) ve terörist bombalama eylemleri (1997) gibi konuları kapsamaktadır.⁴⁴

Birleşmiş Milletler’in terörizmle mücadele girişimlerinden biri de, 9 Aralık 1999’da kabul edilen “Terörizmin Finansmanının Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme”dir. Taraf Devletlerde terörizmin finansmanının engellenmesinin, terörizme mali destek sağlamanın suç haline getirilmesinin ve bu suçun ağır cezalara tabi tutulması için gerekli önlemlerin alınmasının ve taraf devletler arasında işbirliğinin sağlanmasının amaçlandığı anlaşma, terörizme mali destek sağlama suçu için getirdiği tanımda, bu desteğin doğrudan olduğu kadar dolaylı olarak da yapılabileceğini vurgulamaktadır. Ayrıca sözleşme taraf devletlere, kendi topraklarında olduğu kadar toprakları dışında da terörizmin finansmanı suçunun işlenmesine yönelik olarak yapılan hazırlıkları önlemek için işbirliği yapma sorumluluğu yüklemektedir.⁴⁵

Birleşmiş Milletler, hukuk işleri ile ilgilenen Altıncı Komite ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 1996’da kabul ettiği 52/210 sayılı Karar’ı ile kurulan *Ad Hoc* Komite aracılığı ile Uluslararası Terörizm Kapsayıcı Sözleşmesi (*Comprehensive Convention on International Terrorism*) hazırlanması çalışmalarını sürdürmektedir. Aslında bu alandaki çabalar 1994 yılında alınan 49/60 sayılı Genel Kurul Kararı’na ekli deklarasyon ile başlamıştır. Bu deklarasyon ile BM üye devletlerine konunun tüm yönlerini içeren kapsamlı bir hukuki çerçeve oluşturmak amacı ile terörizmin önlenmesi ve ortaya çıkmasının engellenmesine yönelik uluslararası hukuk hükümlerinin kapsamının acilen gözden geçirilmesi çağrısı yapılmıştı. Bu çabalar kısmen sonuç vermiş ve yukarıda değinildiği üzere 1997 Terörist

⁴³ Beril DEDEOĞLU, “Terörizm Üzerine Karşılaştırmalar: Bermuda Şeytan Üçgeni”, **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Beril DEDEOĞLU (ed.), Boyut Kitapları, İstanbul, 2003, s. 442.

⁴⁴ <http://www.un.org.tr/doc_pdf/ssss.pdf>, (10.10.2005).

⁴⁵ <<http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/4738g.html>>, (17.10.2005).

Bombalamaların Önlenmesine Dair Sözleşme ile 1999 Terörizmin Finansmanının Önlenmesine Dair Sözleşme kabul edilmiştir. Ancak öncekilere ek olarak kabul edilen bu spesifik terörist eylemleri ele alan anlaşmaların dışında genel ve kapsayıcı bir anlaşma henüz yapılamamıştır.⁴⁶

Gerek BM Genel Kurulu, gerekse BM Güvenlik Konseyi, çeşitli zamanlarda terörle mücadele konusunu ele almışlar ve tavsiye mahiyetinde kararları uluslararası topluma açıklamışlardır. BM Güvenlik Konseyi ilk defa Taliban ve Usama Bin Ladin'in Afganistan'daki faaliyeti bağlamında durumu değerlendirmiş ve BM üyesi devletleri bağlayıcı nitelikte önlemler almıştır. Ardından, daha somut ve bağlayıcı önlemler, 28 Eylül 2001 tarihli ve 1373 sayılı kararla uluslararası topluma açıklanmıştır. Bu süreçte kurulmuş olan BM Güvenlik Konseyi Terörle Mücadele Komitesi (CTC)'nin, BM Güvenlik Konseyi'ne bağlı olarak, öncelikle şu hususları yerine getirmesi öngörülmüştür: Örnek kanunların hazırlanması dahil, terörle mücadele konusundaki en iyi uygulamaları saptamak ve özendirmek; değişik kaynaklarda bulunabilecek yardım yeteneklerinden yararlanma olasılıklarını araştırmak ve benzer yardım programları arasında sinerji yaratmak suretiyle; devletler, uluslararası, bölgesel ve alt bölgesel kuruluşlarla işbirliği olanaklarını araştırmak ve geliştirmek.⁴⁷

2.2. NATO ve Terörizm

İki kutuplu dönem sonrasında, özellikle AGİT, BAB ve NATO belgelerinde etnik temel üzerine kurulup işletilen, devlet destekli uluslararası silahlı terör faaliyetleri, en önemli güvenlik riski olarak kabul edilmiştir. NATO'nun terörle mücadeleyi içeren yeni Stratejik Konsepti'nden sonra, NATO kapsamında yapılan "Kuzey Atlantik Konseyi Bakanlar Toplantıları" sonrasında yayınlanan ortak bildirimlerin hemen hemen tamamında terör konusunda hükümlere yer verilmiştir.⁴⁸ Yeni stratejisinde NATO, kendisine tehdit oluşturan askeri ve askeri olmayan tehditleri sıralamış ve bu doğrultuda ekonomik ve siyasal istikrarsızlıklar, etnik çatışmalar ve kitle imha silahlarının yaygınlaşması gibi konuları birinci dereceden tehdit

⁴⁶ İbrahim KAYA, "Uluslararası Terörizmin Yasaklanması Çabaları", <<http://www.isro.org.uk/junction.asp?mod=articles&st=PrintArticleDetail&id=43&lm=58649JLFD0932&ln=TR>>, (26.09.2005).

⁴⁷ Sadi ÇAYCI, "Terörle Mücadele ve Birleşmiş Milletler", <<http://www.avsam.org/tr/analizler.asp?ID=10>>, (14.10.2005).

⁴⁸ <<http://www.teror.gen.tr/turkce/uluslararasi/nato.html>>, (05.09.2005).

Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Terörizmin Dönüşümü Ve Terörizmle Mücadele

sınıfına sokmuştur. Terörist faaliyetler ise, diğer tehditler arasında yer almıştır.⁴⁹

NATO terörizmle mücadele konusunda yapısal olarak, BM'nin yönettiği çok geniş kapsamlı çabalar ile ülkelerin kendi daha belirli yaklaşımları arasında bir noktada yer almaktadır. İşlevsel olarak ise terörle mücadeleye öncelik vermiş olan NATO, problemin niteliği ve genel olarak verilecek tepkiler konusunda fikir birliğine ulaşmıştır. Bu ve diğer örgütlerin buna benzer çabalarından dolayı, artık bir ülkenin kendi topraklarında problem çıkartmamaları şartıyla terörist grupları “özgürlük savaşçıları” olarak niteleyip onlara tolerans göstermesi kabul edilmemektedir.⁵⁰

NATO için terörizmle mücadelede uygun görülen rol ve görevler konusundaki tartışma aslında terörizm konusunda birbiriyle çelişkili iki yaklaşımı yansıtmaktadır: “savaş” yaklaşımı ve “risk yönetimi” yaklaşımı. Özellikle ABD tarafından benimsenen “savaş” yaklaşımı kaynakların topluca seferber edilmesi, ve bireysel özgürlüklerde bazı kısıtlama ve fedakarlıkların kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Birçok Avrupalı ise savaştan bahsetmenin doğru olmadığı görüşündedir. Avrupalılar, temelinde yatan sebepleri ortadan kaldırmadıkça terörizmi yenmenin mümkün olmadığına, ve bunun da askeri yollarla yapılamayacağına inanmaktadırlar.⁵¹

11 Eylül saldırıları, NATO'nun terörizm politikasının dönüşüme uğramasına ve “saldırı” durumunda müdahaleyi düzenleyen anlaşmanın (Kuzey Atlantik Anlaşması) 5. maddesinin uygulamaya konulmasına, yani ilk defa bir terör eyleminin örgüte üye devletlerden birine karşı gerçekleştirilen gerçek bir saldırı olarak kabul edilmesine neden olmuştur.⁵² NATO'nun terörizme karşı savunmayla ilgili 11 Eylül saldırıları sonrası şekillenen yeni askeri kavramı, NATO için dört muhtemel askeri faaliyet kategorisi belirlemiştir. Bunlar anti-terör, sonuç yönetimi, karşı terörizm ve askeri işbirliğidir. Bunlardan anti-terörizm, sınırlı tepki ve askeri kuvvetlerin olayı belirli sınırlar içerisinde tutmaları ve tehdit uyarılarının garanti edilmesi, entegre hava savunma sisteminin etkinliğinin korunması ve füze savunmasına yönelik çalışmalar dahil, zayıf noktaların giderilmesi konusundaki savunma önlemleri anlamına gelmektedir. Sonuç yönetimi bir saldırı sonrasında yeniden toparlanma ile ilgilidir ve planlama ile kuvvet planlamasına katkı yapılması, acil yardım için olanak sağlanması,

⁴⁹ DEDEOĞLU, s. 443.

⁵⁰ C. Richard NELSON, “NATO'nun Terörle Mücadeledeki Rolü”, <http://www.nato.int/docu/review/2004/issue3/turkish/analysis.html>, (27.09.2005).

⁵¹ C. Richard NELSON, “NATO'nun Terörle Mücadeledeki Rolü”, <http://www.nato.int/docu/review/2004/issue3/turkish/analysis.html>, (27.09.2005).

⁵² ARI, s. 549.

eşgüdüm merkezleri oluşturulması ve eğitim yetenekleri geliştirilmesi gibi unsurlar içerir. Karşı terörizm, karşı kuvvet faaliyetleri dahil (NATO'nun lider konumunda olduğu ya da NATO'nun Müttefiklerin bulunduğu diğer koalisyonlar ve örgütleri desteklediği durumlarda), saldırı önlemleri anlamına gelmektedir. Askeri işbirliği ise, diğer faaliyetlerin yanı sıra, Rusya, Ukrayna, Ortaklar, Akdeniz Diyalogu ülkeleri ve diğer ülkeler, Avrupa Birliği, AGİT ve BM ile işbirliğini kapsamaktadır.⁵³

Terörizmle mücadelenin pratiğinde NATO bünyesinde yaşanan sıkıntıların en önemlisi, 11 Eylül saldırılarının ardından terörizmle mücadele kapsamında ABD'nin NATO'dan bağımsız hareket ve müdahale eğilimidir. 11 Eylül sonrası Afganistan'a operasyon düzenleyen ABD'nin bu operasyonu NATO bünyesinde gerçekleştirmeyi tercih etmemesi ve tek taraflı davranması, terörizmle mücadele açısından kolektif işbirliğini öngören örgüt bünyesinde sıkıntı yaratmıştır.⁵⁴ Terörizme destek veren ülkelerin desteğini kesme, terörizmin iç dinamiklerini yok etme yönünde politikalar üretilmesi ve "Bush Doktrini" olarak da adlandırılan önleyici müdahale olgusu çerçevesinde şekillenen 11 Eylül sonrası ABD dış politikası, "anti-terörist güvenlik ideolojisi" ile hareket etmektedir.⁵⁵

2.3. Avrupa Birliği ve Terörizm

Avrupa, yeni konseptte bir terörist saldırıyla ilk kez 11 Mart 2004'te Madrid'te patlayan bombalarla tanışsa da, uluslararası terörizm Avrupa için yeni bir fenomen değildir. 1980'ler boyunca bir çok ülke için sorun teşkil eden terörizm, özellikle 1990'ların ikinci yarısında Avrupa ülkeleri için daha ciddi bir problem halini almıştır. 1995 yazı boyunca Paris metrosunda gerçekleşen terörist saldırılar, Fransa'da radikal İslam ağının Cezayir sorunuyla az çok bağlantılı olduğunu gözler önüne sermiş ve bu durum, Avrupa ülkeleri arasında kapsamlı işbirliği gerektiren bir sorun olarak terörizmin önemli bir gündem maddesi olmasını sağlamıştır.⁵⁶

⁵³ Christopher BENNETT, "Combating Terrorism", *NATO Review*, S. 1, İlkbahar 2003, s. 7.

⁵⁴ Muharrem GÜRKAYNAK, *Avrupa'da Savunma ve Güvenlik*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, ss. 217-218.

⁵⁵ Fatma TAŞDEMİR, "Taliban Bağlamında Bölgesel ve Küresel Güvenlik Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye*, Refet YİNANÇ ve Hakan TAŞDEMİR (ed.), Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2002, ss. 296-297.

⁵⁶ Laurence THIEUX, "European Security and Global Terrorism: the Strategic Aftermath of the Madrid Bombings", *Perspectives*, C. 22, Yaz 2004, s. 60; Fransa-Cezayir anlaşmazlığı ve terörizmle bağlantısı için ayrıca bkz. Raymond ARON, *Peace and War: A Theory of International Relations*, Transaction Publishers, New Jersey, 2003, s. 170.

Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Terörizmin Dönüşümü Ve Terörizmle Mücadele

Avrupa Konseyi bünyesinde 1997 yılında imzalanan “Terörün Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi”nde artan terör suçlarının sebep olduğu sorunları gidermek amacıyla, bazı düzenlemelere gidilmiştir. Sözleşmenin bugün için önem arz ettiği düşünülen birinci maddesi, “adam kaldırma, rehin alma ve gayri kanuni hürriyeti tehdit eden suçlar” ile “şahısların hayatı için tehlike teşkil ettiği ölçüde bomba, el bombası, roket, otomatik, ateşli veya bombalı mektup veya koli kullanmak suretiyle işlenen suçlar”ın siyasi suç veya siyasi nedenle işlenmiş suç sayılmayacağına öngörülmesi ve bu tür bir suç işleyen kişiyi ırkı, dini, milliyeti, siyasi kanaatleri dolayısıyla kovuşturma veya cezalandırma gayesine yönelik olduğu izlenimini veren iade talebinin karşılanamayabileceğinin hükme bağlanmış olmasıdır.⁵⁷ 2. maddede ise, terör eylemlerini, bir kişinin özgürlüğü ve varlığına karşı kullanma durumunu da içerecek biçimde genişletilmesi gerçekleşmiştir.⁵⁸ Ancak, sözleşme kişinin kişiye yaptığı eylemlerin bir bölümünün terör kapsamında değerlendirilmesine imkan vermesine rağmen, bu tür eylemi gerçekleştiren her kişinin terörist sayılıp sayılmayacağı ve terör örgütü konusunda bir açıklık getirmemekte, taraf ülkelerin kendi sınırları içerisindeki eylemleri esas almaktadır.⁵⁹ Bu durum da şüphesiz, terörizmin günümüzde ulaştığı sınırlar-ötesi boyut göz önüne alındığında, terörizmle mücadele açısından ciddi sıkıntılar yaratmaktadır.

Avrupa Birliği bünyesinde terörizmle mücadele açısından dikkat çekici olan bir diğer nokta da, AB ülkelerinden sadece 7 tanesinin (Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya, Portekiz, İspanya ve Yunanistan) iç mevzuatında terörizmden söz edilmesidir. Bu ülkeler arasında sadece İngiltere’nin nispeten daha ayrıntılı bir mevzuata sahip olduğu söylenebilir. Özellikle 1989 tarihli yasanın terörizm tanımını genişleten 2000 tarihli İngiliz terör yasası ve 2001 tarihli anti-terör kanunu, terörizmle mücadele açısından önemli adımlar teşkil etmektedir. Ancak, söz konusu kanunlarda terörizm ve teröristten çok terör eyleminin tanımlanması önemli bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.⁶⁰

Avrupa Birliği’nin terörizmle mücadele politikasında Maastricht Antlaşması’nın “Üçüncü Sütun (*The Third Pillar*)” olarak adlandırılan ve adalet ve içişleri konusunda işbirliği öngören hükümlerin yer aldığı bölümü önem arz etmektedir. Üçüncü Sütun ile birlikte AB, organize suç ve uyuşturucu tarfiğinin yanı sıra, terörizmin de ortak mücadele gerektiren bir sorun olduğunu kabul etmiş ve daha

⁵⁷ <<http://www.terror.gen.tr/turkce/ab/acisi.html>>, (05.09.2005).

⁵⁸ United Nations, *Treaty Series*, C. 1137, S. 17828, 1977, ss. 94-95.

⁵⁹ DEDEOĞLU, s. 443.

⁶⁰ DEDEOĞLU, s. 455.

sistematiik ve kapsamlı bir işbirliğine gidilmesi yolunda karar almıştır. PWGOT(*Police Working Group on Terrorism*-Terörizme Dair Polis Çalışma Grubu) gibi anlaşma temeli ve dolayısıyla resmi niteliğı olmayan organlar konusunda da dikkate değeri bir düzelmeyi temsil eden Üçüncü Sütun, AB'nin terörizmle mücadelesinde operasyonel etkinlik açısından olumlu etkide bulunmuştur.⁶¹ Ayrıca Amsterdam Antlaşması sonrası ABA(Avrupa Birliğı Antlaşması)'nın 29. maddesi, önlenmesi ve mücadele edilmesi gereken ve işbirliğı gerektiren ciddi suçlardan birisi olarak terörizmi göstermiş, 31(e) maddesiyle de üye ülkelerden terörizm suçlarına verilecek cezalara ilişkin asgari kurallar belirlenmesini istemiştir.⁶²

Avrupa Birliğı tarafından Maastricht ve Amsterdam Antlaşmaları'na paralel olarak, 21 Eylül 2001'deki AB Olağanüstü Brüksel Zirvesi'nde; 11 Eylül tarihinde ABD'ye yapılan saldırıyla ilgili olarak; terörizmin, dünya ve Avrupa için çok ciddi bir tehlike oluşturduğu ve buna karşı mücadelenin AB'nin öncelikli hedefi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, AB fanatik terörist gruplar ile Arap ve Müslüman dünya arasında kurulan denklemini, kategorik olarak reddettiğini bildirmiştir. Zirvede, terörizmle mücadelede ve suçluların adalete teslim edilmesine yönelik süreçte ABD ile dayanışma ve işbirliğı yönünde karar alan AB, BM gözetiminde, terörizme karşı geniş global koalisyon çağrısında bulunmuştur. Söz konusu zirvede bir "AB Terörizmle Mücadele Politikası" da belirleyen üye ülkeler, terörist kişi ve grupların listelerinin hazırlanmasında üye ülke istihbarat birimleri ile işbirliğı; BM, OECD ve diğer uluslararası kuruluşlar bünyesindeki terörizmle mücadeleyle ilgili sözleşmelerin ivedilikle uygulanması ve terörizme finansal desteğe son verilmesi konusunda gerekli hukuki ve mali eylem planlarının koordineli bir şekilde uygulamaya konulması gibi kararlar almıştır.⁶³

Uluslararası terörizmle mücadele çerçevesinde ABD ile AB'nin ortak hareket etme yönündeki girişimleri kendi bünyesinde bir çelişkiyi barındırmaktadır. ABD'nin terörist faaliyetlerde bulunmakla suçladığı Irak, İran ve Suriye gibi ülkelere başta İngiltere, Almanya ve Fransa olmak üzere Avrupa devletleri tarafından kimyasal ve nükleer silah üretiminde kullanılabilecek teknolojik unsurların transfer edildiğı bilinen bir gerçektir. Geliştirilen teknolojinin test edilme şansı bulması

⁶¹ BEŞE, ss. 82-86.

⁶² BEŞE, s. 105.

⁶³ Hakan HANLI, "Yeni Dünya Düzeni Global Terörizm: 'Psikolojik Savaş', 11 Eylül 2001 ve 20 Kasım 2003, Uluslararası ve Uluslarüstü Hukuki Boyutları", <<http://www.elegans.com.tr/arsiv/64/haber033.html>>, (12.09.2005); zirve kararları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/140.en.pdf>, (16.10.2005); 19 Eylül 2001'de AB Komisyonu'nun Konsey'e sunduğı tasarı ile ilgili bkz. DEDEOĞLU, s. 457.

Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Terörizmin Dönüşümü Ve Terörizmle Mücadele

gibi amaçlarla yapılan bu tür yardımlar, terör örgütlerinin daha aktif hale gelmelerine imkan vermektedir. Aslında yaşanan terör eylemleri ve bu eylemlerde kullanılan teknoloji de açıkça göstermektedir ki, tahrip gücü yüksek eylemler için gerekli en üst düzey teknoloji Batı'nın elindedir ve bu eylemleri gerçekleştiren gruplar bir biçimde bu teknolojiyi Batı'dan elde etmektedir.

SONUÇ

“Terörizm” üzerinde anlaşılması zor bir olgu olduğu için teorisinde de çok farklı görüşler mevcuttur. Hangi eylemin terörizm hangisinin direniş, kimin terörist kimin bağımsızlık savaşçısı olduğunun somut bir şekilde belirlenememesi bir yana, dünyada yaşanan terör eylemlerinin kaynağı ve hedefi konusunda dahi birbirine zıt yaklaşımlar vardır.

İlk örnekleri çok eski olsa da, uluslararası boyuta taşınması ve önemli bir sorun maddesi halini alması 20.yüzyılın ikinci yarısına rastlayan terörizm, 11 Eylül olaylarıyla birlikte 21.yüzyıla da damga vuracağını ve son derece karmaşık bir neden-sonuç ilişkileri sistemine dayanması nedeniyle önüne geçilmesi zor bir problem olacağını gösterdi. En güçlü devlet(ler)in en sağlam güvenlik sistemini aşabileceğini ve askeri önlemlerle önüne geçilemeyecek sınırlar-ötesi bir fenomen halini aldığını açıkça gözler önüne seren uluslararası terörizm, son olarak 11 Mart 2004'te Madrid'in merkezinde üç ayrı tren istasyonunda ve 7 Temmuz 2005'te Londra'da metro istasyonu ve bir otobüste meydana gelen dört farklı patlamayla yaklaşık 250 kişinin canını aldı.

Terörizmle mücadelede uluslararası kuruluşların girişimleri önemli bir yer tutmaktadır. Küreselleşme ile birlikte sınırların anlamını yitirmeye başladığı günümüz uluslararası sisteminde, devletler için terörizmle mücadele tek başlarına yürütebilecekleri bir politika olmaktan çıkmıştır. Bu doğrultuda devletler, uluslararası kuruluşlar bünyesinde işbirliği çabalarına devam edeceklerini her fırsatta dile getirmektedirler. Başta BM olmak üzere, uluslararası kuruluşların neredeyse tüm zirvelerinde önüne geçilmesi gereken ve bu amaçla ortak mücadele kararları alınan terörizme, zaman zaman devletler tarafından da siyasi amaçla başvurulduğu görülmektedir. Bu çerçevede “devlete karşı terör” ile “devlet terörü” yaklaşımlarının ikisinin de tümüyle doğru olmadığı, olguya tek yanlı bakan iki görüşün de ileri sürdüğü argümanlarda gerçeklik payı olduğu açıktır. Ancak, 11 Eylül saldırıları ve takiben ABD'nin Afganistan'a

düzenlediği operasyon ve Irak’a müdahalesinin, ikinci yaklaşımın tezi ile ilkine göre daha fazla örtüştüğü söylenebilir.

KAYNAKÇA

- “Amerika’nın Teröre Karşı Başlattığı Harekat, Küreselleşmeye Karşı Çıkışı ve Kötünün Yenilmezliği Üzerine Fransız Felsefeci Jean Baudrillard ile Söyleşi”, **Silinen Yüzler Karşısında Terör**, C. GÜZEL (ed.), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002, ss. 366-373.
- AKAR, A., **Komploların Yüzyılı, Yüzyılın Komploları: Emperyal Satrancın Entrika Hamleleri**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2003.
- ARI, T., **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.
- ARIBOĞAN, D. Ü., “Uluslararası Terörizmin Yeni Yüzü”, **Uluslararası Politikada Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar**, F. SÖNMEZOĞLU (ed.), Der Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 449-471.
- ARIBOĞAN, D. Ü., **Nefretten Teröre**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2005.
- ARIBOĞAN, D. Ü., **Tarihin Sonundan Barışın Sonuna: Terörizmi Anlamak ve Anlamlandırmak**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2003.
- ARON, R., **Peace and War: A Theory of International Relations**, Transaction Publishers, New Jersey, 2003.
- BENNETT, C., “Combating Terrorism”, **NATO Review**, S. 1, İlkbahar 2003, ss. 5-7.
- BEŞE, E., **Terörizm, Avrupa Birliği ve İnsan Hakları**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2002.
- BUSH, K. ve E. F. KEYMAN, “Identity Based Conflict: Rethinking Security in a Post-Cold War World”, **Global Governance**, S. 3, 1997, ss. 311-328.
- CARR, E. H., **Sovyet Rusya Tarihi: Bolşevik Devrimi 1917-1923, 1. Cilt**, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.
- CETRON, M. J. ve O. DAVIES, “The Future Face of Terrorism”, **The Futurist**, C. 28, S. 6, Kasım-Aralık 1994, ss. 10-15.
- CHOMSKY, N., “Uluslararası Terörizm: Görünüş ile Gerçek”, **Silinen Yüzler Karşısında Terör**, C. GÜZEL (ed.), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002, ss. 217-228.
- CHOMSKY, N., **Terörizm Kültürü**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2002.
- DEDEOĞLU, B., “Terörizm Üzerine Karşılaştırmalar: Bermuda Şeytan Üçgeni”, **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Beril DEDEOĞLU (ed.), Boyut Kitapları, İstanbul, 2003, ss. 439-474.
- DEMİREL, E., **Terör, IQ Kültür Sanat Yayıncılık**, İstanbul, 2002.
- DÖNMEZ, R. Ö., “Küreselleşme, Batı Modernliği ve Şiddet: Batı’ya Karşı Siyasal İslam”, **Uluslararası İlişkiler**, C.1, S. 4, Kış 2004, ss. 81-114.

**Soğuk Savaş Sonrası
Uluslararası Terörizmin Dönüşümü Ve Terörizmle Mücadele**

- FALK, R., “Son Dönem A.B.D. Dış Politikasının Terörist Temelleri”, **Silinen Yüzler Karşısında Terör**, C. GÜZEL (ed.), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002, ss. 304-331.
- GÜRKAYNAK, M., **Avrupa’da Savunma ve Güvenlik**, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2004.
- GÜZEL, C., “Korkunun Korkusu: Terörizm”, **Silinen Yüzler Karşısında Terör**, C. GÜZEL (ed.), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002, ss. 7-19.
- HANDEL, M. I., “The Evolution of Israel Strategy: The Psychology of Insecurity and the Quest for Absolute Security”, **The Making of Strategy: Rulers, States and War**, Williamson MURRAY v.d. (ed.), Cambridge University Press, New York, 2005, ss. 534-578.
- HARDT, M. ve A. NEGRI, **İmparatorluk**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.
- HENDERSON, C. W., **International Relations: Conflict and Cooperation at the Turn Of the 21st Century**, McGraw-Hill, Singapur, 1998.
- KELLNER, D., “Baudrillard, Globalization and Terrorism: Some Comments on Recent Adventures of the Image and Spectacle on the Occasion of Baudrillard’s 75th”, **International Journal of Baudrillard Studies**, C. 2, S. 1, Ocak 2005, ss.1-8.
- LAQUEUR, W., “Terörizmin Yorumlanması”, **Silinen Yüzler Karşısında Terör**, C. GÜZEL (ed.), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002, ss. 95-141.
- LAQUEUR, W., “The Changing Face Of Terror”, **The Use of Force**, Robert J. ART ve Kenneth N. WALTZ (ed.), Rowman&Littlefield Publishers, New York, 2004, ss. 450-457.
- LOPEZ, G. A. ve M. S. STOHL, **International Relations: Contemporary Theory and Practice**, CQ Press, Washington, 1989.
- MORENO, D., “Thunder On the Left: Radical Critiques of U.S. Central American Policy”, **Latin American Research Review**, C. 26, S. 3, 1991, ss. 226-233.
- PRIMAKOV, Y., **11 Eylül ve Irak’a Müdahale Sonrası Dünya**, Doğan Ofset, İstanbul, 2004.
- RUSSETT B. ve H. STARR, **World Politics: The Menu for Choice**, Freeman, New York, 1996.
- TAŞDEMİR, F., “Taliban Bağlamında Bölgesel ve Küresel Güvenlik Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye**, Refet YİNANÇ ve Hakan TAŞDEMİR (ed.), Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2002, ss. 277-308.
- THIEUX, L., “European Security and Global Terrorism: the Strategic Aftermath of the Madrid Bombings”, **Perspectives**, C. 22, Yaz 2004, ss. 59-74.

YALÇINER

TOPAL, A. H., “Uluslararası Terörizm ve Uluslararası Ceza Mahkemesi”, **Uluslararası Hukuk&Politika**, C. 1, S. 3, 2005, ss. 77-92.

WALLERSTEIN, I., **Amerikan Gücünün Gerileyişi: Kaotik Bir Dünyada ABD**, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

WILKINSON, P., “Terör Felsefesi”, **Silinen Yüzler Karşısında Terör**, C. GÜZEL (ed.), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002, ss. 163-175.

WILKINSON, P., **Terrorism and the Liberal State**, The Macmillan Press, Londra, 1977.

Diğer

<http://www.un.org.tr/doc_pdf/sss.pdf>, (10.10.2005).

<http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/140.en.pdf>, (16.10.2005).

<<http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/4738g.html>>, (17.10.2005).

<<http://www.terror.gen.tr/turkce/ab/acisi.html>>, (05.09.2005).

<<http://www.terror.gen.tr/turkce/uluslararasi/nato.html>>, (05.09.2005).

ÇAYCI, S., “Terörle Mücadele ve Birleşmiş Milletler”, <<http://www.avsam.org/tr/analizler.asp?ID=10>>, (14.10.2005).

HANLI, H., “Global Terörizm: Uluslararası ve Uluslararası Boyutu”, <http://www.terror.gen.tr/turkce/makaleler/terorizm_hakan_hanli.html>, (05.09.2005).

HANLI, H., “Yeni Dünya Düzeni Global Terörizm: ‘Psikolojik Savaş’, 11 Eylül 2001 ve 20 Kasım 2003, Uluslararası ve Uluslararası Hukuki

Boyutları”, <<http://www.elegans.com.tr/arsiv/64/haber033.html>>, (12.09.2005).

KAYA, İ., “Uluslararası Terörizmin Yasaklanması Çabaları”, <<http://www.isro.org.uk/junction.asp?mod=articles&st=PrintArticleDetail&id=43&lm=58649JLFD0932&ln=TR>>, (26.09.2005).

NELSON, C. R., “NATO’nun Terörle Mücadeledeki Rolü”, <<http://www.nato.int/docu/review/2004/issue3/turkish/analysis.html>>, (27.09.2005).

Patterns of Global Terrorism: 1997, **US State Department**, Nisan 1998.

UNITED NATIONS, **Treaty Series**, C. 1137, S. 17828, 1977.

BİR BAŞARI ÖRNEĞİ OLARAK FİNLANDİYA ULUSAL İNOVASYON SİSTEMİNİN ANALİZİ: AKTÖRLER, ROLLER, GÜÇLÜ VE ZAYIF YÖNLER

Arş.Gör. Onur SUNGUR*

ÖZET

Günümüzde; “Ulusal İnovasyon Sistemi” yaklaşımı, gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan pek çok ülke tarafından uygulanmakta ya da uygulama çalışmaları yürütülmektedir. Etkili bir inovasyon sistemi için, başarılı örneklerin incelenmesi ve onlardan ders alınması büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda; çalışmada, Finlandiya Ulusal İnovasyon Sistemi analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında sistemde yer alan aktörler, bu aktörlerin inovasyon sürecindeki rolleri, devletin bilim-teknoloji-inovasyon politikaları analiz edilmiş ve sistemin güçlü ve zayıf yönleri ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon, İnovasyon Sistemi, Ulusal İnovasyon Sistemi, Finlandiya

AN OUTLOOK OF FINNISH NATIONAL INNOVATION SYSTEM AS A GOOD PRACTICE: ACTORS, ROLES, STRENGTHS AND WEAKNESSES

ABSTRACT

Today, National Innovation System approach has been used or tried to be used both in developed and developing countries. For an effective innovation system, it is very crucial to analyze and to learn lessons from successful cases. In this context, in the study, the Finnish National Innovation System is analyzed. The study analyzes the main actors of the system, and their roles in the innovation process and also the science-technology-innovation policies of Finnish government, and finally the strengths and the weaknesses of the system are underlined.

Keywords: Innovation, Innovation System, National System of Innovation, Finland.

* Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

GİRİŞ

Çağımızda; bilgi, teknoloji ve inovasyon, ekonomik büyüme sağlanmasında, toplumsal refahın artırılmasında ve küresel rekabet gücü kazanılmasında en önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilgi, bilim ve teknoloji bugün en önemli üretim faktörüdür. Örneğin; gelişmiş ülkelerde bilim ve teknolojinin ekonomiye katkısı, diğer bütün unsurlardan daha fazladır. Başlıca OECD ülkelerinde bilgiye-dayalı ekonomi (*knowledge-based economy*), GSYİH'nın en azından yarısını oluşturmaktadır.¹ Hem firmalar hem de ülkeler için küresel rekabet gücünün temel anahtarı olan inovasyon, doğrusal olmayan, karmaşık, etkileşimli ve farklı birçok kurumun rol oynadığı bir süreçtir. Dolayısıyla dünya pazarlarında yer edinmek isteyen uluslar, sistematik bir yaklaşımla inovasyonu yönetmeli, denetlemeli ve gerekli kurumsal/hukuki altyapıyı hazırlayarak inovasyon için uygun koşulları yaratmalıdırlar. Kuşkusuz, bu yönetim süreci özellikle Fordist sanayi denetiminden farklılaşmaktadır. Bu nedenle inovasyon yönetimi geleneksel ve “bildik” çerçevenin dışına taşmakta; hatta bazen radikal farklılıklar gösterebilmektedir. Günümüzde birçok ülke, teknik değişimin, ekonomik büyümenin temel kaynağı olduğunu kavramış ve inovasyona sistematik açıdan yaklaşmaya başlamıştır. Bunun bir uzantısı olarak “Ulusal İnovasyon Sistemi” kavramı ortaya çıkmıştır. Günümüzde bu yaklaşım, Finlandiya, İsveç, Norveç, ABD, İngiltere, Almanya, Japonya, Hollanda, İskoçya, Avustralya, Kosta Rika, Meksika, Şili, Estonya, Brezilya, Güney Kore gibi çok geniş bir yelpazede gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan birçok ülke tarafından bilim ve teknoloji politikalarının formülasyonunda kullanılmaktadır. Bu ülkeler arasında Finlandiya, en başarılı örnektir.² Bu ülkenin Ulusal İnovasyon Sistemi'nin incelenmesi, uygulanan bilim-teknoloji ve inovasyon politikalarının ve sistemdeki kurumların rollerinin analiz edilmesi, ders alınması, politika hedef, alan ve uygulama biçimlerinin tartışılması için alternatiflerin değerlendirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Buradan hareketle, bu çalışmada, Finlandiya Ulusal İnovasyon Sistemi analiz edilmiştir. Çalışmada öncelikle “İnovasyon Sistemi” kavramı tanımlanmış, ardından ikinci bölümde Ulusal İnovasyon Sistemi

¹ YONGXIANG, Lu, “Striving to Build a National Innovation System for the Era of Knowledge”, Asia Pacific Biotech News (APBN) Vol: 2 No: 10, 1998, s. 174.

² Bakınız: European Commission, **European Innovation Scoreboard 2003**, CORDIS Focus Supplement, Issue No: 20, November 2003; Commission of the European Communities, **European Innovation Scoreboard 2004, Comparative Analysis of Innovation Performance**, Brussels, 2004; European Trend Chart on Innovation, **European Innovation Scoreboard 2005, Comparative Analysis of Innovation Performance**, Brussels, 2005; AHLBACK, Johan, **The Finnish National Innovation System**, European Regions Research and Innovation Network (ERRIN), Helsinki University Press, Helsinki, 2005.

Bir Başarı Örneği Olarak Finlandiya Ulusal İnovasyon Sisteminin Analizi: Aktörler, Roller, Güçlü Ve Zayıf Yönler

kavramının tarihsel gelişimi, tanımı ve temel aktörleri üzerinde durulmuştur. Son olarak üçüncü bölümde; Finlandiya Ulusal İnovasyon Sistemi'nde yer alan aktörler, bu aktörlerin inovasyon sürecindeki rolleri, devletin bilim-teknoloji-inovasyon politikaları analiz edilmiş ve sistemin güçlü ve zayıf yönleri ortaya konmuştur.

1. İNOVASYON SİSTEMİ KAVRAMI

“İnovasyon Sistemi” yaklaşımı özellikle son 15-20 yıldır yoğun bir şekilde ele alınmakta ve pek çok akademisyenin katkısı sayesinde gelişmiş bir kavramdır. İnovasyon süreçlerinin interaktif faaliyetler olduğunun kabul edilmesi, bu yaklaşımın temelini oluşturmaktadır. İnovasyon süreçlerini açıklamak amacıyla geliştirilen Doğrusal (lineer) modeller, firmaları izole edilmiş olarak görürken, bu yaklaşımda firmalar, oldukça nadiren tek başlarına hareket eden, genellikle diğer firmalar, üniversiteler, araştırma enstitüleri gibi kuruluşlarla etkileşimde bulunan aktörler olarak görülmektedir.³ Geleneksel modeller inovasyonu; araştırma ile başlayan ve yenilik ile son bulan basit ve doğrusal bir süreç olarak görürken, “inovasyon sistemi” kavramı ise inovasyonu; sistemik, interaktif ve evrimsel bir süreç olarak görmektedir.⁴ İnovasyon üzerine yapılan birçok çalışmada da, “fikir üreten sektör” (*ideas producing sector*) ile AR-GE ve inovasyon talep eden firmalar arasında kompleks ilişkiler ağı olduğunun farkına varılmış⁵ ve bu durum doğrulanmıştır. İnovasyon süreçlerinin bahsedilen doğasının farkına varılmasıyla birlikte, inovasyonun sistemik bir yaklaşımla ele alınması gerektiği görüşü yaygınlaşmış ve bunun bir uzantısı olarak “inovasyon sistemi” kavramı ortaya çıkmıştır.

“İnovasyon Sistemi” kavramı; inovasyon sürecine dahil olan aktörler arasındaki ilişkilere büyük önem vermektedir. Bu yaklaşıma göre; inovasyon başarısı yalnızca firmaların, üniversitelerin, araştırma enstitülerinin ve düzenleyici kurumların nasıl hareket ettiklerine değil, aynı zamanda “birlikte” nasıl hareket ettiklerine bağlıdır.⁶ Bir başka

³ SANDSTRÖM, Anna, PETERSSON, Ingrid ve NILSSON, Anna, “**Knowledge Production and Knowledge Flows in The Swedish Biotechnology Innovation System**”, *Scientometrics*, Vol: 48 No: 2, 2000, s. 180.

⁴ HALL, Andy, MYTELKA, Lynn ve OYEYINKA, Banji, “**Innovation Systems: Implications for Agricultural Policy and Practice**”, *Institutional Learning & Change (ILAC) Brief*, No: 2, July 2005, s. 1.

⁵ The European Commission Economic Policy Committee, Working Group on Research and Development, **Report on Research and Development**, 22 January 2002, Brussels, s. 25.

⁶ FORFAS, 8th National Innovation Conference: A Foundation For Innovation, Collaboration Between Education, Enterprise and Government, Dublin City University, 20 November 2003, Conference Proceedings, s. 3.

deyişle, inovasyon ve teknik ilerleme, bilginin çeşitli türlerini üreten, dağıtan, uygulayan aktörler arasındaki kompleks ilişkilerin bir sonucudur.⁷

Kavramın inovasyon, öğrenme, işbirliği, etkileşim gibi konulara verdiği önem büyük ilgi görmüş ve kavram kısa bir sürede yaygınlaşmıştır. “İnovasyon Sistemi” kavramı günümüzde ulusal, bölgesel ve sektörel düzeyde inovasyonu güçlendirmek ve inovasyonun doğasını anlamak için bir çerçeve olarak kullanılmakta ve ulusal rekabetçiliğin anahtarı olarak kabul görmektedir. Bu bağlamda; küresel ekonomide yer edinmek isteyen uluslar, ulusal bazda inovasyonu ve ilgili aktörleri yönetmeli ve en kısa zamanda Ulusal İnovasyon Sistemlerini hayata geçirmelidirler.

2. ULUSAL İNOVASYON SİSTEMİ

2.1. Kavramın Ortaya Çıkışı

Geleneksel teknoloji performansı analizleri; AR-GE harcamaları, AR-GE personeli gibi girdiler ile, patent sayısı gibi çıktılar üzerinde odaklanmaktadır. Bu göstergeler, teknoloji çabalarının yönü ve içeriği hakkında bilgi sağlama açısından önemli kaynaklar iken, bir bütün olarak ekonominin genel yenilikçiliğini ölçme yetenekleri oldukça sınırlı kalmakta, yenilik, büyüme ve üretkenlik konusundaki yönelim hakkında ikna edici açıklamalar sunamamaktadır. Daha da önemlisi; bu göstergeler, inovasyon konusunda yalnızca girdi-çıkıtı konularına odaklanmakta, inovasyon sürecinde aktörler arasındaki etkileşimi ihmal etmekte, dolayısıyla da ülkenin teknoloji performansının oldukça “statik” bir görüntüsünü sunmaktadır.

Geleneksel göstergelerin söz edilen bu eksiklikleri, ulusal düzeyde inovasyon sürecinde ve teknoloji geliştirmede rol alan aktörler arasındaki bağlantı ve etkileşimin önemini vurgulayan yeni bir yaklaşımın gerekliliğini ortaya çıkarmıştır ve Ulusal İnovasyon Sistemi kavramı geliştirilmiştir.⁸ Bu sayede, inovasyon konusunda çıktı odağı terk edilerek “süreç” odağına yönelinmiş ve inovasyonun salt fotoğrafını çekmekten ziyade politika temelli bir yaklaşım geliştirmek mümkün olmuştur.

Ulusal İnovasyon Sistemi kavramı ilk olarak Neo-Schumpeteryan/Evrimsel iktisatçılardan Christopher Freeman, Bengt-

⁷ OECD, **National Innovation Systems**, Paris, 1997, s. 9.

⁸ OECD, **National Innovation Systems**, Paris, 1997, s. 9.

Bir Başarı Örneği Olarak Finlandiya Ulusal İnovasyon Sisteminin Analizi: Aktörler, Roller, Güçlü Ve Zayıf Yönler

Ake Lundvall, Richard Nelson ve Nathan Rosenberg gibi iktisatçılar tarafından 1980'li yıllarda ileri sürülmüştür.⁹ Bununla birlikte; kavramın tamamen yeni olmadığı ve temellerinin 1800'lü yıllara kadar gittiği söylenebilir. Dönemin iktisatçılarından Alman Ekonomist Frederic List, 1841 yılında yazdığı "*Ulusal Politik Ekonomi Sistemi*" (*National System of Political Economy*) adlı eseriyle bu kavramın temellerini ortaya atmıştır. List, çalışmasını İngiliz Sanayi Devrimi'nin ortaya çıktığı ve Almanya'nın İngiltere'yi yakalamaya çalıştığı bir dönemde hazırlamış ve bilim, teknoloji ve yeteneklerin, ülkelerin büyümesinde önemli rol oynadıklarının farkına varmıştır.¹⁰ Ona göre; Büyük Britanya'ya üstünlük kazandıran unsur sahip olduğu teknolojiydi ve Almanya'nın Büyük Britanya ile rekabet edebilmesi için her şeyden önce teknolojiye yetkinleşmesi gerekmektedir. Teknoloji; üretimi, verimliliği, kârı arttırdığı ve sonuç olarak da rekabet üstünlüğü kazandırdığı için son derece önemliydi. Bu nedenle Almanya'nın da yenilik yaratma becerisini elde etmesi ve teknolojiye yetkinlik kazanması gerekmektedir. List, yazmış olduğu eserde bu yetkinleşmeyi mümkün kılacak bir "teknöekonomi" politikası ortaya koymuştur.¹¹ Lundvall'a göre List, Ulusal İnovasyon Sistemi üzerine teorik ve sistematik olarak yaklaşan ve kavrama dikkat çekmeye çalışan ilk kişiydi. List, sistemin bazı önemli unsurlarına değinmiş ve kavramın genel hatlarını çizmiştir. List, genç endüstrilerin korunması gerektiğine, eğitim ve yetiştirme (*training*) konusunda hükümetlerin sorumluluklarına ve endüstriyel gelişmenin desteklenmesi için altyapı geliştirilmesi gibi konulara dikkat çekmiş,¹² fiziksel olmayan yatırımların (*intangible investments*) da en az fiziksel yatırımlar kadar önemli olduğunu altını çizerek Ulusal İnovasyon Sistemi için oldukça önemli bir noktaya değinmiştir.¹³ Kavramın genel hatlarını List çizmekle birlikte, isim babası olarak Bengt-Ake Lundvall gösterilmektedir. Ancak Lundvall, bu fikrin List'e ait olduğunu kabul etmektedir.¹⁴

⁹ YILMAZ, Ayşegül, **Regional Innovation Systems: Literature Review and The Picture for Turkey**, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Aralık 2001, s. 4.

¹⁰ YILMAZ, Ayşegül, s. 4-5.

¹¹ GÖKER, Aykut, "**Ulusal İnovasyon Sistemi ve Üniversite-Sanayi İşbirliği**", Ankara Üniversitesi Geleneksel Bahar Paneli: IV, Bilimsel Araştırmada Üniversite-Sanayi İşbirliği, 20 Nisan 2000, Ankara, s. 2.

¹² MAKAR, Irene, "**Nature, Strengths and Weakness of the 'National Systems of Innovation' Approach for Policy Making**", The Centre for Innovation Studies (THECIS), Working Paper, s. 5.

¹³ YILMAZ, Ayşegül, s. 5.

¹⁴ GÖKER, Aykut, s. 3.

SUNGUR

Ulusal İnovasyon Sistemi kavramı, özellikle 1990'lardan itibaren iktisatçılar ve politika yapıcılar tarafından geniş ölçüde kabul görmüş ve kullanılmaya başlanmış, Nelson'ın 1992 ve 1993 yıllarında yapmış olduğu çalışmalar sayesinde de genişlemiştir.¹⁵ Birçok ülke tarafından bilim ve teknoloji politikalarının formülasyonunda kullanılan ve bilim ve teknoloji politikaları üzerinde oldukça etkili olan Ulusal İnovasyon Sistemi yaklaşımı¹⁶, günümüzde, akademik çevrede yayılmanın ötesinde, gittikçe artan bir şekilde uluslar arası örgütler (OECD gibi) tarafından teknolojik değişme çalışmalarının analitik çerçevesi olarak da kullanılmaktadır.¹⁷

2.2. Tanım Çalışmaları

Ulusal İnovasyon Sistemi'nin genel kabul görmüş bir tanımı bulunmamaktadır. Ancak tüm tanımlarda ortak olan ve asıl vurgulanan şey, inovasyonun bir sistem ve kurumlar arası karşılıklı etkileşimli bir ağ olduğudur.¹⁸

Ulusal İnovasyon Sistemi, çoğunlukla dar ve geniş olmak üzere iki şekilde tanımlanabilmektedir. Dar tanım özellikle yeni bilginin yayılımını ve kullanımını destekleyen kurumlar üzerinde odaklanırken, geniş tanım ise yalnızca firmaları, üniversiteleri, kamu araştırma merkezlerini değil, aynı zamanda ticaret politikasını, makro ekonomik politikaları ve inovasyon yeteneğini destekleyen diğer politikaları da kapsamaktadır.¹⁹ Bir başka deyişle dar tanım sadece bilimsel ve teknik araştırma ve yenilik sürecinde *doğrudan* rol oynayan kurumlar üzerinde odaklanırken, geniş tanım öğrenme, araştırma, keşfetme ve yenilik faaliyetlerinde *doğrudan ve dolaylı* rol

¹⁵ Bkz: NELSON, R.R., **National Innovation Systems – A Comparative Analysis**, Oxford University Press, New York, 1993, Bakınız: NELSON, R.R., “**National Innovation Systems: A Retrospective on a Study**” içinde GLAZIEV, S. ve SCHNEIDER, C.M. (Editors), **Research & Development Management in the Transition to a Market Economy**, Vol: 11, Austria, 1993, pp. 71-101.

¹⁶ SAATÇIOĞLU, Cem, “**Ulusal Yenilik Sistemi Çerçevesinde Uygulanan Bilim ve Teknoloji Politikaları: İsrail, AB ve Türkiye Örneği**”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 2005 Sayı: 5, s. 181.

¹⁷ BALZAT, Markus ve HANUSCH, Horst, **Recent Trends in the Research on National Innovation Systems**, Universitaet Augsburg, Institute for Economics Working Paper Series No: 254, 2003, s. 3.

¹⁸ OECD, **National Innovation Systems**, Paris, 1997, s. 9.

¹⁹ BARBER, Tamara, **High-Tech Innovation in Emerging Markets, The Case of Mexico**, Master of Arts in Law and Diplomacy Thesis, Tufts University The Fletcher School, 2005, s. 8.

Bir Başarı Örneği Olarak Finlandiya Ulusal İnovasyon Sisteminin Analizi: Aktörler, Roller, Güçlü Ve Zayıf Yönler

oynayan tüm ekonomik, politik ve sosyal kurumları da kapsamaktadır.²⁰

Ulusal İnovasyon Sistemi üzerine yapılan farklı öncü tanımlar şöyle sıralanabilir:

Freeman ve Nelson'a göre; "AR-GE uygulayan ve onu destekleyen, AR-GE sonuçlarını ticari yeniliklere dönüştüren ve yeni teknolojilerin yayılımını (*diffusion*) etkileyen kamu ve özel kurumların oluşturduğu ağ"dır.²¹

Nelson'a göre; "Karşılıklı etkileşimleri ulusal firmaların yenilikçi performansını belirleyen kurumlar bütünüdür."²²

Lundvall'ın inovasyona bakış açısı ise temel olarak iki kavram üzerine kurulmuştur.²³

— Modern ekonominin temel kaynağı bilgi, buna göre modern ekonominin en önemli süreci öğrenmedir.

— Öğrenme; kurumsal ve sosyal içeriği göz önünde bulundurulmadan anlaşılamayacak sosyal bir süreçtir.

Buna göre Lundvall Ulusal İnovasyon Sistemi'ni; "öğrenmeyi, araştırmayı ve keşfetmeyi etkileyen kurumsal düzenlemeler ve ekonomik yapının tüm parçaları" olarak tanımlamaktadır.²⁴

Patel ve Pavitt ise Ulusal İnovasyon Sistemi'ni "ülkedeki teknolojik öğrenmenin yönünü ve oranını belirleyen ulusal kurumlar, onların teşvik edici/cesaretlendirici yapıları ve yetenekleri" olarak tanımlamaktadırlar.²⁵

Ulusal İnovasyon Sistemi konusunda en geniş tanımı ise Metcalfe vermektedir. Metcalfe'ye göre Ulusal İnovasyon Sistemi, "hükümetlerin inovasyon sürecini etkilemek amacıyla uygulayacakları politikalar için çerçeve sunan ve yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve

²⁰ BOZEMAN, Barry, CROW, Michael ve TUCKER, Chris, "Federal Laboratories and Defense Policy in the US National Innovation System", Paper prepared for the DRUID Summer Conference on National Innovation Systems, 9-12 June 1999, Denmark, s. 1-2.

²¹ MAKAR, Irene, s. 3.

²² OECD, *National Innovation Systems*, Paris, 1997, s. 10.

²³ GOLDEN, Willie, HIGGINS, Eoin ve LEE, Soo Hee, "National Innovation Systems and Entrepreneurship", Centre for Innovation & Structural Change (CISC) Working Paper No: 8, October 2003, s. 4.

²⁴ LUNDVALL, Bengt-Ake, *National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning*, Pinter Publications, New York, 1992, s. 2.

²⁵ PATEL, Pari ve PAVITT, Keith "National Systems of Innovation: Why They are Important and How They Might be Measured and Compared?", *Economics of Innovation and New Technology*, 3, 1994, s. 79.

yaygınlaştırılmasına bireysel ve ortaklaşa olarak katkıda bulunan farklı kurumların oluşturduğu yapı bütünüdür. Böyle bir yapı, bilgiyi yaratmak, biriktirmek, yaygınlaştırmak ve transfer etmek için birbirine bağlanmış kurumların oluşturduğu bir sistemdir.”²⁶

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere; yazarların odak noktaları açısından bazı farklılıklar söz konusudur. Örneğin; Freeman üretim sistemi ve inovasyon süreci arasındaki etkileşime odaklanırken, Nelson yenilik ve bilgi üretimine odaklanmaktadır. Lundvall’ın yaklaşımı ise Freeman’ın yaklaşımına oldukça benzemektedir. Her ikisi de öğrenme süreciyle ilgili örgütsel konular üzerinde odaklanmakta ve her ikisi de kurumsal faktörlerin önemine değinmektedirler.²⁷ Tüm bu tanımların iki farklı odak noktasında yoğunlaştığı görülmektedir. Bir kısım tanımda “bilgi”nin önemine vurgu yapılırken, diğer tanımlarda “öğrenme” konusuna odaklanılmaktadır. Ancak şunu da belirtmekte fayda vardır; inovasyon süreci etkileşimli bir süreçtir ve “yönetişim” boyutunun da dikkate alınması gerekmektedir. Kaldı ki; öğrenme ve yönetim de doğası gereği etkileşimli süreçlerdir. Dolayısıyla, bu üç unsuru da dikkate alan bir tanım gerekmektedir. Bu bağlamda Ulusal İnovasyon Sistemi; “Bireysel ve kurumsal öğrenme süreçlerini destekleyerek, yeni bilginin ortaya çıkmasını sağlayan, ortaya çıkan bu yeni bilgi ve teknolojilerin kullanılmasında, yaygınlaştırılmasında ve ekonomik faydaya dönüştürülmesinde doğrudan ya da dolaylı olarak görev alan ve tüm bu süreçleri aktif olarak yöneten kurum/kuruluşların oluşturduğu ilişki – işbirliği – etkileşim ağı” olarak tanımlanabilir.

2.3. Temel Elemanları

Ulusal İnovasyon Sistemi, bilimsel araştırmanın teşvik edilmesi, yeni teknolojilerin yaratılması ve bu teknolojilerin ekonomide uygulanması için bir araya gelen çok sayıda farklı bileşenlerden oluşan bir yapıdır.²⁸ Sistemde doğrudan ya da dolaylı

²⁶ METCALFE, S., “Technology Systems and Technology Policy in an Evolutionary Framework”, içinde ARCHIBUGI, D. ve MICHIE, J. (Editors), Technology, Globalisation and Economic Performance, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, s. 461-462.

²⁷ MAKAR, Irene, s. 9-10.

²⁸ LEHMAN, Bruce ve GARDUNO, Eric, “Technology Transfer and National Innovation”, International Intellectual Property Institute (IPI), International Conference on Technology Transfer, Intellectual Property Rights and Business Policy, 25-26 March 2004, Sao Paulo – Brazil, s. 1.

**Bir Başarı Örneği Olarak Finlandiya Ulusal İnovasyon Sisteminin
Analizi: Aktörler, Roller, Güçlü Ve Zayıf Yönler**

olarak görev alan, bilim, teknoloji ve inovasyonun yönünü ve oranını etkileyen birçok kurum / kuruluş yer almaktadır. Sistem yalnızca;²⁹

– Yenilik yapma yeteneğine sahip firmalar, bu firmalara danışmanlık, tasarım, kontrollük hizmetleri sunan kuruluşlardan,

– Teknoloji transferine ilişkin mekanizmalardan,

– Araştırma faaliyetleri yürütülen araştırma birimleri, sözleşmeli araştırma merkezleri, ortak araştırma merkezleri ve konsorsiyumlarından,

– Üniversiteler ve kamu araştırma kurumlarından,

– Eğitim-öğretim kurumlarından,

– Öğretim ve araştırma kalitesini değerlendiren kurumlardan

oluşmamaktadır. Bunların yanında;

– Enformasyon ağları ve konuya özgü enformasyon hizmetleri veren merkezler,

– Standartlarla ve kalite denetimiyle ilgili kurumlar, akreditasyon sistemi,

– Üniversite ile sanayiye buluşturan teknokentler – teknoparklar,

– Yeni geliştirilen üretim araçlarının ve yöntemlerinin tanıtıldığı gösteri (demonstrasyon) merkezleri,

– Teknoloji danışmanlık merkezleri,

– Patent ofisleri ve fikri mülkiyet haklarını koruyan diğer kurumlar,

– Özellikle aşağıdaki konularda danışmanlık hizmeti veren kurumlar;

– Yeni iş alanlarına ilişkin fizibilite raporlarının hazırlanması ve iş fırsatlarının geçerliliğinin değerlendirilmesi

– İş planlarının geliştirilmesi

– Finansman yönetimi ve finansman kaynaklarına erişim

– Pazarlama

– Fikri mülkiyet mevzuatı, patent başvurusu ve tescil işlemleri vb işlemler

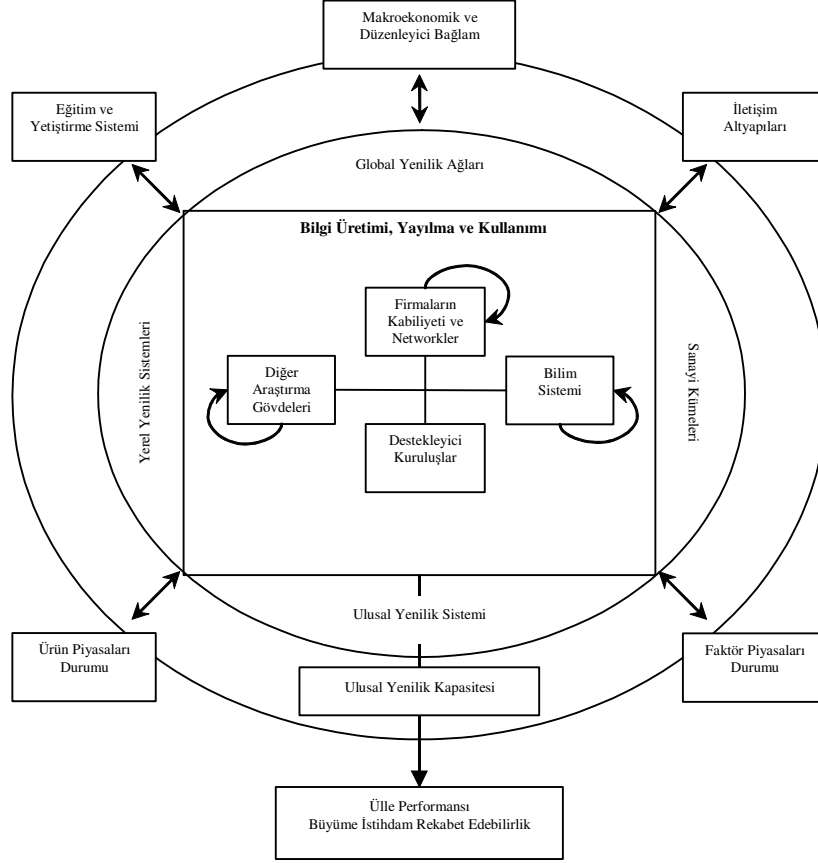
²⁹ DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Bilim ve Teknoloji Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT, Ankara, 2000, s. 9-11.

SUNGUR

- Teknolojik yetenek analizleri
 - İşletme performans analizleri ve işletme elemanlarının yetiştirilmesi
 - Yazılım geliştirme, veri işleme, yazılım ve enformasyon tedariki
 - İnsan kaynakları yönetimi, AR-GE ve inovasyon yönetimi
 - Dünyadaki en iyi uygulama örneklerine erişim ve aktarım
 - Teknolojik inovasyon yatırımlarını özendiren mekanizmalar,
 - Üniversitelerin bilimsel araştırmalarına ve firmaların AR-GE faaliyetlerine finansman yardımı sağlamaya yönelik mekanizmalar,
 - Sözleşmeli araştırma merkezlerinin, ortak araştırma merkezlerinin ve konsorsiyumlarının oluşmasını kolaylaştırmaya ve finansman desteği sağlamaya yönelik mekanizmalar,
 - Kuluçkalıklar, teknoparkları vb ortamların oluşmasını kolaylaştırıcı mekanizmalar
 - Kaynak ihtiyacı olan, gelişme potansiyeline sahip, ileri teknoloji tabanlı şirketlere ticari amaçlarla uzun vadeli sermaye yatırım yapan girişim sermayesi (venture capital) yatırım ortaklıkları
- Ulusal İnovasyon Sistemi'nin diğer elemanlarını oluşturmaktadır.
- OECD'ye göre; Ulusal İnovasyon Sistemi'ndeki temel aktörler ve bu aktörler arasındaki ilişkiler, aşağıda Şekil 1 yardımıyla sunulmaktadır

**Bir Başarı Örneği Olarak Finlandiya Ulusal İnovasyon Sisteminin
Analizi: Aktörler, Roller, Güçlü Ve Zayıf Yönler**

**Şekil 1 - Ulusal İnovasyon Sistemi'nin Temel Aktörleri ve
Aktörler Arası İlişkiler**

Kaynak: OECD, Managing National Innovation Systems, Paris, 1999, s. 23.

Firmalar

İnovasyon sistemi yapısında firmalar temel unsurdur. Birçok inovasyon firmalar tarafından geliştirilmekte ve uygulanmaktadır. Bilgi akışının ve öğrenme süreçlerinin organizasyonu, firmaların yenilikçi kapasitelerinden büyük ölçüde etkilenmektedir. Yenilikçi firmalar ve bu firmaların aralarında oluşturdukları ağlar, teknolojik

yenilik faaliyetlerinin yürütülmesinde ve bu faaliyetlerin ticari uygulamalara dönüştürülmesinde büyük önem arz etmektedir.³⁰

Üniversiteler-Kamu Araştırma Kuruluşları-AR-GE Kurumları

Kâr amacı gütmeyen araştırma kuruluşları, teknolojik yeniliklerin üretilmesi konusunda büyük rol almakta ve firmalara destek olmaktadır. Bu grubun en önemli elemanı üniversiteler olup, bilimsel bilginin üretilmesi, bilim adamı ve araştırmacıların yetiştirilmesi, eğitilmesi gibi görevleri bulunmaktadır.³¹ Üniversiteler, endüstriyel gelişmeye doğrudan katkısı olan bilginin, yeni fikirlerin, yeni teknolojilerin yaratılmasında birincil kaynaklardır. Üniversiteler dışında, meslek liseleri, teknik ve mesleki eğitim kuruluşları da son derece önemlidir. Çünkü bu kuruluşlar, yeni ve gelişen endüstriler ve firmalar için teknisyen, mühendis vb. elemanlar yetiştirmekte ve bir kalifiye işgücü havuzu sağlamaktadır. Ayrıca unutulmamalıdır ki; inovasyon sürecinin bütün girdileri bilimsel-temelli formal AR-GE çabalarından sağlanmamaktadır, teknisyenlerin, mühendislerin, yöneticilerin görüşleri ve sahip oldukları kapalı bilgi de inovasyon süreci için oldukça önemlidir.

Hükümetler

Hükümetler inovasyon sisteminin önemli bir elemanıdır. Çünkü hükümetler, araştırmayı, geliştirmeyi ve bilimin gelişmesini doğrudan finanse etmektedirler. Tabi hükümetlerin sistem içerisindeki rolü yalnızca bununla sınırlı değildir. Hükümetler yalnızca eğitim ve kamu AR-GE çalışmaları için kaynak sağlayan taraf olarak değil, aynı zamanda bilginin sistem içerisinde akışını engelleyen unsurların ortadan kaldırılmasında da sorumluluk sahibi taraflar olmaktadır.³² Bugün hükümetler, teknoloji ve inovasyon politikasını, bütün bir ekonomi politikasının tamamlayıcı bir parçası haline getirmek ve ülke ekonomisinin tamamını kapsayan etkin bir bilgi sistemi kurulmasında ve inovasyon için uygun şartların sağlanmasında rol almak zorundadırlar. Bu şartların sağlanması için uygulanabilecek politikalar şöyle sıralanabilir.³³

– İnovasyon temelli rekabeti teşvik edeni, bunun yanında ortak araştırmayı da kolaylaştıran bir ***rekabet politikası***,

³⁰ TAYMAZ, Erol, **Ulusal Yenilik Sistemi, Türkiye İmalat Sanayiinde Teknolojik Değişim ve Yenilik Süreçleri**, TÜBİTAK-TTGV-DİE, Ankara, 2001, s. 26.

³¹ TAYMAZ, Erol, s. 26.

³² FORFAS, s. 9.

³³ DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2000, s. 7-8.

**Bir Başarı Örneği Olarak Finlandiya Ulusal İnovasyon Sisteminin
Analizi: Aktörler, Roller, Güçlü Ve Zayıf Yönler**

- Beşeri sermayenin oluşmasına katkıda bulunan bir *eğitim ve öğretim politikası*,
- Bürokratik engellerin azaltılmasına/ortadan kaldırılmasına yönelik bir *idari-mali reform politikası*,
- Firmalara sermaye akışını kolaylaştıran ve ihtiyaç duydukları finansmana kolay erişimi mümkün kılan bir *finansman ve maliye politikası*,
- Emek piyasasında esnekliği ve işgücünü hareketliliğini arttırmaya yönelik bir *işgücü politikası*,
- Küresel teknolojinin ulusal sınırlar içerisinde yayılımını güçlendiren bir *yabancı sermaye politikası*.

Destek ve Köprü Kuruluşlar

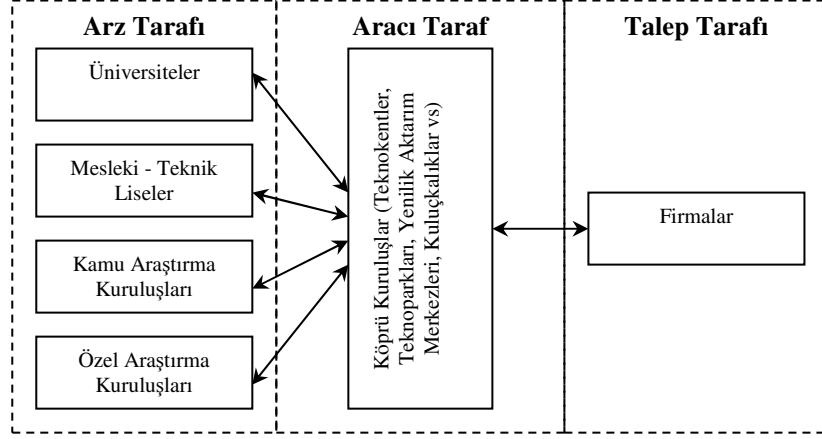
Bu kuruluşların temel görevi ise; yenilik faaliyetinde bulunan kuruluşlara teknolojik altyapı desteği sağlamak, yeni teknolojilerin yaygınlaştırılmasını, eğitim ve laboratuvar destek hizmetleri sunulması ve standartların belirlenmesi gibi faaliyetlerdir.

Finansman Kuruluşları

Teknolojik yenilik faaliyetlerinin desteklenmesinde görev alan kuruluşlar, Ulusal İnovasyon Sistemi'nin önemli unsurlarından birisini oluşturmaktadır. AR-GE bağışları, krediler, vergi indirimleri, girişim sermayesi gibi araçlar, teknolojik yenilik faaliyetlerinin yaygınlaşmasını mümkün kılmaktadır.

Yukarıda sıralanan bu aktörleri genel olarak arz tarafı, talep tarafı ve aracı taraf olmak üzere 3 gruba ayırmak mümkündür. Sistemin arz tarafı; bilginin yaratılması ve yüksek kalifiye işgücünün eğitilmesi ve yetiştirilmesi gibi konularda faaliyette bulunan kurumlardan oluşmaktadır. Talep tarafı ise; arz tarafından sağlanan teknolojik bilgiyi ve kalifiye işgücünü alarak kullanan ve bunu yenilikçi ürün ve süreçlere dönüştüren firmalardan oluşmaktadır. Aracı taraf ise; arz ve talep tarafı arasında köprü kurulmasında ve böylelikle bilginin ekonomik faydaya dönüştürülmesinde ve teknoloji difüzyonunun hızlandırılmasında rol oynamaktadır. Bu taraflar; Şekil 2 yardımıyla gösterilmektedir:

Şekil 2: Ulusal İnovasyon Sistemi'nde Arz Tarafı, Talep Tarafı ve Aracı Taraf Arası İlişkiler

3. FİNLANDİYA ULUSAL İNOVASYON SİSTEMİ'NİN ANALİZİ: AKTÖRLER, ROLLER, ÜSTÜNLÜKLER VE ZAYIFLIKLAR

Çalışmanın bu kısmında, Ulusal İnovasyon Sistemi konusunda başarılı bir örnek olan ve son yıllarda küresel rekabetçilik sıralamasında en üst sıralarda yer almayı başaran Finlandiya'nın Ulusal İnovasyon Sistemi'i incelenecektir. Ancak, hangi Ulusal İnovasyon Sistemi'nin tüm ülkeler için uygun olduğu ve yenilik yaratma ve büyüme artışı sağlama konusunda en başarılı olduğu tartışmalıdır. Kaldı ki, inovasyon sisteminin başarısı büyük ölçüde ülke karakteristiklerine bağlıdır. Lundvall, Ulusal İnovasyon Sistemi'nin ülkeden ülkeye farklılık gösteren 5 temel unsuru olduğunu ifade etmektedir. Bu unsurlar;³⁴

- Özel firmaların öğrenme yetenekleri, inovasyon yeteneğini arttırmak için gerekli olan bilgi akımları ve firmaların kendi içsel organizasyonu,
- Bilgi üreten kuruluşlar (üniversiteler, araştırma enstitüleri gibi) ile firmalar arasındaki ilişkiler,
- Özellikle yeni teknolojilere yatırım yapmak için yeterli kaynakları olmayan KOBİ'lere kaynak sağlayacak finansal sektörün kurumsal düzenlemeleri,

³⁴ HAUKKA, Sandra, **Research Training and National Innovation Systems, Finland Compared to Australia and USA**, TEKES Technology Review 182, 2005, s. 8.

Bir Başarı Örneği Olarak Finlandiya Ulusal İnovasyon Sisteminin Analizi: Aktörler, Roller, Güçlü Ve Zayıf Yönler

- Yeniliğin desteklenmesinde devletin ve kamu sektörünün rolü,
- AR-GE sisteminin kaynakları, gücü ve organizasyonudur.

Finlandiya, bu unsurların pek çoğunda başarıyı yakalamış bir ülkedir ve gerek farklı kuruluşlar tarafından yapılan uluslar arası sıralamalarda, gerekse AB tarafından yapılan çalışmalarda her zaman en üst sırada yer almayı başarmaktadır.

3.1. Ülke Hakkında Genel Bilgi

Finlandiya'nın nüfusu ve yüzölçümü Türkiye ile kıyaslandığında oldukça küçüktür (5 milyon nüfus ve 338.000 km² yüzölçümü). Km² başına düşen kişi sayısı yalnızca 17 olup, nüfusun %60'ı kentsel alanlarda yaşamaktadır. Ülkenin en büyük metropol merkezi olan Helsinki, nüfusun yaklaşık altıda birini barındırmaktadır.³⁵ Ülkenin 2004 yılı itibariyle; Satın Alma Gücü Paritesi'ne göre hesaplanmış GSYİH'sı 159,9 milyar \$, Kişi Başı Milli Gelir (KBMG) 30.594 \$, yıllık reel GSYİH artışı %3,62, enflasyon oranı %0,48'dir.³⁶ Finlandiya, AB'nin GSYİH'sında %1,4'lük bir paya sahiptir.³⁷ Yatırım göstergelerine bakıldığında; Brüt Sabit Sermaye Yatırımı / GSYİH oranı %18,337, Brüt Makine-Teçhizat Yatırımı / GSYİH oranı ise 5,334'tür.

Bilim, Teknoloji ve AR-GE göstergelerine bakıldığında; Finlandiya'nın oldukça iyi bir performans sergilediği görülmektedir. Ülkede AR-GE harcamalarının GSYİH'ya oranı %3,48, Bilgi Yatırımı / GSYİH oranı %6,061, Bin Kişi Başına Araştırmacı Sayısı 17,68'dir. 2002 yılı itibariyle ülkenin almış olduğu üçlü (triadic) patent sayısı ise 593.554'tür.³⁸

3.2. Ülkenin İnovasyon Performansı

Finlandiya, yenilik ve rekabetçilik açısından dünyanın en başarılı ülkesidir. Finlandiya, Dünya Ekonomik Forumu tarafından

³⁵ AHLBACK, Johan, **The Finnish National Innovation System**, European Regions Research and Innovation Network (ERRIN), Helsinki University Press, Helsinki, 2005, s. 3.

³⁶ OECD, **Country Statistical Profiles 2006 - Finland**, Çevrimiçi: <http://stats.oecd.org> (Erişim Tarihi: 24.11.2006)

³⁷ European Commission, **Key Figures on Europe Statistical Pocketbook 2006**, Luxembourg, 2006, s. 15.

³⁸ OECD, **Country Statistical Profiles 2006 - Finland**, Çevrimiçi: <http://stats.oecd.org> (Erişim Tarihi: 24.11.2006)

SUNGUR

yayınlanan Küresel Rekabetçilik Raporu sıralamasında 2003 yılında ABD’den aldığı birinciliği, son 3 yıldır korumaktadır.

Tablo 1 - Küresel Rekabetçilik Sıralaması (İlk 10 Ülke)

ÜLKE	2005	2004	2003	2002
Finlandiya	1	1	1	2
ABD	2	2	2	1
İsveç	3	3	3	5
Danimarka	4	5	4	10
Tayvan	5	4	5	3
Singapur	6	7	6	4
İzlanda	7	10	8	12
İsviçre	8	8	7	6
Norveç	9	6	9	9
Avustralya	10	14	10	7

Kaynak: World Economic Forum, **Global Competitiveness Report 2005-2006: Policies Underpinning Rising Prosperity**, (Editors: Michael E. PORTER, Klaus SCHWAB ve Augusto LOPEZ-CLAROS), Palgrave Macmillan, September 2005, s. 7.

Finlandiya, rekabetçiliğin ölçüldüğü diğer birçok uluslararası sıralamada da üst sıralarda yer almaktadır. Örneğin; “Yönetim Geliştirme Enstitüsü” tarafından yapılan ve 60 ülkenin ele alındığı “*Dünya Rekabetçilik Yıllığı 2005*” (*World Competitiveness Yearbook 2005*) sıralamasında Finlandiya 2004 yılında 8. sırada iken 2005 yılı itibarıyla 6. sıraya yükselmiştir.³⁹

Finlandiya, inovasyon performansı açısından ise, Eurostat tarafından yapılan Avrupa İnovasyon Skortahtası sıralamasında 2. sırada yer almaktadır. 2003 yılında 1. sırada yer alan ülke⁴⁰, 2004 ve 2005 yıllarında “Momentum Kaybeden Ülkeler” kategorisinde yer almış ve İsveç’in ardından 2. sırada yer almıştır.⁴¹ Bununla birlikte,

³⁹ The Institute for Management Development (IMD), **World Competitiveness Yearbook 2005**, s. 5.

⁴⁰ European Commission, **European Innovation Scoreboard 2003**, CORDIS Focus Supplement, Issue No: 20, November 2003, s. 9.

⁴¹ Commission of the European Communities, **European Innovation Scoreboard 2004, Comparative Analysis of Innovation Performance**, Brussels, 2004, s. 5.

Bir Başarı Örneği Olarak Finlandiya Ulusal İnovasyon Sisteminin Analizi: Aktörler, Roller, Güçlü Ve Zayıf Yönler

Finlandiya, bilgi yaratımı, inovasyon yönetimi, iç inovasyon talebi, stratejik yenilikçilerin oranı göstergelerinde 1. sırada yer almaktadır.⁴²

Finlandiya'nın, büyüklüğüne kıyasla iletişim teknolojisi araçları ve diğer ileri teknoloji alanlarında yapmış olduğu ihracat, uluslararası karşılaştırmalarda dikkate değer boyutlardadır. Finlandiya; AR-GE'de devlet desteği, AR-GE yoğunluğu ve AR-GE sektöründe çalışan sayısı bakımından dünya birincisi konumundadır. Finlandiya'da eğitim düzeyi de oldukça yüksektir, toplam nüfusun 1/3'ünden fazlası lise ve dengi eğitim (*tertiary education*) almıştır.⁴³

Ülkenin ekonomik gelişmesine bakıldığında, bugün dünyanın en rekabetçi ülkeleri, arasında olduğunu görmek oldukça şaşırtıcıdır. Sadece yarım yüzyıl öncesine kadar Finlandiya kırsal, fakir ve önemsiz bir ülke görünümündedir. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Finlandiya, ülkenin yeniden inşasında tek başına kalmıştır. Birçok Avrupa ülkesinin aksine Finlandiya, Marshall Programı'ndan yararlanamamıştır. 1950'lerin sonunda başlayan sanayileşme süreciyle birlikte oldukça hızlı bir şekilde sanayileşmiş, özellikle ihracata-dayalı sanayiye yapılan yatırımlar artmıştır. 1980'lerin başında Finlandiya, bilgi-yoğunluğu ve teknolojik üstünlüğü ülkenin stratejik politika hedefleri olarak ilan etmiştir. 1980'lerin sonuna gelindiğinde ise Finlandiya, refah seviyesi en yüksek ülkeler ligine katılmıştır. 1990'lı yıllarla birlikte ağbağlaşma ve inovasyon politikalarına odaklanılmış ve "Ulusal İnovasyon Sistemi" kavramı, politikalara girmiştir.⁴⁴ Bu tarihten itibaren, AR-GE harcamalarının GSYİH'daki payı hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. 1990 yılında AR-GE harcamalarının GSYİH'ya oranı %1,9 iken, 1995 yılında bu oran %2,4'e, 1998 yılında da %3,1'e çıkmıştır.⁴⁵

3.3. Ulusal İnovasyon Sistemi ve Temel Kurumları

Finlandiya Ulusal İnovasyon Sistemi, farklı görevleri olan çok sayıda aktörden oluşmaktadır. Sistemin elemanları, örgütsel yapısı ve kurumlar arasındaki ilişkiler aşağıda Şekil 3 yardımıyla sunulmaktadır.

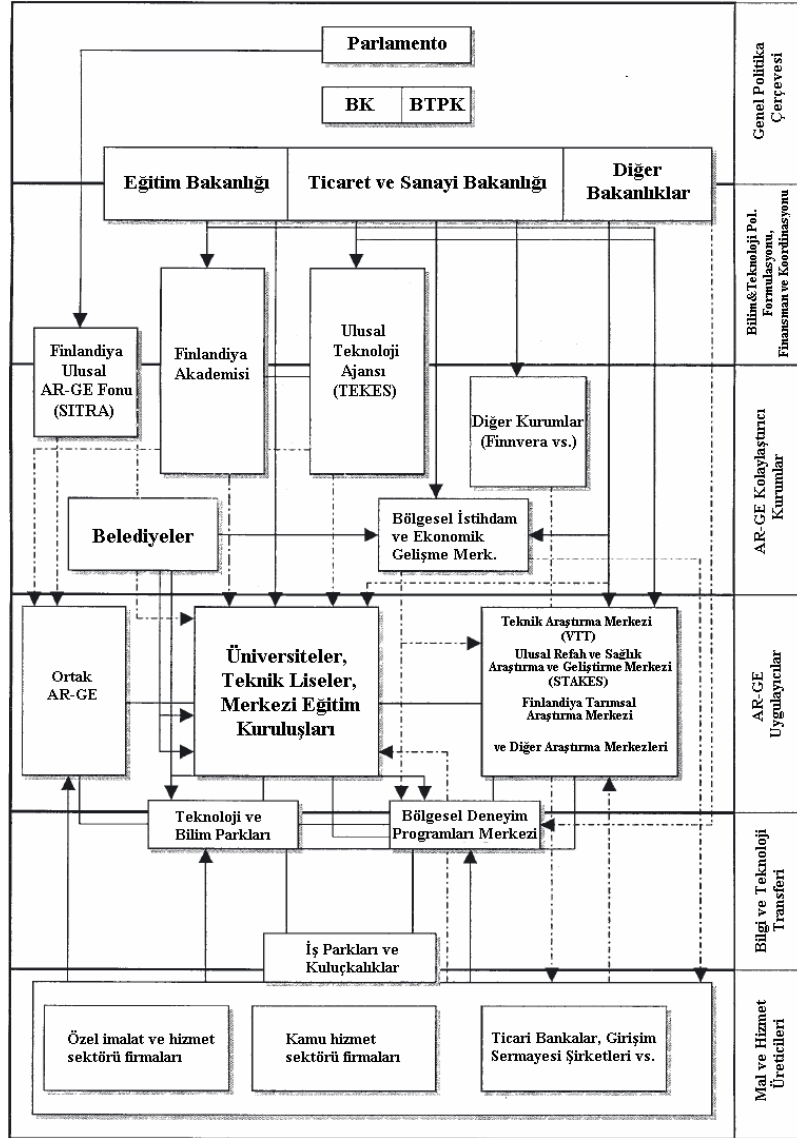
⁴² European Trend Chart on Innovation, **European Innovation Scoreboard 2005, Comparative Analysis of Innovation Performance**, Brussels, 2005.

⁴³ AHLBACK, Johan, s. 4.

⁴⁴ AHLBACK, Johan, s. 5.

⁴⁵ Department of Industry, Science, Resources, **National Innovation Systems of Selected Nations**, Australia, October 1999, s. 16.

Şekil 3 - Finlandiya Ulusal İnovasyon Sistemi

Kaynak: AHLBACK, Johan, *The Finnish National Innovation System*, s. 10.

Sistemin en önemli politika yapıcı kurumları Parlamento, Bakanlar Kurulu ve Bilim ve Teknoloji Politikası Konseyi'dir. Mart 1987'de kurulan Bilim Politikası Konseyi'nin devamı niteliğinde olan Bilim ve Teknoloji Politikası Konseyi'nin başkanlığını Başbakan yapmaktadır. Konsey, bilim ve teknoloji ile ilgili konularda hükümete ve ilgili Bakanlıklara öneriler sunmaktadır. Konsey, Finlandiya bilim

Bir Başarı Örneği Olarak Finlandiya Ulusal İnovasyon Sisteminin Analizi: Aktörler, Roller, Güçlü Ve Zayıf Yönler

ve teknoloji politikasının ve Ulusal İnovasyon Sistemi'nin koordinasyonunda sorumludur. Konseyin diğer görevleri de şunlardır:⁴⁶

- Ülkenin bilim ve teknoloji politikasını yönlendirmek,
- Bilimsel araştırma ve eğitimin gelişmesiyle ilgili olarak plan ve raporlar hazırlamak,
- Teknoloji geliştirme ve uygulama ile ilgili sorunlara çözüm bulmak.

Konsey, her 3 yılda bir bilim ve teknoloji politikası raporu yayınlamaktadır. Raporda, geçmiş gelişmeler analiz edilmekte ve gelecek için öneriler sunulmaktadır. 2003 yılında “*Bilgi, İnovasyon ve Uluslararasılaşma*” başlığıyla yayınlanan son raporda, Ulusal İnovasyon Sistemi'nin uluslararasılaşma açısından anahtar olduğu vurgulanmakta ve bunu sağlamak için;

- Araştırma alanlarına yatırım yapılması,
- Teknolojik yeniliklerin işletmelerde kullanımının desteklenmesi,
- Yenilik için uygun koşulların desteklenmesi,
- Finlandiya Akademisi ve Ulusal Teknoloji Ajansı'nın kaynaklarının artırılması,
- Araştırma kurumlarının geliştirilmesi ve
- Araştırma ve yenilik finansmanının artırılması

gibi öneriler sunulmaktadır.⁴⁷

Bakanlıkların temel fonksiyonu ise, genel politika yönergelerine göre sistemi koordine etmek, finanse etmek ve denetlemektir. Bununla birlikte, karar hazırlayıcı kurumlar olarak bakanlıklar, inovasyon politikasının formülasyonuna ve hazırlanmasına da katılmaktadırlar. İnovasyon sisteminde görev alan Bakanlıklar arasında en önemli olanlar Eğitim Bakanlığı ile Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'dır. Söz konusu iki bakanlık, toplam kamu AR-GE bütçesinin %80'lik bir kısmını yönetmektedirler.⁴⁸ Eğitim Bakanlığı'nın bilim politikası konusundaki temel sorumluluğu; temel araştırmayı ve altyapısını desteklemektir. Bakanlık, 20 üniversiteyi, temel araştırmanın başlıca

⁴⁶ Finlandiya Bilim ve Teknoloji Politikası Konseyi Resmi Web Sitesi, Çevrimiçi: <http://www.minedu.fi> (Erişim: 14.10.2006)

⁴⁷ Science and Technology Policy Council of Finland, **Knowledge, Innovation and Internationalisation**, Helsinki, 2002, s. 1-2.

⁴⁸ AHLBACK, Johan, s. 11.

finansman kurumu olan Finlandiya Akademisi'ni ve 29 "çok programlı lise"yi (*polytechnics*) yönetmektedir.⁴⁹ Ticaret ve Sanayi Bakanlığı ise AR-GE finansmanı açısından önemli bir Bakanlıktır. Bakanlık, 2006 yılında AR-GE için toplam 555 milyon Euro kaynak ayırmıştır. Bu kaynağın büyük bir kısmı ise doğrudan Ulusal Teknoloji Ajansı (*National Technology Agency – TEKES*)'na gitmektedir. Bakanlık ayrıca, 2004-2007 döneminde uygulanacak stratejinin temel hedeflerinin ve eylemlerinin belirtildiği bir teknoloji politikası strateji dokümanı hazırlamıştır. Buna göre; teknoloji ve yenilik politikasının temel hedefi; Finlandiya sanayisinin rekabetçiliğini ve ekonomik büyümesini desteklemek, ayrıca, istihdamı ve refahı arttırmaktır.⁵⁰

Sistemin temel kamusal finansman kurumları ise Finlandiya Akademisi (*Academy of Finland*) ve Ulusal Teknoloji Ajansı'dır. Bu kurumlar, sistemin hakim finansman kurumları olmakla birlikte, sistemin faaliyetlerini denetleme ve koordine etmek görevleri de bulunmaktadır.⁵¹ Finlandiya Akademisi, araştırma finansmanı konusunda uzman bir kuruluştur. Temel amacı yüksek-seviyeli, uzun-dönemli ve kalite-temelli araştırmanın desteklenmesi olan Finlandiya Akademisi, üniversitelere ve araştırma enstitülerine araştırma desteği olarak yılda yaklaşık 200 milyon Euro kaynak sağlamaktadır. Akademi, toplam hükümet desteğinin %13'ünü tek başına sağlamaktadır. Akademi; araştırma projeleri, araştırma programları, mükemmeliyet merkezleri, araştırmacı yetiştirilmesi ve uluslar arası araştırma işbirlikleri için destek sağlamaktadır.⁵² Finlandiya Akademisi ve Ulusal Teknoloji Ajansı arasında sürekli bir işbirliği vardır ve bu iki kurum, faaliyetlerini sürekli olarak birlikte koordine etmektedir.⁵³ Bu husus, politikaların uyumu açısından son derece önemlidir.

Temel aktörlerin yanı sıra, Finlandiya Ulusal İnovasyon Sistemi'nde çok sayıda aracı kuruluş görev almaktadır. Bunlar; bilim ve teknoloji parkları, teknoloji transfer şirketleri, endüstriyel irtibat ofisleri (*industrial liaison offices*), yenilik merkezleri ve kuluçkalıklardır. Ayrıca, bilim parkları arasında ağbağlaşma kuruluşu

⁴⁹ Finlandiya Eğitim Bakanlığı Resmi Web Sitesi, Çevrimiçi: <http://www.minedu.fi/minedu/> (Erişim: 14.10.2006)

⁵⁰ Finlandiya Ticaret ve Sanayi Bakanlığı Resmi Web Sitesi, Çevrimiçi: <http://www.ktm.fi> (Erişim: 18.10.2006)

⁵¹ AHLBACK, Johan, s. 9.

⁵² Finlandiya Akademisi Resmi Web Sitesi, Çevrimiçi: <http://www.aka.fi> (Erişim: 13.10.2006)

⁵³ European Trend Chart on Innovation, *Annual Innovation Policy Trends and Appraisal Report, Finland, 2004-2005*, European Commission Enterprises Directorate General, 2005, s. 2.

Bir Başarı Örneği Olarak Finlandiya Ulusal İnovasyon Sisteminin Analizi: Aktörler, Roller, Güçlü Ve Zayıf Yönler

olarak 1988 kurulan Bilim Parkları Birliği (TEKEL) bulunmaktadır. TEKEL'in 22 üyesi bulunmakta olup, bu üyeler toplam 32000'den fazla çalışan istihdam etmekte ve 1600 işletme ve araştırma kurumunu barındırmaktadır. Ayrıca, teknoloji merkezlerine ve bilim parklarına yerleşmiş olan çok sayıda teknoloji transfer şirketi bulunmaktadır. Teknoloji transfer şirketlerinin temel görevi; üniversitelerde ve araştırma enstitülerinde ortaya çıkan araştırma sonuçlarının (yeni teknolojilerin) ticarileştirilmesini sağlamaktır. Teknoloji transfer şirketlerine ek olarak, Finlandiya üniversitelerinin tamamında yer alan endüstriyel irtibat ofislerinin ve yenilik merkezlerinin de teknoloji transfer şirketlerine benzer görevleri bulunmaktadır.⁵⁴

Finlandiya Ulusal İnovasyon Sistemi'nde 20 adet kamu araştırma enstitüsü yer almaktadır. Bu kamu araştırma enstitülerinin en önemlileri; Teknik Araştırma Merkezi (VTT), Ulusal Kamu Sağlığı Enstitüsü, Mesleki Sağlık Enstitüsü, Orman Araştırma Enstitüsü ve Finlandiya Tarımsal Gıda Araştırma Enstitüsü'dür. VTT, Kuzey Avrupa bölgesinin en büyük kamu araştırma enstitüsü olma niteliğine sahiptir. 1942 yılında kurulan enstitü, 2720 personel istihdam etmekte, yaklaşık 5000 müşteriye AR-GE desteği sağlamaktadır ve 225 milyon Euro ciroya sahiptir.⁵⁵ Temel olarak, çoğunlukla özel şirketlerle işbirliği içerisinde sözleşme-temelli (*contract-based*) araştırma yürüten merkezin, elektronikten bilgi teknolojilerine, biyoteknolojiden ulaşım teknolojilerine kadar oldukça geniş bir uzman kadrosu bulunmaktadır.⁵⁶

3.4. Sistemin Güçlü ve Zayıf Yönleri

Finlandiya Ulusal İnovasyon Sistemi'nin en güçlü yönünü; ileri teknoloji imalat sanayi sektöründeki firmaların yüksek inovasyon performansı oluşturmaktadır. Finlandiya, ileri teknoloji patent sayısında da oldukça başarılı bir görünüm sergilemektedir. Sistemin üçüncü en önemli üstünlüğü ise inovasyon konusunda yüksek oranlı işbirliğinin ortaya çıkmasıdır. AR-GE sektöründe düşük emek maliyeti, Internet oranının ülke genelinde yaygınlığı, Finlandiya Ulusal İnovasyon Sistemi'nin diğer üstünlükleri olarak sayılabilir.

AB tarafından yapılan pek çok çalışmada, sistemin ciddi bir sorun oluşturacak kadar büyük bir zayıflığı olmadığı vurgulanmaktadır. Bununla beraber; sistemin en önemli zayıflığı

⁵⁴ AHLBACK, Johan, s. 12-13.

⁵⁵ **Finlandiya Teknik Araştırma Enstitüsü Resmi Web Sitesi**, Çevrimiçi: <http://www.vtt.fi> (Erişim: 18.10.2006)

⁵⁶ AHLBACK, Johan, s. 14.

SUNGUR

yenilikçi firmaların azlığı olarak görülmektedir. Ülkede faaliyet gösteren firmaların %55'i yenilik yapmamaktadır. Finlandiya, bu oran ile AB ülkeleri arasında 7. sıraya kadar gerilemektedir. Fakat, geriye kalan %45'lik kısımda yer alan firmalar ise oldukça yenilikçi firmalar olmakta ve bu sayede Finlandiya'yı üst sıralara taşımaktadır.⁵⁷ Bunun dışında, genç nüfus oranı da ülke için bir zayıflık oluşturmaktadır. Genç nüfus oranı AB ortalamasında %20,7 iken Finlandiya'da bu oran %18,6 seviyesindedir.⁵⁸ Hizmet sektöründe inovasyon harcamalarının düşüklüğü, orta teknoloji sanayilerde istihdamın azlığı, düşük girişimcilik düzeyi ve doğrudan yabancı yatırım için düşük çekicilik düzeyi, diğer zayıflıklar olarak görülmektedir.

İmalat sanayi dışındaki firmalarda bilgi ve iletişim teknolojilerinin giderek yaygınlaşması ve verimlilik oranında görülen gelişmeler sistemin önemli fırsatları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkenin, dolayısıyla da Ulusal İnovasyon Sistemi'nin küçük boyutlu olması da, farklı aktörler arasındaki bilgi akışını hızlandırmaktadır.⁵⁹ Aktörler arasındaki koordinasyon daha etkili olmakta ve ulusal önceliklerin belirlenmesinde hızlı değişikliklerin alınmasını mümkün kılmaktadır.

Küreselleşme olgusu ise; Finlandiya Ulusal İnovasyon Sistemi için hem bir fırsat hem de bir tehdit unsuru olarak görülmektedir.

SONUÇ

Ulusal İnovasyon Sistemi'nin etkili bir şekilde çalışması, yenilik yaratma, ekonomik büyüme sağlama ve rekabetçiliği artırma amaçlarını başarılı bir şekilde yerine getirebilmesi birçok faktöre bağlı olmaktadır. Bu faktörlerden bazıları dışsal olup, değiştirilmesi mümkün değildir. Ülkenin konumu, coğrafi özellikleri gibi unsurlar dışsal faktör olarak sayılabilir. Bu faktörler; ülkelerin inovasyon performansı üzerinde olumlu ya da olumsuz etkilere yol açabilir. Finlandiya örneğinde görüldüğü gibi; ülkenin coğrafi olarak küçük bir yapıya sahip olması ona bir avantaj kazandırabilmektedir. İnovasyon performansı üzerinde etkili diğer faktörler ise içsel faktörlerdir. Bunlar da temel olarak ülkenin gelişmişlik düzeyi, endüstriyel uzmanlaşma düzeyi, bilim-teknoloji-inovasyon konusunda yasal-kurumsal-düzenleyici çerçeve, politika öncelikleri, eğitim sisteminin yapısı, bilim-teknoloji-inovasyon konusunda sağlanan finansal destekler

⁵⁷ ARUNDEL, Anthony ve HOLLANDERS, Hugo, *Innovation Strengths and Weakness*, MERIT, December 5, 2005, s. 56.

⁵⁸ ARUNDEL, Anthony ve HOLLANDERS, Hugo, s. 50.

⁵⁹ European Trend Chart on Innovation, *Annual Innovation Policy Trends...2004-2005*, s. 18.

Bir Başarı Örneği Olarak Finlandiya Ulusal İnovasyon Sisteminin Analizi: Aktörler, Roller, Güçlü Ve Zayıf Yönler

olarak sıralanabilir.⁶⁰ Ancak hepsinden de önemlisi; işbirliği kültürünün ve güven duygusunun gelişmiş olması, buna bağlı olarak da aktörler arasında sağlam ilişkilerin olması, ülkenin inovasyon performansının temel anahtarı olarak görülmektedir. Bütün bu unsurları dikkate alarak İnovasyon Sistemlerini geliştiren ülkeler, en iyi örnekler arasında yer almayı başarmaktadır.

Finlandiya Ulusal İnovasyon Sistemi, birçok ülke tarafından ilgi görmektedir. Hollanda ve İsviçre gibi oldukça rekabetçi olan ülkeler gibi, Estonya gibi gelişmekte olan ülkeler de Finlandiya Ulusal İnovasyon Sistemi ile ilgilenmektedirler ve örnek almaktadırlar. Örneğin; 2003 yılında kurulan Hollanda İnovasyon Platformu, büyük ölçüde Finlandiya Bilim ve Teknoloji Politikası Konseyi'nin bir kopyası niteliğindedir. Benzer şekilde, Avrupa'da en hızlı ekonomik büyümeyi gerçekleştiren ülkelerden birisi olan Estonya, kendi ulusal inovasyon sistemini kurmak ve gelişmesini hızlandırmak için sık sık Finlandiya aktörleri ile işbirliği yapmaktadır.⁶¹

Finlandiya Ulusal İnovasyon Sistemi'nin iyi bir şekilde analiz edilmesi, hükümetin KOBİ'lere yönelik olarak uyguladığı bilim, teknoloji ve inovasyon politikaları ve desteklerinin incelenerek benzer uygulamaların ülkemizde de başlatılması büyük önem arz etmektedir. Ulusal İnovasyon Sistemi'ni henüz hayata geçirememiş bir ülke için bu durum, bir an önce harekete geçmek açısından kritiktir. Aksi halde, başarılı örnekler tek tek artmaya devam ederken, Türkiye, sanayi-sonrası toplum olarak adlandırılan bilgiye-dayalı ekonomiye evrimini tamamlayamamış bir ülke olarak kalacaktır.

⁶⁰ HAUKKA, Sandra, s. 10.

⁶¹ AHLBACK, Johan, s. 22.

KAYNAKÇA

- AHLBACK, Johan (2005), **The Finnish National Innovation System**, European Regions Research and Innovation Network (ERRIN), Helsinki University Press, Helsinki.
- ARUNDEL, Anthony ve HOLLANDERS, Hugo (2005), **Innovation Strengths and Weakness**, MERIT, December 5, 2005.
- BALZAT, Markus ve HANUSCH, Horst (2003), **Recent Trends in the Research on National Innovation Systems**, Universitaet Augsburg, Institute for Economics Working Paper Series No: 254.
- BARBER, Tamara (2005), **High-Tech Innovation in Emerging Markets, The Case of Mexico**, Master of Arts in Law and Diplomacy Thesis, Tufts University The Fletcher School.
- BOZEMAN, Barry, CROW, Michael ve TUCKER, Chris (1999), **“Federal Laboratories and Defense Policy in the US National Innovation System”**, Paper prepared for the DRUID Summer Conference on National Innovation Systems, 9-12 June 1999, Denmark.
- Commission of the European Communities (2004), **European Innovation Scoreboard 2004, Comparative Analysis of Innovation Performance**, Brussels.
- Department of Industry, Science, Resources (1999), **National Innovation Systems of Selected Nations**, Australia, October.
- DPT (2000), **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Bilim ve Teknoloji Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT, Ankara.
- DPT (2000), **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT, Ankara.
- European Commission (2003), **European Innovation Scoreboard 2003**, CORDIS Focus Supplement, Issue No: 20.
- European Commission (2004), **Annual Innovation Policy Report for Finland, Covering Period: September 2003 - August 2004**, Enterprise Directorate-General, Brussels.
- European Commission (2006), **Key Figures on Europe Statistical Pocketbook 2006**, Luxembourg.
- European Trend Chart on Innovation (2005), **Annual Innovation Policy Trends and Appraisal Report, Finland, 2004-2005**, European Commission Enterprises Directorate General.
- European Trend Chart on Innovation (2005), **European Innvation Scoreboard 2005, Comparative Analysis of Innovation Performance**, Brussels.
- Finlandiya Akademisi Resmi Web Sitesi**, Çevrimiçi: <http://www.aka.fi> (Erişim: 13.10.2006)
- Finlandiya Bilim ve Teknoloji Politikası Konseyi Resmi Web Sitesi**, Çevrimiçi: <http://www.minedu.fi> (Erişim: 14.10.2006)

**Bir Başarı Örneği Olarak Finlandiya Ulusal İnovasyon Sisteminin
Analizi: Aktörler, Roller, Güçlü Ve Zayıf Yönler**

Finlandiya Eğitim Bakanlığı Resmi Web Sitesi, Çevrimiçi:
<http://www.minedu.fi/minedu/> (Erişim: 14.10.2006)

Finlandiya Teknik Araştırma Enstitüsü Resmi Web Sitesi, Çevrimiçi:
<http://www.vtt.fi> (Erişim: 18.10.2006)

Finlandiya Ticaret ve Sanayi Bakanlığı Resmi Web Sitesi, Çevrimiçi:
<http://www.ktm.fi> (Erişim: 18.10.2006)

FORFAS (2003), 8th National Innovation Conference: **A Foundation For Innovation, Collaboration Between Education, Enterprise and Government**, Dublin City University, 20 November 2003, Conference Proceedings.

GOLDEN, Willie, HIGGINS, Eoin ve LEE, Soo Hee (2003), **“National Innovation Systems and Entrepreneurship”**, Centre for Innovation & Structural Change (CISC) Working Paper No: 8.

GÖKER, Aykut (2000), **“Ulusal İnovasyon Sistemi ve Üniversite-Sanayi İşbirliği”**, Ankara Üniversitesi Geleneksel Bahar Paneli: IV, Bilimsel Araştırmada Üniversite-Sanayi İşbirliği, 20 Nisan, Ankara.

HALL, Andy, MYTELKA, Lynn ve OYEYINKA, Banji (2005), **“Innovation Systems: Implications for Agricultural Policy and Practice”**, Institutional Learning & Change (ILAC) Brief, No: 2.

HAUKKA, Sandra (2005), **Research Training and National Innovation Systems, Finland Compared to Australia and USA**, TEKES Technology Review 182.

LEHMAN, Bruce ve GARDUNO, Eric (2004), **“Technology Transfer and National Innovation”**, International Intellectual Property Institute (IIPI), International Conference on Technology Transfer, Intellectual Property Rights and Business Policy, 25-26 March, Sao Paulo – Brazil.

LUNDVALL, Bengt-Ake (1992), **National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning**, Pinter Publications, New York.

MAKAR, Irene, **“Nature, Strengths and Weakness of the ‘National Systems of Innovation’ Approach for Policy Making”**, The Centre for Innovation Studies (THECIS), Working Paper.

METCALFE, S. (1997), **“Technology Systems and Technology Policy in an Evolutionary Framework”**, içinde ARCHIBUGI, D. ve MICHIE, J. (Editors), Technology, Globalisation and Economic Performance, Cambridge University Press, Cambridge.

NELSON, R.R. (1993), **“National Innovation Systems: A Retrospective on a Study”** içinde GLAZIEV, S. ve SCHNEIDER, C.M. (Editors), Research & Development Management in the Transition to a Market Economy, Vol: 11, Austria, 1993, pp. 71-101.

NELSON, R.R. (1993), **National Innovation Systems – A Comparative Analysis**, Oxford University Press, New York.

OECD (1997), **National Innovation Systems**, Paris.

OECD (1999), **Managing National Innovation Systems**, Paris.

SUNGUR

- OECD (2006), **Country Statistical Profiles 2006 - Finland**, Çevrimiçi: <http://stats.oecd.org> (Erişim Tarihi: 24.11.2006)
- PATEL, Pari ve PAVITT, Keith (1994), **“National Systems of Innovation: Why They are Important and How They Might be Measured and Compared?”**, Economics of Innovation and New Technology, Vol: 3.
- SAATÇIOĞLU, Cem (2005), **“Ulusal Yenilik Sistemi Çerçevesinde Uygulanan Bilim ve Teknoloji Politikaları: İsrail, AB ve Türkiye Örneği”**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 5.
- SANDSTRÖM, Anna, PETTERSSON, Ingrid ve NILSSON, Anna (2000), **“Knowledge Production and Knowledge Flows in The Swedish Biotechnology Innovation System”**, Scientometrics, Vol: 48 No: 2.
- Science and Technology Policy Council of Finland (2002), **Knowledge, Innovation and Internationalisation**, Helsinki.
- TAYMAZ, Erol (2001), **Ulusal Yenilik Sistemi, Türkiye İmalat Sanayiinde Teknolojik Değişim ve Yenilik Süreçleri**, TÜBİTAK-TTGVDİE, Ankara.
- The European Commission Economic Policy Committee (2002), Working Group on Research and Development, **Report on Research and Development**, 22 January, Brussels.
- The Institute for Management Development (IMD) (2005), **World Competitiveness Yearbook 2005**.
- World Economic Forum (2005), **Global Competitiveness Report 2005-2006: Policies Underpinning Rising Prosperity**, (Editors: Michael E. PORTER, Klaus SCHWAB ve Augusto LOPEZ-CLAROS), Palgrave Macmillan.
- YILMAZ, Ayşegül (2001), **Regional Innovation Systems: Literature Review and The Picture for Turkey**, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- YONGXIANG, Lu (1998), **“Striving to Build a National Innovation System for the Era of Knowledge”**, Asia Pacific Biotech News (APBN) Vol: 2 No: 10.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ÇERÇEVESİNDE ÇEVRE POLİTİKALARI VE MALİ ARAÇLAR

Düriye TOPRAK*

ÖZET

Çevre ekonomisinin dışsal maliyetleri oldukça yüksektir. Özellikle sanayileşme ve teknolojik gelişmeler ile birlikte üretimin ve tüketimin hızla artması sonucu; hava, su ve toprak hızla kirlenmeye, doğal kaynaklar tükenmeye başlamış, doğanın kendi kendini yenileme niteliği zarar görmüştür.

Gelişmekte olan ülkelerin temel hedefi kalkınmadır ancak çevre politikaları uygulayarak bu hedefi tehlikeye atmadan ve yabancı sermayeyi kaçırmaktan korkmaktadırlar. Bu durum, kirli endüstrilerin gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere kaymasına neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: sürdürülebilir kalkınma, çevre politikaları, çevre vergileri.

Environmental Policies and Financial Instruments Within Sustainable Development

ABSTRACT

The external costs of environmental economics are very high. As a result of the increase in production and consumption especially with industrial and technological developments, air, water and soil started to pollute, natural resources started to be exhausted and the automatic renewal characteristic of nature has been damaged.

The basic aim of developing countries is to develop. However, they are afraid of risking this aim with the application of environmental policies and frightening the foreign investment. As a result, this causes the transfer of dirty industries from developed countries to developing countries.

Key Words: sustainable development, environmental policies, environmental taxes.

* Araş.Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Maliye Ana Bilim Dalı, dtoprak@iibf.sdu.edu.tr

TOPRAK

GİRİŞ

Sanayi devriminden 20. yüzyılın sonlarına kadar çevresel sorunlar ihmal edilmiş ve üzerinde durulmamıştır. 20. yüzyılın sonlarına doğru, çevresel sorunların ekonomi açısından önemli olduğu anlaşılmış böylelikle pek çok kişi ve bilim dalının ilgi alanına girmiştir.

Küreselleşme sürecinin başlaması ile birlikte uluslar arası ticareti kısıtlayan mekanizmaların kaldırılması, sermayenin akışkanlığı gibi sebepler ile ulusal ve özellikle çok uluslu şirketler ucuz işgücü nedeniyle üretimlerini geliştirmekte olan ülkelere kaydırmışlardır. Bu şirketlerin büyük kısmı doğal kaynakların çıkartılması, işlenmesi ve imalat sektörlerinde yoğunlaşmışlardır. Başlıca faaliyet alanları petro-kimya, otomotiv, elektronik, lastik, ilaç, tütün ve gıda maddeleri üretimi olarak sayılabilir ve bu sektörler en çok çevre sorunu yaratan sektörlerdir.

Çalışmada çevre politikaları açıklanmaya çalışılmış, çevre politikalarının ilkeleri ve mali araçlarından bahsedilmiş bu bağlamda çevre vergileri üzerinde durulmuş ve çevre için sürdürülebilir kalkınma konusu incelenmeye çalışılmıştır. Son olarak, AB Altıncı Çevre Eylem Programı kapsamında önerilen araçlar sıralanarak Türkiye'nin çevre ve sürdürülebilir kalkınma konusunda zayıf ve güçlü yanları ile karşılaşabileceği tehdit ve fırsatlar belirtilmiştir. Sonuç kısmında ise konuyla ilgili değerlendirme ve öneriler yapılmıştır.

1. ÇEVRE İÇİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Sürdürülebilir kalkınma anlayışı, 1970'lerin hakim düşüncesi olan çevreye duyarlılık ve ekonomik büyüme paradoksunun tezlerini bir sentez haline getirmiştir. Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik kalkınmada bir araç olabileceği ve çevreye karşı duyarlı üretim politikaları yaparak da kalkınmanın mümkün olduğu ve bu ikilinin birbirini tamamlaması gerektiği önerilmektedir.¹

Sürdürülebilir kalkınma kavramı iki kısımda ele alınabilir. Birinci kısımda 'ihtiyaçlar', ikinci kısımda ise çevrenin günümüzde ve gelecekteki talepleri karşılayabilme gücüne teknolojiden kaynaklanan 'sınırlamalar' bulunmaktadır. Diğer bir deyişle sürdürülebilir kalkınma, insan sağlığını ve doğal dengeyi koruyarak sürekli bir

¹ European Parliament, "Report on Environment Policy and Sustainable Development: Preparing for the Gothenburg European Council", Reporter: A. Hulthén, Final A5-0171/2001, 15 May, 2001, s.15.

Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları Ve Mali Araçlar

ekonomik kalkınmaya imkan verecek şekilde doğal kaynakların akılcı bir şekilde yönetimini sağlamak ve gelecek nesillere yakışır bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakmak yaklaşımıdır. Böyle bir yaklaşım kalkınmanın her aşamasında küresel anlamda ekonomik ve sosyal politikaların çevre politikaları ile birlikte ele alınmasını gerektirmektedir. Sürdürülebilir kalkınma; toplum için düşünüldüğünde sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan, doğal kaynaklar kapsamında düşünüldüğünde ise ekolojik açıdan önem kazanmaktadır.²

Küresel ısınma, ozon tabakasının incilmesi, hayvan ve bitki tür çeşitliliğinin azalması, hava, su ve toprak kirliliğinin yaygınlaşmasının olumsuz sonuçlarının gözlemlenmesi ve dahası bu çevresel sorunların küresel boyut kazanması ekonomik ve çevresel atmosferlerin karşılıklı etkileşim içinde bulunduğunu, dolayısıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiği gerçeğini somutlaştırmıştır. Ekonomik ve doğal çevrenin karşılıklı bağımlılığının kalkınma politikalarında alınmasına gereksinim olduğuna dair ilk kapsamlı uyarı Roma Kulübü'nün "Büyümenin Sınırları" başlıklı raporunda daha 1972 yılında yapılmıştır. Aynı yıl içersinde yapılan Birleşmiş Milletler çevre konferansı ekoloji ve kalkınma arasındaki dengeyi ön plana çıkaran "ekokalkınma" politikası çerçevesinde sürdürülebilir kalkınmanın iki temel ögesi olan "insan merkezilik" ve "gelecek nesillerin kaynaklarının korunması" konularını gündeme getirmiştir. Ancak sürdürülebilir kalkınmanın küresel çapta aktif bir politika haline dönüşmesi 20 yıllık bir gecikme ile, 1992 Rio Zirve'sinden sonra mümkün olmuştur.³

BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, 1987 yılında yayınladığı, Brundtland Raporu olarak da bilinen "Ortak Geleceğimiz" raporu ile ekonomiyi, içinde bulunduğu çevreden ayrı görmeyen, ikisi arasında karşılıklı bir bağımlılık ve etkileşimin varlığını savunan bir anlayış ortaya koyulmaktadır.⁴ Sürdürülebilir kalkınma; en öz ifadeyle, "bugünün ihtiyaçlarını karşılarken, gelecekteki kuşakların imkanlarını kısıtlamayacak, kendi ihtiyaçlarını

² Derya ALTUNBAŞ, "Uluslar arası Sürdürülebilir Kalkınma Ekseninde Türkiye'deki Kurumsal Değişimlere Bir Bakış", s.1,2., <http://biibf.comu.edu.tr/daltunbasmakale.pdf>, (01.06.2006)

³ Murat Ali DULUPÇU, "Sürdürülebilir Kalkınma Politikasına Yönelik Gelişmeler", Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/OCAK2001/politika.htm>, (02.06.2006)

⁴ David PEARCE, Anil MARKANDYA, Edward B. BARBIER, **Yeşil Ekonomi İçin Mavi Kitap**, (çev: Türksen KAFAOĞLU, Arslan Başer KAFAOĞLU), Alan Yayıncılık, İstanbul 1993, s.19.

TOPRAK

karşılama yeteneklerini daraltmayacak bir kalkınma tarz ve sürecinin benimsenmesi” demektir.⁵

Bu rapora göre, kalkınmanın sürdürülebilirliği, çevrenin ekonomik gelişmenin kaynağı ve sınırı olduğu düşüncesinin benimsenmesine bağlıdır. Kalkınma sürdükçe, bunu sağlayan doğal kaynak bileşiminde değişimler olacak ancak teknoloji, alternatifleri mutlaka yaratacaktır. Ekonomik büyümenin sürekliliğinin gerekli olduğu görüşünden hareket eden sürdürülebilir kalkınma yaklaşımına göre, az gelişmişlik ve yoksulluk sorunları ancak gelişen ülkelerin rol aldığı bir büyüme dönemi içinde çözülür. Devletlerin almak zorunda oldukları yönü işaret ederek ticaret, finans ve yardım faaliyetlerinin tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini belirten bu rapor, hiçbir ülkenin diğer ülkelerden soyutlanarak kalkınamayacağını ileri sürmektedir. Ayrıca Dünya Bankası’nın liderlik rolünün sürdürülebilir kalkınma açısından önemi üzerinde durmaktadır.⁶

Doğal kaynak ve çevre sorunlarının incelenmesinde egemen yöntem “sürdürülebilir kalkınma”dır. Buradaki amaç gelecek nesillerin ihtiyaçlarını tehlikeye düşürmeden bugünkü neslin ihtiyaçlarını karşılayan bir kalkınma modelidir. Bu görüş içerisinde çevrenin ekonomik büyümeyi sınırlandıracağı ve çevre ile ilgili risklerden kaçınmayı öneren görüşler de bulunmaktadır.⁷

Ekonomik faaliyetler bir başka ifadeyle sürdürülemez bir üretim ve tüketim yapısı çevresel bozulmaya neden olmaktadır. Aslında sorun üretim ve tüketim sırasında ortaya çıkan çevresel maliyetlerin (çevre üzerindeki negatif dışsallıkların) üretim ve fiyatlandırma kararlarında dikkate alınmamasından kaynaklanmaktadır. Bu da piyasa yapısının bozulmasına neden olur. Bozulmuş bir piyasa yapısında çevre tahribatı hızlanmaktadır.⁸

İnsanlığın ekonomik sistemiyle dünyanın biyofiziksel ekolojik sistemi aslında birbirine ayrılmaz şekilde bağlıdır. Ekolojik sistemin dikkatle yönetilmemesi halinde ekonomik sistem çöker. Bu durumun tersi de geçerlidir yani başarısız bir ekonomik sistem, çaresizliğe düşmüş insanların ekolojik sistemi mahvetmesine yol açar.⁹

⁵ Sadun EMREALP, Türkiye Yerel Gündem 21 Programı, **Yerel Gündem 21 Uygulamalarına Yönelik Kolaylaştırıcı Bilgiler Elkitabı**, Birmat Matbaası, 2. Baskı, Şubat 2005, s.14

⁶ ALTUNBAŞ, D., s.3

⁷ Sandra BATIE, Sustainable Development ; Challenges to the profession of Agricultural Economics, **American Journal of Agricultural Economics**, Vol. 71. December, 1989, s.1086

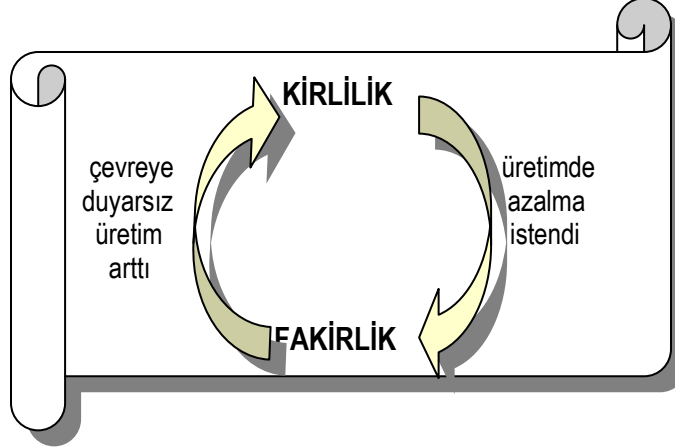
⁸ Dilek SEYMEN, “Dış Ticaret-Çevre İlişkilerinin Dengelenmesi: Sürdürülebilir Ticaret, Teori ve Türkiye Değerlendirmesi”, **D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:7, Sayı:3, 2005, s.104.

⁹ Eric A. DAVIDSON, “Gayrisafi Milli Hasılayı Yiyemezsiniz-Çevrenin Önemli Olduğunu Varsayan Ekonomi”, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Mart 2004, s.6.

Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları Ve Mali Araçlar

Global kamu malı niteliğine sahip çevre, bu yüzyılın önemli sorunlarından birisinin de “fakirlik” olduğunun kabul edilmesini sağlamıştır. Fakirlik yüzünden insanlar çevreye daha az duyarlı hale gelmekte, birincil amaç ekonomik kalkınma olarak algılanmaktadır. “Çevreye zarar vermemek adına üretimden vazgeçmek mi” yoksa “ne olursa olsun kalkınmak ve bu konuda çevreye zarar vermeyi göz ardı etmek mi” şeklinde ortaya çıkan bu ikilemi, altta görülen ve bir kısır döngüyü andıran şekilde açıklamak mümkündür. Bu kısır döngünün kırılması gereken zincirinin çevreye duyarlı kalkınma olduğu da ihmal edilemez bir gerçekliktir.¹⁰

Şekil 1. Fakirlik-Çevre Kirliliği ve Kalkınma Kısır Döngüsü

Kaynak: İbrahim Attila ACAR, “Vergilendirmede Tahsis İlkesinin Çevre Vergileri Açısından Değerlendirilmesi”, S.D.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt 11, Sayı 1, 2006, s.223.

Şekilden de görüldüğü gibi çevreye duyarlı üretim arttıkça, üretimden vazgeçme konusu gündeme gelmekte bu da fakirliği tetiklemektedir. Uzun sürmeyen bu süreç, fakirliğin ortadan kaldırılması amacıyla yeniden duyarlı üretim yöntemlerinin kullanılmasına sebep olmakta ve kirlilik artışıyla beraber bu durum bir kısır döngü olarak sürüp gitmektedir. Önlem alınmadığı takdirde bu bir paradoks olarak yönetimin karşısında olacaktır.¹¹

Bu sebeple, sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde uygulanacak çevre politikalarının önemi büyüktür.

¹⁰ İbrahim Attila ACAR, “Vergilendirmede Tahsis İlkesinin Çevre Vergileri Açısından Değerlendirilmesi”, S.D.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt 11, Sayı 1, 2006, s.222.

¹¹ ACAR, İ. A., s.223.

TOPRAK

2. ÇEVRE POLİTİKALARI

Genel olarak çevre politikası, bir ülkenin çevre konusundaki tercih ve hedeflerinin belirlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Çevre politikası geniş anlamıyla çevre sorunlarının çözümü için geleceğe yönelik olarak alınması gereken tedbirlerin ve benimsenen ilkelerin bütünüdür.¹²

Çevre politikaları, küresel çevreyi güvence altına almak, çevresel değerleri sürdürebilmek, insanların üretim ve tüketim faaliyetlerinden kaynaklanan zararları ortadan kaldırmak için hedefleri belirlemek ve bu hedeflere ulaşmak için alınması gereken önlemler ve bu önlemlerin getirdiği yükün (maliyetlerin) nasıl paylaşılacağı ile ilgilidir. Çevre politikaları doğrudan çevreyi korumaya yönelik tek bir alan olmayıp, hukuk, maliye, şehircilik, sanayi politikaları ile yakından ilgilidir ve bu alanlarda düzenlemeler yapılırken çevre politikaları ile uyum sağlanması gerekmektedir.¹³

2.1. Çevre Politikalarının İlkeleri

Çevre politikalarının ilkelerini dört grupta toplayabiliriz. Bunlar; kirleten öder, ihtiyat, önleme ve işbirliği ilkeleridir.

2.1.1. Kirleten Öder İlkesi

Çevreye verilen zararların giderilmesi için alınan önlemlerin maliyetine çevreyi kirletenin katlanmasını ifade eder. Bu ilke, 1970'lerin başında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) tarafından gündeme getirilmiş, çeşitli toplantılarda alınan kararlarla bu ilke somutlaştırılmıştır. Bu ilke çerçevesinde etkinliğin sağlanması için kirleticilerin söz konusu sosyal maliyetleri üstlenmesi sağlanmalıdır. Böylelikle, dışsal etkiler içselleştirilmiş olacaktır.¹⁴

Kirleten öder ilkesinin uygulanması yönünde daha ileri adımlar atılması, çevresel maliyetlerin içselleştirilmesi ve çevre politikasının diğer alanlardaki politikalar ile birleştirilmesi yönünde güçlü bir

¹² Burcu DURMAZ, "Avrupa Birliğinde Çevre Politikası Alanında Muhtemel Müzakere Sürecine Yönelik Gerekli Hazırlıkların Örneklerle Çalışılması", Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, **Sektörel ve Bölgesel Politikalar Dairesi Uzmanlık Tezi**, Ankara, Mayıs 2004, s.3.

¹³ Ayşegül MUTLU, "Küresel Kamusal Mallar Bağlamında Sağlık Hizmetleri ve Çevre Kirlenmesi: Üretim, Finansman ve Yönetim Sorunları", **21.Türkiye Maliye Sempozyumu: Kamu Maliyesinde Güncel Gelişmeler**, Lara/ANTALYA, 10-14 Mayıs 2006, s.13.

¹⁴ MUTLU, A., s. 14,15.

Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları Ve Mali Araçlar

arzunun oluşması, çevre politikası yapımcılarını ekonomik araçları kullanmaya iten faktörlerden biri olmuştur.¹⁵

Kirleten öder ilkesi, en temel ilkedir. Amacı, kirletenin çevrenin kabul edilebilir bir duruma getirilmesi için gerekli olan koruma ve kontrol maliyetlerinin tümünü ödemesini sağlamaktır. Diğer bir deyişle koruma ve kontrol maliyetlerinin tümü üretilen mal ve hizmetlerin değerine yansıtılmalıdır. Başlangıçta kısmen dışsalılıkların giderilmesi için önerilmesine rağmen giderek tüm dışsalılıkların içselleştirilmesi hedefine yönelinmiştir.¹⁶

2.1.2. İhtiyat İlkesi

Kirleten öder ilkesinin iktisadi temeline karşılık, ihtiyat ilkesi daha çok hukuki bir yaklaşımdır. Bu ilke, çevre sorunları yaratacak durumları önceden öngörüp, olası zararları önlemeyi ve ekosistemleri uzun dönemde korumayı amaçlamaktadır. Bu nedenle uygun tedbirler alınıp kirlilik ortadan kaldırılmalıdır. Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) uygulamaları bu amaca yöneliktir.¹⁷

Temel olarak sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmak için geliştirilecek politikalar ihtiyat ilkesine dayanmalıdır fikrine dayanır. Çevre politikaları çevre bozulmasının kaynak ve nedenlerini öngörebilmeli, bunları engelleyebilmeli ve ortadan kaldıracabilmelidir. Eğer çevreye zarar tehdidi varsa gerekli bilimsel kesinlik olmasa bile gerekli önlemler ihtiyaten alınmalıdır.¹⁸

2.1.3. Önleme İlkesi

AB'nin çevre ile ilgili geliştirdiği uygulamalar içinde önem taşıyan bu ilke, çevre sorunlarına oluşma aşamasında müdahale etmeyi gerektirmektedir.¹⁹ Önleme ilkesi, zararın tam olarak ortaya çıkmasından önce gerekli önlemlerin alınması gereğinin altını çizmektedir. Önleme ilkesinin uygulanabilmesi için karşılanması gereken koşullar; bilginin tüm karar vericiler için kullanılabilir

¹⁵ Paul ETKINS, "European Environmental Taxes and Charges: Recent Experiences, Issues and Trends", **Ecological Economics**, Volume:31, Issue:1, October 1999 <http://www.elsevier.com/locate/econbase> (01.06.2006), s.40.

¹⁶ Alper GÜZEL, "Sürdürülebilir Kalkınmada Yerel Yönetimlerin Mali Sorumlulukları", s.1., <http://vizyon2023.tubitak.gov.tr/teknolojiongorusu/paneller/cevresurdurebilirkalkinma/raporlar/son/EK-10.pdf>, (27.05.2006)

¹⁷ MUTLU, A., s. 14,15.

¹⁸ GÜZEL, A., s.1.

¹⁹ MUTLU, A., s. 14,15.

TOPRAK

(mevcut) olması, gerçek durumun karar alma süreçlerinin erken bir aşamasında değerlendirilmesi ve tedbirlerin izlenmesidir.²⁰

2.1.4. İşbirliği İlkesi

Çevre sorunlarının etki alanlarının çok geniş olması sebebiyle çevre politikalarının uygulanma ve başarılı olma koşulları içinde hem ulusal hem de uluslararası ölçekte işbirliği yapılması ve koordinasyon sağlanması gereklidir. Bu ilke çerçevesinde, yerel yönetimlerin, merkezi hükümetin, sanayi, ticaret, turizm sektör temsilcilerinin işbirliği yapılması gerekmektedir.

Uluslar arası ölçekte işbirliğini sağlayacak kurumlar ise, bölgesel düzeyde AB, uluslar arası düzeyde ise, Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası gibi resmi kurumlar ile bir ölçüde bazı sivil toplum kuruluşlarıdır. İşbirliği ilkesinin uygulanmasında bilgi alışverişi ve şeffaflık önemlidir. Bu ilke AB çevre politikalarında yer almaktadır.²¹

2.2. Çevre Politikasının Mali Araçları

Mülkiyet haklarındaki belirsizlik ve çevresel mal ve hizmetlerin genellikle fiyatlandırılmamış olması sebebiyle, uygulamada piyasa fiyatlarının üretilen mal ve hizmetlerin toplumun refahına olan etkilerini tam olarak yansıtmadığı görülmektedir. Bu durum piyasa fiyatları ile ölçülmeyen maliyetler veya faydalar şeklinde tanımlanabilecek dışsallıklara neden olmaktadır. Bu tür dışsal etkiler; kişisel ve sosyal ekonomik faydalar arasında bir farklılaşma ortaya çıkarak topluma büyük çevresel maliyetler yükleyebilmektedir.²² Bir tür vergi yükü artışı sorunu olan bu maliyetlerin topluma yüklenmesi, mükelleflerce istenilen bir durum olmayacaktır. Bunu önlemenin en önemli yollarından birisi ortaya çıkan maliyet ve faydaların, onlara neden olan kişilere yüklenerek, dışsallıkların içselleştirilmesidir. Bir başka deyişle, toplumdaki aktörlerin elde ettikleri maliyet ve faydaları doğrudan veya dolaylı yollardan etkileyerek, kişisel fayda ile toplumsal fayda arasındaki farkı giderici önlemlerin alınması gerekir. Bu önlemlerden en önemlileri; ürünler ve üretim teknolojilerini düzenleyen mevzuat çıkarılması ve çevresel mal ve hizmetlerin, mülkiyet haklarının daha iyi tanımlanarak fiyatlandırılmasını

²⁰ AB'nin Çevre Politikası, s.7, <http://www.ikv.org.tr/pdfs/4f3a608d.pdf>, (02.06.2006)

²¹ MUTLU, A., s. 14,15.

²² Commission of the European Communities, **Communication from the Commission on the Sixth Environment Action Programme of the EC**, Brussels, 7 December 2000, s.3-4.

Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları Ve Mali Araçlar

sağlayan, arasında vergilerin de bulunduğu ekonomik araçların kullanılmasıdır.²³

Sürdürülebilir kalkınma amacına ulaşmada büyük önem taşıyan ekonomik araçlar, ekonomik aktörlerin önündeki alternatif davranış seçeneklerinin maliyet ve faydalarını etkileyerek onları çevre lehine davranışta bulunmaya yönelten araçlar şeklinde tanımlanırlar. Bu araçların geliştirilmesi ise, karar verme sürecine enformasyonun katılımı ve çevresel veri sisteminin kurulması ile sağlanabilir.²⁴ Çünkü insanların ve firmaların üretim, tüketim, istihdam ve ulaşım gibi konulara ilişkin kararları, sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesinde rol oynar. Bu yönde etkili olan ekonomik araçlar, piyasadaki fiyatlar ve diğer bilgiler yoluyla, ilgili kişileri, mal ve hizmetlerin üretim ve tüketiminde çevresel maliyetleri de göz önünde tutan tercihler yapmaya ve böylelikle çevre lehine davranışlarda bulunmaya yönlendirir. Ekonomik araçlar; çevresel kaynakların verimli bir şekilde kullanımı ve tahsisini gerçekleştirmek için dışsallıkları önleyerek, bu kaynaklara uygun bir fiyat belirlenmesini amaçlar.²⁵

Genel olarak, çevre politikası araçların seçiminde; çevresel etkinlik, ekonomik verimlilik, hakkaniyet (eşitlik), idari fizibilite, maliyet ve kabul görme gibi kıstaslar önemli rol oynamaktadır. Böylelikle ekonomik araçlar; maliyeti büyük oranda düşürme, kirliliği azaltmaya teşvik etme, esnekliği artırma, çevresel etkinlik sağlama ve finansal kaynak oluşturma gibi avantajları da bünyelerinde barındırırlar.²⁶

Ekonomik araçların çeşitleri ise; çevresel vergiler ve harçlar, satılabilir izinler, depozito-geri ödeme sistemleri, sübvansiyonlar, çevresel etiket uygulaması ve çevresel anlaşmaları içeren diğer uygulamalar şeklinde sayılabilir.²⁷

2.2.1. Çevre Vergileri

Mali araçların başında çevre vergileri (düzenleyici vergiler) gelmektedir. Emisyon dolayısıyla katlanılacak maliyeti hesaplamanın zorluğu nedeniyle vergi oranının tespiti güçleşmektedir. Gereğinden düşük vergi oranı teşvik edici özelliğe sahip olmadığı gibi, yüksek

²³ ACAR, İ. A., s.224.

²⁴ Yılmaz DÜNDAR, “Sürdürülebilir Yaşam Koşullu Sürdürülebilir Kalkınma, Sürdürülebilir Kalkınmanın Uygulanması”, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara, 1997, s.186

²⁵ OECD, “Environmental Policy: How to Apply Economic Instruments”, 1992, s.10.

²⁶ OECD, 1992, s.12-18.

²⁷ ACAR, İ. A., s.225,226.

TOPRAK

oranlı vergiler rekabet kayıpları yaratabilir. Bu nedenle pek çok ülkede farklı nitelikli dolaylı vergiler ve harçlar uygulanmaktadır. Bu vergi ve harçlar, motorlu taşıtlar, enerji ürünleri, araçlar, tarımsal girdiler ile piller, plastik, diğer ambalaj ürünleri, hava ulaşımı, katı ve sıvı atıklar vb. kirletici unsurlar üzerinden alınmaktadır.²⁸

Çevre politikası aracı olarak vergi salınması, bazı üretim ve tüketim davranışlarının çevreye negatif dışsallık sağtığı gerçeğine dayanmaktadır. Ekonomi teorisi bu gibi dışsallıkları sosyal maliyet olarak nitelendirmektedir. Bu gibi dışsallıklar tüketime konu olan mal veya hizmetler üzerine vergi konulması ya da sosyal maliyeti olan üretim sürecinin çeşitli aşamalarının vergilendirilmesi şeklinde içselleştirilebilir. Çevreye zararlı ekonomik faaliyetin vergilendirilmesiyle mükellef üzerindeki vergi yükü zarar verici davranışın azaltılmasına neden olacak şekilde arttırılır.

Çevreye zararlı davranışları azaltmayı amaçlayan çevre vergilerinin özellikleri aşağıdaki gibidir:²⁹

- Çevre vergileri çevreye zararlı malların, hizmetlerin veya faaliyetlerin maliyetini arttırır.
- Çevre vergileri üretici ve tüketici birimleri çevreye zararlı olmayan faaliyetlere yönlendirir.
- Üretici birimleri yeni üretim teknikleri geliştirmeye yönlendirerek teknolojik gelişmeye katkıda bulunur.
- Vergi gelirleri arttırılırken, işgücü ve sermaye üzerindeki vergi yükünün azalmasıyla ekonomiye olumlu katkılarda bulunur.

Çevre konusunda küresel bir vergileme gerçekleştirilememektedir. Ancak çevre kirliliği konusunda küresel amaca uygun bazı vergiler mevcuttur. Örneğin, karbon vergisi bu tür bir vergidir. BM Çerçeve Kongresi tarafından hazırlanmış olan Kyoto Protokolü, küresel ısınma ve bunun sonucu gerçekleştirilen iklim değişikliğine karşı strateji uygulamayı amaçlamıştır. Küresel ısınmaya neden olan gazların özellikle karbon emisyonunun vergilendirilmesi bu çerçevede değerlendirilir.³⁰

Karbon vergisi, firmalar ve tüketiciler açısından, çevresel korumanın gerçekleştirilmesinde, hem daha etkin bir rol oynamakta hem de maliyet etkin bir araç niteliği taşımaktadır. Söz konusu vergi,

²⁸ MUTLU, A., s.15

²⁹ Emrah FERHATOĞLU, “Avrupa Birliği’nde Ortak Çevre Politikası Çerçevesinde Çevre Vergileri”, e-yaklaşım, sayı:3, Ekim 2003, s.2,3.,

http://www.geocities.com/ceteris_tr2/e_ferhatoglu.pdf, (30.05.2006)

³⁰ MUTLU, A., s. 16

Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları Ve Mali Araçlar

temel olarak, çevre kirliliğine karbon emisyonu yayarak katkıda bulunan herhangi bir iktisadi kurumun, çevreye vermiş olduğu bu zarar dolayısıyla, ortaya çıkarmış olduğu emisyon miktarı başına vergiye tabi tutulmasını içermektedir. Etkili bir karbon emisyonu kontrolünün gerçekleştirilebilmesi için de, sözkonusu verginin her bir fosil yakıtın içermiş olduğu karbon miktarıyla orantılı olması gerekmektedir. Örneğin, kömür doğalgaza nazaran daha fazla miktarda karbon emisyonu ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda, kömür üzerine konacak bir karbon vergisi miktarının doğalgaza göre daha yüksek olması gerekmektedir.³¹

Karbon vergisi, Dünya’da sadece Danimarka, Finlandiya, İsveç, Norveç, Hollanda ve İtalya’da uygulanmaktadır.³² Diğer ülkeler bunun yerine enerji, motorlu taşıt ve diğer tüketim ve satış vergilerini uygulamaktadırlar.

AB ve OECD ülkelerinde vergilerin “yeşil” hale getirilmesi iki yoldan gerçekleşmektedir. Birincisi, mevcut vergilerin çevre ile uyumlu hale getirilerek yeniden düzenlenmesidir. (kurşunlu ve kurşunsuz benzin üzerinde vergi farklılaştırılması gibi) İkincisi, kirlilik yaratan faaliyetlerin diğerlerinden daha ağır vergilendirilmesidir.³³

Çevre vergileri şu şekilde sınıflandırılabilir:³⁴

- Enerji vergileri
- Taşımacılık vergileri
- Kirlilik vergileri
- Doğal kaynak vergileri

Enerji vergileri, enerji mamullerinin taşımacılıkta ya da durağan kullanımları sırasında alınır. Taşımacılıkta kullanılan en önemli mamuller benzin ve motorindir. Durağan olarak tüketilen enerji mamulleri arasında ise fuel oil, doğal gaz, kömür ve elektrik sayılabilir.

³¹ Etem KARAKAYA, Mustafa ÖZÇAĞ, “Sürdürülebilir Kalkınma ve İklim Değişikliği: Uygulanabilecek İktisadi Araçların Analizi”, 2004, s.4, <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/manas.pdf>, (01.06.2006)

³² Ahmet TEKİN, İstiklal Y. VURAL, “Global Kamusal Malların Finansman Aracı Olarak Global Vergi Önerileri”, s.7, http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler%5CAhmet%20TEK%C4%B0N%20-%20%C4%B0stiklal%20Y.%20VURAL%5C323-337.pdf, (28.05.2006)

³³ MUTLU, A., s. 16

³⁴ FERHATOĞLU, E., s.3,4.

TOPRAK

Taşımacılık vergileri ise bir motorlu araca sahip olmayı ya da kullanmayı konu edinmiştir. Taşımacılık vergileri bir motorlu taşıtın ithali ya da satışında olduğu gibi bir kere alınabileceği gibi yıllık olarak da alınabilmektedir.

Kirlilik vergileri kirli su ve emisyonları ile katı atık ve gürültü üzerinden alınabilmektedir.

Doğal kaynak vergileri ise daha çok değerli maden ve petrolün çıkartıldığı madenin kira bedeli üzerinden alınır. Bu nedenle, örneğin, ürünlerin fiyatları üzerine konan ve fiyatları arttırıcı etkisi olan diğer çevre vergileri gibi fiyatları arttırmazlar.

2.2.1.1. Türkiye’de Çevre Vergileri

Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisinin ana teması karar vermede ekonomik, ekolojik ve sosyal boyutları entegre etmektir. Ülkemizde bu entegrasyonun sağlanmasında önemli bir araç olması gereken kalkınma planları henüz bu rolünü oynayamamıştır. Türkiye’de çevre yönetimindeki başarısızlığın temel nedeni ilgili politikaların yetersizliğinden ziyade, hazırlanan plan ve politikaların uygulamaya aktarılamamasıdır.³⁵

Türkiye’de Avrupa Birliği ya da OECD ülkelerindeki anlamıyla Çevre Vergileri uygulama alanı bulmamaktadır. Bu ülkelerdeki çevre vergileri, üzerine kondukları mal ve hizmetlerin maliyetini arttırarak üretici ya da tüketici birimleri çevreye zararlı olmayan faaliyetlere yönlendirirken aynı zamanda teknolojik gelişmeyi de sağlamaktadır. Bu nedenle bu ülkelerde uygulanan çevre vergileri ilk planda “yönlendirmek ve denetlemek” amacını gütmektedir. İkinci aşamada ise mali amaç güdülmektedir.

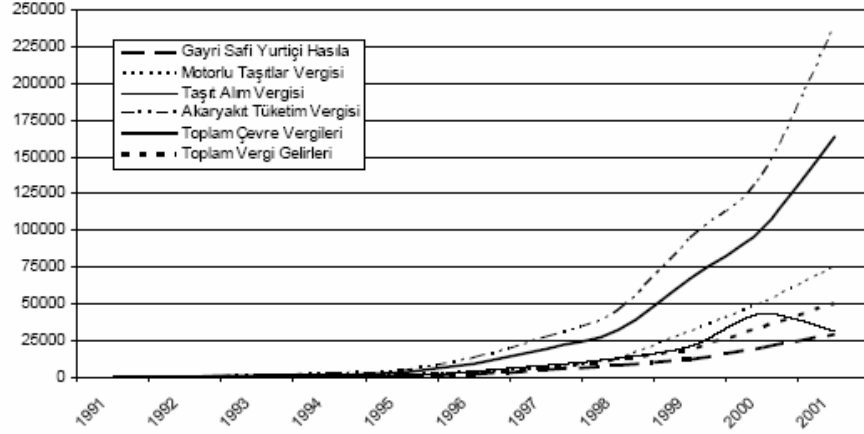
Ülkemizde ise Çevre Temizlik Vergisi dışında “yönlendirmek ve denetlemek” amacıyla konmuş bir çevre vergisine rastlamak mümkün değildir. Bu vergi dışında dolaylı olarak çevreye olumlu katkıları olabilen Motorlu Taşıtlar Vergisi ve kaldırılıp kapsamı Özel Tüketim Vergisine kaydırılan Akaryakıt Tüketim Vergisi ile Taşıt Alım Vergisi çevre vergileri grubuna dahil edilebilecek vergiler olarak kabul edilebilir.³⁶

³⁵ DPT, Arazi Kullanımı ve Kıyı Alanlarının Yönetimi, **Ulusal Çevre Eylem Planı**, Mart 1997, s.60, <http://ekutup.dpt.gov.tr/cevre/eylempla/arazikul.pdf>, (02.06.2006)

³⁶ FERHATOĞLU, E., s.5.

Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları Ve Mali Araçlar

Grafik 1. Türkiye’de GSYİH, Toplam Vergi Gelirleri, Toplam Çevre Vergileri, ATV, MTV, TAV Hasılatı (1991=100)

Kaynak: FERHATOĞLU, E., s.6.

Türkiye’de Akaryakıt tüketim vergisinin hasılatı diğer çevre vergileri hasılatından daha yüksek bir hızda artış göstermiştir. Bu durum aynı zamanda toplam çevre vergilerinin GSYİH içindeki payının yükselmesine neden olmuştur.

Akaryakıt tüketim vergilerinin hızlı yükselişinin ardında vergi oranlarının zaman içerisinde sürekli olarak artırılması ile akaryakıt fiyatlarının sürekli yükselmesi gösterilebilir.

2.2.2. Harçlar

Vergiler dışında harçlar uygulanmaktadır. Bunlar kirletme harçları (hava,su,toprak kirliliği ile ilgili olarak), emisyon harçları (aircraftlar ve diğer araçlar, civa, fosfor, nitrojen, sıvı, katı atıklar üzerinden), kullanım harçları ve üretim harçlarıdır.³⁷

Harçlar veya vergiler çevrenin kullanımına fiyat belirlemenin doğrudan yoludur. Bu yolla devletler, kirliliğe yol açan faaliyetin özel kişilere maliyetleri ile topluma olan maliyetleri arasındaki farkı azaltabilir veya tamamen ortadan kaldırabilirler. Çevresel harçlar, uygulamada emisyon harçları, ürün harçları ve kullanıcı harçları şeklinde görülebilirler.³⁸

³⁷ MUTLU, A., s.16,17.

³⁸ ACAR, İ. A., s.226.

TOPRAK

2.2.3. Teşvikler

Mali araçların diğeri teşvik uygulamalarıdır. Teşvikler, temiz teknolojilerin uygulanması ve çevre vergilerinin etkilerini arttırmak için kullanılır. AB'nin pek çok ülkesinde çevre amaçlı teknoloji yatırımları ve AR-GE harcamaları için teşvik yöntemleri uygulanmaktadır. Ayrıca AB'de yerel yönetimlerin atık sistemlerini oluşturmaları, çevrenin korunması, ormanların geliştirilmesi ve tarım alanlarında destek sağlanması için sübvansiyon uygulamaları yapılmaktadır.³⁹

2.3. Çevre Politikalarının Başarı Koşulları

Çevre politikalarının başarılı olması için bazı koşullar gerekmektedir. Bunlar:⁴⁰

- Yönetim maliyetlerinin düşük olması, yönetiminin kolay olması
- Ekonomik etkinliğinin olması
- Benimsenebilirlik, katılımın sağlanması, değişen koşullara uyumun olması
- Güvenilirlik, çevresel uygulamaların etkinliğine güvenilmesi
- Dinamiklik, değişikliklere uyum sağlayabilme
- Politik olarak kabul edilebilirlik gibi unsurlar.

Çevre koruma politikalarıyla çevre bozulmaları önlenabilir, sürdürülebilir kalkınma gerçekleştirilebilir, belki sera etkisi azaltılabilir. Ancak uygulamada bazı sorunlarla karşılaşmaktadır.

2.4. Çevre Politikalarının Uygulanmasında Yaşanan Sorunlar

Çevre koruma politikalarının maliyeti, üretim, fiyatlar, istihdam, ihracat hatta ödemeler dengesi üzerinde oluşabilir. Yeni çevre vergileri maliyet unsuru olarak fiyatları arttırabilir. Temiz teknolojilerin uygulanması, arıtma tesisi kurulması ve çalıştırılması gibi tedbirler maliyetler üzerinde baskı yapar. Bu durum kaynak dağılımında etkinlik, istihdam, rekabet gibi konularda ortaya çıkabilir.

³⁹ MUTLU, A., s. 17.

⁴⁰ MUTLU, A., s. 18.

Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları Ve Mali Araçlar

Çevresel düzenlemeleri katı bir biçimde uygulayan ülkelerle uygulamayan ülkeler arasında üretim maliyetleri nedeniyle rekabet sorunları ortaya çıkacaktır.

Kyoto protokolünün ABD, Avusturya, Çin, Brezilya, Kore, Endonezya, Hindistan gibi ülkelere imzalanmamasının nedeni budur. Böylelikle, önlem alan ülkeler dışsal maliyetleri karşılarken, diğerleri bedavacı olarak pozisyon almaktadırlar ve üretim düşük maliyetler sebebiyle Çin, Brezilya, Hindistan gibi ülkelere kaymaktadır.⁴¹

G/8 toplantılarının en önemli tartışma konularından birisi olan Kyoto Protokolü ABD'nin çekince koymasıyla etkinleştirilememektedir. ABD devlet başkanının ifadesiyle “sanayiciye bunun maliyetinin yüksek olacağı” söylemi, çevreye duyarlı bir sanayi politikasının içselleştirilip kanıksandığını göstermektedir. 2005 yılı Temmuz’unda İskoçya’da yapılan toplantıda ABD’nin bu konudaki tavrının yumuşadığı ve Kyoto Protokolüne uyacağı sözü bu alanda ümit verici bir gelişmedir.⁴²

Gelişmekte olan ülkelerin diğer sorunu dış borç sorunudur. Borç ödeme baskısı altında yabancı sermaye girişi, atık ithalatı gibi konularda baskı altında kalmaktadırlar. Örneğin; Japonya, çevresel zarar yaratan bir sektör olan bakır eritme faaliyetinin Filipinlerde yapılması için bu ülkeye borç vermiş, kuruluşunu kendi üstlendiği tesiste üretilen bakır Japonya’ya aktarılırken, ağır metaller, arsenik gibi atıklar Filipin’de kalmakta, tesisin kurulması için alınan borcu da ödemektedir⁴³

Türkiye’de bilgi üretimi ve bilgiye ulaşmada zorluklar olduğu bilinen bir gerçektir. Yerel düzeyde bilgi eksiklikleri bulunmakta ve merkezden bilgi akışı da kısıtlı olmaktadır. Toplumun bilgilendirilmesi, bilginin üretilmesi, durum analizinin yapılması sorunları tanımlayarak kurumsallaşmada düzenlemeler yapılmasını gerektirmektedir. Bu anlamda verilerin toplanmasında DİE’ye, devletin ve özel kuruluşların araştırma-geliştirme bölümlerine, sivil toplum kuruluşlarına görevler düşmektedir. Ulusal eylem planlarının her ne kadar hazırlansa da, geliştirilememiş olması ve önceliklerin tanınımının da henüz yapılmamış olması sürdürülebilirlik yönünden eksiklik olarak görülmelidir.

Bunun dışında sürdürülebilirlik anlamında sektörler arasında sorunlar bulunmaktadır. Sorun yaratan sektörler ve sorundan etkilenen sektörler ve olumsuz etkilenenin ise kaynaklar olduğu bilinmektedir.

⁴¹ MUTLU, A., s. 18,19.

⁴² ACAR, İ. A., s.222.

⁴³ MUTLU, A., s. 21.

TOPRAK

Yalnızca kendi gelişimine öncelik veren sanayi, ulaştırma, kentleşme gibi sektörler tarımsal topraklarının amaç dışı kullanımlarına, bozulması kirlenmesi ve yok olmasına su kaynaklarının kirlenmesine dolayısıyla da tarım sektörünün olumsuz etkilenmesine sebep olmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın anlaşılabilmesi için sektörel göstergelerin tanımlanması ve düzenli aralıklarla tekrar hazırlanması değişkenlerin düzenli olarak izlenmesinin sağlanması gerekmektedir. Böylelikle, sürdürülebilirliği temel alan, sektörlerin birlikte gelişmelerini öngören bütünlük içinde yaklaşımın benimsendiği ulusal stratejilere gereksinim bulunmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma amacıyla farklı grupların çalışmaları bulunmakta ancak kurum ve kuruluşlar arasında iletişim kopukluğu, çok başlılığın olması ile çalışmalarda standardizasyonun sağlanamaması uygulamada çalışmaların sonuçsuz kalmasına sebep olmaktadır. Belki bir koordinasyon kuruluşu altında çalışmaların birleştirilmesi etkinlik sağlayabilecektir.⁴⁴

3. AB ALTINCI ÇEVRE EYLEM PROGRAMI

Doğal kaynakların kendi kendini yenileyen ve sınırsız niteliklere sahip olduğu şeklindeki görüşün uzun zamanlar boyunca hakimiyetini sürdürmesinin ardından ortaya çıkan çevresel problemler ve bu problemlerin canlı yaşamı üzerinde olumsuz etkiler yaratmaya başlamasıyla birlikte dünya genelinde bir çevre bilinci oluşmaya başlamıştır. Bununla birlikte, uluslararası alanda çevre kirliliğini önlemeye yönelik önemli adımlar atılmaya başlanmıştır.⁴⁵

Avrupa Konseyi 1999'da Helsinki'de, Komisyon'dan, Haziran 2001'de yapılacak Göteborg Avrupa Konseyi'ne kadar, sürdürülebilir kalkınmanın çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarını birlikte göz önünde tutan, uzun dönemli, ortak bir strateji hazırlamasını istemiştir. Bu Program 2010 yılına kadar sürecektir bir dönemi içerecektir.

Buna göre hazırlanan, "Daha İyi Bir Dünya İçin Sürdürülebilir Bir Avrupa: AB Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi" adındaki taslak metni Haziran 2001 tarihinde toplanan Göteborg Avrupa Konseyi'ne sunmuştur. Göteborg Avrupa Konseyi'nin kabul ettiği bir diğer belge, "Çevre 2010: Geleceğimiz, Tercihimiz -AB Altıncı Çevre Eylem Programı 2001-2010" adını taşımaktadır. Bu belgede gelecek on yıl içerisinde ulaşılmak istenen çevresel amaçlar ve hedefler konulmakta, bunların gerçekleştirilebilmesi için yapılması gereken stratejik eylemler sıralanmaktadır. Program, temelde Beşinci Çevre Eylem

⁴⁴ ALTUNBAŞ, D., s. 12.

⁴⁵ KARAKAYA, E., ÖZÇAĞ, M., s.2

Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları Ve Mali Araçlar

Programı'nın bir devamı niteliğindedir. Sürdürülebilir kalkınma hedefi ve çevreye ilişkin amaçların diğer alanlardaki politikalar ile birleştirilmesi konusu Altıncı Program'da da öncelikli durumlarını sürdürmektedirler. Program'ın belirlediği stratejik eylemlerden birisi, piyasanın çevre dostu çalışmasının teşvik edilmesidir.⁴⁶

Türkiye'de sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi ve ardından AB uyum süreci çerçevesinde çevrenin korunması en öncelikli iki politika alanını oluşturmaktadır. Bu çerçevede, şirketlerin sosyal sorumluluk projeleri ile bu süreci hızlandırması, Türkiye'nin geleceğine çok önemli bir katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda, büyük boyutlu şirketler ile stratejik işbirliği yaparak gerekli olan ara ürünü sağlayan KOBİ'lerin de bu süreç içerisinde tüm değişikliklere paralel yeni yapılanma süreçlerine girmeleri gerekmektedir.⁴⁷

6. Çerçeve Programında, sürdürülebilir kalkınma, topluluğun temel amacı olarak benimsenmiştir. Programda öncelikli tematik araştırma konuları arasında yer alan “Sürdürülebilir Kalkınma, Küresel Değişme ve Ekosistemler” konusu üç ana başlık altında incelenmektedir: sürdürülebilir enerji sistemleri, sürdürülebilir kara ve deniz yolu ulaşımı ve küresel değişme ve ekosistemler. Bu öncelikli tematik araştırma konusu, sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarını birleştirerek kısa ve uzun dönemde uygulayabilmek için Avrupa'nın gereksinim duyduğu bilimsel ve teknolojik kapasitenin kuvvetlendirilmesini amaçlamaktadır. Ayrıca, küresel değişmeyi anlamak ve kontrol etmek ile ekosistemlerin dengesini korumaya yönelik uluslar arası çabalara destek olmayı da hedeflemektedir.⁴⁸

4. ÇEVRE VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ALANINDA TÜRKİYE'NİN GÜÇLÜ VE ZAYIF YANLARI, TEHDİT VE FIRSATLAR

Çevre ile ilgili kurumsal yapı oluşturma çalışmalarının başladığı yıllardan itibaren çevre örgütüne ilişkin bir karmaşa yaşanmıştır. Önce Çevre Müsteşarlığı kurulmuş, sonra kaldırılarak Çevre Genel Müdürlüğü oluşturulmuş, arkasından Çevre Genel Müdürlüğü kaldırılarak Çevre Müsteşarlığının yeniden kurulmasına karar verilmiştir. Çevre Müsteşarlığı yeniden kurulduktan sonra çevre ile ilgili ayrı bir kurum olarak Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı

⁴⁶ ACAR, İ. A., s.227.

⁴⁷ Kerem OKUMUŞ, “AB Çevre Mevzuatı ve Türkiye'nin Uyumu”, *EU-Turkey Agenda*, No:4, Aralık 2005, s.3.

⁴⁸ Ayhan UYSAL, “Sürdürülebilir Kalkınma: Genel Bakış”, 2003, s.6, <http://vizyon2023.tubitak.gov.tr/teknolojiongorusu/paneller/cevrevesurdurulebilkalkinma/raporlar/son/EK-3.pdf>, (01.06.2006)

TOPRAK

kurulmuştur. En son olarak ise Müsteşarlık 443 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kaldırılarak 21.08.1991 tarihinde Çevre Bakanlığı kurulmuştur. Daha sonra 4856 sayılı kanun ile Çevre ve Orman Bakanlığı kurulmuştur. Yapılanmada gerçekleşen bu sık değişiklikler, kurulan çevre örgütlerinin kurumlaşmasına imkan tanımamıştır.

Ayrıca 1970'li yıllarda yeni örgütlenme modelleri geliştirilirken belli çevresel işlevlerle ilgili olarak yapılan düzenlemeler ve örgütlenmeler olduğu gibi korunmuş ve yeni kurumsal yapı eski yapının üzerine oturtulmuştur. Bu da çevreyle ilgili olarak Bakanlık, kurum ve kuruluşlar arasında yetki, görev ve sorumluluk çatışmalarına neden olmuştur. Aynı konuyla ilgili olarak birden fazla kuruluşun yetkili olması ve koordinasyon ve işbirliği konusunda yaşanan sorunlar hizmetin etkili bir şekilde yerine getirilmesini güçleştirmiştir. Çevre sorunlarını çözmek amacıyla mevzuatta ve kurumsal yapının oluşturulmasında bazı ilerlemeler kaydedilmiş, DPT-Çevre Bakanlığı işbirliği ile Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP) hazırlanmıştır.⁴⁹ UÇEP'in belli başlı stratejik amaçları ise kirliliğin azaltılması veya önlenmesi, temel çevresel altyapı ve hizmetlere erişimin artırılması, sürdürülebilir kaynak kullanımının teşvik edilmesi, sürdürülebilir çevresel uygulamaların desteklenmesi ve çevre tehlikelerine duyarlılığın en aza indirgenmesi olarak sıralanabilir.⁵⁰

Bu olumlu gelişmelere rağmen, çevre yönetim sistemleri istenilen etkinlik düzeyine getirilememiştir. Hızlı kentleşme, başta kıyı alanları ve denizler olmak üzere doğal kaynaklar, tarım alanları üzerindeki baskıları, atıkların miktarını ve diğer çevre sorunlarını arttırmıştır. Eğitim, kararlara katılım süreçleri ve yerelleşme konularındaki eksiklikler, doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi ve çevre sorunlarının çözümünde önemli engeller oluşturmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı doğrultusunda, insan sağlığı ve doğal dengiyi koruyarak ekonomik kalkınmaya imkan verecek, doğal kaynakların yönetimini sağlayacak, gelecek kuşaklara daha sağlıklı bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakacak yönde arzulanan nitelikte yeterli bir gelişme kaydedilememesine rağmen çevre politikalarının ekonomik ve sosyal politikalarla entegrasyonun sağlanması ve bu konuda ekonomik araçlardan yeterince faydalanma çabaları sürdürülmektedir. Çevre ve kalkınma ile ilgili veri ve bilgi

⁴⁹ T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, **Türkiye Çevre Atlası**, s.17,18.
<http://www.cedgm.gov.tr/cevreatlasi/cevredurumu.pdf>, (25.05.2006)

⁵⁰ Küresel Çevre Fonu (GEF)- Küçük Destek Programı (SGP), **Türkiye Ulusal Stratejisi İkinci Uygulama Aşaması**, s.11, http://www.gefsgp.net/v1/docs/SGP_CPS_tr_2002.pdf, (27.05.2006)

Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları Ve Mali Araçlar

erişim sistemleri, çevre izleme ve ölçüm altyapısı, çevresel etki değerlendirmesi, çevre envanteri, istatistiği ve çevre standartları konularında yeterli altyapı oluşturma çalışmalarına devam edilmektedir. Çevre sorunlarının çözümü için uygulanan politikalar ve alınan kararların, AB normları ve uluslararası standartlara uyumlu hale getirilmesi çalışmaları da tamamlanmaktadır.⁵¹

Çevre ve sürdürülebilir kalkınma alanında Türkiye'nin güçlü ve zayıf yanları, tehdit ve fırsatları şu şekilde belirtilebilir:⁵²

4.1. Güçlü Yanlar

Doğal kaynakların ve çevrenin tamamen kirlenmemiş durumda olması, genç nüfusun fazla olması ve bu kesimde çevre konusundaki duyarlılığın ve bilinçlenmenin yetersiz olmakla birlikte başlamış olması ve çevre kirlenmesini önleme yönünde çalışabilecek yeterli bilimsel ve teknik insan kaynaklarının varlığı güçlü yanlar olarak sıralanabilir.

4.2. Zayıf Yanlar

Çevre konularına yeterli önemin verilmemesi, doğal kaynakların hızla kirleniyor olması, çevre yatırımları ile ilgili mevcut kaynakların amaca uygun kullanılmaması, çevre ile ilgili veri ve bilgilerin sistematik olarak kayıt altına alınmamış olması, kayıt altındakilerin de veri toplama, doğrulama, değerlendirme ve bilgiye dönüştürme açılarından belirli bir standarda sahip olmaması, çevre politikalarının olmaması zayıf yanlar olarak sıralanabilir.

4.3. Tehditler

Çevre ile ilgili konuların özel uzmanlık ve bilgi birikimi ile uygulamada deneyim isteyen bir dal olduğunun algılanmamış olması, çevre sorunlarının devlet politikasında yer almıyor olması, toplumda ve özellikle kirleticilerde otoriteye (idareye) karşı güvensizlik ve bu yöndeki problemlerin çözülmeceğine dair inancı, denetimin olmaması, kaynak oluşturma ve tahsisinde yatırım maliyetlerine dair

⁵¹ T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, **Türkiye Çevre Atlası**, s.17,18.

<http://www.cedgm.gov.tr/cevreatlasi/cevredurumu.pdf>, (25.05.2006)

⁵² Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Tematik Paneli, **Vizyon 2023: Bilim ve Teknoloji Stratejileri Teknoloji Öngörü Projesi-Vizyon ve Öngörü Raporu**, Ankara, Ocak 2003, s.8,9. <http://vizyon2023.tubitak.gov.tr/teknolojiongorusu/paneller/cevresurdurulebilirlikalkinma/raporlar/raporcevre.pdf>, (01.06.2006)

TOPRAK

büyük yanlışların olması, kontrol edicinin kirleticiye oranla bilgi birikimi, deneyim ve mali kaynaklar itibariyle güçsüz ve yetersiz olması tehditler olarak sayılabilir.

4.4. Fırsatlar

Jeopolitik açıdan stratejik bir coğrafyaya sahip olması nedeniyle Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma alanında gerçekleştirilen ve gerçekleştirilecek olan pek çok uluslararası bölgesel çalışma ve oluşumun içinde bulunma şansı, Avrupa Birliği'ne uyum çalışmaları, Avrupa Birliği 6.Çerçeve Programları'nda üye ülkeler ile eş statüde araştırma ve teknoloji geliştirmeye yönelik çalışmalar yapabilmek olanağı bu aşamada fırsat olarak ele alınabilir.

Günümüzde küreselleşen dünyada, gelişmiş ülkelerde gerçekleşen teknolojik yenilikleri izleme ve bunlardan yararlanma, gelişmiş ülke hükümetleriyle, sanayi kuruluşlarıyla ve üniversiteleriyle ortaklaşa araştırma projeleri geliştirme, bunları hayata geçirme çabaları, Türkiye için çok önemli fırsatlar oluşturabilir.⁵³

SONUÇ

Küresel mallar içinde dışsallıkları en fazla olan ve gelecek nesilleri de etkileyebilecek zararlara yol açan çevre sorunları, piyasa çözümleri veya ülkelerin kendi çabaları ile çözümlenecek sınırı aşmıştır. Sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek, küresel ısınmayı önlemek gibi somut çevresel iyileştirmelerin sağlanması için çevre politikalarına başvurulmaktadır. Çevre politikalarının başarılı olması için, gereken koşullar ise günümüz şartlarında tam olarak gerçekleşmemektedir

Sürdürülebilir kalkınma koşullarının sağlanması çerçevesinde Avrupa Birliği ülkelerinin ekonomik ve mali araçları çevre politikası alanında uygulamaları son yıllarda önemi gittikçe artan “Ekolojik Vergi Reformu” yaklaşımı ile birlikte önem kazanmıştır. Böylelikle, sermaye ve işgücü üzerindeki vergiler çevreye zararlı ekonomik faaliyetler üzerine kaydırmıştır. Böylece ülkeler hem çevreyi koruma amacıyla çevreye zararlı faaliyet düzeyinin azaltılmasını sağlarken, aynı zamanda ekonomik büyümenin önünde engel olarak kabul edilebilecek işgücü ve sermaye üzerindeki vergileri azaltarak ekonomik büyümeyi teşvik etmeyi tercih etmişlerdir. Avrupa Birliği

⁵³ UYSAL, A., s.12.

Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları Ve Mali Araçlar

genelinde “yönlendirici-denetleyici” niteliği olan bu yaklaşım çevreye zararlı ekonomik faaliyetler üzerine vergi konulması ve/veya bu faaliyetler üzerindeki devlet yardımlarının kaldırılması şeklinde uygulamada yerini almaktadır.

Avrupa Birliği’nin çevre politikası alanında ekonomik ve mali araçların kullanılması konusunda bu kadar yol almasına karşılık Türkiye’de bu araçların kullanımı sınırlı kalmıştır. Türkiye’de çevre vergisi olarak kabul edilebilecek vergiler Akaryakıt Tüketim Vergisi, Motorlu Taşıtlar Vergisi, Çevre Temizlik Vergisi ve Taşıt Alım Vergisidir. Ancak bu vergilerin ilk planda mali amaçlarla uygulamaya konulması ve hasılatlarının çok az bir kısmının çevreyi korumak maksadıyla kullanılması bu vergilerin “yönlendirici-denetleyici” niteliklerinin Avrupa Birliği ülkelerindekine benzer biçimde ortaya çıkmasına engel olmaktadır.

Nitekim VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planında da sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı doğrultusunda, insan sağlığı ve doğal dengeyi koruyarak sürekli ve dengeli ekonomik kalkınmaya imkan verecek, doğal kaynakların yönetimini sağlayacak, gelecek kuşaklara daha sağlıklı bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakacak yönde arzulanan nitelikte bir gelişme kaydedilemediğine değinilmiştir. Bununla birlikte, çevre politikalarının ekonomik ve sosyal politikalarla entegrasyonunun sağlanamadığı ve bu konuda ekonomik araçlardan yeterince faydalanamadığı belirtilmiştir.

Türkiye’de Sürdürülebilir Kalkınma hedefleri uyarınca çevre konusu ele alındığında, oluşturulan 2023 vizyonu ve teknoloji öngörüsü doğrultusunda aşağıda belirtilen noktalara öncelik verilmesi gerekmektedir:

-Temel sağlık hizmetleri ile temiz içme ve kullanma suyu ile kanalizasyon hizmetleri nüfusun tamamına ulaştırılmalı;

-Tüm paydaşların çevre koruma konusunda eğitimi ve bilinçlendirilmesi için gerekli altyapı oluşturulmalı;

-Çevre bilimleri ve teknolojileri konularında araştırmaların yürütülmesi için gerekli teşvik ve destek sağlanmalı;

-Ulusal mevzuat her alanda uluslararası hukuk ile uyumlu hale getirilmeli; taraf olunan uluslararası sözleşmelerdeki yükümlülük ve taahhütlerin yerine getirilmesi için altyapı çalışmaları tamamlanmalı;

-Entegre bir yönetim ağı kurulması çerçevesinde kurumsal yapı yeniden gözden geçirilmeli;

TOPRAK

-Belirlenen vizyon çerçevesindeki hedeflere ulaşmak için, mevcut durumun sağlıklı ve gerçekçi bir şekilde ortaya konmasına yarayacak envanterler yapılmalı, veri ve bilgi toplama yöntem ve uygulamaları belirli standartlara kavuşturulmalı; veri ve bilgilerin istatistiksel olarak anlamlı ve herkesin ulaşımına açık olduğu çevre bilgi sistemleri geliştirilmeli,

-Üretim ve hizmet sektörlerinin tümünde temiz üretim teknolojileri kullanılmalı ve yatırımcılar bu yönde teşvik edilmeli; bunun yanı sıra herhangi bir faaliyetin değerlendirilmesinde çevre etkilerinin değerlendirilmesi mekanizmaları da etkin bir biçimde kullanılmalı;

-Doğal kaynakların biyoçeşitliliğinin korunmasına ve bu varlıklardan katma değer oluşturulmasına yönelik teknolojiler geliştirilmeli;

-Doğal rezervlerin Sürdürülebilir Kalkınma kavramı içinde üretimde en verimli şekilde değerlendirilmeleri sağlanmalı;

-Tarihi ve kültürel mirasın gelecek nesillere korunarak aktarılması için yasa ve denetim sorunları çözülmeli; eğitim ve bilinçlendirme çalışmaları artırılmalı;

-Acil durum yönetimi çevresel risk değerlendirmeleri yapılarak acil durum yönetim stratejileri belirlenmelidir.

**Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde
Çevre Politikaları Ve Mali Araçlar**

KAYNAKÇA

- AB'nin Çevre Politikası, <http://www.ikv.org.tr/pdfs/4f3a608d.pdf>, (02.06.2006)
- ACAR, İ. A., "Vergilendirmede Tahsis İlkesinin Çevre Vergileri Açısından Değerlendirilmesi", S.D.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt 11, Sayı 1, 2006
- ALTUNBAŞ, D., "Uluslar arası Sürdürülebilir Kalkınma Ekseninde Türkiye'deki Kurumsal Değişimlere Bir Bakış", <http://biibf.comu.edu.tr/daltunbasmakale.pdf>, (01.06.2006)
- BATIE, S., Sustainable Devolepment ; Challenges to the profession of Agricultural Economics, **American Journal of Agricultural Economics**, Vol. 71. December, 1989
- Commission of the European Communities, Communication from the Commission on the Sixth Environment Action Programme of the EC, Brussels, 7 December 2000
- Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Tematik Paneli, **Vizyon 2023: Bilim ve Teknoloji Stratejileri Teknoloji Öngörü Projesi-Vizyon ve Öngörü Raporu**, Ankara, Ocak 2003, <http://vizyon2023.tubitak.gov.tr/teknolojiongorusu/paneller/cevrevesurdurulebilirlikalkinma/raporlar/raporcevre.pdf>, (01.06.2006)
- DAVIDSON, E. A., "Gayrisafi Milli Hasılayı Yiyemezsiniz-Çevrenin Önemli Olduğunu Varsayan Ekonomi", Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Mart 2004
- DPT, Arazi Kullanımı ve Kıyı Alanlarının Yönetimi, **Ulusal Çevre Eylem Planı**, Mart 1997, <http://ekutup.dpt.gov.tr/cevre/eylempla/arazikul.pdf>, (02.06.2006)
- DULUPÇU, M. A., "Sürdürülebilir Kalkınma Politikasına Yönelik Gelişmeler", Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/OCAK2001/politika.htm>, (02.06.2006)
- DURMAZ, B., "Avrupa Birliğinde Çevre Politikası Alanında Muhtemel Müzakere Sürecine Yönelik Gerekli Hazırlıkların Örneklerle Çalışılması", Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, **Sektörel ve Bölgesel Politikalar Dairesi Uzmanlık Tezi**, Ankara, Mayıs 2004
- DÜNDAR, Y., "Sürdürülebilir Yaşam Koşullu Sürdürülebilir Kalkınma, Sürdürülebilir Kalkınmanın Uygulanması", Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara, 1997
- EMREALP, S., "Türkiye Yerel Gündem 21 Programı", **Yerel Gündem 21 Uygulamalarına Yönelik Kolaylaştırıcı Bilgiler Elkitabı**, Birmat Matbaası, 2. Baskı, Şubat 2005
- ETKINS, P., "European Environmental Taxes and Charges: Recent Experiences, Issues and Trends", **Ecological Economics**, Volume:31, Issue:1, October 1999, <http://www.elsevier.com/locate/ecolecon> (01.06.2006)

TOPRAK

- European Parliament, “Report on Environment Policy and Sustainable Development: Preparing for the Gothenburg European Council”, Reporter: A. Hulthén, Final A5-0171/2001, 15 May, 2001
- FERHATOĞLU, E., “Avrupa Birliği’nde Ortak Çevre Politikası Çerçevesinde Çevre Vergileri”, e-yaklaşım, sayı:3, Ekim 2003, http://www.geocities.com/ceteris_tr2/e_ferhatoglu.pdf, (30.05.2006)
- GÜZEL, A., “Sürdürülebilir Kalkınmada Yerel Yönetimlerin Mali Sorumlulukları”, <http://vizyon2023.tubitak.gov.tr/teknolojiongorusu/paneller/cevrevesurdurulebilirlikalkinma/raporlar/son/EK-10.pdf>, (27.05.2006)
- KARAKAYA, E., ÖZÇAĞ, M., “Sürdürülebilir Kalkınma ve İklim Değişikliği: Uygulanabilecek İktisadi Araçların Analizi”, 2004, <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/manas.pdf>, (01.06.2006)
- Küresel Çevre Fonu (GEF)- Küçük Destek Programı (SGP), **Türkiye Ulusal Stratejisi İkinci Uygulama Aşaması**, http://www.gefsgp.net/v1/docs/SGP_CPS_tr_2002.pdf, (27.05.2006)
- MUTLU, A., “Küresel Kamusal Mallar Bağlamında Sağlık Hizmetleri ve Çevre Kirlenmesi: Üretim, Finansman ve Yönetim Sorunları”, **21.Türkiye Maliye Sempozyumu: Kamu Maliyesinde Güncel Gelişmeler**, Lara/ANTALYA, 10-14 Mayıs 2006
- OECD, “Environmental Policy: How to Apply Economic Instruments”, 1992
- OKUMUŞ, K., “AB Çevre Mevzuatı ve Türkiye’nin Uyumu”, **EU-Turkey Agenda**, No:4, Aralık 2005
- PEARCE, D., MARKANDYA, A., BARBIER, E. B., **Yeşil Ekonomi İçin Mavi Kitap**, (çev: KAFAOĞLU, T., KAFAOĞLU, A. B.), Alan Yayıncılık, İstanbul 1993
- SEYMEN, D., “Dış Ticaret-Çevre İlişkilerinin Dengelenmesi: Sürdürülebilir Ticaret, Teori ve Türkiye Değerlendirmesi”, **D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:7, Sayı:3, 2005
- T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, **Türkiye Çevre Atlası**, <http://www.cedgm.gov.tr/cevreatlasi/cevredurumu.pdf>, (25.05.2006)
- TEKİN, A., VURAL, İ. Y., “Global Kamusal Malların Finansman Aracı Olarak Global Vergi Önerileri”, http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler%5CAhmet%20TEK%C4%B0N%20-%20%20C4%B0stiklal%20Y.%20VURAL%5C323-337.pdf, (28.05.2006)
- UYSAL, A., “Sürdürülebilir Kalkınma: Genel Bakış”, 2003, <http://vizyon2023.tubitak.gov.tr/teknolojiongorusu/paneller/cevrevesurdurulebilirlikalkinma/raporlar/son/EK-3.pdf>, (01.06.2006)

**BANKACILIK SEKTÖRÜNDE FARKLI OLMA
ÜSTÜNLÜĞÜNÜN VE MÜŞTERİ SADAKATİNİN
YARATTIĞI DEĞER: ISPARTA İLİNDE BİR UYGULAMA**

Öğr. Gör. Nezihe TÜFEKÇİ*
Öğr. Gör. Ömer Kürşad TÜFEKÇİ**

ÖZET

Yoğunlaşan rekabet ve ekonominin liberalizasyonu sonucu bankalar, müşterileri için farklı hizmetler sunma ve değer yaratma arayışı içine girmişlerdir. Bu nedenle bankaların farklı olma üstünlüğü yaratmanın yanı sıra müşteri tatmini ve sadakatini yaratmak için rakiplerinden farklı stratejiler geliştirmeleri ve onların sunduğu değerlerden daha üstün değerler sunmaları kaçınılmazdır. Bu çalışma, bankaların farklı olma üstünlüğü için geliştirdikleri stratejiler ile müşterilerinin aldıkları hizmetlerden duydukları tatminin/sadakatın yarattığı değeri tanımlamak amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmada, Porter'in rekabetçi avantaj yaratmanın iki önemli kaynağından biri olan farklılık yaratma stratejisi incelenmiş ve banka müşterilerinin tatmin ve sadakat düzeyini etkileyen faktörler için Servqual ölçüm tekniğinin hizmet ölçüm faktörleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda SERVQUAL ölçüm faktörlerinden güvenilirlik ve heveslilik faktörlerinden elde edilen tatmin düzeyi arttıkça bankalara olan sadakatın arttığı ve rakiplerinden farklı stratejiler uygulayan bankaların pazarda farklı olma üstünlüğü elde ettikleri dolayısıyla rekabetçi avantaj kazandıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık hizmetleri, Farklı olma üstünlüğü, Müşteri memnuniyeti, Değer Yaratma.

**THE VALUE CREATED BY DISTINGUISHING SUPERIORITY AND
CUSTOMER LOYALTY IN BANKING SECTOR:
AN APPLICATION IN CITY OF ISPARTA**

ABSTRACT

As a result of intensive competition and liberalization of economy; the banks have begun to search to offer more different services and to create value for their customers. For this reason besides creating distinguishing superiority to create customer satisfaction and loyalty; it's inevitable for the banks to develop different strategies and to offer more superior values than the other competitors. This study was prepared to describe the strategies to be distinguishing superiority and the relationship between the satisfaction and loyalty of the bank customers. In this study, the two important sources to create the competitive advantage in Porter's management performance development process are to decrease the cost and to create difference was thought to be the starting point. In this study, service measurement factors of SERVQUAL measurement techniques were used for the factors effecting the satisfaction and loyalty levels of bank customers. At the end of the study; it is found that as the satisfaction level of the realibility and enthusiasm that are the measurement factors of SERVQUAL increase, the loyalty to the banks also increase.

Keywords: Banking services, Distunguishing superiority, customer satisfaction, Value created.

* Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Ağlasun Meslek Yüksekokulu, nucar@sdu.edu.tr

** Süleyman Demirel Üniversitesi, Eğirdir Meslek Yüksekokulu, ktufekci@sdu.edu.tr

TÜFEKÇİ – TÜFEKÇİ

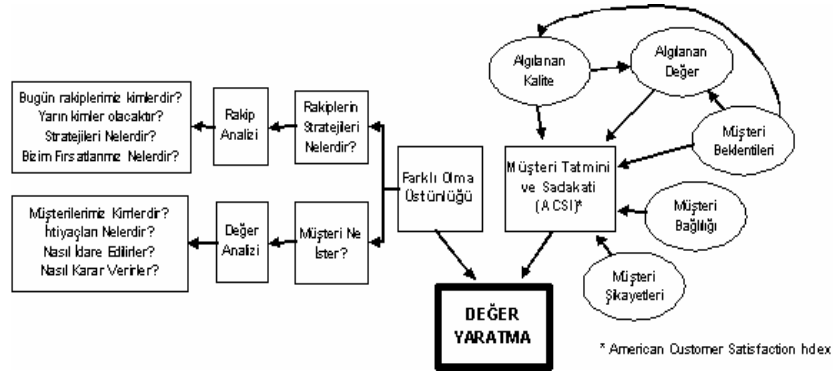
GİRİŞ

Pazarlama; ürün ve hizmetlerin en iyi fiyatlarla satılmasına odaklanmış bir iş disipliniyse, sıradan faaliyetlerin toplamı olamaz. Dolayısıyla pazarlama stratejilerinin hedefi müşterilerin, sunulan hizmetin daha fazlasını, daha yüksek fiyata almaya değer bulmalarını sağlamaktır (Zyman, 2000; 53).

Pazarlama sürecinin başarısı, işletmelerin temel yeteneklerine odaklanarak müşterilerinin kendilerini farklı olmanın yanı sıra değerli hissedecekleri stratejiler geliştirmelerine ve rakiplerinden daha üstün değerler yaratmalarına bağlıdır. Bu bağlamda pazarlama, müşterilerle güvene dayalı ilişkiler kuracak ve sürekli farklı olma üstünlüğü yaratacak stratejiler geliştirerek işletme kazancını artırmaya çalışan yönetim sürecidir (Doyle, 2003; 141).

Pazarlamanın değer yaratıcı stratejik unsurları ise güçlü bir marka yaratma, stratejik ilişkiler geliştirme, farklı olma üstünlüğüne ulaşma, müşteri tatmini ve sadakati sağlamadır. Müşteri tatmini ve sadakati ise güvene dayalı ilişkiler geliştirmekle mümkündür ve bu ilişki; paylaşılan değerler oluşturmakla, etkin iletişim kurmakla ve sorun çözmekle yaratılabilir (Hart, Johnson, 1999; 20). Bu bağlamda pazarlamada değer yaratmaya yönelik araştırma modeli şu şekilde kurulabilir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Kaynak: Doyle, 2003; 151 ve Kanji, Wallace, 2000; 983'den uyarlanmıştır.

1. HİZMET KAVRAMINA GENEL BAKIŞ

Hizmet, satışa sunulan faaliyetler, yararlar veya tatminlerdir (Tek, 1999; 342). Hizmet, bir tarafın diğer tarafa sunduğu soyut bir hareket veya faaliyettir ve herhangi bir şeyin sahibi olma sonucuna götürmez (Kotler, 2000; 428).

Bankacılık Sektöründe Farklı Olma Üstünlüğünün Ve Müşteri Sadakatinin Yarattığı Değer: Isparta İlinde Bir Uygulama

Hizmet soyuttur; depolanamamakta, ambalajlanamamakta, kalitesi hizmeti verene göre değiştiği için standartlaştırılamamaktadır. Hizmetin bu özellikleri, müşterinin terazinin bir tarafına koyduğu paranın karşılığında diğer tarafı boş görmesi gibi bir yanılgıya sebep olabilmektedir (Karabulut, 1988; 23). Böyle bir yanılgıyı önlemek için mutlaka müşteride değer yaratan bir hizmet verilmesi gerekmektedir. Bunun yanında hizmetleri standartlaştırmanın zorluğu hizmetlerin bir anlamda farklılaştırmaya daha uygun olduğu anlamına gelir. Bu nedenle hizmet sektöründe farklılaştırma stratejisinin daha etkin bir rekabet stratejisi olduğu söylenebilir (İslamoğlu, 2000; 331).

Hizmet, hizmeti sunandan ayrılamaz. Bu durumda müşteri hizmet satın almada ve kullanmada bağımsız değildir. Elle tutulamaz olması nedeniyle hizmetin değerini saptamak güçtür. Bu nedenle fiyat değişkendir. Hizmet aynı zamanda yaratılıp pazarlanması nedeniyle sağlanan hizmetin süresi rekabette önemli bir rol oynar ve bu rekabet ölçütü bankacılıkta da geçerlidir (Cemalcılar, 1998; 75-76).

2. BANKACILIK SEKTÖRÜNDE FARKLI OLMA ÜSTÜNLÜĞÜNÜN VE MÜŞTERİ TATMİNİN/SADAKATİNİN YARATTIĞI DEĞER

Yeni iş modellerinden, küreselleşmeden ve yükselen beklentilere bağlı olarak artan değişim hızından etkilenen bankacılık sektöründe birçok değişim yaşanmaktadır. Ayrıca ekonomik dengelerdeki istikrarsızlık ve mali piyasalardaki düzenlemelerin eksikliği de bankaların rekabet ortamında ayakta kalmalarını güçleştirmektedir.

Günümüzde şaşırtıcı biçimde değişip gelişen bilişim teknolojilerinin iş dünyasında kullanılmasıyla birlikte farklılıklar hızla azalmakta, müşterilere sunulan hizmetler giderek birbirine benzemektedir. Bu nedenle işletmeler farklılık yaratmak amacıyla yeni arayışlar içine girmektedirler (Altunışık, Özdemir, Torlak, 2002; 56). Teknolojik ilerlemeler aynı zamanda bilişim yoğun işlerin/işletme faaliyetlerinin artmasına, pazara girme sürecinin ve hizmet hayat dönüşüm sürelerinin kısalmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda bilişim teknolojileri, bir yandan hizmetlerde benzerlikler sağlarken bir yandan da işletmelere rakiplerinden farklılaşabilecekleri fırsatlar yakalama şansı yaratmaktadır (Akın, 2001; 33).

Farklılık yaratabilmek içinse müşterileri dinlemek, isteklerini ve beklentilerini tahmin ederek rakiplerden önce davranmak gerekir. Öyle ki banka müşterilerinin her birinin talebi birbirinden farklı olmaktadır: kimi yıllık ücret ödemedi havayolu ile bedava seyahat

TÜFEKÇİ – TÜFEKÇİ

imkanı beklerken, kimi limiti yüksek bir kredi kartı arzulamakta; kimisi de esnek ödeme koşulları talep etmektedir. Bazıları hayatlarına kolaylık getirip mali durumlarını kargaşadan kurtaracak uygun ve kolay çözümler isterken bazıları bankanın kendisini tanımasını beklemekte, bazıları da kredi kartını statü farkı sağlayacağına inandığı için istemektedir. Müşterilerin bir kısmı iyi hizmet almayı önemserken bir kısmı da düşük faiz oranlarının, nakit ödeme indirimlerinin, bedava alışverişe imkan tanıyan kart getirilerinin, hayatı kolaylaştıran ve zaman kazandıran otomatik ödeme talimatlarının peşindedir (Hill, Rifkin, 2001; 98-117).

Bankalar, müşterilerin istek ve beklentilerini gerçekleştirmenin yanı sıra şikayetlerini dinleyip sorunlarını da çözmek zorundadırlar. Müşterilerin şubelerden hizmet alırken çok fazla zaman kaybetmeleri bankacılık hizmetlerine yönelik şikayetlerin en başında gelmektedir. Şubelere gitmek yerine telefon bankacılığını tercih eden müşterilerin ise açıklamaların yeterince anlaşılamaması nedeniyle istediği işlemi gerçekleştiremediği, ilgili kişiye ulaşana kadar uzun süre beklediği ancak bir türlü ulaşamadığı bilinmektedir. Bu durumda müşterinin bekletilmesinden kaynaklanan zaman kaybının müşteri tatmini, işletme imajı ve maliyetler üzerindeki etkisini anlamak zor değildir (Kırım, 2003; 55-56). Araştırmalara göre sadece %14'lük müşteri grubu, ürün nedeniyle işletmeyi terk ederken üçte ikilik müşteri grubu hizmet veren çalışanları kayıtsız bulduğundan ya da onlara ulaşamadığından işletmeyi terk etmektedir (Doyle, 2003;1 63).

Bir işletmenin rekabetçi üstünlüğe sahip olabilmesi, rakiplerinden daha fazla değer üretmesini gerektirir. Değer üretilmesi, değer yaratmaya ilişkin çevrelerin tasarlanması ve bunların her birinin belirli bir duruma uygulanmasını gerektirir. Ancak değerın müşteriler için anlamlı olması gerekir. Kuşkusuz, burada yaratılan değerın benzersiz ve işlevsel olması önem taşımaktadır (Papatya, 2003;23-24).

Değeri yaratan, işletme ile rakipleri arasındaki farklılığın derecesidir. Zirveye çıkan ve rakipleri ile arasındaki farkı büyüten işletme değeri savaşını kazanır. Ancak farklılık yaratmadan da zirveye çıkılamayacağını bilmek gerekir. Farklılık ve az bulunurluk değeri yaratır, fakat nedensiz farklılık işe yaramaz. Farklılık müşteriler için anlamlı olmalı ve bu farklılık satın alma kararlarını verirken dikkat edilen unsurlarla ilgili olmalıdır. (Zyman ve Miller, 2003; 162-164).

İşletmeler sundukları hizmeti farklılaştırarak, sektörde benzersiz olmayı başarabilirler. Müşterilerin marka sadakati sonucunda fiyatlar karşısında oluşan düşük hassasiyet nedeniyle farklılaştırma, rekabet hamlesine karşı yalıtım sağlar. Sonuçta ortaya çıkan müşteri sadakati ile rakibin benzersizliğin üstesinden gelme ihtiyacı, giriş engelleri

Bankacılık Sektöründe Farklı Olma Üstünlüğünün Ve Müşteri Sadakatinin Yarattığı Değer: Isparta İlinde Bir Uygulama

yaratır. Müşteri sadakati elde etmek için kendini farklılaştıran işletme, ikame hizmetler karşısında rakiplerinden daha iyi konuşlanmış olur. Farklılaştırmanın başarılması içinse yoğun araştırma, yüksek kalite ve müşteri desteği gerekmektedir (Porter, 2000; 47-48).

Bir hizmet işletmesinin başarısı, sunduğu hizmetin kalitesine bağlıdır. Öyle ki rakiplerden farklı olabilmek; sürekli ve tutarlı bir şekilde daha yüksek kalitede hizmet vermeyi amaçlamak ve gerçekleştirmekle mümkündür. Ancak hizmet pazarlamasındaki en büyük sorunlardan biri hizmeti, rakiplerinkinden farklılaştırmanın önemli ama zor olmasıdır. Fiyat rekabetine karşı tek çözüm, sunulan hizmeti rakiplerinkinden farklı kılmaktır ki bu farklılık; hizmetin kendisinde, hızla yapılmasında, yenilikler eklenmesinde ve hizmet sunulurken yaratılan imajdadır. Ancak hizmet işletmelerinde yenilikler ürünlere göre daha sınırlı olarak gerçekleştirilmekte, üstelik yeniliklerin çoğu kolaylıkla taklit edilebilmektedir. Bankaların verdiği kredi kartlarının birbirine benzer fonksiyonlara sahip olması bunun en güzel örneğidir (Mucuk, 2001; 291).

Tutarlı bir biçimde yeni hizmet geliştirme, teknik bilgi-beceri, farklı pazarlama stratejileri gibi geleceğe dönük uzun vadeli yatırımlar yapan işletmelerin rakiplerinden daha kalıcı oldukları ve rekabet üstünlüğü sağlayarak sektörlerinde lider oldukları görülmektedir. Örneğin, Citibank Chase Manhattan erken dönemlerde kredi kartları, ulusal patent, yetenek ödemesi, eğitim programları, sektörel organizasyon gibi önemli yeniliklere tutarlı bir şekilde yatırım yaparak vizyoner bir işletme olmayı başarmıştır (Collins, Porras, 1999; 270-272).

Dünyanın en büyük reklam ajanslarından biri olan Young&Rubicam (Y&R), sektörlerinde başarılı ve kalıcı olan markaların iki niteliği olduğunu öne sürmektedir: Markanın canlılığı ve markanın statüsü. Marka eğer tüketicinin zihninde diğer markalara göre farklılık yaratıyorsa ve farklılığı müşterilerin ihtiyaçları açısından anlamlı ise markanın canlılığından; markanın eğer yüksek bir itibarı ve hedef pazarda yüksek derecede tanınırlığı varsa markanın “statü sahibi” olduğundan söz edilebilir. Bu boyutları kullanarak markaları değerlendiren Y&R’ye göre, diğer markalardan farklılığını ve ihtiyaçlar açısından anlamlılığını giderek yitiren bir marka önce itibar kaybetmeye başlar sonra da tanınırlık derecesi giderek azalır ve kalıcılığını kaybeder (Kotler, 2003; 97-98).

Hizmet işletmelerinde kalite, kavranması, uygulanması ve denetimi açısından belirsiz ve karmaşık bir alandır. Hizmetler için kalite standartları oluşturmak ürünlere göre daha zordur. Çünkü hizmet kalitesi büyük oranda hizmeti verenin performansına bağlıdır

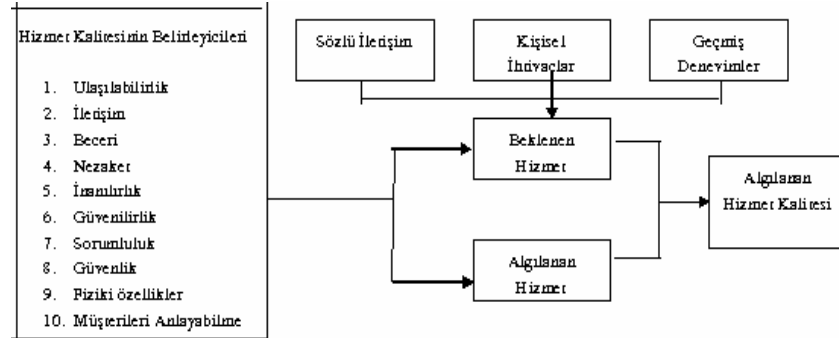
TÜFEKÇİ – TÜFEKÇİ

ve insan davranışlarına da standartlar getirmek çok zordur (Öztürk, 2003; 138). Ayrıca hizmetin müşteriye vereceği tatmin öznel olduğu için hizmet kalitesini kesin biçimde değerlendirecek objektif standartlar belirlemek de oldukça güçtür (Dinçer, 1998; 439).

Müşteriye yönelik pazarlama anlayışına göre, hangi hizmetin kaliteli olduğuna müşteriler karar verir. İşte bu nedenle kalite, müşteri ile başlar. İstek ve beklentileri en üst düzeyde karşılayan hizmet, kaliteli kabul edilir (Tokol, 1998; 95).

Kalite ya da kalite algılaması kavramlarının yeri, müşterilerin zihnidir. Dolayısıyla işletmeler, müşterilerin zihninde güçlü bir kalite algılaması yaratmak zorundadırlar. Benzer hizmetler, fiyatlar ve tutundurma çabaları karşısında işletmelerin güçlü bir marka yaratması için diğerlerinden farklı olduğunu müşterilerine hissettirmesi gerekir. Farklılığın yanı sıra uzmanlaşmayı başarabilen işletmelerin yarattığı markaların, müşterilerin zihninde daha kaliteli olarak algılandığı bilinmektedir. Örneğin küresel pazardaki bir çok müşteri Microsoft'un uzman olduğuna dolayısıyla daha kaliteli üretim yaptığına inanmaktadır (Ries ve Ries, 2000; 61-63).

Şekil 2: Algılanan Hizmet Kalitesi Belirleyicileri

Kaynak: Parasuraman, Zeithaml, Berry, (1985); 48.

Japonya'nın dev film üreticisi Fuji Xerox'a göre de kalite ve müşteri tatmini arasındaki ilişki açıktır, kalite işletme politikasındaki yerini almıştır ve "kalite iç ve dış müşterilerimize, onların ihtiyaçlarını tatmin eden yenilikçi hizmet sunmaktır" biçiminde ifade edilmiştir (Barabba, 2000; 46).

Müşteri sadakatinin anahtarı, müşteriye tatmin etmektir. Tatmin olmuş bir müşteri; alışverişini uzun süre devam ettirir, işletme yeni hizmetler ürettikçe ve mevcut hizmetleri geliştirdikçe daha fazla satın alır, işletme ve işletmenin hizmetlerinden övgü ile bahseder, işletmenin hizmetleriyle rekabet eden markalara ve onlarla ilgili

Bankacılık Sektöründe Farklı Olma Üstünlüğünün Ve Müşteri Sadakatının Yarattığı Değer: Isparta İlinde Bir Uygulama

reklamlara aldırış etmez ve fiyat üzerinde çok durmaz, işletmeye hizmetler hakkında öneriler sunar. İşlem maliyeti rutinleştiğinden mevcut müşterilere hizmet sunmak, yeni müşteriler bulmaktan daha kolay ve daha az maliyetlidir (Kotler, 2000; 48).

Müşteri öncelikle hizmetin kalitesine bakar daha sonra kendisine uygunluk (zaman, fiyat, taksit, satış noktası vb.), kullanım kolaylığı, kolay ulaşılabilirlik, teslimat hızı ve etkili bir dağıtım gibi kriterleri değerlendirerek hizmetin alıma uygun olup olmadığına karar verir. Bu nedenle müşterinin ne istediğini bilmek ve bu bilgiyi işletme faaliyetlerine yansıtmak gerekir. Bu bağlamda işletmelerin farklılık yaratmanın yanı sıra müşteri değerlerini bir öncelik olarak sunarak rekabet avantajı yaratmaya çalışmaları gerekmektedir. (Yamamoto, 2003; 95-96).

3. UYGULAMA

3.1. Araştırma Amacı

Araştırmanın amacı;

- Farklılık yaratma stratejileri geliştiren bankaların, rakiplerine göre üstünlük ve rekabet avantajı sağlayıp sağlayamadıklarının belirlenmesi,
- Bankacılık sektöründe algılanan hizmet kalitesinin müşteri tatminini dolayısıyla sadakati etkileme düzeyinin araştırılması,
- Farklılık üstünlüğü elde etme ve müşteri sadakati sağlamanın pazarlamanın değer yaratıcı unsurları olarak değerlendirilmesi.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma verileri, Isparta ilinde faaliyet gösteren özel bankalardan üçünün müşterilerine yöneltilen standart anket soruları ile elde edilmiştir. Anketler, şubat ayı boyunca bir ay süreyle bireysel müşteri temsilcilerinden hizmet alan aynı zamanda bankada mevduat hesapları bulunan müşterilere doldurtulmuştur. Farklı bankalarda mevduat hesabı bulunan müşteriler araştırma kapsamına dahil edilmemiştir. Bireysel müşteri temsilcilerinin her birinin bir günde mevduat hesabı olan ortalama 15 müşteriyle görüştükleri belirlenmiştir. Anket çalışması yapılan üç bankanın müşteri temsilcilerinin ayda ortalama 900 müşteri ile görüştüğü tahmin edilmiştir. Bu araştırma için gerekli örnek sayısının belirlenmesinde

TÜFEKÇİ – TÜFEKÇİ

$[n=\frac{1}{\alpha}(1-\alpha)/(e/Z)^2]$ şeklinde geliştirilen ve yaygın olarak kullanılan formülden yararlanılarak örnek sayısı tespit edilmiştir (Kurtuluş, 1999; 221). α ve $(1-\alpha)$ 'nin hesaplanmasında en yüksek varyans değeri olan 0,50 kullanılmıştır. Güven sınırlarının standart normal dağılımdaki karşılığı olan standart sapma (Z) olarak da 0,95 güven aralığı esas alınmıştır. Standart hata (e) olarak da 0,05 belirlenmiştir. Bu formülde değerler yerine konulduğunda örnek sayısı 90 olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın amacı çerçevesinde geliştirilen anket formu Isparta ilinde bulunan özel bankalardan, araştırma yapılmasını kabul eden üç bankada mevduat hesabı bulunan 900 müşteri içerisinde tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen 90 mevduat sahibi müşteri ile gerçekleştirilmiştir.

Ankette Servqual (servis kalitesi) ölçüm metodunda kullanılan hizmet ölçüm faktörleri yer almaktadır. Servqual, mükemmel hizmet kalitesini sağlamanın anahtarının müşterilerin beklentilerini tam olarak karşılamak veya beklentilerinin üstüne çıkmak olduğunu savunan ölçüm bir metodudur. Ankette yer alan beş boyut şöyledir: (Parasuraman, Zeithaml, Berry, 1988; 23).

Fiziki Görünüm, Güvenilirlik, Heveslilik, Duyarlılık ve Yeterlilik. Servqual anketini dolduran katılımcılar, her önerme için görüşlerini 1 (Hiç Katılmıyorum)'dan 5 (Tamamen Katılıyorum)'a kadar cevap ölçeği üzerinde belirtirler. Ek 1'de verilen anket sorularını içeren özelliklere ilişkin önermeler sıra numarasına göre aşağıda verilmiştir.

Önermeler	Özellikler
1, 2, 3, 4	Fiziki Görünüm (A)
5, 6, 7, 8, 9, 10	Güvenilirlik (B)
11, 12, 13, 14, 15	Heveslilik (C)
16, 17, 18, 19	Duyarlılık (D)
20, 21, 22, 23, 24, 25, 26	Yeterlilik (E)
27, 28, 29	Müşteri Sadakati (M)

Çalışmada A,B,C,D ve E faktörlerinden edinilen tatmin ile müşteri sadakati arasında bir ilişki olduğu, hizmet kalitesi boyutlarının müşteri sadakatini etkilediği varsayılmıştır. A, B, C, D ve E bağımsız gizil değişkenler M ise bağımlı gizil değişkendir.

Bankacılık Sektöründe Farklı Olma Üstünlüğünün Ve Müşteri Sadakatinin Yaratdığı Değer: Isparta İlinde Bir Uygulama

Servqual hizmet kalitesi ölçüm faktörlerinin yanı sıra Porter'ın Farklılaştırma Stratejilerinden faktör 1 değerlendirme kapsamında tutulmuştur (Chan, Wong, 1999; 571).

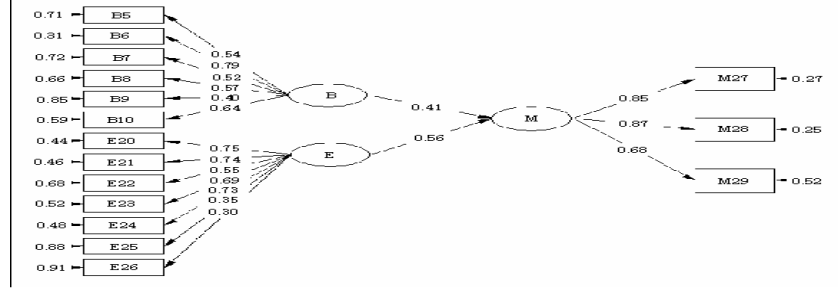
3.3. Verilerin Analizi ve Bulgular

Yapısal eşitlik modelleri (YEM) gözlenen ve gözlenemeyen (gizil) değişkenler arasındaki nedensel ilişkilerin sınanmasında kullanılan istatistiksel bir tekniktir. Özellikle psikoloji, pazarlama vb bilimlerde değişkenler arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesinde ve modellerin sınanmasında kullanılmaktadır. Teknik olarak YEM doğrusal yapı eşitlik setindeki bilinmeyen parametrelerin tahmin edilmesinde kullanılır. Eşitliklerdeki değişkenler genellikle doğrudan gözlenen değişkenler ve gözlenen değişkenler ile ilişkili gizil değişkenlerdir. YEM gizil değişkenler seti arasında bir nedensellik yapısının var olduğunu ve gizil değişkenlerin gözlenen değişkenler aracılığıyla ölçülebildiğini varsayar (Yılmaz, 2004; 79-80).

Gizil değişkenler YEM' in en önemli kavramlarından biridir ve araştırmacıların ilgilendikleri duygu, tutum gibi soyut kavramları ifade eder. Pazarlamada davranışlar, müşteri memnuniyeti, kalite algılanışı gibi kavramlar gizil değişkenlere örnek olarak verilebilir. Bu değişkenler gözlenmediği için doğrudan ölçülemezler. Bu yüzden, araştırmacı, gizil değişkeni işlemsel olarak tanımlamak için gizil değişkeni gözlenebilir değişkenlerle ilişkilendirir. Katsayıları, path katsayıları ya da çoğu zaman regresyon tartıları olarak adlandırılır. (Yılmaz, 2004; 79-80). Model uygunluğunun değerlendirilmesinde kullanılan farklı indeksler ve bu indekslerin sahip olduğu istatistiksel fonksiyonlar vardır. LISREL kullanan araştırmacılar yayınlarında genellikle ki-kare değeri yanında sıklıkla GFI'yi (Uyum iyiliği indeksi -Goodness-of-fit index) kullanmaktadır. Modelin uygunluğu, Y ve X değişkenlerinin gizil yapıları ne kadar iyi ölçtüğü Y ve X değişkenleri için hesaplanan çoklu korelasyon katsayılarının incelenmesiyle belirlenebilir. Bu katsayılar 0 ve 1 arasında değerler alırlar. Sözü edilen katsayının 1'e yakın olması değişkenin gizil yapıyı daha iyi açıkladığı anlamını taşır (Yılmaz, 2004; 79-80).

TÜFEKÇİ – TÜFEKÇİ

Şekil 3: Banka Hizmetleri ile Müşteri Sadakati Arasındaki İlişkinin Path Diyagramı

Porter'in Farklılaştırma Stratejisi Faktör-1'in Ölçüm Kriterleri ve Path Yüklemeleri

Ölçüm Kriterleri	Path Yüklemeleri
Profesyonel Bankacılık Hizmetleri	0.70
Uluslar arası Bağlantılar	0.62
Uluslar arası İmaj ve İtibar	0.85
Hizmet Yenileme Becerisi	0.65
Nitelikli Çalışanlar	0.78

SONUÇ

Hizmet kalitesi ölçüm faktörleri Path diyagramı sonucunda güvenilirlik ve yeterlilik faktörlerinden tatmin düzeyi arttıkça müşteri sadakatinin arttığı sonucuna varılmıştır. Güvenilirlik faktörleri içinde en yüksek değeri “Bankam borç veya hesaptan fazla para çekme gibi konularda hata yapmaz” faktörü almıştır. Bu sonuç, müşterilerin güvenilirlik deyince en çok önem verdikleri noktanın hesaplarında hata yapılmaması olduğunu göstermektedir. Yeterlilik faktörleri arasında ise, “Banka çalışanları müşterilerin sorularına cevap verecek bilgiye sahiptirler”, “Bankamın ATM ‘lerinin verdiği hizmetten memnunum” ve “Bankamın kullandığı teknolojik donanım yeterlidir” faktörleri en yüksek değerleri almıştır. Bu sonuçlar bankacılık sektöründe en yoğun şikayet konularından biri olan sorularına yeterli cevap alamamanın ve ilgiliye ulaşamamanın, müşteri tatminini dolayısıyla sadakatini oldukça etkilediğini göstermektedir. Porter’ın faktör1’inin path yüklemeleri incelendiğinde “Uluslar arası İmaj ve İtibar” ve “Nitelikli Çalışanlar” faktörlerinin hizmet aldıkları

Bankacılık Sektöründe Farklı Olma Üstünlüğünün Ve Müşteri Sadakatının Yarattığı Değer: Isparta İlinde Bir Uygulama

bankalarının müşteriler gözünde rakiplerine göre farklılık yarattığını göstermektedir. Sonuç olarak hizmet kalitesi yüksek olan, farklılık yaratan bankaların müşterilerinin zihninde değer yarattığı, müşteri tatmini dolayısıyla müşteri sadakati sağladığı söylenebilir.

EK 1: Anket Soruları

Fiziki Görünüm İle İlgili Özellikler (A)

- A1. Bankam modern görünümlü donanıma sahiptir.
- A2. Bankamın binaları ve çalışma salonları göze hoş görünür.
- A3. Banka çalışanları iyi görünüme sahiptir.
- A4. Bankanın broşürleri açık ve kolay anlaşılır.

Güvenilirlik İle İlgili Özellikler (B)

- B5. Bankam verdiği sözü zamanında yerine getirir.
- B6. Bankam borç veya hesaptan fazla para çekme gibi konularda hata yapmaz.
- B7. Bankam hizmetini daha önceden söylediği zaman içinde verir.
- B8. Bankam kayıtların hatasız tutulmasında çok titizdir.
- B9. Bankamın müşterileri banka ile ilgili olan işlemlerinde kendilerini güvende hissederek.
- B10. Bankam kişisel bilgilerimi saklı tutar.

Heveslilik İle İlgili Özellikler (C)

- C11. Bankam müşterinin bir sorunu olduğu zaman, sorunu çözmek için samimi ilgi gösterir.
- C12. Bankam ipoteklerin, kiraların ve kredi kartı borçlarının anlaşılmalı son ödeme tarihlerini dolmadan önce haber verir.
- C13. Banka çalışanları uzun bekleme kuyruklarını engeller.
- C14. Banka çalışanları her zaman müşteriye yardım etmeye istekli ve gönüllüdürler.
- C15. Banka çalışanları son ödeme tarihi, vergiler, komisyonlar gibi finansal operasyonlara benzer önemli konularda sizi bilgilendirir.

Duyarlılık İle İlgili Özellikler (D)

- D16. Bankamın çalışma saatleri bütün müşterilere uygun olacak şekildedir.
- D17. Bankam her müşteriyle kişisel olarak ilgilenecek çalışanlara sahiptir.
- D18. Bankam müşterilerinin menfaatlerini her şeyin üstünde tutar.
- D19. Banka çalışanları müşterilerin özel isteklerini anlar.

Yeterlilik Güvence İle İlgili Özellikler (E)

- E20. Banka çalışanları müşterilerin sorularına cevap verecek bilgiye sahiptirler.
- E21. Bankamın ATM 'lerinin verdiği hizmetten memnunum.
- E22. Bankamın interaktif bilgisayar hizmetinden memnunum.
- E23. Bankamın kullandığı teknolojik donanım yeterlidir.

TÜFEKÇİ – TÜFEKÇİ

E24. Bankamın telefon bankacılığı konusunda verdiği hizmetten memnunum.

E25. Bankamın yatırım için size sunduğu fırsatlardan memnunum.

E26. Bankamın can ve mal güvenliğim konusunda verdiği hizmetten memnunum.

Müşteri Sadakati ile İlgili Özellikler (M)

M27. Bankamın ismini çevremdekilere söylemekten gurur duyarım.

M28. Bankamı çevremdeki insanlara tavsiye ederim.

M29. Tekrar seçim yapmak zorunda kalsam bu bankayı tercih ederim.

Bankacılık Sektöründe Farklı Olma Üstünlüğünün Ve Müşteri Sadakatinin Yarattığı Değer: Isparta İlinde Bir Uygulama

KAYNAKÇA

- Akın Bahadır (2001), *Yeni Ekonomi: Strateji, Rekabet, Teknoloji Yönetimi*, Çizgi Kitabevi, Yayın No:39, Konya.
- Altunışık Remzi, Şuayıp Özdemir, Ömer Torlak (2002), *Modern Pazarlama*, Değişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul.
- Barabba Vincent P. (2000), *Akılların Buluşması*, Alfa Yayınları, Çev.Ela Gürdemir, Yayın No:601, İstanbul.
- Cemalcılar İlhan (1998), *Pazarlama: Kavramlar, Kararlar*, Beta Basın Yayın Dağıtım, Yayın No:422, İstanbul.
- Chan Ricky Yee-kwong, Wong Y.H. (1999), Bank generic strategies: does Porter's theory apply in an international banking center, *International Business Review*, 561-590.
- Collins James C., Jerry I. Porras (1999), *Kalıcı Olmak*, Çev. Zuhâl Çivi, Sistem Yayıncılık, Yayın No:194, İstanbul.
- Dinçer Ömer (1998), *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, Beta Basın Yayın, Yayın No:659, 5.Baskı, İstanbul.
- Doyle Peter (2003), *Değer Temelli Pazarlama: Şirketinizi Büyütmek ve Hissedar Değeri Yaratmak için Pazarlama Stratejileri*, Çev. Gülfidan Barış, Mediacat Yayınları, İstanbul.
- Hart Christopher W., Johnson Michael D. (1999), A Framework for Developing Trust Relationships, *Marketing Management*, (Spring) 20-22.
- Hill Sam, Rifkin Glenn (2001), *Radikal Marketing*, Çev. Kıvanç Kutmandu, Mediacat Yayınları, Ankara.
- İslamoğlu Ahmet Hamdi (2000), *Pazarlama Yönetimi: Stratejik ve Global Yaklaşım*, Beta Yayınları, 2.Baskı, Yayın No:1072, İstanbul.
- Kanji Gopal K., Wallace William (2000), Business Excellence Through Customer Satisfaction, *Total Quality Management*, Vol.11, No.7, 979-998.
- Karabulut Muhittin, İsmail Kaya (1988), *Pazarlama Yönetimi ve Stratejileri*, İşletme Fakültesi Yayın No:198, İstanbul.
- Kırım Arman (2003), *Strateji ve Bire-bir Pazarlama CRM*, Sistem Yayıncılık, 3.Baskı, Yayın No:266, İstanbul.
- Kotler Philip (2000), *Pazarlama Yönetimi*, Çev. Nejat Muallimoğlu, Beta Basın Yayın Dağıtım, Yayın No:1035, İstanbul.
- Kotler Philip (2003), *Kotler ve Pazarlama*, Çev. Ayşe Özyağcılar, Sistem Yayıncılık, 3.Baskı, Yayın No:258, İstanbul.
- Kurtuluş Kemal (1999), *Pazarlama Araştırması*, Avcıol Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Mucuk İsmet (2001), *Pazarlama İlkeleri*, Türkmen Kitabevi, 13.Baskı, İstanbul.
- Öztürk Sevgi Ayşe (2003), *Hizmet Pazarlaması*, Ekin Kitabevi, 4.Baskı, Bursa.

TÜFEKÇİ – TÜFEKÇİ

- Papatya Nurhan (2003), *Sürdürülebilir Rekabette Stratejik Yönetim ve Pazarlama Odağı, Kaynak Tabanlılık Görüşü: Kavramsal ve Kuramsal Yaklaşım*, Nobel Yayın Dağıtım, Yayın No:550, Ankara.
- Parasuraman A., Valarie A. Zeithaml, Leonard L. Berry (1985), A Conceptual Model of Service Quality, *Journal of Marketing*, Vol.49 (Fall), 41-50.
- Parasuraman A., Valarie A. Zeithaml, Leonard L. Berry (1988), SERVQUAL: A Multiple-Item Scale for Measuring Consumer Perceptions of Service Quality, *Journal of Retailing*, Vol.64, No.1 (Spring), 12-40.
- Porter Michael E. (2000), *Rekabet Stratejisi*, Çev. Gülen Ulubilgen, Sistem Yayıncılık, Yayın No:206, İstanbul.
- Ries Al, Laura Ries (2000), *Marka Yaratmanın 22 Kuralı*, Çev. Atakan Özdemir, Mediacat Yayınları, Ankara.
- Tek Ömer Baybars (1999), *Pazarlama İlkeleri*, Beta Basın Yayın, Yayın No:838, İstanbul.
- Tokol Tuncer (1998), *Pazarlama Yönetimi*, Vipaş Yayınları, Yayın No:12, 8.Baskı, Bursa.
- Treacy Michael, Fred Wiersama (2003), *Pazar Liderlerinin Öğretileri*, Mediacat Yayınları, Ankara.
- Yamamoto Gonca Telli (2003), *Bütünleşik Pazarlama*, Mediacat Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz Veysel (2004), Lirsel ile Yapısal Eşitlik Modelleri: Tüketici Şikayetlerine Uygulanması, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 77-90.
- Zyman Sergio (2000), *Bildiğimiz Pazarlamanın Sonu*, Çev. İlkay Sevgi Çopur, Mediacat Yayınları, Ankara.
- Zyman Sergio, Scott Miller (2003), *Geleceğin Pazarlaması: Marka Yayılımı Stratejisi*, Çev. Cumhur Güçer, Mediacat Yayınları, İstanbul.

KENTSEL YAŞAM KALİTESİ VE BELEDİYELER: DENİZLİ KARŞIYAKA MAHALLESİ ÖRNEĞİ

Pınar Savaş Yavuzçehre*
Yrd.Doç.Dr. Sülün Evinç Torlak**

Özet

Kentsel yaşam kalitesi, çağdaş kent ve çevre standartlarının bir kentte sağlanmasıyla yakından ilişkilidir. Yaşam kalitesi yüksek kentler; yaşanabilir, sürdürülebilir ve sağlıklı kentler olarak düşünülmekte ve bu koşulları sağlamakla en başta belediyeler yükümlü görülmektedir.

Bu çalışmada, öncelikle kentsel yaşam kalitesinin tanımı, önemi, tarihçesi ve göstergeleri aktarılmıştır. Belediyelerin kentsel yaşam kalitesine etkileri Denizli Karşıyaka Mahallesi örneğinde analiz edilmiştir ve belediyenin sunduğu hizmetler ile kişilerin yaşamlarından memnuniyeti arasında anlamlı fark bulunmuştur. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular değerlendirilmiş ve belediyelere yönelik öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Yaşam Kalitesi, Yaşam kalitesi, Belediye, Denizli.

QUALITY OF URBAN LIFE AND MUNICIPALITIES: DENİZLİ KARŞIYAKA DISTRICT SAMPLE

Abstract

The quality of urban life is closely related to the provision of modern urban and environmental standards in a city. Cities with high quality of life are considered to be livable, sustainable and healthy cities and the municipalities are seen to have primary responsibility for the maintenance of these conditions.

In this study, first, definition, importance, history and indicators of quality of urban life have been presented. The effects of municipal services on the quality of urban life have been analyzed in Denizli Karşıyaka District and a significant relationship between people's life satisfaction and municipal services is found. Last section includes some concluding remarks and suggestions for municipalities.

Keywords: Quality of Urban Life, Quality of Life, Municipality, Denizli.

* Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD. Doktora Öğrencisi.

** Pamukkale Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü.

1. GİRİŞ

Kişilerin, yaşadıkları hayatta ya da kentte kalite aramaları artık bir ayrıcalık değil haktır. Bütün insanlar kaliteli bir yaşamı/kenti hak ederler. Yaşam kalitesini kısaca, kişinin yaşadığı hayattan memnun olması, kendini iyi hissetmesi olarak tanımlarsak; kentsel yaşam kalitesi de çağdaş kent ve çevre standartlarının bir kentte sağlanmasını; kentli haklarının uygulanmasını, kişinin kendini iyi hissedeceği kentsel koşulların varlığını ifade eder.

Gelişmekte olan ülkelerdeki kaynakların dağılımı ve kişilere sunulan refah ve yaşam şartlarındaki eşitsizlikler, sosyal ve ekonomik problemler yaratmaktadır. Karar verici konumundaki yetkililer, kısıtlı kaynakları, insanların ihtiyaçları, beklentileri ve öncelikleri doğrultusunda etkin olarak kullanmak isterler. Sosyal ve ekonomik problemlerin tespit edilmesinde, yaşam kalitesi ölçüt olarak alınabilir. Başka bir deyişle, yaşam kalitesi ile ilgili çalışmalar, kaynak dağıtımı konusundaki karar verme süreçlerinde veri olarak kullanılabilir. Bu tip çalışmalar yetkililer için uygun politikalar üretme araçlarıdır. Kentsel alanlarda yaşam kalitesinin belirlenmesini ve yükseltilmesini hedefleyen, kentsel yaşam kalitesi kavramı ülkemizde görece yeni olup, konu hakkında pek fazla akademik çalışmaya rastlanmamaktadır. Bu çalışmada, kentsel yaşam kalitesi kavramı ve gelişimi ayrıntılı olarak ele alınıp, belediyelerin kentsel yaşam kalitesine olası etkileri Denizli’de yapılmış bir alan araştırması çerçevesinde ortaya konmak istenmektedir.

2. KENTSEL YAŞAM KALİTESİ

Kentsel yaşam kalitesi, mimarlar, kent plancıları ile kentleşme, çevre sorunları ve yerel yönetimler konusunda uzman kişilerce geliştirilmiş bir kavramdır.

“Kentsel Yaşam Kalitesi, dar anlamıyla, toplumsal, ekonomik ve mekânsal öğeler açısından kent tanımına giren yerlerde, kentsel alt yapı, iletişim, ulaşım, konut ve benzeri olanakların sunulma düzeyinin önceden belirlenen ölçülerin üstünde olması durumudur. Geniş anlamıyla, “kentsel yaşam kalitesi” kavramı, toplumsal, kültürel, siyasal öge ve süreçleri de içerir. Kentin sunduğu olanak ve fırsatlardan örgütler, katmanlar içinde yaşayan bireylerin eşit, dengeli, gereksinimleri oranında yararlanması, eğitsel, sanatsal,

Kentsel Yaşam Kalitesi ve Belediyeler: Denizli Karşıyaka Mahallesi Örneği

ekinsel, siyasal etkinliklere, süreçlere etkin biçimde katılabilmek olanaklarına sahip olabilmesi söz konusudur.”¹

Kentsel yaşam kalitesi, çağdaş kent ve çevre standartlarının bir kentte sağlanmasının yanında, kentli haklarının da herkese sağlanmış olması ile doğrudan ilgilidir. Bu bağlamda Torunoğlu’na göre kentsel yaşam kalitesi kavramını, Türkiye gibi kentsel sorunları kriz noktasına gelmiş bir ülkede değerlendirmek ve yorumlamak hiç de kolay değildir. Temel insan hak ve özgürlükleri ile birlikte, dayanışma hakları arasında sayılan “çevre hakkı” kavramı ve sonrasında “kentli hakkı” anlayışı, çağdaş ve yaşanabilir çevre, planlı kentsel mekanlar, kentsel yaşamın standartlarını artırmada birer girdi olarak ele alınabilir. Fakat sorun tek başına iyi tasarlanmış konutların yapılması, sağlıklı içme suyunun temini veya çöplerin düzenli toplanmasında yatmamaktadır. Bunların yanında, yanıt verilmesi gereken soru kentin işlevlerini nasıl yerine getirdiğidir. Kentte yaşayan insanların toplumcu bir tarzda demokratik geleneklere sahip olmaları ile bağlantı kurulmalıdır.²

2.1.Kentsel Yaşam Kalitesinin Önemi

Dünya nüfusu ve buna oranla kentli nüfusu sürekli artmaktadır. Ancak kentli nüfusunun %30’u gecekonduya yaşarken, 1 milyar insanın da temiz su ve kanalizasyondan yoksun bulunmaktadır. Bu veriler ışığında kentsel yaşam kalitesi kavramının önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Kentsel yaşam kalitesi, kente yeni nüfus grupları çekmede bir anlamda kentin reklâmında, önemli bir yer tutar. Pek çok yerel yönetim, internet yoluyla kenti tanıtırken, öncelikle doğal güzelliklerinden ve insanlara sunduğu kentsel yaşam kalitesinden bahsetmektedir.³

Yaşam kalitesini yükseltecek yönde kararlar almak ve uygulamak yetkililer için çok önemlidir. Zira, küreselleşme ve bölgeselleşme hareketleri uluslar arasındaki fiziksel ve ekonomik engelleri kaldırınca, çok uluslu şirketler, global ekonomik sistemin aktörleri olmuşlar, ülkeler yerine de kentler bu sistemin yapıtaşları haline gelmişlerdir. Sonuçta, bir kentler sistemi hiyerarşisi oluşmuştur.

¹ Cevat Geray (1998). “Kentsel Yaşam Kalitesi ve Belediyeler”, **Türk İdare Dergisi**, (Yıl 70, Aralık, Sayı 421), s. 326.

² Ethem Torunoğlu, (1997). Kentleşme-Çevre Sorunları ve Kentsel Yaşam Kalitesi, G.Demirer vd. **Ve Kirlendi Dünya....**, Ankara: Öteki Yayınevi, s. 218.

³ Nilay Evcil Türksever (2001). Türkiye’de Büyükşehir Alanlarında Yaşam Kalitesinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Yöntem Denemesi, (Basılmamış Doktora Tezi), İTÜ, s. 61.

Çok uluslu şirketlerin yatırımlarını kendilerine çekmek isteyen kentler birtakım şartları da yerine getirmek durumundadırlar. Yüksek kaliteli altyapı, iletişim olanakları, ulaşım ve güvenlik hizmetleri, iyi yetişmiş insan kaynağı ve ekonomik gelişmeyi sağlayacak gerekli teknolojik birikim bunların en önemlilerindendir. Tüm bunlar da zamanla halkın yaşam kalitesinde artış sağlayacaktır. Büyük bir ekonomik patlama gösteren Çin'in sahil şeridindeki kentler, buna iyi birer örnek teşkil etmektedir.⁴

Kentsel yaşam kalitesinin düşük olduğu yerlerde, bireylerde yer değiştirme eğilimi ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç bölgeler arası dengesizlik ve göç sorununa neden olmaktadır. Kent ve bölge planlama faaliyetlerinde, ele alınması gereken kavramlardan, kentsel yaşam kalitesi kavramı, yeni bir araç olarak görülmektedir. Kentsel yaşam kalitesi, planıcı, politikacı ve halk kitleleri arasında da bütünleştirici olabilecek bir kavramdır. Yaşam kalitesi araştırmalarında elde edilecek sonuçlar üç grubu da etkileyecektir. Yaşam kalitesinin yüksek olması kentsel alanda ekonomik canlılığın artmasına, yerleşimin ekonomik anlamda zenginliğine de katkıda bulunacaktır.⁵

2.2. Kentsel Yaşam Kalitesinin Tarihsel Gelişimi

2.2.1. Dünyada Kentsel Yaşam Kalitesinin Tarihsel Gelişimi

Kentsel çevrenin yaşanabilir hale getirilmesine yönelik ilk girişim, salgın hastalıklar sonucu 1832'de İngiltere'de çıkarılan, sağlık koşullarını iyileştirici kanun olarak kabul edilmektedir. 1844-1845'te yayınlanan ve kentlerdeki mevcut durumu gösteren Kraliyet Komisyon Raporuna göre; sağlık konusundaki görevlerin yerel yönetimlere devredilmesi, kanalizasyon sistemlerinin bitirilmesi, yolların genişletilmesi, konutlar için sağlık standartları konulması, sanayi kentlerinde parklar yapılması önerilmekteydi. Bu komisyon raporu sağlık yasalarının kent planlaması yaklaşımları ile iç içe geçeceğinin habercisiydi.⁶

1890'lı yıllardan sonraki dönemde ise kent estetiğini öne çıkartan, Güzel Kent akımı, kent estetiğinin ortaçağ ya da feodal kent yapısıyla sağlanabileceğini savunan Camillo Sitte akımı, kentle kırım

⁴ İ.Ümit Güvenç (1998). *A Multi Dimensional Approach to Urban Quality of Life: The Case of İstanbul*: (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İTÜ, Bilim ve Teknoloji Enstitüsü, İstanbul, s. 11.

⁵ Evcil Türksever (2001), s. 70.

⁶ İlhan Tekeli (1980). *Türkiye'de Kent Planlamasının Tarihsel Kökleri, Türkiye'de Kent Planlaması*, Ankara: ODTÜ, ŞBPB, s. 12.

Kentsel Yaşam Kalitesi ve Belediyeler: Denizli Karşıyaka Mahallesi Örneği

üstünlüklerini birleştiren Ebenezer Howard'ın Bahçe Kent akımı⁷, alt ve orta sınıfa yönelik planlama şeklini savunan Berlage akımı, Tony Garnier'in polis, mahkeme, kilise gibi kurumlara ihtiyaç duymayan, farklı kullanımların yeşil kuşaklarla ayrıldığı Endüstri Kenti akımı gibi bir çok akım ortaya çıkmıştır.⁸

1930'larda özel otomobil sahipliğinin artmasıyla, bu dönemde gelişen ideal kent yaklaşımları genelde otomobil önceliklidir. Le Corbusier'in ideal kent önerilerinde genelde hızlı ve kademeli bir karayolu ulaşım ağı önerilmektedir.⁹

1933'te Atina'da Milletlerarası Modern Mimari Kongresi (CIAM) yapılmıştır. Burada tespit edilen şehircilik anlayışları ilkeleri, 1941'de Paris'te "Atina Anlaşması" başlığı altında anonim bir eserde toplanmıştır. Modern kent planlama ilkelerini belirleyen uluslararası düzeydeki bu çalışmanın ikinci bölümünde; Kentlerin Bugünkü Durumu Tenkitler ve Çareler başlıklı, mesken, boş zamanların değerlendirilmesi, çalışma, gidiş geliş imkânları, kentlerin tarihi serveti konuları ayrıntılı olarak, ele alınmıştır. Güneş, yeşillik ve mekan şehircilikte birinci derecede rol oynayan üç unsur olarak kabul edilmiş, planlamada göz önüne alınması gerekenler, ekolojik bir yaklaşımla yaşanabilirlik düzeyinde belirlenmiştir.¹⁰

Kentli hakları ile ilgili tarihsel süreçte özellikle BM'de tavsiye niteliğinde bir çok karar alınmıştır.

a)1972 *Birleşmiş Milletler Birinci Çevre Konferansı*: Stockholm'de düzenlenen konferans; çevre konusunda küresel ölçekte yapılan ilk değerlendirme olması bakımından önem taşır.¹¹ "Stockholm Deklarasyonu"nda; çevrenin korunması ve geliştirilmesi tüm insanlığın esenliği ve ekonomik gelişmenin temel ögesi olarak nitelendirilerek, tüm hükümetlere görev verilmekte (madde 2) ve bu bağlamda; uluslararası işbirliği ve dayanışmanın önemi vurgulanmaktadır (madde 24).¹²

Stockholm Konferansı'nın "bir tek dünyamız var" sloganıyla; tek olan dünyadan yararlanmanın eşit hak ve sorumluluklar doğurduğu

⁷ Ruşen Keleş (2004). **Kentleşme Politikası**, Ankara: İmge Kitabevi, s.48.

⁸ Nilüfer Çabalar Bayrak (2001). **Yaşanabilirlik Kavramı Ve Ankara 2025 Metropolitan Alan Planlama Çalışmaları**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 11.

⁹ Çabalar Bayrak (2001), s. 11.

¹⁰ İmar ve İskan Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü, Sosyal Araştırma Dairesi- 32, (1969). **Atina Anlaşması**, Ankara: s. 19-111.

¹¹ Hilal Zilelioğlu (1992). **Avrupa Topluluklarında Çevre Politikası ve Hukuku**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 1.

¹² Gülün Egeli (1996). **Avrupa Birliği ve Türkiye'de Çevre Politikaları**, Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayınları, s. 16.

SAVAŞ YAVUZÇEHRE - TORLAK

anlayışı ortak kabul görmüştür. Bu bağlamda küresel düzeyde, tüm canlıların ve insanın varlığını sürdürebileceği, ekolojik açıdan dengeli koşullara sahip, böyle bir çevreyi sağlama, koruma ve geliştirmenin de tüm insanlığın ortak sorumluluğu olduğu kabul edilmiştir.¹³

Dünya Çevre Bildirgesinde yer verilen diğer bir hüküm; “İnsanın şerefli ve huzurlu bir hayata izin verecek kalitede bir çevrede, özgürlük, eşitlik ve elverişli hayat şartları içinde yaşaması temel hakkıdır. Bu sebeple ırk ayrımını, sömürgeciliği ve diğer eziyet çeşitlerini, yabancı tahakkümünü destekleyen ve devamlı kılan politikalar yasaktır ve kaldırılmalıdır.”¹⁴

b)1976 *Habitat I*, Vancouver’da toplanmıştır. Habitat I’ın İnsan Yerleşimleri Bildirgesi’nde ve Eylem Planı’nda da, çevreye ilişkin önemli ilkeler yer almıştır.

c)1994 *Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı*: Kahire’de gerçekleşen konferansa, 180 ülke ve 1500’ü aşkın sivil toplum kuruluşu katılmıştır. BM Nüfus Fonu ve BM Ekonomik ve Sosyal Bilgi ve Politika Analizi Nüfus Birimi’nin hazırladığı konferansta, 2015 yılına kadar ulusal ve uluslararası nüfus ve kalkınma politikaları eylem planı oluşturulmuştur.¹⁵

“Küresel nüfus, kalkınma ve çevre arasındaki karşılıklı bağımlılığın giderek daha iyi anlaşılması”, bunun sonucunda “bütün ülkelerdeki sürekli ekonomik büyümeyi yerleştirecek uygun makro ve sosyo ekonomik politikaların uygulanmasını”, bunu yaparken de sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde kaynakların kısa dönemde yok edilmesini önlemeyi amaçlamaktadır.¹⁶

d)1996 *İkinci BM İnsan Yerleşimleri Konferansı*: Habitat II Konferansı, kentsel ve kırsal yerleşimlerin sürdürülebilirliğini ve yeterli barınak ve konut sorunlarını global düzeyde sorgulamış, ülkelerin bu sorunlarla baş edebilmesi için yönetsel, toplumsal ve ekonomik bir dizi çağdaş politika ve reforma işaret ederek "Herkese Yeterli Konut" ve "Sürdürülebilir İnsan Yerleşimleri"ni temel amaç edinmiştir. Bu amaçlara ulaşmak için ise Habitat felsefesi olarak "Kentine Sahip Çıkmak", "Çözümde Ortaklık", ve "Aktif Katılım" kabul edilmiştir. Habitat II Konferansı, devletlerin insan yerleşimleri yönetimine ilişkin varolan sorumluluklarının bir kısmını, kabul edilir

¹³ Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını (1991). *Ortak Geleceğimiz*, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, Ankara.

¹⁴ Oktay Ekinci (1997). *Kıyılar ve Toplum Yararı, İnsan Çevre Toplum*, Ed.Ruşen Keleş, Ankara: İmge Kitabevi, s. 157

¹⁵ Aykut Toros (1998). *Kahire Konferansı’nın Getirdikleri ve Türkiye, Nüfus, Çevre ve Kalkınma Konferansı* 13-14 Kasım 1997, Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayını, s. 120.

¹⁶ Toros (1998). s. 120.

Kentsel Yaşam Kalitesi ve Belediyeler: Denizli Karşıyaka Mahallesi Örneği

ölçüler içinde farklı düzeylere devretmesi gerektiğinin farkına varıldığı bir konferans olmuştur.¹⁷

e)2001 *İstanbul+5*, kentsel fakirliğin önlenmesi konusunda, ülkelerin, Birleşmiş Milletler'in ve diğer ilgili uluslararası kuruluşların işbirliğini artırması ve yeni kaynaklar yaratma konusunda gayretlerini artırmaları gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca ülkeler, yerel yönetimlerin, sivil toplum kuruluşlarının ve diğer Habitat ortaklarının sürdürülebilir insan yerleşimleri konularında daha etkin bir rol oynamak üzere güçlendirilmelerine karar vermişlerdir. Bu güçlendirmenin de, sorumlulukların, politika-yönetiminin, karar-alma mekanizmalarının adem-i merkezîyetçiliği ve katılım ve ortaklıklar kurulması şeklinde gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir. Kadınların ve gençlerin kapasitelerinin geliştirilmesi ve kent hayatındaki rollerinin artırılması da Deklarasyonda önemle vurgulanmıştır.¹⁸

2.2.2. Türkiye’de Kentsel Yaşam Kalitesinin Tarihsel Gelişimi

a) *Haklar bağlamında tarihsel süreç*: 1921 Anayasasında bir haklar listesi yoktur. 1924 Anayasası, koruyucu klasik hak ve özgürlükleri içermektedir fakat, o zamanın yeni anayasalarına girmeye başlamış bulunan sosyal ve ekonomik haklara yer vermemiştir. 1961 Anayasası kamu özgürlükleri rejimi ve getirdiği güvence mekanizmaları bakımından, Türkiye Cumhuriyeti'nin en ilerici anayasasıdır. 1961 anayasası ile ekonomik, sosyal ve kültürel haklar (ikinci kuşak haklar) ilk defa tanınmıştır. 1961 Anayasasının Sağlık Hakkı kenar başlığını taşıyan 49. maddesinin ikinci fıkrasında “Devlet yoksul veya dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiyaçlarını karşılayıcı tedbirleri alır” hükmü vardır. Oysa ki, 1982 Anayasası 57. maddesinde; “Devlet şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeterek bir planlama çerçevesinde, konut ihtiyacını karşılayıcı tedbirleri alır” hükmü getirmiştir ve yeni düzenleme ile konut, insanın verimli çalışmasını doğrudan etkileyen ekonomik ve toplumsal bir sorun olarak ele alınmıştır. Eski anayasada konut hakkında, yoksul ya da dar gelirlilere öncelik verilirken, yeni anayasada bir öncelik hükmü yer almamıştır. Bu hükme göre, devlet tüm kesimlerin konut sorunuyla ilgilenmek zorundadır ki bu da gerçekleştirilmesi zor bir amaçtır.¹⁹

¹⁷ “...” (2004). *Birleşmiş Milletler Zirveleri*, <http://www.youthforhab.org.tr/tr/kaynaklar/icerikler/bm/bm-04.html>, (11/12/2006)

¹⁸ “...” (2004). *Birleşmiş Milletler Zirveleri*, <http://www.youthforhab.org.tr/tr/kaynaklar/icerikler/bm/bm-04.html>, (11/12/2006)

¹⁹ Keleş (2004), s.440-441.

SAVAŞ YAVUZÇEHRE - TORLAK

1982 Anayasası, insan hakları açısından bir ileriye gidişi temsil edememiştir. Anayasayı üçüncü kuşak haklar bakımından ele alırsak eğer; 1982 Anayasası doğrudan çevre ile ilgili düzenleme yapan ilk anayasamızdır. Bu Anayasa, dünyadaki gelişmelere koşut olarak “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir...” şeklinde başlayan hükmü ile “çevre hakkı”nı bir insan hakkı olarak kabul etmiş ve anayasal güvenceye almıştır. Üçüncü kuşak haklardan barış hakkı ile ilgili ‘82 Anayasasında herhangi bir düzenlemeye rastlanmaz iken, kişinin gelişme hakkı ile ilgili sadece devletin temel amaç ve görevleri arasında “...insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır” şeklinde hükme yer verilip bu hak ile ilgili ayrıntılı düzenleme getirilmemiştir.

b) Kentleşme ve kentsel yaşam kalitesine etkileri: Kimi yazarlar (Ernst Reuter, Ömer Celal Sarç ve Sadun Aren) 1945–1950 yılları arasında yaptıkları çalışmalarda, o yıllarda Türkiye’de güçlü kentleşme eğilimleri bulunmadığı görüşünde birleşseler de, 1955’ten bu yana yapılan çalışmalarda ülkenin 1950 sonrası hızlı bir kentleşme sürecine girdiği görülmektedir. 1960–2000 yılları arasında kentsel nüfus, 6,9 milyondan 44 milyona çıkarak 6 kat artmıştır. Kentsel nüfusun genel nüfus içindeki payı da %25,1’den %65’e yükselmiştir.²⁰ Tarımda yaşanan olumsuz gelişmeler ile başlayan göç hareketi, sanayileşme, ulaşım imkânlarının artması, eğitim düzeyinin yükselmesi, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve yurtdışından dönen işçilerin de kentleri tercih etmesi ile artmıştır. Kentleşmenin tüm sonuçları direkt kentlerin yaşam kalitesini etkilemiştir. Köylerden kentlere olan nüfus akınlarının daha düzenli olması ya da yerleşme sorunlarına yönelik özel yasaların çıkarılmasına olanak veren 1982 Anayasası 23. maddesinde “yerleşme özgürlüğü, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek amacıyla ve yasayla sınırlanabilir” hükmü getirilmiştir. Ancak bu hükmü uygulamak, halkoyuna dayanan siyasal partilerce tercih edilmemiştir. 80’lerden sonra yavaşlamış olsa da halen kentleşme hareketi devam etmekte ve her bir yıl büyük kentlere özellikle İstanbul’a küçük bir kent nüfusu kadar insan daha eklenmektedir.

Göçün kentsel yaşam kalitesine olumsuz etkisinin başında gelen gecekondulu olgusu, kentleşme ile birlikte ortaya çıkmıştır. Gecekondulu kentlerin eski ve yeni kesimleri arasında hem maddi hem manevi anlamda geçiş halindeki alanları oluşturur. Çoğu türdeş görünümlü, tek katlı, tek odalı, bahçeli; ağaçları, kümesi, ahşap eklentileri olan barınaklardır. Bir kısmı sağlık ve sağlamlık yönünden çok iyi, öteki kısmı ise içinde oturulamayacak niteliktedir. 1948 yılında büyük

²⁰ Keleş (2004), s.57-84.

Kentsel Yaşam Kalitesi ve Belediyeler: Denizli Karşıyaka Mahallesi Örneği

kentlerde 25–30 bin, 1953’de 80 bin, 1960’da 240 bin, 1983’de 1,5 milyon, 21. yüzyılın ilk yıllarında ise 2,2 milyon gecekondulu vardır.²¹ Kentlerde ortalama hane büyüklüğü beş olarak alınırsa, gecekondularda yaşayan nüfus 10 milyondan fazla sonucuna varılır. Bu da toplam kent nüfusumuzun %30’una yakındır. Gecekondulu bölgelerinde yapı, barınma ve hizmet ölçünleri kentlerde normal yapı izinlerine dayanan semtlerdeki ölçünlere oranla düşüktür. Bu binaların konut kalitesi ve içinde yaşayanların da yaşam kalitesi ve bulundukları bölgenin kentsel yaşam kalitesi o derecede düşüktür.

c) *Ulusal ölçekte kentsel yaşam kalitesine yaklaşım:* Türkiye’de yaşam kalitesinin ortaya çıkışı ve değerlendirilmesi aşamaları, dünyadaki durumla paralellik göstermemiştir. Benzerlik, Türkiye’de de dünyadaki oluşuma paralel, önce araştırma ve planlamada sosyal olaylara önem verilmesi şeklinde olmuştur. 1960’lı yıllarda, sosyal, kültürel ve toplumsal konular dikkate alınmaya başlanıp, bunlarla ilgili istatistikî veriler toplanmaya başlanmış ve bu görev kurumsal olarak Devlet İstatistik Enstitüsüne (1962) verilmiştir. 1961 yılında ekonomik, toplumsal ve kültürel kalkınmayı planlı şekilde yürütmek için Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. DPT’nin “İllerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması” isimli araştırmalarının ilki 1965 yılında yapılmıştır. 1970’li yıllarda gelişmeyi ölçen göstergelerde değişim olmuş ve gelişme; sosyal ve ekonomik göstergeler arasında bir etkileşim yapısını sergileme eğilimine girmiştir.²² Hem DİE’nin derlediği istatistikler, hem de DPT’nin hazırladığı raporlar bu değişimden etkilenmiştir.²³ Örneğin, DPT’nin 1996 yılında hazırladığı İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması’nda sosyal ve ekonomik göstergeler; demografik, istihdam, eğitim, sağlık, sanayi, tarım, inşaat, mali, altyapı ve diğer refah göstergeleri olarak, 10 ana başlıkta 58 farklı değişkenden oluşmaktadır.²⁴

Dünyada sosyal göstergelere olan ilgi, 1970’li yıllarda doruğa ulaşmışken, Türkiye’de konuya yoğunlaşılması, veri derleme ve sunumu 1990’lı yıllara rastlamaktadır. 1998’de DPT bu verileri içeren “Various Indicators Related to Provinces and Regions in Turkey” isimli bir kitap yayımlamıştır. Bu kitapta 69 ayrı tabloda, 18 farklı sosyal ve ekonomik gösterge verileri yer almıştır.

²¹ Keleş (2004), s.545-565.

²²Bülent Dinçer (2004). *İllerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*, <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/dincerb/il/>, (12/11/2006)

²³ Evciil Türksever (2001), s. 40.

²⁴ <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/dincerb/il/13.pdf>, (12/11/2006)

SAVAŞ YAVUZÇEHRE - TORLAK

DİE'nin, 1998 yılında ilk kez her il için Ekonomik ve Sosyal Göstergeler isimli yayınları başlamıştır. 1997 yılında da bu verileri kullanarak, "Coğrafi Bölge Ayrımında İlçelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Gruplarının ve Gelişmişlik Seviyelerinin Belirlenmesi" isminde bir araştırma yapmıştır. Son olarak da DİE, kişinin genel mutluluk algılamasını, temel yaşam alanlarındaki (sağlık ve sosyal güvenlik, örgün eğitim, çalışma hayatı, gelir, kişisel güvenlik ve adalet hizmetleri, kişisel gelişim ve kişisel destek ağları) genel memnuniyetini ölçmek ve bu memnuniyet düzeyinin zaman içindeki değişimini takip etmek amacıyla, 2003 ve 2004'de Yaşam Memnuniyeti Araştırması'nı yapmıştır.²⁵

2001–2005 yıllarına ait hedefleri içeren Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planının Uzun Vadeli Gelişmenin Temel Amaçları ve Stratejisi (2001–2023) başlığını taşıyan ikinci bölümünde, toplumun yaşam kalitesinin yükseltilmesi uzun dönemli gelişme stratejisinin nesnel amaçlarından birisi olarak yer almıştır. Planın Temel Amaç, İlke ve Politikaları (2001–2005) başlıklı üçüncü bölümde ise, plan döneminin toplumun yaşam kalitesinin yükseldiği bir dönem olacağı vurgulanmıştır.²⁶

BM Kalkınma Programı tarafından yayımlanan "Human Development Index" (HDI) raporunda, Türkiye'deki yaşam kalitesinin 1980'li yıllardan bu yana büyük ölçüde arttığı belirtilmiştir. 177 ülkedeki yaşam kalitesini, eğitim durumunu ve sefaleti araştıran raporda, yaşam kalitesindeki artış açısından 12 ülke arasında 6. sırada gösterilen Türkiye'de, 1990'lı yıllardan bu yana cep telefonu ve internet kullananların sayısının da büyük ölçüde arttığına dikkat çekilmiştir. Raporda, Türkiye'de 1970'li yıllardan bu yana insanların ortalama olarak daha uzun yaşadığına, çocuk ölümlerinin de aynı dönem içinde büyük ölçüde gerilediğine işaret edilmiştir.²⁷

Çeşitli bilimsel toplantılar, sempozyumlarda da insan, çevre, konut, kalite konuları ele alınmıştır. 1995'de Mimari ve Kentsel Çevrede Kalite Arayışları Sempozyumu, 1996'da İstanbul 2020 Sempozyumu, 2003 International Conference on Quality of Urban Life: Policy Versus Practice (Uluslararası Yaşam Kalitesi Konferansı: Politika Karşıt Pratik) bunlara örnektir. Ayrıca, 23/01/03 Tarihinde ülkemiz, Avrupa Çevre Ajansı ve Avrupa Bilgi ve Gözlem Ağına kabul edilmiştir.

²⁵ DİE (2004), www.die.gov.tr, (12/11/2006)

²⁶ DPT (2000), Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005, Ankara.

²⁷ ".....", (2004) UNDP Raporu: **Türkiye'deki Yaşam Kalitesi Artıyor**, <http://www.tv8.com.tr/scripts/news>, (13/11/2006)

Kentsel Yaşam Kalitesi ve Belediyeler: Denizli Karşıyaka Mahallesi Örneği

Sayıları çok fazla olmamakla beraber kentsel yaşam kalitesi hakkında yüksek lisans ve doktora tezleri de vardır. Özellikle, ekonomi, kent ve çevre bilimleri, şehir planlama ve işletme dallarından araştırmacılar kendi alanları ışığında araştırmalar yapmaktadır. Tüm bunların sonucunda, Türkiye’de kentsel yaşam kalitesi, kavram ve araştırma konusu olarak oldukça yeni olduğunu söyleyebiliriz.

2.3. Kentsel Yaşam Kalitesi Göstergeleri

Nüfusu artan, alanda yayılan kentler, plansız kentleşmenin de bir sonucu olarak, kentte yaşayanlara giderek düşen bir yaşam standardı sunmaktadır. Yeterince iş sahası ve konut bulunamayışı, gecekondulaşma, doğal kaynakların sorumsuzca tüketilmesi, trafik sorunu, toplumdaki sosyal dengesizliğin artması gibi sorunlar kentsel yaşamı her geçen gün zorlaştırmaktadır. Tüm bunlar kentlilere sunulan günlük yaşamın her boyutundaki kaliteyi de düşürmektedir.²⁸

Kentsel yaşam kalitesini etkileyen faktörler çok boyutlu bir yapı sergilemektedir. Evans, bu çok boyutlu yapıyı kuramsal bir model çerçevesinde incelemiştir. Modelde yaşam kalitesi boyutları şöyle tanımlanmaktadır:²⁹

1. Hoşnutluk: Yaşamdan hoşnutluk veya işinden hoşnutluk, ailesinden hoşnutluk gibi herhangi bir alanla ilgili hoşnutluk bireyin yaşam kalitesini etkilemektedir.
2. Yetenekler: Sosyal ilişki kurabilme, problem çözebilme gibi genel ve özel olarak incelenebilecek yetenekler.
3. Sosyal çevre
4. Bireyin karakteri ve yetenekleriyle ilgili kişisel faktörlerin etkisi: Bu gruptaki faktörlerin kişinin algılamasıyla ilgili olduğu kanıtlanmıştır.
5. Biososyofiziksel (biosociophysical) çevre faktörleri/olayları: Biyolojik, sosyal ve fiziki çevre bireyin yaşam kalitesini etkilemektedir. Örneğin, fakirlik/zenginlik, kirli/temiz hava, risk/sağlık faktörleri gibi.

Yapılan araştırmaların çoğunda, bireyin sosyal çevresi içinde yer alan öğeler ile yaşam kalitesi arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Bunların dışın da bireyin yaşadığı yerde, yaşadığı konuttan

²⁸ Evcil Türksever (2001), s. 58.

²⁹ D.R.Evans (1994). “Enhancing Quality Of Life In Population At Large” **Social Indicators Research**, 33, s. 69.

SAVAŞ YAVUZÇEHRE - TORLAK

metropolitan alana dek kentsel donatı ve servislerinin de yaşam kalitesine katkıları vardır. Bu ilişkiler bütünü de, kentsel yaşam kalitesi olarak tanımlanmaktadır. Bireyin çevresinden hoşnutluğu yaşam kalitesini etkiler. Birey çevreyi algıladığı, anladığı, kullandığı ya da beklentilerine cevap verdiği oranda değerlendirir. Kalite en basit şekliyle, mevcut durumdan eksikliklerin çıkarılmış halidir. Mevcut durum yaşamın bireye sundukları iken eksiklikler bireyin algılaması sonucu ortaya çıkanlardır. Bu formüle göre, bireyin yaşamdan algıladıkları eksiklikler ne kadar az olursa yaşam kalitesi de o kadar yüksek varsayılır.³⁰

Bunlara bağlı olarak kentsel yaşam kalitesinin yüksek olduğu yerlerde kişilerin yaşamlarından ve çevrelerinden hoşnut, dolayısıyla üretken ve verimli olduklarından söz edilebilir. Kentlerdeki yaşam kalitesinin kullanıcılar tarafından değerlendirilmesi de politikacılar ve plancılar için büyük önem taşımaktadır.³¹

Türk yerel yönetimlerince belirlenmiş bir kentli hakları olmamakla beraber, kentsel yaşam kalitesi normları da henüz belirlenmemiştir. 1990 yılında Nüfus Kriz Komitesi dünyanın nüfusu en yüksek olan 98 metropolitan şehirde kentsel yaşam standartlarını değerlendirirken şu kriterleri esas almıştır; kamu güvenliği (100.000 kişi başına düşen cinayet), gıda maliyeti (gıda için harcanan gelir oranı), yaşama mekânı (oda başına kişi) , konut standardı (su ve elektriği olan ev oranı), haberleşme (100 kişi başına telefon), eğitim (orta öğretimdeki çocuk oranı), kamu sağlığı (1000 canlı doğum başına çocuk ölümü), barış ve sessizlik (gürültü düzeyleri), trafik akımı (sıkışık aralıkta saat başı gidilen yol), doğal çevre temizliği (kirlilik ölçümleri).³²

Güvenç tarafından yapılan “İstanbul’un Kentsel Yaşam Kalitesine Çok Boyutlu Bir Yaklaşım” isimli yüksek lisans çalışmasında, anket sonuçları ile İstanbulluların kentsel yaşam kalitesi öncelikleri şu şekilde sıralanmıştır: tatmin edici iş imkanları, yeterli altyapı ve belediye hizmetleri, rahat ve çabuk trafik akışı, düşük yaşam ve konut maliyeti, kamu taşımacılığı ve iletişimde etkinlik, güvenlik, eğlence, yaygın eğitim hizmetleri, kültürel aktiviteler, sağlık

³⁰ Evcil Türksever (2001), s. 60.

³¹ Vedia Dökmeci vd. (1996). **İstanbul, Ankara ve İzmir’de Yaşam Kalitesinin Karşılaştırılması**, İstanbul 2020 Sempozyumu, İTÜ, İstanbul: 17-19 Nisan, s. 469-474.

³² Population Crisis Committee, Sharon L. Camp, Ed.(1990). **Cities: Life in the World 's 100 Largest Metropolitan Areas: Statistical Appendix**, Population Crisis Committee, Washington D. C’den aktaran. William Ernest Baker (2003). Defining Quality of Life in Alabama: A Perceptual Community Based Definition for Local Leaders, International Journal of Public Administration, Vol.26, No.7, s. 738.

Kentsel Yaşam Kalitesi ve Belediyeler: Denizli Karşıyaka Mahallesi Örneği

hizmetleri, yeşil alan, konut, sağlık hizmetleri ücretleri, eğitim hizmetleri ücretleri ve konut düzenlemeleri.³³

10 Aralık 1948’de imzalanan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesiyle tanınan insan hakları, 1992’de Avrupa Konseyince kabul edilen Avrupa Kentsel Şartındaki Avrupa Kentli Hakları deklarasyonu ile geliştirilmiş ve yaşanan mekânda şekillendirilmiştir.³⁴ Yerinden yönetimin açık, belirli ve vurgulanmak istenen ipuçlarını içeren Şart her ülkede uygulanabilir. Şart metninde iyi bir kent yönetimi için gerekli ilke ve yükümlülükleri de tanımlamıştır. Şartın hedefi, kentliler için yaşam kalitesinin yükseltilmesidir. Aşağıda belirtilen hakların gerçekleşmesi fertlerin, dayanışma ve sorumlu hemşehriliğe ilişkin eşit yükümlülükleri kabul etmesine bağlıdır. Avrupa yerleşimlerinde yaşayan kent sakinleri şu haklara sahiptir:

- 1. Güvenlik:** Mümkün olduğunca suç, şiddet ve yasa dışı olaylardan arındırılmış emin ve güvenli bir kent;
- 2. Kirlenmemiş, Sağlıklı Bir Çevre:** Hava, gürültü, su ve toprak kirliliği olmayan, doğası ve doğal kaynakları korunan bir çevre;
- 3. İstihdam:** Yeterli istihdam olanaklarının yaratılarak, ekonomik kalkınmadan pay alabilme şansının ve kişisel ekonomik özgürlüklerin sağlanması;
- 4. Konut:** Mahremiyet ve dokunulmazlığının garanti edildiği, sağlıklı, satın alınabilir, yeterli konut stokunun sağlanması;
- 5. Dolaşım:** Toplu taşıma, özel arabalar, yayalar ve bisikletliler gibi tüm yol kullanıcıları arasında, birbirinin hareket kabiliyetini ve dolaşım özgürlüğünü kısıtlamayan uyumlu bir düzenin sağlanması;
- 6. Sağlık:** Beden ve ruh sağlığının korunmasına yardımcı çevrenin ve koşulların sağlanması;
- 7. Spor Ve Dinlenme:** Yaş, yetenek ve gelir durumu ne olursa olsun, her birey için, spor ve boş vakitlerini değerlendirebileceği olanakların sağlanması;
- 8. Kültürler Arası Kaynaşma:** Geçmişten günümüze, farklı kültürel ve etnik yapıları barındıran toplulukların barış içinde yaşamalarının sağlanması;

³³ Güvenç (1998), s. 60.

³⁴ Zerrin Yener, Kumru Arapkirlioğlu (Haziran-Ağustos 1996). “Şart mı, Ne Şartı Avrupa Kentsel Şartı”, **Ada Kentliyim**, Yıl 2, Sayı 6, s. 100.

10. Kaliteli Bir Mimari Ve Fiziksel Çevre: Tarihi yapı mirasının duyarlı bir biçimde restorasyonu ve nitelikli çağdaş mimarinin uygulanmasıyla, uyumlu ve güzel fiziksel mekanların yaratılması;

11. İşlevlerin Uyumu: Yaşama, çalışma, seyahat işlevleri ve sosyal aktivitelerin olabildiğince birbiriyle ilintili olmasının sağlanması;

12. Katılım: Çoğulcu demokrasilerde; kurum ve kuruluşlar arasındaki dayanışmanın esas olduğu kent yönetimlerinde; gereksiz bürokrasiden arındırma, yardımlaşma ve bilgilendirme ilkelerinin sağlanması;

13. Ekonomik Kalkınma: kararlı ve aydın yapıdaki tüm yerel yönetimlerin, doğrudan veya dolaylı olarak ekonomik kalkınmaya katkı konusunda sorumluluk sahibi olması;

14. Sürdürülebilir Kalkınma: Yerel yönetimlerce ekonomik kalkınma ile çevrenin korunması ilkeleri arasında uzlaşmanın sağlanması;

15. Mal Ve Hizmetler: Erişilebilir, kapsamlı, kaliteli mal ve hizmet sunumunun yerel yönetimi, özel sektör ya da her ikisinin ortaklığıyla sağlanması;

16. Doğal Zenginlikler Ve Kaynaklar: Yerel doğal kaynak ve değerlerin; yerel yönetimlerce, akılcı, dikkatli, verimli ve adil bir biçimde, beldede yaşayanların yararı gözetilerek, korunması ve idaresi;

17. Kişisel Bütünlük: Bireyin sosyal, kültürel, ahlaki ve ruhsal gelişimine, kişisel refahına yönelik kentsel koşulların oluşturulması;

18. Belediyelerarası İşbirliği: Kişilerin yaşadıkları beldenin, beldeler arası ya da uluslararası ilişkilerine doğrudan katılma konusunda özgür olmaları ve özendirilmeleri;

19. Finansal Yapı Ve Mekanizmalar: Bu deklarasyonda tanımlanan hakların sağlanması için, gerekli mali kaynakları bulma konusunda yerel yönetimlerin yetkili kılınması;

20. Eşitlik: Yerel yönetimlerin; tüm bu hakları bütün bireylere cinsiyet, yaş, köken, inanç, sosyal, ekonomik ve politik ayrım gözetmeden, fiziksel veya zihinsel özürlerine bakılmadan; eşit olarak sunulmasını sağlamakta yükümlü olması.³⁵

³⁵ Avrupa Kentsel Şartı'nda yer alan ve belediyelerin görevleri arasında sayılan 20 maddeden, güvenlik, çevre, istihdam, sağlık, kültür, işlevlerin uyumu, sürdürülebilir kalkınma ilkeleri hakkında Belediye Kanunumuzda (5393) düzenleme yoktur/veya ayrıntılı görevleri belirtilmemiştir (Savaş Yavuzçehre, 2005; 140-141).

**Kentsel Yaşam Kalitesi ve Belediyeler:
Denizli Karşıyaka Mahallesi Örneği**

**3. DENİZLİ KARŞIYAKA MAHALLESİ BELEDİYESİNİN
KENTSEL YAŞAM KALİTESİNE ETKİSİ ARAŞTIRMASI**

3.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Kentsel yaşam kalitesini etkileme olanağı en çok olan kurum; sorumluluk, hizmet ve yetki açısından belediyelerdir. Bu çalışmada, Denizli Karşıyaka Mahallesi örneğinde, belediyelerin kentsel yaşam kalitesi üzerindeki etkileri çeşitli değişkenler ile ölçülmek istenmiştir.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Denizli'nin nüfusu, 850 029'dur. Hane halkı büyüklüğü 3,9 kişidir.³⁶ Araştırma kentin en fazla göç alan Karşıyaka Mahallesi'nde yapılmıştır. Ankara Asfaltı üzerinde yer alan Mahalle, geniş bir alanı kapsar. Mahallenin nüfusu, 2000 Nüfus Sayımına göre 17.120, Denizli Belediyesine göre 25.000'dir. Çalışmada belediye verileri kullanılmış, hane büyüklüğü 4 kişi olarak alınmıştır. 6250 hane üzerinden, istatistiksel yorum için gerekli olan örneklem büyüklüğü n=223 olarak hesaplanmıştır. Anket yapılacak kişi sayısı, Basit Rasgele Örneklem Yöntemi ile belirlenmiştir.

3.3. Araştırmanın Değişkenleri

Araştırmanın bağımlı değişkeni, kentsel yaşam kalitesidir.

Kişilerin kentsel yaşam kalitesi, belediye hizmetlerinin yeterliliği yanında kişilik özellikleri ve nesnel değişkenlerle de ilişkilidir. Bunlar; cinsiyet, yaş, eğitim durumu, çalışılan sektör, medeni durum, mahallede oturma süresi, bölgeye nereden geldiği, gelir ve konut malikliğidir. Belediyelerin kentsel yaşam kalitesine olan etkileri, güvenlik, sağlıklı bir çevre, konut, dolaşım, sağlık, spor ve dinlenme, kültür ve katılım değişkenleri temel alınarak incelenmiştir. Yukarıda sayılan değişkenlerin her biri bağımsız değişken olarak alınmıştır.

3.4. Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Ankete katılan 223 kişinin %60,5'ini kadınlar, %39,5'ini ise erkekler oluşturmaktadır. Ankete katılanların çoğunluğunu (%64,6) ilkokul mezunları oluşturmaktadır. Ankete katılanların %34,1'i bu mahallede 10 yıl ve daha fazla süredir oturmaktadır. Bunları, %20,2

³⁶ DİE (2002), 27.

SAVAŞ YAVUZÇEHRE - TORLAK

oranı ile mahallede 4–6 yıl arasında yaşayanlar izlemiştir. Mahallede uzun yıllar yaşayan kişilerin, mahallelinin ve mahallenin sorunlarını daha iyi bildikleri düşünülmüştür.

- Araştırmada, Karşıyaka Mahallesi'ne kişilerin ağırlıklı olarak (%46,6) köylerden göç ettikleri sonucuna varılmıştır. Denizli'ye göç edenlerin çoğunluğu (%86,4) bu bölgeye iş bulmak için geldiğini belirtmiştir. Denizli'nin sanayi açısından gelişmiş olması ve özellikle tekstil sektöründe istihdam olanaklarının iyi olması (sosyal güvence, servis, yemek vb.) kenti çekici kılmaktadır. Genelde Afyon ve Ağrı'dan göç alan bölgede yaşayanlar halen geldikleri yörenin düşünce, davranış ve yaşayış tarzlarını (kadınların çalışmaması, çok sayıda çocuk sahibi olma, eğitim düzeyi düşüklük, imam nikâhlı çiftler, dil ve lehçe sorunları, vb.) kentte de sürdürmeleri bir anlamda kentle bütünleşememeleri, kentsel yaşam kalitelerini kötü yönde etkilemektedir.

- *Gelirin* toplumdaki sınıflar arasında dağılımı dengeli olduğu sürece kentsel yaşam kalitesi de yükselir. Oysa ki, Karşıyaka Mahallesi'nde çalışanların çoğunluğu (%83,7) işçi olup, gelir ortalaması 350 milyon ve altındadır. Bu da kentteki gelir dağılımının dengeli olmadığını göstermektedir. Kentsel yaşam kalitesinin tanımı yapılırken, kentin sunduğu olanak ve fırsatlardan örgütler, kümeler, katmanlar içinde yaşayan bireylerin eşit, dengeli, gereksinimleri oranında yararlanması, eğitsel, sanatsal, ekinel, siyasal etkinliklere, süreçlere etkin biçimde katılabilme olanaklarına sahip olmasının öneminden bahsedilmiştir. Oysa, araştırma yapılan Karşıyaka Mahallesi'nde yaşayanların kentin sunduğu imkanlardan gereksinimleri oranında yararlanamadıkları ortaya çıkmıştır. Bunun da sebebi, bu hizmetlere ulaşmak için yeterli gelirlerinin olmamasıdır. Karşıyaka Mahallesi'nde kültürel etkinliklere katılım olanağı sağlayan, kişilerin boş zamanlarını değerlendirecekleri, kahvehaneler dışında, hiçbir yer yoktur. Fakat böyle yerlerin (gençlik merkezi vb.) açılmasına yönelik soruya, ankete katılanların %84,3'ü olumlu cevap vermiştir.

- *Eğitim* bireylerin toplumsallaşması ve çevreye uyum sağlamasında en etkin toplumsal kurumdur. Aynı zamanda, eğitim ve öğrenme süreçlerinin kişilerin kentsel yaşam kalitelerinin gelişmesine olumlu etkileri de vardır. Ankete katılanların %51,1'i bölgedeki eğitim hizmetlerini yeterli bulmamaktadır. Bölgede ilköğretim dışında lise ve dengi bir okulun olmaması da eğitim hizmetleri ile ilgili tespit edilen bir eksikliktir. Karşıyaka Mahallesi'nde ise, kişilerin eğitim durumları son derece düşüktür. Ankete katılanların %64,6'sı ilköğretim mezunudur. Çalışmak zorunda olmaları veya eğitime önem

Kentsel Yaşam Kalitesi ve Belediyeler: Denizli Karşıyaka Mahallesi Örneği

vermemeleri gibi nedenlerden ötürü okumayan kişilerin kentsel yaşam kalitesine de etkileri olumsuz yönde olacaktır.

- Yaşam kalitesinin en önemli göstergelerinden *konut* hakkında araştırma sonuçları; kişilerin %26'sı konutlarının kirasının ucuz olması nedeniyle, %22,9'u da işe yakın olması sebebiyle bu mahallede ya da bu konutta oturduklarını belirtmiştir. Yine ankete katılanların %22,9'u akrabalarına yakın olduğu için bu konutta oturduğunu belirtmiştir. Evde yaşayan kişi sayısının sorgulandığı soruya, ankete katılanların %55,2'si 1 ile 4 kişi arasında; %40,8'i de 5 ile 10 kişi arasında oldukları şeklinde cevaplamıştır. Anket yapılan konutların çoğunluğu (%47,5) 3 odalı olup, %4'ünde tuvalet, %5,4'ünde banyo, %60,5'inde ayrı bir misafir odası, (hepsi soba yaktığı halde) %62,3'ünde depo yoktur. Anket yapılan kişilerin hepsi ısınmak için soba kullandıklarını belirtmişlerdir. Soba ile ısınan kişilerin %87,4'ü odun ve kömür yakarken, %12,1'i de (çevreden topladıkları) kâğıt, karton, çalı, çırpı gibi şeyleri yakmaktadır.³⁷ Son derece ilkel ve sağlıksız koşullar içeren bu konutlarda yaşayanların yaşam kaliteleri de bu derecede düşüktür.

- Kentsel yaşam kalitesi yüksek olan kentler, bireyleri yalnız barındıran değil; kenti kırdan ayıran unsurlar olarak, toplumsal, ekonomik, kültürel ihtiyaçlarını da karşılayan, kentlilerin kent yönetimine katılımlarını sağlayan kentlerdir. Alan araştırmasının yapıldığı Karşıyaka Mahallesi'nde ise, belediyenin kişilerin bu tip ihtiyaçlarını gidermeye yönelik herhangi bir çalışmasına rastlanmamıştır. Bölge, kentten çok bir “köy” havasına sahiptir. Bölgede, halkevi, toplum ya da gençlik merkezi gibi bir yer olmadığı tespit edilmiştir. Ankete katılanların %84,3'ü mahallelerinde böyle bir kültür merkezinin açılmasını istemektedir. Gençler ve evhanımları zamanlarını geçirecekleri farklı mekânlara ihtiyaç duymaktadırlar.

- Kentliler arasındaki, geleneksel olmayan, çağdaş örgütlenmeler yoluyla kente yeni göç edenlere; *kente uyum sağlama*, kentsel ortama girme olanakları sunulması ile “kentsel yaşam kalitesi” olumlu etkilenecektir. Araştırma yapılan bölge, çok yoğun göç almaktadır. Bölgeye göç eden kimselere, kente uyum sağlamada, daha önce bu bölgeye gelmiş olan hemşehri ve akrabaları yardımcı olmaktadır. Bu da kişilerin kentle bütünleşmeleri sürecinde olumsuz rol oynamaktadır. Denizli Belediyesi YG 21 dışında, herhangi bir STK'nın bölgede örgütlü bir faaliyetine rastlanmamıştır.

³⁷ Avrupa ülkelerinden, Belçika, İsviçre, Yunanistan(sadece Atina için), Danimarka, Hollanda, İsveç, Finlandiya ve Fransa'da kent ısıtması belediyeler tarafından sağlanmaktadır.

SAVAŞ YAVUZÇEHRE - TORLAK

•“Kentsel yaşam kalitesinin” gelişmesi için, *kentlilik bilincinin* gelişmesi ve kentte yaşayanların kenti sevmesi gerekmektedir. Anket sonuçlarına göre; uygulama bölgesinde yaşayanların %73,5’i yaşamlarını kaliteli bulmamakla beraber % 70,4’ü her şeye rağmen bu kentte yaşamaktan memnundur.

•*Demokrasiyi benimseme ve katılımcılığın artması* da “kentsel yaşam kalitesini” artıran etmenlerdir. Kentlilerin kentlerine sahip çıkmaları, kentin yönetimine katılım olanaklarına sahip olmaları gerekmektedir. Anketteki katılımcılığı ölçmeye yönelik soruyla, ankete katılanların, %20,4’ünün hiçbir katkıda bulunmayacağı, kalan, %79,6’sının ise çeşitli şekillerde katılım sağlayacağı belirlenmiştir. Bu da kişilere fırsatlar verilmesi halinde katılım sağlayacaklarını göstermektedir.

5393 sayılı yeni Belediye Kanunumuzda buna yönelik katılım platformları, Kanunun 76. maddesinde “Kent Konseyi” başlığı altında düzenlenmiştir.³⁸ Yasa’nın 77. maddesine göre de, belediye; sağlık, eğitim, spor, çevre, sosyal hizmet ve yardım, kütüphane, park, trafik, kültür hizmetleriyle, yaşlı, kadın, çocuk, özürlü, yoksul ve düşkünlere yönelik hizmetlerde, beldede dayanışma ve katılımı sağlamak amacıyla, gönüllü kişilerin katılımına yönelik programlar uygular.

•Bölgede, vatandaşların, *belediyenin yaptığı hizmetleri* değerlendirmesine yönelik soruya, (yol, kanalizasyon, sağlık, su, aydınlatma ve eğitim alanlarında) çoğunluk yetersiz olarak yorumlamış ve bu tip bir çalışmanın bölgelerinde yapılmadığını/yapıldığına inanmadığını belirtmiştir.³⁹ Belediyenin Karşıyaka Mahallesi’nde ilk olarak ne yapmasını istersiniz sorusuna, ankete katılanların, %20,2’si yol, park, bahçe ve yeşil alanların

³⁸ Bu konseyler kent yaşamında; kent vizyonunun, hemşehrlik bilincinin geliştirilmesi, hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma/ verme, katılım ve yerinden yönetim ilkelerini hayata geçirilmesine çalışır. Meslek kuruluşları, üniversiteler, sendikalar, sivil toplum örgütleri, siyasi partiler, kamu kurum ve kuruluşları, mahalle muhtarları ile diğer ilgililerin katılımıyla oluşan konseyler, kent faaliyetlerinin etkili ve verimli yürütülmesi konusunda, belediyelere yardım ve destek sağlar.

³⁹ Kösecik ve Sağbaş (2004) tarafından, Denizli genelinde yapılan, halkın yerel yönetimlerin hizmetlerinden memnuniyetini sorgulayan araştırma sonuçları bazı konularda Karşıyaka Mahallesi sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Bu araştırmanın sonuçlarına göre halk; itfaiye hizmetinden (%62), katı atıklarla ilgili hizmetlerinden (%45), parklardan (%42), kamu taşımacılığından (%37), cadde ve sokakların temizliğinden (%36), su ve kanalizasyon hizmetlerinden (%34), eğlence, sanat ve kültürel etkinliklerden (%32), zabıta hizmetinden (%29), kamu alanlarının sağlıklı hale getirilmesi hizmetlerinden (%23), imar izni ve inşaatların denetlenmesi hizmetinden (%23), kent planlama hizmetlerinden (%15), caddelerin ve kamu alanlarının inşası ve korunması hizmetlerinden (% 20) oranında memnun oldukları ortaya çıkmıştır.

Kentsel Yaşam Kalitesi ve Belediyeler: Denizli Karşıyaka Mahallesi Örneği

artırılmasını⁴⁰, %18,4'ü sokakların düzeltilmesini, %16,6'sı eğitim hizmetlerinin çoğaltılmasını, %13'ü de sağlık hizmetlerinin artırılmasını istediklerini belirtmiştir. Mahallede oturanların bulunmasını istedikleri sosyal tesisler, öncelikle okul, sonra park, bahçe, çocuk oyun alanları, spor alanı, gibi rekreasyon alanlarıdır.

- Kentsel yaşam kalitesinin en önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilen *güvenlikle* ilgili bölgede sorun yaşandığına inananların oranı %61,4'dür. Yapılan mülakatlar sırasında da mahallede yaşayanların bu konuda çok büyük tedirginlikleri olduğu gözlenmiştir. Özellikle, hırsızlık, bölgede en çok rastlanan sorunlardandır. Karşıyaka Mahallesi Denizli'de suç oranının en yüksek olduğu bölgedir.

- Kentsel yaşam kalitesinin en önemli göstergelerinden bir diğeri olan *sağlık* konusunda ise bölgede sağlık ocağının çok etkin çalıştığı tespit edilmiştir. Anket yapılanlar arasında tekstilde çalışanlar hariç; sağlık hizmetlerini %66'sı sağlık ocağından, %30'u hiçbir kurumdan ve %4 'ü de devlet hastanesinden aldığını belirtmiştir. Sağlık ocağındaki doktorların verdiği bilgiye ve anketler sırasında yapılan gözlemlere göre bölgede özürlü çocuk oranı fazladır. Bunun nedeni de ailelerin eğitimsizliği, akraba evlilikleri, çocuklara durumları ile ilgili gerekli müdahalelerin (maddi sıkıntılar sonucu) zamanında yapılamamasıdır. 11 özürlü çocukla karşılaşmıştır, bunlar; yürüyemeyen, kör, sağır, eğitilebilir özürlü ve akli denge problemleri olan çocuklardır.

- Her insanın en doğal hakkı olan ve kentsel yaşam kalitesinin de bir göstergesi kabul edilen sağlıklı temiz içme suyu hakkında şu bulgulara ulaşılmıştır: Kullanılan suyun nereden sağlandığına yönelik soruya, %82,5 şebeke suyu kullandığı cevabını verirken, sadece %1,3'ü damacana suyu kullandığını belirtmiştir. %77,1'lik bir çoğunluk, sularının devamlı aktığını belirtirken, %22,9'luk bir kesim de, sularında kesinti olduğunu belirtmiştir. Suyu güvenerek içenlerin ankete katılanların sadece %27,4'ünü oluşturması ise çarpıcı bir sonuçtur. Maddi yetersizlikler yüzünden, şebeke suyu kullandıklarını ama bu suyu güvenerek içmediklerini belirtenler çoğunluktadır. Suyu güvenerek içenlerin sebebi de, mahalleden geçen kirli suyu barındıran, Bağırsak Deresi olarak adlandırılan ve bir türlü ıslah edilemeyen deredir.

⁴⁰ Türksever'in yaptığı çalışma sonuçlarında da, parklar ve yeşil alanlar değişkeni diğer değişkenler sabit kalmak koşuluyla, kentsel yaşam kalitesini %95 seviyesinde açıklama gücüne sahip bulunmuştur.

SAVAŞ YAVUZÇEHRE - TORLAK

• Vatandaşların çoğunluğu, bir sorunları olduğu zaman ilk olarak muhtara danıştıklarını söylemişlerdir. Belediye ise sorunların çözümü için başvurulmuş ikinci makam olarak sonuçlarda yer almıştır.

• Ki-kare anlamlılık testi sonuçlarına göre, halkın kentte yaşamdan memnuniyeti açısından; o yerdeki belediye hizmetlerinden çöplerin toplanması ($P=0,004$), caddelerin temizliği ($P=0,001$), yeşil alan, park ve bahçeler ($P=0,004$), ulaşım hizmetleri ($P=0,016$) farkı anlamlıdır.

Tablo 3.1: Belediye hizmetlerinin yeterliliği ile kentte yaşamdan memnuniyet arasındaki ki-kare analiz sonuçları

BAĞIMSIZ DEĞİŞKEN	PEARSON Kİ-KARE DEĞERİ	ANLAMLILIK P DEĞERİ
Çöplerin toplanması	8,279	,004*
Caddeleri aydınlatılma	,214	,644
Caddelerin temizliği	11,433	,001*
Yeşil alan (park-bahçe)	8,255	,004*
İtfaiye	2,099	,147
Ulaşım	5,758	,016*
*: 0,05 anlamlılık düzeyinde farklar anlamlıdır.		

Başka bir ifadeyle, kentte yaşamdan memnuniyet ile belediye hizmetlerinin yeterliliği arasında fark yoktur şeklinde kurulan sıfır hipotezi reddedilmiştir. Belirlenen değişkenler ile kentte yaşamdan memnuniyet arasında istatistik olarak farklar anlamlı bulunmuştur.

• Ankete katılanların “kaliteli yaşamdan” anladığı; geçim zorluğu olmayan, güvenli, iş imkanlarının ve sağlık imkanlarının iyi olduğu bir kentte yaşamaktır. Ankete katılanların çoğunluğu bölgede belediye hizmetlerini yetersiz bulmakta hatta bölgelerinde sayılan hizmetlerle ilgili çalışmaların olmadığını belirtmekte, fakat gelirlerinin yetersizliği ya da sosyal yaşantılarının kötülüğü sonucunda yaşamlarını da kalitesiz bulmaktadırlar.

SONUÇ

“Kentsel yaşam kalitesi”, kentsel hizmetlerin sunulma düzeyinin önceden belirlenen ölçülerin üzerinde olması; çağdaş kent ve çevre standartlarının bir kentte sağlanmasıdır. Kriterleri sağlayan ve kentsel yaşam kalitesi yüksek olan kentler; yüksek kaliteli altyapı, iletişim olanakları, ulaşım ve güvenlik hizmetleri, iyi yetişmiş insan kaynağı ve ekonomik gelişmeyi sağlayacak gerekli teknolojik birikimleri ile birer çekim merkezi haline dönüşürler.

Kentsel Yaşam Kalitesi ve Belediyeler: Denizli Karşıyaka Mahallesi Örneği

Denizli'nin en çok göç alan bölgesi, Karşıyaka Mahallesi'nde yapılan bu çalışmada; bölgede yaşayanların gelir seviyelerinin çok düşük olması sonucu kişilerin kentin sunduğu imkânlardan faydalanamadığı, kentle bütünleşemediği, yaşam ve kentsel yaşam kalitelerini düşük buldukları fakat tüm bunlara rağmen bu kentte yaşamaktan memnun oldukları sonucuna varılmıştır. Ankete katılanların çoğunluğu yaşadıkları bölgede, belediye hizmetlerini yetersiz bulmaktadır; kentsel yaşam kalitelerinin artması için, belediyenin öncelikle, yol, park bahçe ve yeşil alanları artırmasını, sokakları düzeltmesini, eğitim hizmetlerini çoğaltmasını ve sağlık hizmetlerini artırmasını, istediklerini belirtmişlerdir.

Kentsel yaşam kalitesinin yüksek olması için, kentlerin yaşanabilir, sürdürülebilir ve sağlıklı kent olma koşullarını yerine getirmesi beklenir. Avrupa'da yaşayan kentlilerin kaliteli bir yaşamdan beklentileri ve bu doğrultuda hak olarak kabul ettikleri konular, Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Konferansı'nda, Avrupa Kentli Hakları Deklarasyonu ile saptanmıştır. Deklarasyonda yer alan kentsel haklar, ulaşılmak istenen idealleri ve ideal koşulları yansıtan kurallardır. Sanayileşmiş ve zengin ülkeler dahil olmak üzere, dünyanın pek çok ülkesinde, kentlilerin tümünün bu hakların çoğundan yeterli ölçüde yararlandığı söylenemez. Karşılaşılan güçlüklerin aşılması için, kent yönetimleri; devletle, gönüllü kuruluşlarla ve halkın kendisiyle işbirliği yapmak zorundadır.

Şüphesiz belediyeler kentsel yaşam kalitesini yükseltmekle görevli tek kurum değildir. Belediyelerin yanı sıra, merkezi yönetime, STK'lara ve özel sektöre de görevler düşmektedir. Kentsel yaşam kalitesi ile ilgili olarak Belediyelere yönelik getirilebilecek öneriler:

Hizmet sunumunda; belediyeler, halkın kaliteli hizmet beklediğinin ve hak ettiğinin, bunu yerine getirme görevinin de kendilerine düştüğünün bilincinde olmalıdır. Belediyeler halkın ihtiyaçlarını doğru tespit ederek, hizmetlerini daha verimli yerine getirmelidir. Bunun için, *yaşam kalitesi* ile ilgili çalışmaları takip edip, bu çalışmaların sonuçlarını, çalışmalarında veri olarak kullanmalıdır. Gelişmiş ülkelerdeki, kentsel yaşam kalitesi yüksek kentlerin belediyelerinden örnek alınarak, yeni bir belediyecilik anlayışı benimsemelidir. Hatta yurtdışında birçok yerel yönetimin yaptığı gibi, belediyelerin de yaşam kalitesi ile ilgili çalışmalar yapması ve sonuçları halk ile paylaşması gerekmektedir.

Kente ilişkin projeler; Kentsel Yaşam Kalitesini yükseltmek için belediyeler çeşitli ölçeklerde projeler geliştirmelidir. Bunlar büyük kapsamlı kentsel yenileme projeleri, sağlıklı kent projeleri ve

SAVAŞ YAVUZÇEHRE - TORLAK

kentin ihtiyaç bölgeleri öncelikli olmak üzere *rekreasyon alanlarını* çoğaltma projeleri olabilir.

Katılım olanaklarının artırılması; tüm bu projelerin gerçekleştirilmesi kentte yaşayanların kent yönetimine örgütlü *katılımı* ile sağlanmalıdır. Belediye başkanları hizmetleri sunarken halkın talep ve şikâyetlerini dikkate almalıdır. Şikâyet ve öneri merkezi ya da düzenli kamuoyu yoklaması gibi farklı teknikler ve uygulamalar kullanılarak sistemli, kurumsal ve düzenli olarak yerel halkın beklentileri öğrenilmelidir.

Eğitim; Kentsel yaşam kalitesinin gelişmesine yönelik, kentlerde özellikle varoşlarda, gecekondu bölgelerinde bireylerin toplumsallaşması, çevreye uyum sağlaması, çevredeki aksaklıkları gidermesi, değiştirmesi yönünde istekli olması için, eğitim çalışmalarının artırılması gerekmektedir. Avrupa Kentsel Şartı'nda sayılan fakat Türk Belediye Yasaları'nda bulunmayan yetkilerin yerel yönetimlere tanınarak, kentsel yaşam kalitesini yükseltmek amacıyla olanaklar sunulması gerekmektedir. Bunun için de, belediye yasaları yenilenirken Avrupa standartlarının tekrar gözden geçirilmesi gerekmektedir. Yasalarla tanınan fakat gelir yetersizliği sonucu uygulanamayan yetkilerin hayata geçmesi için yeterli kaynakların sağlanması gerekmektedir. Kapsamlı ve güvenilir yaşam kalitesi göstergelerinin olabilmesi için Türkiye çapında veri açığı giderilmelidir.

Son olarak, Denizli Belediyesi'ne, Karşıyaka Mahallesi'ne ve bu nitelikteki kentin diğer mahallelerine yönelik önerilerimiz şunlar olacaktır: Bu bölgede, kentsel yaşam kalitesini geliştirmeye yönelik politikaların izlenmesine ihtiyaç vardır. Kentteki mahalleler arasında gelişmişlik farklarının kentsel altyapının ve hizmet sunum eşitsizliklerinin giderilmesi çabaları yoğunlaştırılmalıdır. Denizli, kentsel yaşam kalitesi yüksek ve yaşanabilir bir kent olmalıdır. Böyle bir kent, her şeyden önce insanların işsiz, yoksul, aç kalmadığı, kendisi için zaman ayırabildiği, iş dışındaki zamanlarını değerlendirebilmesi için uygun mekanların oluşturulduğu, çağdaş yaşam standartlarına ulaşıldığı, yeşil alanların insanların ve kentin soluk almasına yetecek kadar çoğaltıldığı bir kenttir ve bu amaçlara ulaşmak için çalışılmalıdır.

**Kentsel Yaşam Kalitesi ve Belediyeler:
Denizli Karşıyaka Mahallesi Örneği**

KAYNAKÇA

- ANNEZ P. (1998, May/June). "Livable Cities for the 21st Century", **Society**, (Vol 35, Issue 4) p. 45-60.
- BLOMQUIST G. C. (1988). "New Estimates of Quality of Life in Urban Areas", **American Economic Review** (Vol. 78), p. 89-107
- ÇABALAR BAYRAK Nilüfer (2001). **Yaşanabilirlik Kavramı Ve Ankara 2025 Metropolitan Alan Planlama Çalışmaları**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DİNÇER Bülent (2004). **İllerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması** Araştırması, <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/dincerb/il/>, (12/11/2004, 12:28)
- DÖKMECİ Vedia vd. (1996). **İstanbul, Ankara ve İzmir'de Yaşam Kalitesinin Karşılaştırılması**, İstanbul 2020 Sempozyumu, İTÜ, İstanbul: 17-19 Nisan, s. 469-474.
- DPT (2000). Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005, (Ankara, DPT Yayını)
- EGELİ Gülün (1996). **Avrupa Birliği ve Türkiye'de Çevre Politikaları**, (Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayınları.)
- EVANS, D.R. (1994). "Enhancing Quality Of Life In Population At Large", **Social Indicators Research**, 33, s. 47-84.
- EVCİL TÜRKSEVER Nilay (2001). Türkiye'de Büyük Şehir Alanlarında Yaşam Kalitesinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Yöntem Denemesi (*Basılmamış Doktora Tezi*), İTÜ, İstanbul.
- EKİNCİ Oktay (1997). **Kıyılar ve Toplum Yararı, İnsan Çevre Toplum**, Ed.Ruşen Keleş, (Ankara: İmge Kitabevi.)
- GERAY Cevat (1998). "Kentsel Yaşam Kalitesi ve Belediyeler", **Türk İdare Dergisi**, (Yıl 70, Aralık, Sayı 421), s. 326-341.
- GÜVENÇ İ.Ümit (1998). **A Multi Dimensional Approach to Urban Quality of Life: The Case of İstanbul**: (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), (İTÜ, Bilim ve Teknoloji Enstitüsü, İstanbul.)
- İmar ve İskan Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü, Sosyal Araştırma Dairesi- 32, (1969). **Atina Anlaşması**, Ankara: s. 19-111.
- KELEŞ Ruşen (2004). **Kentleşme Politikası**, (Ankara: İmge Kitabevi)
- KÖSECİK, Muhammet / SAĞBAŞ İsa (2004). Public Attitudes to Local Government in Turkey: Research on Knowledge, Satisfaction and Complaints, **Local Government Studies**, (Vol.30, No.3), p. 374-390.
- PALABIYIK, Hamit / ATAK Şermin (2002). Türkiye'de Mahalle Yönetimi, Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye'de Yerel Yönetimler, (İstanbul: Alfa Bas. Dağ.)

SAVAŞ YAVUZÇEHRE - TORLAK

- Population Crisis Committee (1990). **Cities: Life in the World 's 100 Largest Metropolitan Areas: Statistical Appendix**, Sharon L. Camp (Ed.) Population Crisis Committee, Washington D. C'den aktaran.
- William Ernest Baker (2003). Defining Quality of Life in Alabama: A Perceptual Community Based Definition for Local Leaders, International Journal of Public Administration, (Vol.26, No.7) p. 738-756.
- SAVAŞ YAVUZÇEHRE Pınar (2005). “Belediyelerin Kentsel Yaşam Kalitesine Etkileri Denizli Karşıyaka Mahallesi Örneği” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- TEKELİ İlhan (1980). “Türkiye’de Kent Planlamasının Tarihsel Kökleri”, **Türkiye’de Kent Planlaması**, (Ankara: ODTÜ, ŞBPB.)
- TOROS Aykut (1998). Kahire Konferansı’nın Getirdikleri ve Türkiye, Nüfus, Çevre ve Kalkınma Konferansı 13-14 Kasım 1997, (Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayını.)
- TORUNOĞLU Ethem, (1997). Kentleşme-Çevre Sorunları ve Kentsel Yaşam Kalitesi, G.Demirer vd. **Ve Kirlendi Dünya.....**, (Ankara: Öteki Yayınevi.)
- Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını (1991). **Ortak Geleceğimiz**, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, Ankara.
- YENER Zerrin / ARAPKİRLİÖĞLU Kumru (Haziran-Ağustos 1996). “Şart mı, Ne Şartı Avrupa Kentsel Şartı”, **Ada Kentliyim**, Yıl 2, Sayı 6, s. 100-114.
- ZİLELİÖĞLU Hilal (1992). **Avrupa Topluluklarında Çevre Politikası ve Hukuku**, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi)
- “.....”, (2004) UNDP Raporu: **Türkiye'deki Yaşam Kalitesi Artıyor**, [http://www.tv8.com.tr/scripts/news, \(13/11/2004, 13:49](http://www.tv8.com.tr/scripts/news, (13/11/2004, 13:49)
- “....”(2004). **Birleşmiş Milletler Zirveleri**, [http://www.youthforhab.org.tr/tr/kaynaklar/icerikler/bm/bm-04.html, \(11/12/2004, 11:25](http://www.youthforhab.org.tr/tr/kaynaklar/icerikler/bm/bm-04.html, (11/12/2004, 11:25)